

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

Данильченко Олександра Сергіївна

УДК 341.1/8

ДИСЕРТАЦІЯ
СУЧАСНА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА
КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів авторів мають посилання на відповідне джерело.

Данильченко О.С. / _____

Науковий керівник: Забара Ігор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Данильченко О.С. Сучасна міжнародно-правова доктрина Китайської Народної Республіки. – *Кваліфікаційна робота на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» (29 – Міжнародні відносини). – Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних та практичних засад становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР, її особливостей та внеску у світову науку міжнародного права. Ця робота є першим у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-правовій науці комплексним, системним дослідженням «теорії міжнародного права з китайською специфікою», її історичних аспектів та підходів до розуміння основних категорій міжнародного права з урахуванням цивілізаційних особливостей китайської держави.

У дослідженні було розкрито сутність та основні теоретичні підходи до визначення поняття «доктрина» у міжнародному праві. У роботі доктрина міжнародного права КНР розглядається не тільки в традиційному розумінні статті 38 Статуту МС (як «доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй в якості допоміжного засобу для визначення правових норм»), а й у більш широкому сенсі – як зовнішньополітична позиція держави, що може мати міжнародно-правові наслідки. На нашу думку, саме таке розуміння доктрини дозволяє системно та комплексно проаналізувати структуру та особливості сучасної китайської доктрини міжнародного права. За результатами дослідження автор доходить висновку, що основна її відмінність полягає у тому, що тільки уповноважені державою установи, що здійснюють міжнародно-правові дослідження, можуть розробляти офіційну доктрину міжнародного права КНР, а також визначати доктринальні міжнародно-правові підходи до актуальних міжнародних питань за участю КНР. У той же час, окремі фахівці – юристи-

міжнародники, групи експертів та наукові товариства, безпосередньо не уповноважені державою на таку діяльність, можуть займатись тільки розвитком науки міжнародного права КНР. Крім того, суттєвою особливістю в міжнародно-правовій практиці КНР є те, що доктринальні положення з актуальних питань позиції держави в міжнародних відносинах, публікуються виключно уповноваженими на це державними органами влади та державними науковими установами у якості так званих кольорових книг.

Одним із важливих аспектів аналізу сучасної міжнародно-правової доктрини КНР є питання періодизації її розвитку, оскільки за останні понад 70 років (1949-2023 рр.) доктрина мала різне наповнення і перед її представниками стояли різні завдання. Запропонована дисертанткою авторська періодизація розвитку доктрини міжнародного права КНР враховує надзвичайно важливу китайську традицію, пов'язану з напрацюванням і впровадженням кожним поколінням керівників КНР внутрішньо- та зовнішньополітичних концепцій та глобальних стратегій за принципом наступності. З огляду на це, дослідження формування і розвитку доктрини міжнародного права КНР було здійснено за п'ятьма періодами: 1949-1976 рр., 1976 / 1978-1993 рр., 1993-2003 рр., 2003-2013 рр., 2013 р. - дотепер. Аналіз кожного з періодів було здійснено послідовно, характеризуючи наступні аспекти: актуальні питання для доктрини у визначений період; чинники, що вплинули на її становлення; організація наукових досліджень з міжнародного права; концепції, запропоновані представниками китайської доктрини до теорії та практики загального міжнародного права; досягнуті практичні результати.

У дисертаційному дослідженні було висвітлено підходи до підсистем міжнародного права в міжнародно-правовій науці КНР. За результатами проведеного дослідження визначено, що однією з особливостей «доктрини міжнародного права з китайською специфікою» є трьохелементна система у складі міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та міжнародного економічного права. Це розмежування має практичне спрямування і

простежується в усіх аспектах, що стосуються наукових досліджень, викладання та практики.

Враховуючи китайську офіційну історіографію, автор доходить висновку про те, що дослідження історичних передумов становлення і розвитку міжнародно-правової думки Китаю варто проводити за наступними періодами: доімперський (стародавній) Китай, імперський Китай, період Республіки та сучасний етап КНР. Вважається, що засади, сформовані в періоди доімперського та імперського Китаю, досі впливають на сучасну міжнародно-правову позицію КНР та доктринальне обґрунтування нею своїх сучасних глобальних проєктів та ініціатив. На основі англійських та китайськомовних джерел проведено порівняльний аналіз наукових оцінок «зустрічі» (знайомства) Китаю з міжнародним правом Європи у XIX столітті та її наслідків для Китаю. Продемонстровано важливість та неоднозначність оцінки цієї події, що до сьогодні впливає на китайське світосприйняття та ставлення до сучасного міжнародного права.

На нашу думку, наукові підходи в КНР до науки і практики міжнародного права визначаються багатьма факторами неправового характеру, серед яких найбільш важливими виступають історичний, культурно-філософський, економічний, політико-ідеологічний та лінгвістичний. Дана робота є першим міждисциплінарним дослідженням доктрини міжнародного права Китаю з урахуванням зазначених факторів, які нерідко здійснюють прихований або опосередкований (але від того не менш вагомий) вплив на формування міжнародно-правової позиції КНР та допомагають глибше зрозуміти причини її поведінки в тій чи іншій ситуації. Вважаємо, що подальші наукові розробки сучасної міжнародно-правової доктрини КНР, враховуючи складність об'єкту дослідження, мають бути комплексними і набагато більшою мірою, ніж це стосується західної теорії, повинні включати вивчення філософії, історії, політики, ідеології, економіки та багатьох інших аспектів.

У дисертаційній роботі узагальнено положення щодо сучасної міжнародно-правової доктрини КНР як об'єкту дослідження в наукових працях провідних китайських юристів-міжнародників, зокрема систематизовано думки китайських науковців щодо необхідності, умов та особливостей побудови «теорії міжнародного права з китайською специфікою». За результатами аналізу академічних джерел доходимо висновку про те, що її формування та вдосконалення не тільки сприятиме розвитку китайської науки міжнародного права, а й зробить вагомий внесок у теоретичний розвиток універсального міжнародного права і прогрес міжнародно-правової культури. Разом з тим, варто відмітити і ту оцінку, яку надають китайські юристи-міжнародники сучасному стану розвитку доктрини міжнародного права КНР. Вони наголошують на тому, що їх нові ідеї, концепції та погляди ще не отримали широкої внутрішньої та міжнародної уваги в академічних колах, а провідні дослідження міжнародного права в сучасному Китаї поки що не повною мірою демонструють позицію КНР, китайський дух і китайську культуру. До цього ж в роботі на основі аналізу китайськомовних джерел узагальнено і недоліки у дослідженні, викладанні та поширенні міжнародного права в КНР. Як визнають китайські науковці, реальний статус теорії міжнародного права Китаю у світі ще не відповідає рівню, співмірному з його зростаючою національною потужністю у міжнародних відносинах.

З метою визначення особливостей «теорії міжнародного права з китайською специфікою» у роботі досліджено підходи китайських науковців до визначення поняття міжнародного права, його системи, функцій, принципів, джерел, а також співвідношення міжнародного та національного права. В дослідженні показано зміни у підходах до зазначених питань в різні періоди розвитку КНР. З'ясовано, і це підтверджується науковими публікаціями, що китайські дослідники мають власну позицію щодо усіх зазначених питань, проте загалом не схильні заглиблюватися у теорію міжнародного права, оскільки їх зусилля спрямовані на

його реальне використання. При цьому принциповими питаннями виступають наступні: чим саме міжнародне право може бути корисним для КНР і як захистити свої (в першу чергу державні) інтереси за допомогою цього інструменту.

У дисертаційному дослідженні з'ясовано, що одна з важливих особливостей сучасного китайського підходу до міжнародного права полягає в тому, що в науковому і практичному плані КНР пропонує світовому співтовариству певне доповнення до основних принципів міжнародного права, у вигляді розроблених нею «п'яти принципів мирного співіснування». Концептуально визначені у середині 1930-х років, і вперше закріплені в міжнародній угоді у 1954 році, «п'ять принципів мирного співіснування» вважаються прогресивним внеском Китаю у розвиток міжнародного права, виступаючи і до сьогодні важливим елементом сучасної дипломатичної та зовнішньополітичної доктрини КНР – так званої Дипломатичної думки та Думки про верховенство права голови КНР Сі Цзіньпіна – та пропонуються у якості розвитку принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН. У роботі досліджено міжнародно-правовий зміст, особливості і значення цих принципів, зокрема, принципу взаємної поваги до суверенітету та територіальної цілісності, принципу взаємного ненападу, принципу взаємного невтручання, принципу рівності і взаємної вигоди та принципу мирного співіснування.

Враховуючи другий теоретичний підхід до визначення категорії «доктрина», перспективи розвитку окремих галузей у міжнародно-правовій науці КНР розглянуто з точки зору «зовнішньополітичних позицій держави, що можуть мати міжнародно-правові наслідки». В роботі охарактеризовано внесок КНР у розвиток традиційних і формування нових галузей міжнародного права в контексті практичного використання його норм для зміцнення міжнародного статусу КНР, що проголошено одним із пріоритетів сучасної зовнішньої політики держави. Автор доходить висновку про важливість і необхідність подальшого дослідження

міжнародно-правової доктрини КНР як передумови ефективної співпраці з цим суб'єктом міжнародного права.

На нашу думку, основні положення і висновки дисертації суттєво доповнюють сучасні міжнародно-правові дослідження з питань теорії та історії міжнародного права, дозволяють простежити внесок китайських юристів-міжнародників у розвиток світової науки міжнародного права, а також сформулювати уявлення про офіційну позицію Китайської Народної Республіки з приводу найважливіших проблем сучасності.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародно-правова доктрина, Китайська Народна Республіка (КНР), Україна, «теорія міжнародного права з китайською специфікою», білі книги, наука і дисципліна міжнародного права, історія міжнародного права, доімперський (стародавній) Китай, імперський Китай, «опіумні війни», періодизація розвитку доктрини, фактори неправового характеру, міждисциплінарний метод дослідження, джерела міжнародного права, міжнародний договір, «нерівноправні договори», міжнародний звичай, загальні принципи права, рішення міжнародних організацій, синоцентричний міжнародний правопорядок, принципи міжнародного права, «п'ять принципів мирного співіснування», суверенна рівність держав, співробітництво, ініціатива «Один пояс, один шлях», концепція «спільноти єдиної долі людства», глобальна безпека, підтримання миру, нові галузі міжнародного права.

ABSTRACT

Danylchenko O. Modern International Legal Doctrine of the People's Republic of China. – A qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 293 “International law” (29 – International relations). Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2023.

The dissertation is dedicated to studying the theoretical and practical foundations of the formation and development of the modern international legal doctrine of the People's Republic of China. It aims to explore its peculiarities and contributions to the science of international law. This work represents the first comprehensive and systematic research within Ukrainian international legal scholarship on the theory of international law with Chinese characteristics. It delves into its historical aspects and examines various approaches to understanding the main categories of international law, all while considering the unique civilization features of the Chinese state.

The study reveals the essence and primary theoretical approaches to defining the concept of “doctrine” in international law. In this research, the international legal doctrine of the People's Republic of China is examined not only through the traditional lens of Article 38 of the ICJ Statute (as “the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations, as subsidiary means for the determination of rules of law”) but also in a broader context – as a foreign policy position of the State that may have international legal implications. In our view, it is this interpretation of the doctrine that enables a systematic and comprehensive analysis of the structure and important features of modern international legal doctrine of the PRC.

Based on the findings of the study, the author concludes that a key distinction lies in the fact that only institutions authorized by the State to conduct international legal research are able to develop the official international legal doctrine of the PRC, as well as determine doctrinal international legal approaches to contemporary international issues involving the PRC. At the same time, individual specialists – international

lawyers, groups of experts, and academic societies – who are not directly authorized by the State to do so are only allowed to develop the science of international law in the PRC. In addition, a notable feature of China’s international legal practice is that doctrinal provisions on significant issues related to the state’s position in international relations are exclusively published by authorized state authorities and state research institutions, commonly referred to as “color books”.

One of the crucial aspects in analyzing the modern international legal doctrine of the PRC pertains to the issue of periodization of its development. Over the past 70 years (1949-2023), this doctrine has undergone significant changes, and its representatives have faced diverse challenges and tasks. The author's periodization of the PRC international legal doctrine proposed in the thesis takes into consideration an extremely important Chinese tradition associated with the formulation and implementation of domestic and foreign policy concepts and global strategies by successive generations of China’s leaders, grounded in the principle of continuity. Hence, the study of the formation and evolution of the PRC’s international legal doctrine is carried out in five periods: 1949-1976, 1976/1978-1993, 1993-2003, 2003-2013, and 2013 to the present day. An in-depth analysis is conducted for each of these periods, encompassing the following key aspects: the pertinent issues associated with the doctrine during that time frame; the factors that influenced its formation; the organization of scientific research in international law; the concepts proposed by proponents of the Chinese doctrine in relation to both the theory and practice of general international law; and the practical outcomes achieved.

The thesis outlines the approaches to the subsystems of international law within the realm of Chinese international legal scholarship. Based on the results of the study, it is determined that one of the features of the international legal doctrine with Chinese characteristics is a three-element system encompassing public international law, private international law, and international economic law. This differentiation holds practical

significance and is observable across all facets related to research, teaching, education, and practical application within the field of international law.

Given the context of Chinese official historiography, the author concludes that the study of the historical background of the formation and development of China's international legal thought should be carried out in the following periods: pre-imperial (ancient) China, imperial China, the Republican period, and the modern era of the PRC. It is believed that the principles established during the pre-imperial and imperial periods continue to exert influence on China's current international legal position and provide the doctrinal basis for its contemporary global projects and initiatives. Drawing from English and Chinese-language sources, a comparative analysis is conducted to assess China's "encounter" with European international law during the nineteenth century and its subsequent impact on China. The author highlights the significance and complexity of evaluating this event, which still affects the Chinese worldview and attitude to modern international law.

In our opinion, scientific approaches to the study and practice of international law in China are determined by various non-legal factors, with the most significant among them being historical, philosophical, economic, political, ideological, and linguistic aspects. This research represents the first interdisciplinary study of China's international legal doctrine, with due regard for these factors. They often have a hidden or indirect (but no less significant) impact on the formation of the PRC's international legal position, providing a deeper understanding of the rationale behind its conduct in specific situations. We believe that further scientific pursuits in the sphere of the modern international legal doctrine of the PRC, given the complexity of the subject matter, should be comprehensive and, to a much greater extent than in the case of Western theory, should include the study of philosophy, history, politics, ideology, economics, and various other facets.

The thesis provides an overview of the contemporary international legal doctrine of the PRC, focusing on its representation in the scientific works of prominent Chinese

international lawyers. Particularly, it systematizes the perspectives of Chinese scholars regarding the necessity, conditions, and distinctive features of building a theory of international law with Chinese characteristics. Based on the analysis of academic sources, the author concludes that the evolution and refinement of Chinese doctrine will not only enrich the field of Chinese international legal scholarship but will also contribute significantly to the theoretical advancements of universal international law and the broader progress of international legal culture. It is noteworthy, however, that Chinese international lawyers express concerns about the current state of the international legal doctrine's development within China. They emphasize that their innovative ideas, concepts, and viewpoints have yet to gain widespread recognition both domestically and internationally within academic circles. Furthermore, they point out that leading studies of international law in contemporary China do not fully reflect the position of the PRC, the Chinese spirit, and Chinese culture. Furthermore, based on an analysis of Chinese-language sources, the thesis summarizes the shortcomings in the study, teaching, and dissemination of international law within China. As Chinese scholars acknowledge, the real status of China's international law theory in the world does not yet correspond to the level commensurate with its growing national power in international relations.

With a view to identifying the main features of the theory of international law with Chinese characteristics, the present research examines the approaches of Chinese scholars to the definition of the concept of international law, its system, functions, principles, sources, and the relationship between international and national law. The study shows changes in approaches to these issues in different periods of China's development. At the same time, the fundamental questions are as follows: how international law can benefit China and how to safeguard its (primarily state) interests through this instrument.

This thesis highlights one of the most notable aspects of China's approach to international law: China provides the global community with a distinct addition to the

fundamental principles of international law through the “five principles of peaceful coexistence” created by China. Conceptually defined in the mid-1930s and first enshrined in an international agreement in 1954, the “five principles” are considered to be China’s progressive contribution to the evolution of international law. They continue to play a significant role in China’s contemporary diplomatic and foreign policy doctrine, often referred to as Xi Jinping Thought on Diplomacy and Xi Jinping Thought on the Rule of Law. Moreover, these principles are presented as an extension of the principles enshrined in the UN Charter. The thesis thoroughly examines the international legal content, characteristics, and significance of these principles, including the principles of mutual respect for sovereignty and territorial integrity, mutual non-aggression, mutual non-intervention, equality and mutual benefit, and peaceful coexistence.

Given the second theoretical approach to defining the concept of “doctrine”, the prospects for the development of certain areas in the international legal science of China are considered from the perspective of “foreign policy positions of the State which may have international legal consequences”. The research describes China’s contribution to the development of traditional and emerging areas of international law within the context of practical use of its provisions to strengthen its international status, which is proclaimed to be one of the priorities of the modern foreign policy of the State. The author comes to the conclusion that a comprehensive study of the PRC’s international legal doctrine is essential and imperative, serving as a fundamental prerequisite for fostering effective cooperation with this important subject of international law.

In our view, the key findings and conclusions of this thesis serve as a valuable addition to contemporary international legal research pertaining to the theory and history of international law. They allow us to trace the substantial contributions made by Chinese international legal scholars to the advancement of global international legal scholarship. Furthermore, they provide insights into the official stance of the People’s Republic of China on the paramount issues of our time.

Keywords: international law, international legal doctrine, the People's Republic of China (PRC), Ukraine, theory of international law with Chinese characteristics, white papers, science and discipline of international law, history of international law, pre-imperial (ancient) China, imperial China, "opium wars", periodization of the doctrine's development, non-legal factors, interdisciplinary research method, sources of international law, international treaty, "unequal treaties", international custom, general principles of law, decisions of international organizations, sinocentric international legal order, principles of international law, "five principles of peaceful coexistence", sovereign equality of states, cooperation, Belt and Road Initiative, Community of Common Destiny for Mankind, global security, maintenance of peace, emerging areas of international law.

摘要

Danylchenko O. 当代中华人民共和国国际法理论。

哲学博士论文，专业 293 “国际法”（29 - 国际关系）。基辅国立大学国际关系教育与科学研究学院，2023 年。

本论文致力于研究当代中华人民共和国国际法学理论和实践基础的形成与发展。旨在探讨其特点以及对国际法科学的贡献。本研究是乌克兰国际法学术界对中国特色国际法理论进行全面系统的首次研究。它深入探讨其历史方面，并研究理解国际法主要范畴的各种方法，同时充分考虑中国独特的文明特征。

本研究揭示了界定国际法理论中“学说”概念的本质和主要理论方法。在这项研究中，我们不仅从《国际法院规约》第 38 条（视为“各国权威最高之公法学家学说，作为确定法律原则之补助资料者”）这一传统视角来审视中华人民共和国的国际法律学说，还将其放在更广泛的背景下来考察——作为可能具有国际法意义的国家外交政策立场。我们认为，正是对该学说的阐释，使得我们能够系统全面地分析中国当代国际法学说的结构和重要特征。

根据研究结果，作者得出结论认为，一个关键的区别在于，只有国家授权开展国际法律研究的机构才能制定中华人民共和国的官方国际法律学说，以及确定涉及中华人民共和国当代国际问题的国际法学说方法。与此同时，个人专家、国际律师、专家组和学术团体等，如果没有国家直接授权，只能在中国开展国际法学的研究。此外，中国国际法实践的一个显著特点是，国际关系中的与国家立场有关的重大问题的理论规定，仅由授权的国家机关和国家研究机构发布，通常称为“皮书”。

分析中华人民共和国当代国际法理论的一个至关重要的方面是其发展时期的划分问题。在过去的 70 年（1949-2023 年）中，这一学说经历了重大变革，其代表人物面临着不同的任务和挑战。作者在论文中提出的中华人民共和国国际法学

说的时期划分考虑到一个极其重要的中国传统，即中国各代领导人制定和实施国内外政策理念和全球战略的传统，这一传统以连续性原则为基础。因此，对中华人民共和国国际法学理论的形成和演变的研究分为五个时期：1949-1976年、1976/1978-1993年、1993-2003年、2003-2013年，以及2013年至今。作者对每个时期进行深入分析，包括以下几个方面：该时期与该学说相关的重要问题；影响学说形成的因素；国际法科学研究的组织；中国学说代表者在国际法的一般理论与实践方面提出的理念；以及取得的实践成果。

论文概述中国国际法学界对国际法子系统的研究方法。根据研究结果，确定了中国特色国际法理论的特征之一是包括国际公法、国际私法和国际经济法在内的三元体系。这种区分具有现实意义，并在国际法领域的研究、教学、教育和实际应用的所有方面都可以体现。

考虑到中国官方史学的背景，作者认为，对中国国际法理论形成和发展的历史背景的研究应从以下几个时期进行：先秦时期（古代）中国、封建帝制时期、民国时期和当代中华人民共和国时期。先秦和帝制时期确立的原则仍然对中国当前的国际法立场产生影响，并为其当代全球项目和倡议提供学理基础。作者在英语和汉语资料的基础上进行比较分析，评估中国在19世纪与欧洲国际法的“相遇”以及随后对中国的影响。作者强调评估这一事件的重要性和复杂性，这仍然影响着中国人的世界观和对现代国际法的态度。

我们认为，中国研究和实践国际法的科学方法受到多种非法律因素的影响，其中最重要的是历史、哲学、经济、政治、意识形态和语言等因素。这项研究代表对中国国际法学理论的首次跨学科研究，充分考虑到了这些因素。这些因素通常对中国的国际法立场的形成产生隐晦或间接（但同样重要）的影响，使我们能够更深入地理解其在特定情况下行动背后的理论依据。我们认为，在中国现代国际法理论领域，鉴于这一主题的复杂性，进一步的科学研究应该是全面的，与西

方理论不同，应在很大程度上包含哲学、历史、政治、意识形态、经济以及其他各个方面的研究。

该论文概述中国当代国际法理论的概况，重点关注其在中国杰出国际法学者的科学著作中的表现。特别是系统地梳理了中国学者关于构建具有中国特色的国际法理论的必要性、条件和独特特征的看法。基于对学术资料的分析，作者得出结论，中国理论的演变和完善将不仅丰富中国国际法学科领域，也将极大地推动世界国际法的理论进步和更广泛的国际法律文化的进步。然而值得注意的是，中国国际法学家对中国国际法理论当前的发展状态表示担忧。他们强调，他们的创新思想、理念和观点尚未在国内外学术圈内获得广泛认可。此外，他们还指出，对当代中国国际法的主要研究并未充分反映中华人民共和国的立场、中国精神和中国文化。并且，根据对中文资料的分析，论文总结中国国际法研究、教学和传播存在的不足之处。正如中国学者所承认的，中国国际法理论在国际关系中的真正地位尚未与其不断增强的国家实力相匹配。

为了明确中国特色国际法理论的主要特征，本研究考察中国学者对国际法概念的界定、国际法体系、功能、原则、渊源以及国际法与国内法关系等问题方法。研究显示在中国发展的不同时期对这些问题的看法发生的变化。同时，基本问题如下：国际法如何造福中国以及如何通过这一工具维护其（主要是国家）利益。

本论文强调了中国国际法的一个最显著方面：中国通过“和平共处五项原则”向国际社会提供了国际法基本原则的独特补充。这些原则的概念最早于 20 世纪 30 年代中期确立，并于 1954 年首次载入国际协议，被视为中国对国际法演进的积极贡献。它们在中国当代外交和外交政策理论中继续发挥着重要作用，通常被称为习近平外交思想和习近平法治思想。此外，这些原则被视为《联合国宪章》所载原则的延伸。论文详细研究这些原则的国际法内容、特点和重要性，包括互相尊重领土主权、互不侵犯、互不干涉内政、平等互利、和平共处。

鉴于界定“学说”概念的第二种理论方法，本研究从“可能产生国际法律后果的国家外交政策立场”的角度出发，探讨中国国际法学在某些领域发展的前景。研究描述中国在实际运用国际法条款以增强国际地位的背景下，对传统和新兴国际法领域发展的贡献，这被视为现代国家外交政策的重要优先事项之一。作者得出的结论是，全面研究中华人民共和国国际法学说是必不可少的，也是势在必行的，是促进与国际法这一重要学科有效合作的基本前提。

我们认为，本论文的主要发现和结论是对当代国际法理论和历史研究的宝贵补充。它们使我们能够追溯到中国国际法学者为推动全球国际法学的发展所做出的重大贡献。此外，它们还为我们深入了解中华人民共和国在当今重大问题上的官方立场提供不同视角。

关键词：国际法、国际法律学说、中华人民共和国（中国）、乌克兰、中国特色国际法理论、白皮书、国际法科学、国际法学科、国际法史、古代中国、帝制时期中国、“鸦片战争”、学说发展的时期划分、非法律因素、跨学科研究方法、国际法渊源、国际条约、“不平等条约”、国际习惯、一般法律原则、国际组织的决定、以中国为中心的国际法律秩序、国际法原则、“和平共处五项原则”、国家主权平等、合作、“一带一路”倡议、人类命运共同体、全球安全、维护和平、国际法新兴领域。

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Danylchenko O. The Category of “Doctrine” in the Chinese Theory of International Law: Content Analysis. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2023. №1. С. 47-58.
2. Данильченко О. С. Значення політико-ідеологічного фактору для розуміння міжнародно-правової доктрини КНР. *Український часопис міжнародного права*. 2023. №2. С. 37-43.
3. Данильченко О. С. Лінгвістичний фактор у розумінні сучасної міжнародно-правової доктрини КНР. *Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови»*. 19-20 травня 2023 року, м. Київ. С. 104-106.
4. Данильченко О. С. Розвиток міжнародно-правової доктрини Китайської Народної Республіки у 1949-1976 роках. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №5. С. 394-396.
5. Данильченко О. С. Роль історичного та філософського факторів у формуванні міжнародно-правової доктрини КНР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. №62. С. 116-120.
6. Данильченко О. С., Забара І. М. Політико-правові аспекти формування цифрової економіки та електронної торгівлі КНР. *Інформація і право*. 2022. №3. С. 40-48.
7. Данильченко О. С., Забара І. М. Цифрова економіка й електронна торгівля: право, політика і досвід КНР. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль і місце інформаційного права і права інтелектуальної власності в сучасних умовах. Креативні індустрії»*. 11 листопада 2021 року, м. Київ. С. 102-108.
8. Данильченко О. С. Вплив конфуціанських традицій на формування сучасної зовнішньої політики КНР (на прикладі концепцій гармонії 和谐 та миру 和平).

- Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови»». 13-14 травня 2021 року, м. Київ. С. 644-646.*
9. Данильченко О. С. Лінгвістичний фактор як показник глобального лідерства Китаю. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови»». 17-18 червня 2020 року, м. Київ. С. 26-28.*
 10. Данильченко О. С. The Approaches of Chinese Doctrine to the Problems of Modern Development of Areas of Public International Law. *Український часопис міжнародного права*. 2019. №3. С. 29-34.
 11. Данильченко О. С. Формування системи соціального кредиту у Китайській Народній Республіці у контексті відображення прав людини з китайською специфікою. *Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародний виміри»». 20 квітня 2018 року, м. Харків. С. 363-367.*
 12. Данильченко О. С. Інтеграція до Морського Шовкового Шляху в якості пріоритету морської політики України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення»». 4-5 травня 2018 року, м. Харків. С. 110-112.*
 13. Данильченко О. С. Погляди китайських юристів-міжнародників на міжнародне право як на науку та навчальну дисципліну. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука в XXI ст.: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень»». 11-12 травня 2018 року, м. Запоріжжя. С. 97-101.*
 14. Данильченко О. С. Стратегія інформаційної безпеки Китайської Народної Республіки. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми публічного та приватного права»». 25 травня 2018 року, м. Запоріжжя. С. 22-25.*

15. Данильченко О. С. До 70-річчя проголошення Китайської Народної Республіки: підходи китайської доктрини до проблематики сучасного розвитку галузей міжнародного права. *Альманах міжнародного права*. 2018. №22. С. 35-47.
16. Данильченко О. С. Правове регулювання визнання іноземних документів про освіту в Китайській Народній Республіці: національний і міжнародно-правовий виміри. *Альманах міжнародного права*. 2018. №19. С. 3-12.
17. Данильченко О. С. За Великою Китайською стіною: до питання становлення науки міжнародного права у Китайській Народній Республіці. *Український часопис міжнародного права*. 2018. №3. С. 56-62.
18. Данильченко О. С., Забара І. М. Міжнародно-правова доктрина Китаю (теоретичні аспекти). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє»*. 19 травня 2017 року, м. Одеса. С. 366-369.
19. Данильченко О. С. Загальна характеристика офіційної позиції КНР щодо основних понять міжнародного морського права. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Одеські юридичні читання»*. 10-11 листопада 2017 року, м. Одеса. С. 208-211.
20. Данильченко О. С. Підходи китайської міжнародно-правової доктрини та законодавства КНР до проблеми співвідношення норм міжнародного і національного права. *Альманах міжнародного права*. 2017. №18. С. 23-29.
21. Данильченко О. С. Концепція міжнародного права в сучасній доктрині Китайської Народної Республіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С. 364-367.
22. Данильченко О. С. Історичні аспекти формування та розвитку міжнародно-правової думки Китаю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №5. С. 198-202.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	23
ВСТУП.....	26
РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІЯ «ДОКТРИНА» У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ.....	41
1.1. Доктрина як джерело міжнародного права: сучасні теоретичні і практичні підходи.....	41
1.2. Періодизація розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.....	59
1.3. Доктринальні підходи до підсистем міжнародного права в міжнародно-правовій науці КНР.....	96
Висновки до Розділу 1.....	109
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ.....	112
2.1. Історичні передумови становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.....	112
2.2. Фактори, що впливають на формування сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.....	141
2.3. Міжнародно-правова доктрина КНР в наукових працях провідних китайських юристів-міжнародників	168
Висновки до Розділу 2.....	210

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОНЯТЬ НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У КНР.....	215
3.1. Основні категорії міжнародного права у сучасній правовій науці КНР.....	215
3.2. «П'ять принципів мирного співіснування» як фундаментальний внесок КНР у розвиток міжнародного права.....	248
3.3. Доктринальні погляди на сучасний стан і перспективи розвитку окремих галузей у міжнародно-правовій науці КНР.....	272
Висновки до Розділу 3.....	290
ВИСНОВКИ.....	293
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	302
ДОДАТКИ.....	328

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

BRI – Belt and Road Initiative, ініціатива «Один пояс, один шлях»

COP26 – the 26th United Nations Climate Change conference, 26-та конференція Організації Об'єднаних Націй зі зміни клімату

Cyber GGE – the UN Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behavior in Cyberspace in the Context of International Security, Група урядових експертів ООН зі сприяння відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки

FOCAC – Forum on China-Africa Cooperation, Форум китайсько-африканської співпраці

GIP – Green Investment Principles, Принципи зелених інвестицій для BRI

ILA – International Law Association, Асоціація міжнародного права

IMSF&R– International Maritime Sustainability Funding and Reward mechanism, Міжнародний механізм фінансування та винагороди за сталий розвиток морського транспорту

OEWG – the UN Open-Ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security, Робоча група ООН з питань розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій в контексті міжнародної безпеки

SEATO – South-East Asia Treaty Organization, Організація Договору Південно-Східної Азії

АПК КНР – Адміністративно-процесуальний кодекс Китайської Народної Республіки

АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії

АТЕС – Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво

АТР – Азіатсько-Тихоокеанський регіон

ВЗНП – Всекитайські збори народних представників

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй

ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі

Декларація про принципи міжнародного права – Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1970 року

ЄС – Європейський Союз

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

КМПД – китайський міжнародно-правовий дискурс

КНР – Китайська Народна Республіка

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МЄВ – міжнародні економічні відносини

МЗС КНР – Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки

МКС – міжнародна космічна станція

МПП – міжнародне публічне право

МПрП – міжнародне приватне право

МС ООН – Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй

ППМП – Постійна палата міжнародного правосуддя

Принципи УНІДРУА – Принципи міжнародних комерційних договорів

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

РНС – режим найбільшого сприяння

САР КНР – Спеціальний адміністративний район Китайської Народної Республіки

СОТ – Світова організація торгівлі

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ТКМ – традиційна китайська медицина

ЦК КПК – Центральний комітет Комуністичної партії Китаю

ЦПК КНР – Цивільно-процесуальний кодекс Китайської Народної Республіки

ШОС – Шанхайська організація співробітництва

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дисертаційного дослідження. «Китайська мова та міжнародне право – це настільки складні та ресурсозатратні дисципліни, що коли вивчаєш одну із них, уже не залишається ані сил, ані часу для вивчення іншої» – зауважив у свій час доктор юридичних наук із США Люк Т. Лі (李宗周) [1].

По мірі того, як зростають економічна потужність, а також регіональний і глобальний вплив Китаю, значущість міжнародного права у широкомасштабній діяльності КНР стає все більш очевидною. У свою чергу мирний розвиток Китаю дозволяє йому робити великий внесок у розвиток сучасного міжнародного права. Підходи, пропозиції та погляди фахівців КНР є підтвердженням та розвитком багатьох положень міжнародного права. Тому, на наше переконання, світова наука міжнародного права не буде повноцінною до тих пір, поки до неї не буде органічно вплетеним сучасне китайське бачення міжнародного права з його особливостями. Зауважимо, що іноземні фахівці (*юристи-міжнародники зі знаннями китайської мови та синологи-мовознавці, яких починає цікавити тематика міжнародного права*) все частіше звертають свою увагу на проблеми взаємодії КНР і міжнародного права для того, щоб розуміти процеси і мотиви прийняття зовнішньополітичних рішень КНР в конкретних обставинах, а також прогнозувати її подальші кроки у міжнародних відносинах.

На жаль, вітчизняну міжнародно-правову науку поки що мало цікавить як національне право Китаю, так і його наука міжнародного права. У цьому напрямку досліджень ми серйозно поступаємось американським, європейським та азійським науковим школам. Втім, необхідність ведення державними органами влади України ефективного діалогу та успішної співпраці з китайською стороною – об'єктивна реальність, що не залежить від пріоритетного євроінтеграційного напрямку зовнішньополітичної діяльності України. Тим більше, що у Стратегії

зовнішньополітичної діяльності України 2021 року розвиток відносин стратегічного партнерства з КНР визначено як один із пріоритетних напрямків. Вважаємо, що без дослідження підходів Китаю до міжнародного права ми будемо позбавлені можливості аргументовано й успішно захищати свої національні інтереси у відносинах з Китаєм та продуктивно співпрацювати з урахуванням інтересів обох країн, тобто за китайським підходом – отримувати взаємну вигоду. Актуальність цієї теми підсилюється й тим, що Китай пропонує свою конструктивну участь у політичному врегулюванні війни Росії проти України. З огляду на це надзвичайно важливо розуміти його офіційну позицію та доктринальні підходи задля побудови проголошених ще у 2011 році відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР.

Незважаючи на надзвичайну актуальність проблеми, у вітчизняній та зарубіжній науці до цього часу відсутні комплексні наукові дослідження міжнародно-правової доктрини КНР. Безумовно, Китай, зокрема його бачення міжнародного права, є досить складним об'єктом для дослідження. Труднощі полягають насамперед у тому, що ми маємо справу не просто з відмінним від інших суб'єктів підходом до міжнародного права. Йдеться про менталітет та мислення на інших цивілізаційних засадах і підходах. Можливо, саме тому ми нерідко спостерігаємо ситуацію, коли міжнародна аудиторія не розуміє запропоновані Китаєм сучасні концепції та ініціативи для міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин.

З іншого боку, з точки зору дослідника з європейським менталітетом китайський підхід до міжнародного права може здаватися суперечливим. Не завжди зрозуміло, як цей підхід об'єднує протилежні, на перший погляд, ідеї. На думку автора, таку об'ємність китайської доктрини можна порівняти з китайським ієрогліфом, який може використовуватися для позначення далеких один від одного, або навіть протилежних явищ, але у китайській свідомості ці явища тісно

пов'язані та існують одночасно. Так само можна сказати і про китайську доктрину міжнародного права.

Незважаючи на цю специфіку, проблема взаємодії Китаю із західним міжнародним правом є, безсумнівно, актуальною, важливою та цікавою. У свою чергу нам теж слід докладати зусиль, щоб зрозуміти Китай. Досягнення КНР з часу її утворення у 1949 році визнані та не потребують доведення. Разом з тим, на нашу думку, так само, як Китай у XIX-XX століттях намагався досягнути західну науку та тогочасне міжнародне право, так і зараз іншим країнам світу слід продемонструвати прагнення зрозуміти Китай та його сучасну міжнародно-правову доктрину. На наше переконання, один із способів це зробити – шукати відповіді в тривалій історії, філософії, культурі, ідеології Китаю та еволюції розвитку його доктрини міжнародного права.

Намаганням визначити особливості китайських доктринальних підходів до міжнародного права і пояснюється вибір теми роботи.

Звернемо увагу, що це дослідження, стосується лише материкової частини країни. З'ясування міжнародно-правового статусу та відповідної діяльності Тайваню, Гонконгу і Макао не є об'єктом даного дослідження.

Теоретична основа дисертаційного дослідження. Варто визнати, що в українській науці міжнародного права та українському китаєзнавстві комплексні наукові дослідження міжнародно-правової доктрини КНР (*як і інших регіональних напрямків розвитку міжнародно-правових вчень*) поки що не проводилися. Аналіз окремих аспектів міжнародно-правової позиції КНР та китайської науки міжнародного права представлений переважно статтями авторитетних українських юристів-міжнародників у наукових періодичних виданнях: О. В. Буткевич «Китайська середньовічна міжнародно-правова думка» (Віче. 2007. №22); Т. Л. Сироїд, О. А. Гавриленко «Формування основ давньокитайського міжнародного права в добу Чжоу (1046-254 рр. до н.е.)» (Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. №71); В. С. Ржевська «Співвідношення

міжнародного та національного права за правом Китайської Народної Республіки та Республіки Казахстан» (Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2022. №36); С. Д. Білоцький «Міжнародно-правова доктрина КНР щодо питання взаємовідносин у Південно-Китайському морі: витоки, стан, перспективи» (Зовнішня торгівля, економіка, фінанси і право. 2023. № 4), «Міжнародно-правова доктрина КНР щодо базових положень міжнародного повітряного права» (Часопис Київського університету права. 2023. № 3), «Міжнародно-правова доктрина КНР щодо засад розвитку міжнародного повітряного права (на прикладі класифікації міжнародних польотів)» (Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7). Цей перелік публікацій не значний за обсягом та не вичерпний за тематикою. Більше того, в українській науці наразі відсутні будь-які дисертаційні чи монографічні дослідження, присвячені аналізу позиції Китаю щодо того чи іншого актуального питання сучасності саме з точки зору міжнародного права.

Як бачимо, дослідження взаємодії Китаю з міжнародним правом в Україні мають не системний характер. Постає цілком логічне запитання: чому в українській науці не сформувався цей напрямок досліджень? І тут питання ймовірніше не до науки міжнародного права, а до історичних умов формування українського китаєзнавства. Оскільки китаєзнавство є комплексною міждисциплінарною наукою про давній та сучасний Китай у максимально широкому предметному полі [374, с. 5], теоретично в його межах міг скластися самостійний напрямок досліджень правової системи Китаю, його міжнародно-правової доктрини та практики, міжнародних відносин та дипломатії. Однак у період українського радянського китаєзнавства тематика наукових досліджень за умов ідеологічного тиску вимушено була обмежена історією, культурою, мовознавством, філософією тощо. Центрами вивчення зовнішньополітичних та міжнародно-правових процесів були Москва та Ленінград [375]. Проте, як не дивно, в силу ідеологічної боротьби СРСР проти усього світу, а згодом і КНР, ці

міста не стали провідними центрами дослідження тематики «КНР і міжнародне право». За весь період розвитку радянського китаєзнавства було опубліковано лише чотири роботи (*цитуюмо мовою оригіналу*): кандидатська дисертація Ю. А. Гусева «Критика международно-правовой позиции КНР по некоторым актуальным вопросам современности» 1974 року, монографія колективу авторів Дипломатичної академії МЗС СРСР «Внешнеполитические концепции маоизма (правовые аспекты)» 1975 року, монографія Є.Д. Степанова «Экспансия Китая на море» 1980 року та інформаційний бюлетень колективу авторів Інституту Далекого Сходу Академії наук СРСР «КНР и международное право (некоторые аспекты международно-правовой позиции Китая)» 1986 року. Будучи написаними у непрості часи радянсько-китайських відносин, власне міжнародно-правова тематика в цих роботах часто відходила на другий план.

Автором вперше в українській науці міжнародного права та українському китаєзнавстві було розпочато дослідження «теорії міжнародного права з китайською специфікою» (中国特色国际法理论). Багатий досвід, накопичений китайськими юристами-міжнародниками, не відображений у публікаціях вітчизняних учених достатньою мірою. Дисертація спирається на широку теоретичну джерельну базу, що включає в себе наукові праці українських, зарубіжних та китайських юристів-міжнародників, а також авторів-не юристів. В українській та західній науці проблематиці доктрини як джерела міжнародного права присвячені підрозділи в навчальних посібниках та підручниках міжнародного публічного права в рамках тем про джерела міжнародного права або історію формування класичного міжнародного права. Зокрема, серед вітчизняних науковців варто згадати В. Ф. Антипенка, М. М. Антонович, М. В. Буроменського, О. В. Буткевич, В. Г. Буткевича, А. І. Дмитрієва, О. В. Задорожного, В. П. Кононенка, І. І. Лукашука, В. В. Мицика, В. І. Муравйова, В. М. Репецького, Т. Л. Сироїд, Л. Д. Тимченка, які зробили значний внесок у дослідження фундаментальних питань теорії міжнародного права. Окремо варто

згадати О. В. Київець, автора докторської дисертації на тему «Джерела міжнародного права» 2012 року та В. Н. Денисова, автора словникової статті про доктрину міжнародного права в Енциклопедії міжнародного права 2014 року. Серед зарубіжних вчених, праці яких опосередковано торкаються доктрини міжнародного права, необхідно виділити Я. Броунлі (Ian Brownlie), Дж. А. Коена (Jerome Alan Cohen, 孔杰荣), А. Корома (Abdul Gadire Koroma), Л. Лі (Luke T. Lee), Х. Тірлвея (Hugh Thirlway), С. Сівакумарана (Sandesh Sivakumaran), Х. Цю (Hungdah Chiu, 傅崐成) та ін.

Що стосується досліджень безпосередньо китайської теорії і практики міжнародного права, наукові праці зарубіжних юристів-міжнародників представляють для нас неабиякий інтерес з точки зору наведеного в них багатого фактичного матеріалу, а також критичних зауважень з приводу окремих аспектів міжнародно-правової позиції КНР. Значною мірою ці роботи написані або китайськими дослідниками, що працюють за межами КНР, або авторами, які володіють китайською мовою та знайомі з китайськими правовими реаліями. Більша частина цієї літератури публікується в США, Великій Британії, Німеччині та Франції – країнах, де дослідження Китаю ведеться порівняно давно і доволі фундаментально. Найбільш відомими з них можна назвати роботи Р. Вай (Roderic Wye), Р. Давіда (David René), Х. фон Зенгера (Harro von Senger), Г. Кіссінджера (Henry Kissinger), В. Лай (Whalen W. Lai) Ж. де Лісла (Jacques deLisle), В. Мартіна (William Martin, 丁韪良), В. Мюллера (Wim Muller), П. Поттера (Pitman Potter), І. де ла Расілла (Ignacio De La Rasilla, 睿思来), П. Л. Се (Pasha L. Hsieh, 謝笠天), Б. Чжена (Bin Cheng, 鄭斌), І. Чун-Юе Хсю (Immanuel Chung-Yueh Hsü, 徐中约) та ін.

Звичайно, найбільшу цінність для автора становлять роботи китайських юристів-міжнародників, наукові праці яких були вивчені мовою оригіналу. Такий підхід дав змогу застосовувати термінологію, що використовується китайськими

авторами в науковій і навчальній літературі з міжнародного права та об'єктивно висвітлити їхні думки. Дослідження фундаментальних питань міжнародного права та власної міжнародно-правової теорії в період з 1950-х років і до сьогодні представлені такими відомими іменами китайської науки міжнародного права, як: Ван Дун (王栋), Ван Тея 王铁崖, Вей Лейцзе (魏磊杰), Вей Мінь (魏敏), І Сяньхе (易显河), Кун Цінцзяна (孔庆江), Лі Сюепін (李雪平), Лі Хаопей (李浩培), Лі Чжаоцзе (李兆杰), Лю Веньмін (刘文明), Лю Чжиюнь (刘志云), Лю Фенмін (刘丰名), Пань Баоцунь (潘抱存), Пань Дзюньбу (潘俊武), Сунь Лу (孙璐), Сунь Шиянь (孙世彦), Сюе Ханьцінь (薛捍勤), Хе Ціньхуа (何勤华), Хе Чжипен (何志鹏), Цзен Лінлян (曾令良), Цзо Аньлей (左安磊), Цзян Сяохун (蒋小红), Цзян Шисун (蒋世松), Чень Ань (陈安), Чень Тіцян (陈体强), Чжоу Геншена (周鲠生), Юй Мінью (余敏友), Ян Цзевей (杨泽伟) та ін.

На додаток до цього, важливою джерельною базою дослідження виявилися кольорові книги, насамперед Білі книги (白皮书) Інформаційного відділу Державної Ради КНР як найбільш важливі урядові документи, що представляють офіційну позицію держави (наприклад, «Політика Китаю в Арктиці» “中国的北极政策” 白皮书; «Космічна діяльність Китаю» “中国的航天” 白皮书; «Розвиток цифрової економіки Китаю» “中国数字经济发展” 白皮书; «Китай і світ у нову епоху» “新时代的中国与世界” 白皮书 тощо.

Не можемо також не зазначити, що суттєву роль для дослідження неправових аспектів розвитку Китаю (філософії, історії, зовнішньої та внутрішньої політики, дипломатії) зіграли роботи відомих українських китаєзнавців та інших фахівців: О. І. Дікарева, А. Л. Зінченка, В. О. Кіктенка, С. А. Кошового, М. А. Тарана та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі міжнародного права Навчально-наукового інституту

міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямкам, окресленим у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України затвердженій Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 448 / 2021 (*пункт 124: Відповідно до укладених міжнародних договорів України розвиватиметься стратегічне партнерство з Китайською Народною Республікою; пункт 125: Розбудова відносин з Китайською Народною Республікою здійснюватиметься на основі принципів міжнародного права; пункт 144: Україна зацікавлена брати участь у глобальних азійських проєктах, зокрема у рамках ініціативи Китайської Народної Республіки «Один пояс, один шлях», в обсязі, що не перешкоджає реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції України*). Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми Інституту міжнародних відносин «Україна у міжнародних інтеграційних процесах» (№ 11БФ048-01), яка є складовою Комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу праць китайських та іноземних юристів-міжнародників розкрити теоретичні і практичні засади становлення та розвитку міжнародно-правової доктрини КНР, її особливості та внесок у світову науку міжнародного права. Автор, із загального комплексу основних компонентів, що становлять міжнародно-правову доктрину і позицію КНР, зупинилася на дослідженні тих, які мають найбільшу важливість для нашого розуміння природи і сутності «теорії міжнародного права з китайською специфікою». Задля ефективного досягнення сформульованої мети дисертантка зосередилася на вирішенні таких **завдань**:

- розкрити сутність та основні теоретичні підходи до поняття «доктрина» у міжнародному праві;
- визначити і охарактеризувати періоди розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;

- висвітлити підходи до підсистем міжнародного права в міжнародно-правовій науці КНР;
- узагальнити історичні передумови становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;
- розглянути і охарактеризувати фактори, що впливають на формування сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;
- узагальнити положення щодо міжнародно-правової доктрини КНР як об'єкту дослідження в наукових працях провідних китайських юристів-міжнародників;
- розглянути основні категорії міжнародного права з позицій сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;
- обґрунтувати і надати оцінку «п'яти принципам мирного співіснування» як фундаментального внеску КНР у розвиток міжнародного права;
- охарактеризувати доктринальні погляди на сучасний стан і перспективи розвитку окремих галузей у міжнародно-правовій науці КНР.

Об'єктом дисертаційного дослідження є доктрина як явище міжнародно-правової дійсності, що визначає базові засади розвитку правової системи держав у їх взаємодії з міжнародним правом.

Предметом дослідження є доктринальні підходи іноземних і китайських юристів-міжнародників, спрямовані на дослідження та прогресивний розвиток фундаментальних понять теорії міжнародного права в науці КНР.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і завдань, його об'єкта та предмета. Методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження склали комплекс загальнонаукових та спеціальнонаукових методів пізнання та підходів до вивчення теорії міжнародного права, що мало на меті розкрити специфіку теми міжнародно-правової доктрини КНР. Дослідження концептуально ґрунтується на *цивілізаційному підході*, що дозволило охарактеризувати не тільки особливості теорії міжнародного права КНР починаючи з моменту проголошення держави у

1949 році, а й врахувати винятковість Китаю як «держави-цивілізації», що протягом кількох тисяч років є важливим суб'єктом міжнародних відносин. Крім того, дослідження характеризується використанням *міждисциплінарного підходу* до висвітлення умов формування китайської доктрини міжнародного права, оскільки підхід КНР до міжнародного права детермінується багатьма факторами неправового характеру, які неодмінно потрібно враховувати при дослідженні. Застосування *діалектичного методу* дозволило розглянути міжнародно-правову доктрину КНР у процесі її розвитку та взаємозв'язку із зовнішньою політикою держави. *Герменевтичний підхід* використано під час аналізу особливої термінології китайськомовних публікацій з міжнародного права, що відрізняються від загальноприйнятих в українській науці міжнародного права понять і категорій. *Історико-правовий метод* був застосований в процесі здійснення періодизації становлення та розвитку міжнародно-правової думки Китаю загалом, китайської науки та навчальної дисципліни міжнародного права зокрема. *Історико-генетичний метод* дозволив виявити причинно-наслідкові зв'язки у вимушеній «зустрічі» Китаю з міжнародним правом Заходу наприкінці XIX століття та сучасному ставленні КНР до природи міжнародного права. *Структурно-функціональний підхід* надав можливість охарактеризувати структуру підсистем міжнародного права у складі міжнародного публічного, міжнародного приватного та міжнародного економічного права. *Порівняльно-правовий метод* було застосовано для аналізу особливого підходу Китаю до визначення поняття доктрини, міжнародного права, джерел та принципів міжнародного права. Комплексне застосування цих методів сприяло досягненню поставленої мети дослідження та виконанню сформульованих на її підставі наукових завдань.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що ця робота є першим у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-правовій науці комплексним, системним дослідженням особливостей міжнародно-правової доктрини КНР, зокрема її історичних аспектів та підходів до основних категорій міжнародного

права з урахуванням цивілізаційних особливостей китайської держави. Це дозволило автору за результатами дослідження сформулювати низку наукових положень, висновків та пропозицій, а саме:

Уперше:

- визначено і охарактеризовано періоди розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;
- висвітлено підходи до підсистем міжнародного права в міжнародно-правовій науці КНР;
- розглянуто і охарактеризовано фактори, що впливають на формування сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;
- узагальнено положення щодо міжнародно-правової доктрини КНР як об'єкту дослідження в наукових працях провідних китайських юристів-міжнародників;

Удосконалено:

- узагальнено історичні передумови становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР;
- надано оцінку «п'яти принципам мирного співіснування» як фундаментального внеску КНР у розвиток міжнародного права;
- охарактеризовано доктринальні погляди на сучасний стан і перспективи розвитку окремих галузей у міжнародно-правовій науці КНР;

Набули подальшого розвитку:

- розкрито сутність та основні теоретичні підходи до поняття «доктрина» у міжнародному праві;
- розглянуто основні категорії міжнародного права з позицій сучасної правової доктрини КНР.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою роботою, виконаною здобувачем особисто з урахуванням фундаментальних досягнень науки міжнародного права. Сформульовані в ньому

положення, припущення та висновки, які є науковою новизною, отримані й обґрунтовані автором самостійно на основі власного наукового пошуку. Концептуальні ідеї, пропозиції і висновки інших авторів, що були використані у роботі, містять належні посилання та були використані виключно для підтримки наукових ідей дисертантки.

Одна з 12 наукових статей та дві з 10 тез доповідей наукових конференцій здобувача, в яких висвітлено результати цього дисертаційного дослідження, опубліковані у співавторстві з науковим керівником к.ю.н., доц. Забарою І. М. В опублікованих за співавторством наукових працях конкретний особистий внесок здобувача полягав в наступному: участь у формуванні основної ідеї, мети та завдань дослідження, аналіз джерел літератури та їх переклад з китайської мови, проведення самостійного наукового дослідження та узагальнення його результатів, написання тексту статті та тез доповідей.

Теоретичне значення даної роботи полягає у тому, що запропоноване дослідження повинно стати першим кроком у визнанні та розвитку концепції оригінальності та самостійності міжнародно-правової доктрини КНР в українській науці міжнародного права та українському китаєзнавстві. Дана робота є першим міждисциплінарним комплексним дослідженням доктрини міжнародного права Китаю з урахуванням багатьох факторів неправового характеру, які безпосередньо вплинули на її формування та розвиток, зокрема історичного, філософського, політико-ідеологічного, економічного та лінгвістичного. Крім того, теоретичне значення дисертаційного дослідження зумовлене тим, що вперше в українській науці були систематизовані доктринальні підходи китайських авторів щодо розуміння ними фундаментальних категорій міжнародного права. Положення і висновки дисертації суттєво доповнюють сучасні міжнародно-правові дослідження з питань теорії та історії міжнародного права, дозволяють простежити внесок китайських юристів-міжнародників у розвиток світової науки міжнародного права, а також сформулювати уявлення про офіційну позицію

Китайської Народної Республіки з приводу найважливіших проблем сучасності. Сформульовані дисертанткою висновки можуть бути використані при подальшому дослідженні цієї теми, зокрема окремих аспектів доктрини міжнародного права Китаю, а також суміжних тем на спеціальностях сходознавства, міжнародних відносин, політології та правознавства.

Практичне значення цього дослідження полягає в можливості використання його результатів в освітній діяльності для вдосконалення освітнього процесу на різних спеціальностях, у тому числі для викладання таких дисциплін, як «Міжнародне публічне право (основи теорії)», «Міжнародне публічне право (основні галузі та інститути)», «Історія міжнародного права», «Історія міжнародно-правових вчень», «Актуальні проблеми теорії та практики міжнародного права», «Історія зовнішньої політики та дипломатії Китаю», «Китай в період реформ та відкритості», а також при проведенні спеціальних професійних програм Дипломатичної академії України. Матеріали, положення та висновки роботи можуть бути використані у процесі навчально-методичної діяльності при підготовці підручників, навчальних посібників, робочих навчальних програм та методичних рекомендацій з теорії та історії міжнародного права, міжнародних відносин в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, дипломатії та зовнішньої політики КНР тощо. На основі положень і висновків дисертації може бути розроблений спецкурс «Міжнародно-правова діяльність КНР» для фахівців з міжнародного права, міжнародних відносин, працівників органів зовнішніх зносин України тощо. Крім цього, отримані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані фахівцями МЗС України, органів зовнішніх зносин України, Дипломатичної академії України, спеціалістами інших державних установ, науково-дослідних інститутів та центрів китаєзнавства, які беруть участь у плануванні та здійсненні зовнішньої політики України в АТР та Китайській Народній Республіці.

Апробація матеріалів дисертації. Положення дисертації були обговорені на засіданні кафедри міжнародного права Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у виступах автора на 10 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній відеоконференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (м. Київ, 19-20 травня 2023 року); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Роль і місце інформаційного права і права інтелектуальної власності в сучасних умовах. Креативні індустрії» (м. Київ, 11 листопада 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (м. Київ, 13-14 травня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (м. Київ, 17-18 червня 2020 року); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародний виміри» (м. Харків, 20 квітня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Харків, 4-5 травня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука в XXI ст.: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень» (м. Запоріжжя, 11-12 травня 2018 року); V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 25 травня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 року).

Публікації. Основні положення, сформульовані в дисертаційному дослідженні, висвітлені у 22 наукових публікаціях: 11 з них – у періодичних наукових фахових виданнях України та 1 стаття в зарубіжному науковому

фаховому виданні держави-члена ЄС (Румунія). Отримані наукові результати також опубліковано в 10 тезах доповідей наукових конференцій.

Структура роботи. Специфіка теми, сформульовані мета та завдання дослідження визначили логічну послідовність викладення матеріалу і структуру дисертації. Робота складається з анотації українською, англійською та китайською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, кожен з яких складається з трьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 331 сторінка, в тому числі список використаних джерел на 26 сторінках (375 найменувань).

РОЗДІЛ 1.

КАТЕГОРІЯ «ДОКТРИНА» У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

1.1. Доктрина як джерело міжнародного права: сучасні теоретичні і практичні підходи

Чи не кожне авторитетне видання із загальної теорії міжнародного права вважає за необхідне охарактеризувати джерела міжнародного права, зокрема статус міжнародно-правової доктрини. У різних правових системах ставлення до доктрини як до джерела права не є однаковим [2, с. 123]. Як правило, автори публікацій ілюструють це на прикладах англосаксонської (загальне право) та романо-германської (континентальне право) правових сімей. У межах англосаксонської правової сім'ї доктрина визначається як одне з обов'язкових (поряд із судовим прецедентом, законом і звичаєм), хоча й додаткових джерел права. На відміну від цього, в межах романо-германської правової сім'ї доктрина відіграє порівняно невелику, допоміжну роль, виступаючи неформалізованим, додатковим джерелом за наявності основного джерела – нормативно-правового акта, який максимально повно регламентує всю систему існуючих суспільних відносин [3, с. 13-14].

На нашу думку, оскільки при цьому не враховується розуміння доктрини іншими ключовими суб'єктами міжнародних відносин (насамперед КНР), такий підхід до пояснення доктрини міжнародного права на сучасному етапі є неповним і має бути відповідним чином доповнений, зокрема китайськими науковими підходами. Адже, враховуючи саме такі відмінності у визначенні місця доктрини як джерела права у межах різних правових систем, в Статуті Міжнародного Суду ООН доктрина згадується з певними застереженнями.

Для початку звернемося до розуміння китайськими юристами-міжнародниками джерел міжнародного права загалом. Переважна більшість

китайських вчених погоджується з тією думкою, що позиція Китаю щодо джерел міжнародного права, включаючи доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права, була невизначеною до середини 1960-х років. Причиною цього можна вважати той факт, що у зазначений період не було опубліковано ані монографічних досліджень, ані підручників з міжнародного права і лише деякі дослідники надали короткі коментарі з цього приводу. Пізніше професор Чжоу Геншен (周鯁生) зазначив у своїй монографії з міжнародного права “国际法” (завершеній у 1964 році та опублікованій лише у 1976 році), що може бути два значення терміна «джерела міжнародного права». На його думку, одне значення вказує на метод або процес формулювання чинних норм у міжнародному праві (формальні джерела); інше ж відноситься до місця, де вперше з'явилися норми міжнародного права (матеріальні джерела). Якщо говорити про останнє значення терміну, то воно включає в себе і думки фахівців з міжнародного права [4, с. 13].

У 1981 році в КНР з'явився перший підручник з міжнародного права “国际法”, написаний власне китайськими авторами. Його редактори, професори Ван Тея (王铁崖) та Вей Мін (魏敏), описали сучасні (на той час) китайські погляди на цю проблему. Підручник відобразив відносно нейтральний підхід до питання джерел міжнародного права. На їхню думку, питання – чи існують інші джерела міжнародного права, окрім договорів і звичаїв, – є досить дискусійним. Що стосується статусу доктрин найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права в ієрархії джерел міжнародного права, автори розглядають їх як «допоміжні засоби для визначення правових норм», як це і передбачено статтею 38 Міжнародного Суду ООН. Проте, як зазначають ці автори, роль доктрин у цьому аспекті зменшується через збільшення доступності матеріалів з міжнародного права [4, с. 19]. Крім того, на думку професора Вей Міня, вважати, що думки фахівців, навіть найбільш кваліфікованих, можуть мати юридичну силу для суверенної держави некоректно. Варто підкреслити, що у той період професори

Ван і Вей були єдиними китайськими авторами, які прокоментували статус доктрини. Вони зазначили, що теорії науковців не можуть безпосередньо відображати міжнародне право, однак, як і рішення національних судів, їх доцільно розглядати тільки як доказ існування тих чи інших міжнародно-правових норм. Цю точку зору поділяли й інші китайські дослідники [5, с. 15], що зрештою знайшло своє відображення у таких фундаментальних працях: «Велика китайська енциклопедія» 中国大百科全书 (перше видання 1980-1993) [6], «Енциклопедія права КНР» 1999 року, том «Міжнародне право» 中华人民共和国法律大百科全书, 国际法卷 [7], «Юридична енциклопедія Пекінського університету (міжнародне публічне право та міжнародне приватне право)» 2016 року 北京大学法学百科全书 (国际公法国际私法学) [8] тощо.

Зазначимо зокрема, що один із 74 томів «Великої китайської енциклопедії» присвячений праву “法学” містить 1073 статті, включаючи визначення базових термінів з міжнародного права. Більше 200 експертів та дослідників у галузі права працювали над цим виданням, яке максимально вичерпно відображає основні характеристики сучасного китайського права [6]. В енциклопедії є окрема стаття про джерела міжнародного права “国际法的渊源”, де вказано, що «в працях авторитетних фахівців з міжнародного права можна знайти коментарі та пояснення існуючих принципів, норм та інститутів міжнародного права. У цьому сенсі доктрину можна назвати допоміжним, а не основним джерелом міжнародного права» [9].

Очевидно, що з моменту перших публікацій з міжнародного права в КНР, а також зазначених вище енциклопедій минуло багато часу і погляди китайських науковців на певні питання теорії міжнародного права значно змінилися. Проте позиція китайських юристів-міжнародників щодо статусу доктрини не зазнала значних змін. Сучасні автори також розглядають наукові роботи дослідників міжнародного права у контексті статті 38 Статуту МС ООН, тобто як «допоміжні

засоби для визначення правових норм». Вони пояснюють, що «дослідження та теорії в галузі права не є джерелом права в його класичному розумінні, але Суд може посылатися на них, щоб визначити, яким насправді є право». Їх статус як «допоміжних засобів» передбачає, що Суд повинен посылатися на ці джерела винятково в тих випадках, коли відсутні договори, звичаї чи загальні принципи права. Водночас зазначається, що «незважаючи на зменшення вимог до Суду покладатися безпосередньо на роботи фахівців у визначенні права, доктрина продовжує відігравати важливу роль у становленні та розвитку міжнародного права в цілому, що у свою чергу, впливає на рішення Суду» [10, с. 62, 155].

Водночас в китайській теорії міжнародного права зустрічається й альтернативна думка. Згідно з поглядами прихильників цього підходу, є два види джерел міжнародного права. До першого належать *джерела міжнародного права в строгому юридичному сенсі*: міжнародні договори та міжнародні звичаї. До другого – *джерела міжнародного права в широкому історичному розумінні*, включаючи загальні принципи права та допоміжні засоби для визначення правових норм: судові прецеденти, доктрину міжнародного права та важливі рішення міжнародних організацій [11].

Бачимо, що між проаналізованими нами китайськими підходами не спостерігається істотних протиріч; оскільки другий підхід не суперечить, а швидше розширює розуміння доктрини. Характер доктрини як допоміжного засобу для визначення правових норм не заперечується, лише наголошується на тому, що історично праці юристів відіграли важливу роль у становленні та розвитку самого міжнародного права.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що погляди китайських науковців на статус доктрини у міжнародному праві дещо відрізняються від традиційного західного розуміння цього явища, що представлене в міжнародній юридичній літературі, у тому числі в українській. Наприклад, професор Ян Броунлі, чий підручник «Принципи міжнародного публічного права» був

перекладений китайською мовою в 2001 році (伊恩·布朗利 “国际公法原理”), писав: «Статут МС в якості “допоміжного засобу для визначення правових норм” згадує “доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй”. Це джерело знову-таки є лише засобом доказування права, але в деяких питаннях окремі автори вплинули на формування права... За всієї необхідності виваженого підходу до цього питання, думки фахівців із публічного права широко використовуються». У цій роботі автор уточнює, що окрім арбітражів та національних судів, «Міжнародний Суд також використовує висловлювання фахівців з міжнародного публічного права, як це впливає з аналізу окремих думок суддів» [12, с. 24].

У якості іншого прикладу наведемо аргументи професора Х'ю Тірлвея: «Пункт 1 (d) статті 38 Статуту МС ООН проводить чітке розмежування між, з одного боку, джерелами, згаданими в попередніх пунктах, і з іншого боку... доктринами, оскільки про них мова йде лише як про “допоміжні засоби для визначення правових норм”. ...якщо норма міжнародного права знаходиться ... у посібнику, вона буде викладена саме як норма, що впливає з договору, звичаю чи загальних принципів права» [13, с. 131].

Підходи українських фахівців до цього питання переважно узгоджуються з поглядами цих та інших західних авторів на доктрину міжнародного права. Зокрема, як стверджує В. Н. Денисов: «Доктрина ні в теорії, ні на практиці ніколи не розглядалася як самостійне джерело міжнародного права, завжди виступаючи додатковим засобом для визначення його норм» [14, с. 871]. За словами В. Г. Буткевича, «досвід провідних науковців світу широко використовується в діяльності Комісії міжнародного права ООН. Саме через Комісію вони мають можливість впливати на правосвідомість і практику держав, а через них і на становлення міжнародного права. Але проекти Комісії, як і доктрини міжнародного права, не є джерелами міжнародного права» [15, с. 140]. З цим погоджується і М. В. Буроменський, зазначаючи, що міжнародне право не визнає

за правовою доктриною нормотворчої функції. У цьому сенсі вона не є джерелом права в його класичному розумінні. На додаток до цього, професор описує чотири важливі критерії застосування доктрини:

- допоміжний характер доктрини (у міжнародному праві до доктрини зазвичай ставляться як до факультативного джерела, вона не може вступати в колізію з існуючою нормою міжнародного права або застосовуватися замість цієї норми);
- застосування доктрини винятково для визначення правових норм (доктрина може бути використана тільки в тих випадках, коли відсутні інші очевидні джерела або визначеність юридичних зобов'язань, що з них випливають, викликає сумніви);
- застосування доктрини лише з публічного права (з огляду на тісне переплетення деяких галузей міжнародного права з національним, Статут МС ООН дозволяє використовувати як джерело не лише міжнародно-правову доктрину);
- допустимість використання досвіду тільки найбільш кваліфікованих юристів різних націй (кваліфікація і науковий авторитет юристів, до яких можуть звертатися сторони міжнародного спору або ситуації, повинні бути бездоганними) [2, с. 124].

Проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків: погляди китайських юристів-міжнародників на доктрину, на відміну від своїх колег з інших країн світу, є конкретним, однак дещо розширеним розумінням (*доктрина – це не тільки «допоміжний засіб для визначення правових норм», а з огляду на її історичну значимість для розвитку міжнародного права як окремої правової системи це ще джерело міжнародного права в широкому історичному сенсі*). Тому для цілей нашого дослідження ми пропонуємо застосувати підхід, запропонований професором В. Н. Денисовим, який, на нашу думку, є більш

доцільним для розгляду категорії «доктрина» у китайської науці міжнародного права.

Відповідно до цього підходу, поняття «доктрина» у міжнародному праві вживається переважно у двох незалежних одне від одного значеннях:

перше визначається *пунктом 1 (d) статті 38 Статуту МС ООН*, згідно з яким Суд при вирішенні справ може застосовувати «доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм»;

друге характеризує його з точки зору *позицій суб'єктів міжнародних відносин* з політичних питань, які часто є вираженням їх зовнішньої політики і *можуть мати міжнародно-правові наслідки* [14, с. 870].

Отже, спочатку розглянемо детальніше *перше значення* міжнародно-правової доктрини в контексті статті 38. Професор Сандеш Сівакумаран проаналізував, що мається на увазі під англійськими термінами, які використовуються у цій статті – *«teachings of publicists»*. Він пояснив, що поняття *«publicist»* полісемічне. Під час розробки Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя члени Консультативного комітету юристів взаємозамінно використовували такі поняття: *«authors»*, *«writers»*, *«jurists»* та *«publicists»*. Консультативний комітет зупинився на використанні терміну *«writers»*, проте Редакційний комітет змінив його на термін *«publicists»*. Згодом поняття *«publicists»* стало трактуватися більш широко: охоплювати авторів у звичайному розумінні цього слова, тобто авторів посібників чи монографій, а також такі установи, як Комісія міжнародного права, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Асоціація міжнародного права та Інститут міжнародного права [16, с. 4].

Цю точку зору також підтримав професор Ян Броунлі, зазначивши наступне: «Джерела, аналогічні роботам спеціалістів з публічного права і настільки ж авторитетні, – це проекти угод, розроблені Комісією міжнародного права, доповіді секретаріату, підготовлені для цієї Комісії, проекти дослідницького центру з

міжнародного права при Гарвардській школі права, основи дискусії Гаазької конференції з кодифікації міжнародного права 1930 року, а також звіти та резолюції Інституту міжнародного права та інших наукових установ» [12, с. 25]. Бачимо, що під англійським терміном «publicists» у широкому сенсі – у якості суб'єктів тлумачення – маються на увазі і автори, і організації, які займаються міжнародно-правовими дослідженнями та виражають колективну думку провідних юристів світу щодо того чи іншого міжнародно-правового питання.

Разом з цим, з цього приводу В. Н. Денисов висловив своє бачення, зауваживши, що не є джерелом міжнародного права колективна думка юристів різних країн, хоча вплив її на розвиток міжнародного права, особливо на стадії правотворчості, може бути значним саме з погляду її доктринального значення. Маються на увазі кодифікаційні акти міжнародних неурядових організацій юристів, таких як Асоціація міжнародного права, Інститут міжнародного права, певним чином Міжнародний Комітет Червоного Хреста та ін. [14, с. 871].

Варто зауважити, що при перекладі статті 38 українською мовою був запропонований варіант *«доктрини спеціалістів з міжнародного права»*, який зазвичай використовується в українській юридичній термінології. Незважаючи на те, що з лінгвістичної точки зору слово «спеціаліст» використовується тільки на позначення особи, при його тлумаченні у контексті статті 38 ми маємо застосовувати більш широкий підхід та враховувати не тільки праці найбільш кваліфікованих юристів світу, але й колективні роботи наукових установ, про які ми згадували вище.

Вважаємо за необхідне зупинитися на ще одному принциповому і цікавому аспекті, пов'язаному з перекладом і розумінням категорії «доктрина». Зокрема, у китайській версії Статуту МС ООН на позначення доктрини використовується слово 学说 (перший ієрогліф має значення «вивчати», «вчитися», «пізнавати», «освоювати», другий – «розповідати», «пояснювати», «тлумачити», тобто пояснювати те, що пізнали [17]). На матеріалі китайських словників (приміром,

“汉语大辞典”) можна сформувати синонімічний ряд досліджуваного поняття: 理论 (теорія), 学术 (вчення), 观点 (підхід, погляд), 见解 (думка, концепція, точка зору), 主张 (позиція, точка зору, уявлення, переконання) [18]. Відповідно до цього, у нашому дослідженні ми будемо використовувати всі ці категорії як взаємозамінні.

Виходячи з того, що поняття «publicists» досить об’ємне, професор Сівакумаран запропонував розділити цю категорію на три складові з метою визначення конкретного внеску кожного типу «publicists» в розвиток міжнародного права:

1. *установи, уповноважені державами* напрацьовувати доктрину;
2. *експертні групи* як постійні, так і тимчасові;
3. *окремі фахівці з публічного права* [16, с. 3].

Разом з тим автор уточнював, що як і категорія «publicists», «*teachings*» також мають різні типи. Вони включають в себе збірники, які висвітлюють державну практику, а також трактати, підручники, монографії, коментарі, статті в журналах та дописи в блогах. На його думку, важливо диференціювати цю категорію, оскільки різні типи «*teachings*» слугують для різних цілей та спрямовані на різну аудиторію. Професор Сівакумаран акцентував, що лише розділивши категорію «*teachings of publicists*» на складові, можна належним чином оцінити їхній вплив на розвиток міжнародного права [16, с. 4].

Почнемо з аналізу *першої категорії «publicists» – установи, уповноважені державами* напрацьовувати доктрину. За спостереженнями професора Сівакумарана, саме держави уповноважують різного роду організації вивчати та розробляти теорії у галузі права. З цією метою вони створили низку організацій або наділили відповідними повноваженнями вже існуючі установи для здійснення важливих заходів, серед яких розробка, тлумачення, застосування та забезпечення дотримання міжнародного права. Представлення висновків власних напрацювань органам влади є одним із напрямків їх діяльності [16, с. 5].

За аналогією з суб'єктами, перерахованими Сандешем Сівакумараном і Яном Броунлі, ми можемо говорити про наявність таких уповноважених установ і в КНР. З початку 1980-х років взаємодія китайської академічної спільноти з міжнародним правом знайшла відображення у створенні науково-дослідницьких центрів міжнародного права в Пекінському (北京大学国际法学院) та Уханському (武汉大学国际法研究所) університетах. Розширення досліджень міжнародного права в Китайській академії соціальних наук (中国社会科学院) і у відповідних регіональних академіях (Академія соціальних наук у м. Шанхай 上海社会科学院, Академія соціальних наук у провінції Цзилінь 吉林省社会科学院) та інших містах (Академія міжнародного права у м. Сямень 厦门国际法高等研究院, Інститут міжнародного права Східно-китайського університету політичних наук і права у м. Шанхай 华东政法大学国际法学院, Юридичний факультет Університету Фудань у м. Шанхай 复旦大学法学院, Інститут міжнародного права Південно-Західного університету політичних наук та права у м. Чунцін 西南政法大学国际法学院 [19]) стало свідченням рішучості уряду КНР розвивати політику та дослідницький потенціал Китаю в галузі міжнародного права [20, с. 170].

На додаток до вищезазначених науково-дослідницьких осередків, які безпосередньо розвивають китайську доктрину міжнародного права, ми не можемо не згадати важливу (а іноді і провідну) роль, яку відіграють аналітичні центри КНР (智库) у проведенні міждисциплінарних досліджень зовнішньої політики, міжнародних відносин і міжнародного права. Під керівництвом голови КНР Сі Цзіньпіна розвиток аналітичних центрів став національною стратегією (国家战略), яку активно фінансує уряд [21, с. 5]. За деякими оцінками закордонних фахівців, Китай має близько 430 офіційно зареєстрованих аналітичних центрів, створених урядом КНР для покращення якості прийняття рішень на державному рівні. Однак, як стверджують китайські офіційні джерела, загальна кількість

китайських аналітичних центрів насправді набагато більша. За словами директора Центру досліджень розвитку при Державній Раді КНР (国务院发展研究中心) Лі Вея (李伟), у Китаї на даний момент нараховується близько 2000 аналітичних центрів [22]. Їх умовно можна розділити на такі категорії:

- державні аналітичні центри (官方智库);
- спеціалізовані академічні науково-дослідні інститути, об'єднані Китайською академією соціальних наук (中国社会科学院研究所);
- аналітичні центри при університетах (高校智库);
- приватні аналітичні центри (民间智库) [21, с. 21].

Значення таких структур у становленні міжнародно-правової науки у Китаї можна проілюструвати на прикладі деяких установ. Розпочнемо із діяльності Інституту міжнародного права Китайської академії соціальних наук (中国社会科学院国际法研究所), який у 2002 році отримав відповідний статус. Як зазначено на його офіційному веб-сайті, «за останні 50 років у контексті нової ситуації відкриття Китаю зовнішньому світу Інститут провів масштабні та глибокі дослідження в різних галузях міжнародного права та досяг значних результатів» [23]. Усі дослідницькі проєкти Інституту слідуєть ключовим тематичним пріоритетам держави на міжнародній арені: «Дослідження механізму вирішення спорів в рамках СОТ», «Китайська модель правого захисту інтересів за кордоном», «Аналіз статусу міжнародних договорів у правовій системі Китаю: на прикладі міжнародних конвенцій з прав людини та угод СОТ», «Міжнародно-правові гарантії побудови “спільноти єдиної долі людства” та сприяння трансформації системи глобального управління», «Міжнародні економічно-правові проблеми будівництва “Одного поясу, одного шляху”», «Дослідження правової ситуації та інвестиційних ризиків у країнах уздовж “Одного поясу, одного шляху”» тощо [23, 24]. Крім того, до основних напрямків діяльності Інституту міжнародного права належить розробка проєктів або редагування нормативно-правових актів з питань

зовнішньої політики, підготовка проєктів міжнародних договорів, а також планів на випадок надзвичайних ситуацій або реагування на значні міжнародні політичні, дипломатичні та правові події, подання пропозицій, звітів та юридичних висновків до центрального уряду Китаю та відповідних органів прийняття рішень. Таким чином, будучи основним дослідницьким інститутом міжнародного права у Китаї, ця структура також відіграє роль провідного мозкового центру для китайського уряду та різних органів влади у сферах побудови демократії та верховенства права, захисту прав людини, ведення закордонних справ, а також у галузі міжнародного права в його широкому розумінні [23].

Ще одним прикладом уповноважених державою організацій на розробку китайської доктрини міжнародного права є Китайська асоціація міжнародного права (中国国际法学会), підпорядкована Міністерству закордонних справ КНР. Асоціація займається різними напрямками і видами діяльності для сприяння дослідженню, реалізації, поширенню та розвитку міжнародного права в Китаї, заохочення обмінів між вітчизняними та іноземними міжнародно-правовими установами, а також для забезпечення потреб закордонних справ Китаю і побудови правової держави [25]. Щоб розуміти масштаби її діяльності, наведемо такий приклад. У 2018 році Асоціація під керівництвом МЗС КНР зробила критичне дослідження арбітражних рішень щодо юрисдикції та по суті спору у Південно-Китайському морі. Це дослідження обсягом понад 500 сторінок було опубліковане у вигляді статей англійською мовою у «Китайському журналі міжнародного права» та містить серйозну критику кожного аргументу, висунутого проти Китаю в арбітражі. Варто зауважити, що на думку окремих дослідників саме такі наукові роботи можна вважати не тільки доктринальним роз'ясненням позиції КНР, але і прикладом використання «м'якої сили» Китаю [26, с. 4].

Друга категорія «publicists» – це групи експертів або наукові товариства, які безпосередньо не уповноважені державою на таку діяльність. Ця категорія

включає як постійно діючі організації, так і групи дослідників, які залучаються тільки до виконання конкретного проекту [16, с. 7].

На нашу думку, в першу чергу до таких експертних груп можна віднести редакційні колегії китайських журналів з міжнародного права. До найбільш авторитетних видань у цій сфері належать наступні: «Китайський щорічник міжнародного права» (“中国国际法年刊” [27]), «Огляд міжнародного права Уханського університету» (“武大国际法评论” [28]), «Збірка доповідей з міжнародного права Уханського університету» (“武大国际法讲演集” [29]), «Дослідження міжнародного права» (“国际法研究” [30]), «Журнал сучасного міжнародного права» (“当代国际法论丛” [31]), «Огляд міжнародного торгового права» (“国际贸易法论丛” [32]), «Журнал міжнародного права та порівняльного правознавства» (“国际法与比较法论丛” [33]) тощо. Важливо зазначити тут те, що ці журнали видаються китайською мовою, мова їх офіційних веб-сайтів теж китайська. Очевидно, що мовний бар'єр значною мірою ускладнює процес ознайомлення з китайською доктриною міжнародного права науковцям з інших країн світу. Тому неабияке значення мають журнали, які видаються в інших країнах англійською мовою китайськими фахівцями спільно з Китайською асоціацією міжнародного права, Інститутом міжнародного права Уханського університету та іншими установами (приміром, «Chinese Journal of International Law» [34]).

З цього приводу професори Ван Тея (王铁崖) та І Сяньхе (易显河) стверджують: «Справді, причиною для його [*Chinese Journal of International Law*] створення була відсутність англійського журналу міжнародного права, який походив би з Китаю. Цілком природно, що міжнародне співтовариство потребувало доступу до матеріалів з Китаю та про Китай» [35, с. 3]. Безумовно, журнал про китайську теорію міжнародного права англійською мовою приваблюватиме якомога більше читачів та підвищуватиме ймовірність

використання статей китайських авторів. «Китайський журнал міжнародного права» був створений саме для того, щоб надати науковцям світу доступ до поглядів і позицій Китаю та «інформувати про прийняття рішень у сфері міжнародних відносин і міжнародного права, сприяти дослідженням і навчанню міжнародному праву в Китаї» [35, с. 3].

Оскільки присутність Китаю на міжнародній арені з кожним роком розширюється та поглиблюється, групи експертів з різних галузей все активніше залучаються до консультивання офіційних делегацій Китаю на міжнародних переговорах та проведення відповідної аналітичної роботи. Ця тенденція особливо актуальна у зовнішньоекономічній політиці, що може бути підтверджено на прикладі процесу вступу Китаю до Світової організації торгівлі. З цього приводу зауважимо, що від подання Китаєм заявки на членство в ГАТТ (точніше поновлення членства, відкликаного КНР у 1949 році) до остаточного вступу в СОТ пройшло 15 років тривалих та інтенсивних переговорів (1986-2001). Зазвичай на таких переговорах китайські делегації були помітно великими. Можна припустити, що до складу делегацій, окрім самих політиків (до речі, які часто мають наукові ступені), входили також вузькоспеціалізовані експерти та вчені з різних взаємопов'язаних дисциплін. Завдяки цьому був створений прецедент для інших торгових переговорів (зокрема, в ході торгових суперечок з США у 2018-2019 роках).

Можливо, найбільш відома (і знайома нам) *третья категория* «publicists» – *окремі фахівці з публічного права*. В англійській літературі використовуються слова «ordinary» або «individual publicist», щоб відмежувати цю категорію від згаданих вище організацій, уповноважених державами розробляти доктрину, а також експертних груп. Вчення окремих фахівців також сприяють появі нових ідей у міжнародному праві [16, с. 10]. Так, у 70-х роках міжнародно-правові дослідження в КНР не були повністю перервані через потребу, що виникла внаслідок «дипломатичної боротьби». У зв'язку з тим, що міжнародне право мало

велике значення для ведення закордонних справ, фахівці апарату МЗС КНР продовжували дослідження міжнародно-правових питань. Видатними діячами тієї епохи, прізвища яких слід згадати, були професори Чжоу Геншен (周更生 – декан юридичного факультету Уханського університету, радник прем'єра Держради КНР Чжоу Еньлая, автор першого китайського підручника з міжнародного права 1976 року), Чень Тіцян (陈体强 – професор Інституту міжнародного права та радник МЗС) і Лі Хаопей (李浩培 – радник МЗС, суддя Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії). Разом з тим, зокрема, наукові розробки професора Чжоу про «п'ять принципів мирного співіснування», міжнародне визнання КНР, обов'язки держави, правонаступництво КНР, суверенне море, представництво в ООН, громадянство та захист китайців за кордоном, привілеї іноземців у Китаї до 1949 року та «нерівноправні договори» яскраво відображають китайську специфіку у підходах до теорії міжнародного права [36, с. 16-17].

Вартим уваги є і наступне: у 1978 році Китай розпочав впровадження політики «реформ і відкритості» (改革开放). Завдяки цьому почало процвітати і викладання міжнародного права. Деякі вчені називають цей період десятиліттям формування міжнародного права в КНР. До видатних юристів-міжнародників того часу належать Ван Тея (王铁崖 – президент Китайської асоціації міжнародного права, суддя Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії), Хань Дпей (韩德培 – декан факультету права Уханського університету, засновник і президент Китайської асоціації міжнародного приватного права), Яо Мейчжень (姚梅镇 – професор Уханського університету, засновник і президент Китайської асоціації міжнародного економічного права) та ін. Ці професори зробили великий внесок у відродження викладання міжнародного права. У 1981 році саме Ван Тея організував своїх колег для написання нового підручника з міжнародного права, який відобразив особливості китайської теорії міжнародного права в період політики відкритих дверей. Його охарактеризували як «зразкову працю з

міжнародного права з китайською специфікою та чудовий підручник з міжнародного права, який заклав основу викладання цієї дисципліни в Китаї» [36, с. 17].

Отже, такими виступають наукові підходи і позиції фахівців КНР з міжнародного права, які ґрунтуються на пункті 1 (d) статті 38 Статуту МС ООН.

Перейдемо до питання про *друге значення доктрини міжнародного права*. Слід нагадати, що воно передбачає наступне: доктрина виступає як зовнішньополітична позиція держави в процесі визначення та реалізації нею зовнішньої політики, що може мати міжнародно-правові наслідки [14, с. 870-871].

У цьому контексті можна зробити наступне припущення: однією з важливих рис міжнародно-правової доктрини КНР є *публікація кольорових книг* (у китайському варіанті це 皮书). Енциклопедія міжнародного публічного права дає наступне визначення цього поняття: «Кольорові книги – це офіційні збірники дипломатичних документів та внутрішніх документів уряду, які публікують з метою інформувати парламент і громадськість про зовнішню політику, особливо під час політичних криз... У деяких країнах кольорові книги також використовуються для документування внутрішніх подій» [37, с. 26]. Проте досвід Китаю показав, що поняття кольорових книг тлумачиться набагато ширше і використовується як у внутрішній, так і зовнішній державній політиці та дипломатії. Окрім того, як відомо, мова кольору в Китаї є одним із ключових елементів його культури та філософії.

Що стосується зовнішньополітичного виміру, КНР публікує білі (白皮书) та жовті книги (黄皮书). Білі книги займають особливе місце серед інших кольорових книг, оскільки це урядові документи, що представляють офіційну позицію держави. «Історичний словник китайських закордонних справ» так описує білі книги: «Це авторитетний посібник або звіт, який інформує читачів про складну проблему та представляє основну філософію, що лежить в основі цього

питання. Білі книги є ключовим інструментом урядів для публічного пояснення важливих рішень» [38, с. 405].

Сучасний Китай все активніше намагається донести до міжнародної аудиторії своє бачення глобальних проблем. Внаслідок цього з 1991 року Інформаційний відділ Державної Ради КНР опублікував чимало білих книг. Беручи до уваги той факт, що вони пояснюють відносини Китаю зі світом, а також його позицію з приводу найбільш важливих міжнародних проблем, білі книги варті уваги дослідників міжнародного права та зовнішньої політики з різних країн. Наприклад, концепція «спільнота єдиної долі людства» (“人类命运共同体”) вперше була офіційно використана стосовно інших суверенних держав у Білій книзі «Мирний розвиток Китаю» 2011 року (“中国的和平发展” 2011 年).

Назвемо, у якості прикладу, декілька з таких книг, які мають безпосереднє відношення до сучасних проблем міжнародного права: «Збройні сили Китаю: 30 років миротворчих операцій ООН» (“中国军队参加联合国维和行动 30 年” 2020 年), «Китай і світ в нову епоху» (“新时代的中国与世界” 2019 年), «Китай і Світова організація торгівлі» (“中国与世界贸易组织” 2018 年), «Політика Китаю в Арктиці» (“中国的北极政策” 2018 年), «Факти і позиція Китаю щодо торговельного конфлікту між Китаєм і США» (“关于中美经贸摩擦的事实与中方立场” 2018 年), «Китай дотримується позиції врегулювання суперечок між Китаєм і Філіппінами в Південно-Китайському морі шляхом переговорів» (“中国坚持通过谈判解决中国与菲律宾在南海的有关争议” 2016 年), «Допомога Китаю іноземним державам» (“中国的对外援助” 2014 年、2011 年). Повний перелік білих книг доступний на офіційному веб-сайті Інформаційного відділу Державної Ради КНР (中华人民共和国国务院新闻办公室 [39]).

Жовті книги, на відміну від білих, публікуються видавництвом Китайської академії соціальних наук і готуються різними її інститутами (наприклад,

Інститутом Латинської Америки, Інститутом досліджень Росії, Східної Європи та Центральної Азії та ін.). Зазвичай вони стосуються питання співпраці Китаю з окремими регіонами світу: «Жовта книга міжнародної політики» (“国际形势黄皮书” 2022年 [40]), «Жовта книга Шанхайської організації співробітництва» (“上海合作组织黄皮书” 2021年 [41]), «Жовта книга Латинської Америки і Карибського басейну» (“拉美黄皮书” 2020年 ~ 2021年 [42]), «Жовта книга Росії» (“俄罗斯黄皮书” 2018年 [43]), «Жовта книга Центральної Азії» (“中亚黄皮书” 2020年 [44]), та ін.

Разом з тим, варто зауважити, що хоча це не стосується безпосередньо зовнішньої політики та дипломатії КНР, не можна не згадати той факт, що в Китаї також існують червоні, зелені та сині книги. Червоні книги публікуються народними урядами провінцій КНР. Зелені та сині, як і жовті книги, публікуються видавництвом Китайської академії соціальних наук. На офіційному веб-сайті видавництва вказано, що «ці книги є щорічним моніторингом поточного стану розвитку гострих питань у Китаї та світі, їх аналізом та прогнозуванням, на основі чого центральні і місцеві органи влади приймають рішення» [45]. З міжнародної точки зору вони є «важливим вікном», через яке здійснюється розуміння Китаю міжнародною спільнотою, а також «інструментом посилення міжнародного впливу Китаю та реалізації функції публічної дипломатії» [46]. Загалом такі дослідження здійснюються у наступних сферах: економіка, соціальна політика, культура і ЗМІ, регіональний розвиток, промисловість та міжнародні проблеми. Крім того, є спеціальна серія синіх книг, присвячена верховенству права (法治蓝皮书): «Доповідь про розвиток інформатизації судової системи Китаю» (“中国法院信息化发展报告” 2021年), «Доповідь про розвиток верховенства права в сфері охорони здоров'я Китаю» (“中国卫生法治发展报告” 2021年) тощо [47]. На нашу думку, роль і цих кольорових книг слід уважно досліджувати та оцінювати з точки зору відповідних соціальних наук.

1.2. Періодизація розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР

Одним із важливих аспектів аналізу міжнародно-правової доктрини КНР є питання про її періодизацію, оскільки за останні понад 70 років розвитку доктрина мала різне наповнення і перед її представниками стояли різні завдання. Китайські дослідники пропонують дещо відмінні періодизації розвитку доктрини міжнародного публічного права КНР, проте всі вони солідарні у тому, що періоди необхідно виокремлювати на основі найбільш важливих для історії КНР подій. Тож, проаналізуємо кілька запропонованих китайськими фахівцями періодизацій, які вважаються класичними у китайській науці міжнародного права.

Професор Уханського інституту міжнародного права Ян Цзевей (杨泽伟) вважає, що умовно можна виділити три періоди у формуванні китайської доктрини міжнародного права: 1978-2000 – етап відновлення (恢复阶段), 2001-2011 – етап розвитку (发展阶段), 2012 - до сьогодні – перспективний етап (有为阶段). На його думку, політика «реформ та відкритості», вступ Китаю до СОТ, а також XVIII з'їзд КПК – ось три ключові події, які вплинули на розвиток міжнародного права в Китаї [48, с.1].

У свою чергу, професор Інституту міжнародного права Китайської академії суспільних наук Цзян Сяохун (蒋小红) виокремлює чотири етапи розвитку доктрини: 1959-1966, 1966-1978, 1978-2001, 2001 - до сьогодні. У якості важливих подій, які змінили хід розвитку міжнародного права у КНР, професор Цзян пропонує розглядати наступні: заснування дослідницької групи міжнародного права при Інституті права Китайської академії наук, «культурну революцію», політику «реформ та відкритості» й вступ Китаю до СОТ [49, с. 8]. Надамо стисло характеристику періодам, які виділяють ці дослідники.

Професор Ян Цзевей зазначає, що після заснування КНР лише міжнародно-правова доктрина Радянського Союзу мала доволі значний вплив на КНР [48, с.1] і не виокремлює цей період у якості окремого етапу в розвитку китайської

доктрини. Натомість професор Цзян Сяохун вважає це першим періодом (1959-1966) і наголошує на тому, що після заснування «нового Китаю» в китайській теорії та практиці міжнародного права розпочався етап всебічного вивчення досвіду СРСР. Що стосувалося основних міжнародних питань, Китай і СРСР діяли досить узгоджено. Хоча з середини 1960-х років їх відносини погіршилися, теорія і практика міжнародного права в КНР продовжували розвиватися в тій же традиції, що і в 1950-х роках, причому загальний підхід до міжнародного права, заснований на марксизмі-ленінізмі і радянській теорії міжнародного права, залишався незмінним. Крім того, професор Цзян переконана, що протягом цього періоду становлення міжнародного права як самостійної навчальної дисципліни було практично завершено, чому сприяла активна діяльність дослідницької групи міжнародного права Інституту права [49, с. 8].

На думку професора Цзян, другий етап тривав від «культурної революції» до початку політики «реформ і відкритості». У 1966 році «культурна революція» паралізувала розвиток юриспруденції та побудову правової системи Китаю. Не оминула вона і міжнародне право: дослідження в цій галузі, що тільки-тільки зароджувалися, були перервані. Однак після 1974 року вивчення міжнародного публічного права поступово відроджується [49, с. 8].

Хронологічні межі наступного етапу у періодизаціях обох вчених збігаються: він починається третім пленумом ЦК КПК 11-го скликання 1978 року, який затвердив політику «реформ і відкритості» і закінчується вступом Китаю до СОТ 2001 року. Не дивно, що професор Ян називає його етапом відновлення китайського міжнародного права. Це відновлення головним чином проявилось у створенні першої в історії Китаю національної академічної установи з міжнародного права (Китайська асоціація міжнародного права, 1980), публікації першого підручника з цієї дисципліни («Міжнародне право», 1981), заснуванні першого в Китаї професійного академічного журналу з міжнародного права («Китайський щорічник міжнародного права», 1982), а також у відкритті

навчальних програм з міжнародного права у кількох університетах Китаю. На цьому етапі партійні та державні лідери також почали усвідомлювати важливість міжнародного права [48, с.1]. Настанова Ден Сяопіна про те, що «необхідно посилити дослідження в галузі міжнародного права» надихнула групу міжнародного права Інституту права вийти на новий рівень розвитку власних досліджень. Беручи до уваги нову ситуацію відкритості КНР зовнішньому світу, група почала проводити цілеспрямовані та поглиблені дослідження з міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та міжнародного економічного права й досягла відчутних результатів у цій сфері. Багатьох науковців запрошують працювати юридичними радниками та за сумісництвом викладати в державних установах, бізнес-структурах і юридичних інститутах, що позитивно вплинуло на дослідження групи та роботу пов'язаних з нею підрозділів. З відкриттям країни науковці почали виїжджати за кордон і зміцнювати співпрацю з міжнародною юридичною спільнотою. У такий спосіб науково-дослідницький потенціал у галузі міжнародного права продовжував невпинно зміцнюватися [49, с. 9].

Далі професор Цзян пише, що зі вступу КНР до СОТ і до сьогодні триває останній етап у розвитку китайської доктрини міжнародного права, однак професор Ян ділить цей період на два: рубежем слугує XVIII з'їзд КПК 2012 року. За словами професора Яна, разом з офіційним вступом Китаю до СОТ, китайська наука міжнародного права також вступила в нову стадію розвитку [48, с. 2]. З цією тезою погоджується і професор Цзян: Китай, який продовжує інтегруватися в міжнародне співтовариство, висуває нові вимоги до міжнародного права, а його дослідження вийшли на новий рівень розвитку. Ця дисципліна характеризується багатьма новими зрушеннями, як з точки зору наукової проблематики, так і з точки зору досягнутих результатів [49, с. 10]. На думку професора Яна, так само як і вступ до СОТ, XVIII з'їзд КПК ознаменував нову віху в розвитку міжнародного публічного права в Китаї [48, с. 5]. З одного боку, кількість

дослідників міжнародного права постійно розширюється і має тенденцію до омолодження [50], з іншого боку, збільшується кількість установ, покликаних сприяти викладанню та поширенню міжнародного права в Китаї. Що більш важливо, в цей період ставлення Китаю до міжнародного права стало більш позитивним, що знайшло своє відображення у позиційних документах та заявах партійних і державних діячів КНР з питань міжнародного права [48, с. 5].

Як бачимо, професор Ян і професор Цзян у якості критерію періодизації розвитку китайської доктрини міжнародного права обрали окремі важливі події в історії КНР. На нашу думку, ці періодизації не позбавлені певних недоліків, зокрема, не враховують розвиток міжнародного права в КНР починаючи з моменту проголошення держави в 1949 році, акцентують увагу тільки на кількох подіях, не беруть до уваги різноманітні фактори, що впливали на формування доктрини тощо. З огляду на це вважаємо за необхідне у якості альтернативи запропонувати власну періодизацію розвитку доктрини міжнародного права в контексті її загальнокитайського розвитку. Враховуючи особливості розвитку держави і права КНР з 1949 по 2023 роки, ми виділяємо п'ять періодів у формуванні міжнародно-правової доктрини КНР: 1949-1976, 1976 / 1978-1993, 1993-2003, 2003-2013, 2013 - дотепер. Ці періоди збігаються з періодами правління п'яти поколінь лідерів КНР (几代中央领导集体). Перше покоління пов'язано з ім'ям Мао Цзедуну 毛泽东, друге – з Ден Сяопіном 邓小平, третє – з Цзян Цземінем 江泽民, четверте – з Ху Цзіньтао 胡锦涛, п'яте – з Сі Цзіньпінем 习近平 (разом з цим, наш підхід також враховуватиме позицію висловлену Ден Сяопіном, за задумом якого – необхідно слідувати принципам «колективного управління» та «зміни поколінь керівників» раз на десять років).

Підкреслимо, що кожен з лідерів визначав певну глобальну «ідею» розвитку КНР у своєму періоді правління. Варто підкреслити, це саме та внутрішня особливість, яка характерна тільки для КНР, що значно відрізняє китайську доктрину міжнародного права від доктрин інших держав світу. Традиційно кожне

з поколінь лідерів КНР пов'язується з певними теоретичними досягненнями: внутрішньо- та зовнішньополітичними концепціями, державними стратегіями та глобальним баченням КНР міжнародних відносин сьогодення і майбутнього. Причому надзвичайно важливим є принцип наступності: теоретизування попередніх поколінь китайського керівництва доповнюються та розвиваються наступним поколінням. Навіть якщо проголошується «новий курс» у внутрішній чи зовнішній політиці, Китай ніколи не відмовляється від надбань минулого, а особливо від власної цивілізаційно-історичної основи: філософської, культурної, історичної та політичної спадщини. Внаслідок цього, як стверджує М. А. Таран, незважаючи на революційні потрясіння, китайська державність, політичні системи, суспільні цінності тощо постійно демонстрували сталий вплив [51, с. 16]. Зрозуміло, що концептуальне розуміння розвитку міжнародних відносин тим чи іншим поколінням керівників КНР та глобальні пропозиції КНР світові неможливі без відповідного міжнародно-правового обґрунтування. Саме тому ми вважаємо за доцільне орієнтуватися на зміну поколінь державних діячів та політиків КНР у якості основи при періодизації міжнародно-правової доктрини КНР.

У визначені нами періоди на розвиток доктрини вплинула низка факторів, як-от історичний, політико-ідеологічний, філософський, економічний, правовий, лінгвістичний тощо. Кожен із них відіграв вагому роль у формуванні доктрини та досі має глибокий, часто непомітний для багатьох дослідників із західним менталітетом, вплив. У цьому контексті ми поділяємо думку, висловлену професорами Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐), що міжнародне право має бути пов'язане не тільки власне з правом, а й з іншими дисциплінами соціальних наук, тобто включати відповідні досягнення в галузях практичної філософії, етики, політики, психології, соціології та історії. Як підкреслюють ці автори: «Ми повинні глибоко і свідомо поєднувати переваги традиційної китайської культури» [52, с. 82]. Тобто мова йде про те, що при дослідженні міжнародно-правової доктрини Китаю використання міждисциплінарного підходу набуває все більшої

актуальності. Осмислення китайських підходів до міжнародно-правових категорій значно ускладнюється без знань традиційної філософії Китаю чи розуміння внутрішньополітичної ситуації в країні у різні роки. Тому аналіз китайської доктрини міжнародного права має бути комплексним, з максимальним урахуванням різних факторів.

Насамперед *політико-ідеологічний фактор* здійснює вирішальний вплив на розвиток міжнародно-правової доктрини КНР. Рішення Комуністичної партії КНР є центральними для стратегічного бачення розвитку китайського суспільства. Як правило, реалізація проголошених лідерами партії і керівництвом держави напрямків розвитку зовнішньої політики знаходить відображення і у міжнародно-правовому обґрунтуванні позиції КНР (питання визнання КНР суб'єктом міжнародного права, членство в ООН, розвиток дипломатичних відносин тощо). Вплив *зовнішньополітичного фактору* також є одним із вирішальних, оскільки саме він формує перед доктриною задачі аргументувати позиції КНР на світовій арені з точки зору міжнародного права (наприклад, за допомогою кольорових книг). Крім того, як справедливо зазначає М. А. Таран, зовнішньополітичне бачення у випадку з КНР виконує значною мірою й світоглядну функцію. Формули на кшталт теорії «трьох світів», «одна країна – дві системи» чи «боротьби з гегемонізмом» не тільки покликані були домогтися тих чи інших зовнішньополітичних завдань, метафорично пояснити сутність певних процесів на глобальному рівні, але й продемонструвати самодостатність, своєрідність країни в тих чи інших міжнародних умовах [51, с. 16]. Водночас на формування напрямків розвитку доктрини Китаю впливає *економічний фактор* (питання участі в міжнародних економічних організаціях, членство в Світовій організації торгівлі, реалізація геоекономічного проєкту «Один пояс, один шлях» тощо). *Філософський, історичний, правовий та лінгвістичний чинники* мають особливий вплив на розвиток доктрини, оскільки демонструють сутність китайського стратегічного бачення сталого розвитку людства (концепція побудови «спільноти єдиної долі

людства», поширення національних культурних цінностей Інститутами Конфуція, побудова нового глобального економічного порядку тощо).

Дуже важливо у контексті Китаю розуміти і те, про що зазначив професор Цзо Аньлей (左安磊): з точки зору політико-правової системи, соціального управління, закордонних справ, світогляду, міжнародного права тощо існує багато «ліній безперервності». Усе це є внутрішнім та зовнішнім проявом «гену китайської культури та національної ідентичності Китаю». Розуміння «витоків і потужностей» у китайській культурі та історії забезпечує основу для «ліній безперервності», а також поступових змін у підходах Китаю до міжнародного права після опіумних війн [53, с. 8]. Це означає, що в усі періоди розвитку доктрини міжнародного права КНР, незважаючи на зміни, продиктовані внутрішньополітичною ситуацією чи зовнішнім середовищем, ми спостерігатимемо загальну наступність китайських поглядів і позицій.

Для аналізу кожного з періодів розвитку міжнародно-правової доктрини КНР вважаємо за необхідне надати їх характеристику, послідовно висвітлюючи наступні аспекти:

1. актуальні питання для доктрини у визначений період;
2. чинники, що вплинули на становлення доктрини;
3. організація наукових досліджень з міжнародного права;
4. концепції, запропоновані представниками китайської доктрини до теорії та практики міжнародного права;
5. досягнуті практичні результати.

Період 1949-1976 років є етапом становлення міжнародно-правової доктрини КНР.

1. Актуальні питання, що постали перед представниками міжнародно-правової науки молодій державі можна умовно поділити на дві частини – забезпечення суб'єктності держави і розвиток власних теоретичних засад науки міжнародного права. У цей час для китайських юристів-міжнародників були

актуальними практичні завдання щодо реалізації зовнішньої політики: визнання КНР суб'єктом міжнародного права, встановлення дипломатичних відносин, правові підстави членства КНР в ООН, представництво в інших міжнародних організаціях тощо. Починаючи з 1950-х років Пекін реалізовував політику планомірного розширення числа держав, які були згодні встановити з новою державою дипломатичні відносини й підтримати ідею членства КНР в ООН [371, с. 395]. Як зазначає С. А. Кошовий, незважаючи на доволі складні економічні виклики, КНР знаходила можливість для надання допомоги слаборозвиненим державам Африки й Азії, заручаючись при цьому їхнім визнанням і міжнародною підтримкою [54, с. 63].

Серед актуальних питань для доктрини цього періоду не можна не зазначити про погляди Китаю на проблему нерозповсюдження ядерної зброї. З 1949 року КНР відстоює право кожної держави на придбання ядерної зброї. Відповідно, основною метою китайського уряду в цей період стає безпосереднє придбання ядерних технологій і зброї. Важливим аспектом, що визначав відношення Китаю до цієї проблеми на першому етапі було те, що ядерна зброя сприймалася як конвенційна зброя, але дещо більшої потужності [55, с. 243].

Водночас, крім практичних питань щодо забезпечення зовнішньополітичних цілей і участі в міжнародних, перед молодю міжнародно-правовою наукою Китаю постало вирішення таких теоретичних питань: визначення поняття міжнародного права та його системи, природа юридично обов'язкової сили міжнародного права, функції, джерела та принципи міжнародного права, співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, баланс між міжнародним правом і зовнішньою політикою тощо [371, с. 395].

2. Розвиток доктрини міжнародного права відбувався на тлі формування нових *політико-ідеологічних* основ держави і суспільства на засадах теорії Мао Цзедуна – маоїзму (毛泽东思想). Зазначимо, що на думку пересічних китайців, Мао Цзедун здійснив одну велику річ: він змусив увесь світ поважати китайців та

створив новий геополітичний центр у світі – Китайську Народну Республіку – однаково дистанційовану і від СРСР, і від США. Він поставив Китай на рівень великих супердержав. Китайці завжди це пам'ятатимуть. В. О. Кіктенко зауважує: вважається, що заслуги Мао Цзедуна в цілому перевершують його прорахунки, адже ідеї Мао були оголошені «колективною мудрістю партії» (中国共产党集体智慧) [56, с. 16] (пізніше до неї належатимуть теоретичні досягнення Ден Сяопіна та Сі Цзіньпіна).

У цей період *правовий фактор* також відіграв важливу роль, оскільки основа правової системи держави була закладена після прийняття першої Конституції КНР у 1954 році. З цього часу міжнародно-правова доктрина Китаю отримала концептуальне бачення шляхів розвитку та орієнтується на обґрунтування державних позицій у міжнародних відносинах. Водночас формуються та доводяться основні положення міжнародно-правової думки КНР.

Становлення китайської доктрини міжнародного права не могло відбутися без впливу *філософського фактора*, зокрема конфуціанських традицій правління, згідно з якими моральні орієнтири завжди були основоположними. Дійсно, тісний зв'язок між ставленням Китаю до міжнародного права та його філософією може пояснити певні моделі поведінки Китаю як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Традиційне китайське надання переваги консультаціям, посередництву та примиренню над формальними методами вирішення спорів походить з філософії конфуціанства, яка розглядає соціальні конфлікти як відхилення від категорії “лі” (礼), тобто від природного порядку суспільного життя. З 1949 року до початку 1980-х років китайський уряд вдавався до дипломатичних переговорів для врегулювання будь-яких суперечок, у які був залучений Китай, і відкидав юрисдикцію будь-якого міжнародного суду чи трибуналу, включаючи Міжнародний Суд ООН і Міжнародний трибунал з морського права. Наприклад, у 1955 році на конференції в Бандунзі Чжоу Еньлай оголосив принципи того, як Китай вирішує свої прикордонні суперечки.

Прихильність до переговорів є найбільш важливою особливістю цієї моделі [57, с. 6].

Значну роль у визначенні напрямів розвитку міжнародно-правової доктрини відіграв *зовнішньополітичний фактор*. У 1950-х роках, коли китайські вчені обговорювали основну функцію міжнародного права, майже вся доступна у той період китайська література наголошувала на ролі міжнародного права як інструменту зовнішньої політики держави [58, с. 1129]. Як справедливо зазначив Цзо Аньлей (左安磊): «Підходи Китаю до міжнародного права можна зрозуміти через його ставлення до існуючого на той час світового порядку і зовнішньої політики щодо західних країн (особливо США)» [53, с. 14]. Загалом ставлення Китаю до міжнародного права, в якому домінує Захід, проявлялося в кількох аспектах: доктрини антиімперіалізму, антигегемонізму, антиколоніалізму, підтримка національних незалежних рухів, базова концепція зовнішньої політики про неприєднання до будь-яких союзів чи воєнних блоків, «теорія трьох світів» Мао Цзедуна, «п'ять принципів мирного співіснування» та ін. Поняття та юридичну природу «п'яти принципів» ми розглянемо у третьому розділі. Зазначимо тут стисло про «теорію трьох світів» (三个世界的理论). Мао Цзедун розглядав глобальну політику в термінах боротьби між трьома світами. «Перший світ», до якого належали тільки США та СРСР, був економічно розвиненим та добре озброєним ядерною зброєю. Обидві країни прагнули до світового панування, і нарощування їх військової могутності несло постійну загрозу війни. «Другий світ» включав Європу, Японію, Канаду та Австралію, які також були багаті та володіли досить руйнівною зброєю, включаючи атомну. Вони не зможуть залишитися осторонь боротьби. «Третій світ», перенаселений і бідний, був жертвою боротьби наддержав. Китай належав до «третього світу» разом із країнами Африки, Латинської Америки та більшістю держав Азії [371, с. 395].

Китай майстерно використовував негативне відношення «третього світу» до колоніальних держав «першого і другого світів» для підтримки власної позиції

щодо права на ядерну зброю. Це корелювало ще з однією зовнішньополітичною концепцією Пекіна про те, що ядерна монополія має бути зруйнована і кожна миролюбна країна повинна мати право на володіння атомною бомбою [55, с. 244]. Чжоу Еньлай заявляв: «Ми сподіваємося, що ядерна зброя буде заборонена, але доти Китай буде її розвивати». Офіційною ідеологією такого підходу став слоган «ядерну зброю заради захисту пригноблених народів» [59, с. 58]. Тому китайський уряд підкреслював, що Китай не підтримає договір, де будь-яка держава монополізує право володіння ядерною зброєю і диктує свої умови іншим країнам.

Вищезазначені концепції відображали тогочасні геополітичні реалії, визначали місце і можливості Китаю на міжнародній арені, вплинули на розвиток зовнішньополітичної думки та теорії міжнародних відносин Китаю [53, с. 14]. Деякі юристи підтримували такий політично-орієнтований підхід до міжнародного права в період 1949-1976 років, розглядаючи політику як визначальний фактор у формуванні міжнародного права, тобто міжнародне право вважалося конкретним вираженням зовнішньої політики держави [60, с. 880].

3. З методологічної точки зору представники доктрини використовували праці з міжнародного права зарубіжних авторів. Відбулося ознайомлення з міжнародно-правовими підходами західних держав та наукове переосмислення міжнародно-правових позицій радянської школи. Варто зазначити, що обмежену літературу з міжнародного права, опубліковану в цей період, можна розділити на три категорії: оригінальна література китайських авторів (Чжоу Геншен 周鯁生, Чень Тіцян 陈体强, Лі Хаопей 李浩培 та ін.); 2) перекладна література (наприклад, Л. Оппенгейм, Г. Тункін, Ф. Кожевников); 3) збірники договорів і дипломатичних документів, які були найбільш поширеними і доступними [371, с. 396]. Варто додати, що у цей період, у 1959 році була створена дослідницька група міжнародного права (国际法组) при Інституті права Китайської академії наук.

4. Аналізуючи внесок Китаю до теорії та практики міжнародного права необхідно звернути увагу на наступні пропозиції: «п'ять принципів мирного

співіснування», які залишаються наріжним каменем сучасного підходу Китаю до міжнародного права та зовнішньої політики; десять керівних принципів Бандунгської конференції, які мали нормативне універсальне застосування для Китаю; спроба скасування «нерівноправних договорів» згідно з доктриною *rebus sic standibus*; пропозиції КНР в Комітеті ООН щодо підготовки та проведення III Конференції ООН з морського права, включаючи аргументи на користь необхідності режиму «мирного проходу» для тих міжнародних каналів, які вже давно відкриті для військових і торгових суден, обґрунтування позиції, що резолюції, ухвалені ГА ООН можуть вважатися допоміжним джерелом міжнародного права тощо [371, с. 395].

У 1964 році Китай першим із країн ядерного клубу офіційно проголосив принцип невикористання ядерної зброї першим, що було найголовнішим внеском Китаю в теорію нерозповсюдження. Главам всіх урядів була відправлена телеграма за підписом Чжоу Еньлая, у якій було сказано: «Китайський уряд декларує, що за жодних обставин Китай не застосує ядерну зброю першим. Країни, які володіють ядерною зброєю чи збираються стати ядерними державами, повинні взяти на себе зобов'язання не застосовувати зброю проти неядерних держав, проти країн без'ядерних зон і проти один одного» [55, с. 245-246].

5. Проголошення Китаєм у 1969 році керівних принципів зовнішньої політики у відносинах з іноземними державами, заснованих на принципах Статуту ООН, дозволило нормалізувати дипломатичні відносини з 81 державою в 1969-1972 роках. Як було зазначено у першому пункті, у цей період доктрина була зосереджена на обґрунтуванні відновлення прав КНР в ООН. До 1971 року завдяки потужному дипломатичному фронту КНР мала вже достатньо широку базу міжнародної підтримки. З метою посилення своєї переговорної позиції деякі країни Азії, Африки, Латинської Америки об'єдналися в так звану «Групу 77» (“七十七国集团”) [54, с. 63]. 1971 року 26-а сесія Генеральної Асамблеї ООН 76 голосами «за», 35 – «проти» і 17, які утрималися, схвалила проєкт Резолюції

№2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в ООН» (“恢复中华人民共和国在联合国组织中的合法权利问题” 的决议), відповідно до якої право представництва китайського народу перейшло від Республіки Китай до Китайської Народної Республіки, у тому числі місце постійного члена Ради Безпеки ООН. Ця історична подія відкрила можливість для держави залучитися до підготовки та проведення III Конференції ООН з морського права. Ось чому 1971 рік став поворотним пунктом у відносинах між Китаєм і міжнародним правопорядком [60, с. 882].

Ще одним важливим практичним результатом цього періоду стало те, що у середині 50-х років Китай починає розгортати власну ядерну програму. Парадоксом історії став той факт, що сам Китай зміг придбати зброю через передачу йому технологій і компонентів Радянським Союзом (за Договором про створення нового виду зброї, передачу військового технологічного устаткування для утворення атомної промисловості 1957 року, але перше ядерне випробування відбулося тільки в 1964 році) лише завдяки неврегульованості питання про її нерозповсюдження на глобальному рівні у той період. Заради справедливості варто зазначити, що у період до 1962 року Китай, як і весь інший світ, не мав яскраво вираженої політики в сфері нерозповсюдження ядерної зброї [55, с. 244]. Глобальна політика нерозповсюдження починається з Карибською кризою. Китай брав участь у цьому процесі, що свідчило про деякий прогрес у поглядах Пекіна на цю проблему, зокрема підтримував заборону експорту-імпорту ядерної зброї, був ініціатором створення без'ядерної зони в Латинській Америці та був першим з п'яти ядерних держав, що підписали Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні 1973 року. Але підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року було проігноровано Китаєм через те, що Пекін відмовлявся брати участь у будь-яких переговорних процесах, ініційованих США чи СРСР, а сам Договір вважався прихованою спробою наддержав закріпити свою ядерну монополію. Таким чином, у цей період Китай

частково приймає норми режиму міжнародного нерозповсюдження, але відмовляється ставати його частиною у повній мірі [55, с. 243-245].

1976 / 78-1993 роки – період радикальної трансформації китайської доктрини міжнародного права, спрямованої на сприяння економічному розвитку країни.

1. У 1979 році професори Ван Тєя (王铁崖) та Вєй Мінь (魏敏) написали статтю під назвою «Необхідність посилити дослідження з міжнародного права». Вони закликали своїх колег вирішити наступні питання: формулювання коротко- та довгострокового планування розвитку досліджень міжнародного права в КНР; відновлення науково-дослідних інститутів міжнародного права; створення професійного товариства міжнародного права; посилення викладання та дослідження міжнародного права у вищих навчальних закладах [58, с. 1127].

Виступаючи на з'їздах КПК, Дєн Сяопін наголошував на необхідності докласти серйозних зусиль для посилення вивчення міжнародного права. З цього часу КНР виявляє все більш зростаючий інтерес до міжнародного права, що виявилось у досягненні значного прогресу в розвитку науки міжнародного права [58, с. 1127]. Таким чином, перед китайськими вченими постали завдання з реалізації курсу Дєн Сяопіна, зокрема щодо розвитку дво- і багатосторонніх міжнародних відносин, поживлення міжнародних економічних відносин, насамперед з промислово розвиненими країнами, міжнародно-правового регулювання залучення іноземних інвестицій у новостворені спеціальні економічні зони (经济特区), участі у глобальних процесах забезпечення безпеки. За словами Паші Л. Сє (谢笠天), традиційні дослідження міжнародного права, які зосереджувалися на питаннях суверенітету, визнання та правонаступництва держави, не були достатніми для задоволення нових потреб Китаю щодо розуміння питань торгового права [61, с. 1003].

2. Китайська доктрина розвивалася в умовах нової *ідеологічної концепції*

«соціалізму з китайською специфікою» (“中国特色社会主义”). Водночас на формування доктрини вплинув новий політико-економічний принцип «одна країна, дві системи» (“一国两制”), спрямований на вирішення непрості проблеми відновлення суверенітету Китаю над Гонконгом і Макао. Значний вплив на розвиток доктрини продовжувала здійснювати «теорія трьох світів», яка в цей період стала головною рушійною силою зовнішньої політики Китаю.

У контексті швидкого економічного зростання Китаю деякі юристи-міжнародники відстоювали таку точку зору, що міжнародні політичні відносини мають відносно значний вплив на формування міжнародного права, і ставлення кожної держави до міжнародного права базується на її *зовнішній політиці*; однак міжнародне право є категорією надбудови, і в кінцевому рахунку, обумовлюється *міжнародними економічними відносинами* [60, с. 880]. Такі доктринальні підходи відповідали зовнішньополітичним висловлюванням Ден Сяопіна. У 1988 році він заявив, що «одночасно необхідно реалізувати дві речі. Перша полягає у встановленні нового міжнародного політичного порядку; інша – в побудові нового міжнародного економічного порядку. Щодо нового міжнародного політичного порядку, я думаю, що “п’ять принципів мирного співіснування” можуть витримати перевірку часом. Ми повинні сприймати їх як норми міжнародних відносин» [62]. Очевидно, що це призвело до підвищення інтересу до правового регулювання питань торгівлі та появи міжнародного економічного права. Професор Хунда Цю (傅崑成) переконаний, що у 1978 році, коли китайський уряд вирішив відкрити Китай для світу, міжнародне право отримало нове призначення – сприяти економічному розвитку. Відтоді міжнародне право стало вважатися ефективним методом інтеграції Китаю в міжнародну спільноту для отримання економічної вигоди [63, с. 239]. Отже, на думку китайських фахівців, міжнародне право впорядковує економічний розвиток країни: «сучасне міжнародне право, що стосується нашої країни, є незамінним засобом для реалізації соціалістичної модернізації та будівництва» [63, с. 239].

Розвиток міжнародно-правової доктрини в такому середовищі призвів до того, що з кінця 1980-х років Китай почав змінювати своє загальне ставлення до міжнародних судів і трибуналів. В економічній та торговій сферах Китай погодився на врегулювання своїх міжнародних суперечок із залученням третьої сторони. У 1992 році уряд Китаю ратифікував Конвенцію про врегулювання інвестиційних спорів між державами та громадянами інших держав 1965 року. Це означало, що Китай визнав юрисдикцію Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. У 1993 році було вирішено відновити діяльність Китаю в Постійній палаті третейського суду: призначити чотирьох авторитетних фахівців з міжнародного права до складу арбітрів та прийняти всі Гаазькі конвенції щодо мирного вирішення міжнародних спорів [63, с. 245]. Це був дуже показовий приклад прагнення Китаю інтегруватися в існуючий міжнародний правопорядок, зберігаючи при цьому конфуціанську традицію вирішення спірних питань поза судом.

3. З 1979 року відбулися значні зміни у розвитку доктрини. Цьому сприяло відновлення видання наукових журналів з міжнародного права. До згаданих вище трьох категорій існуючої на той час літератури з міжнародного права додалася ще одна. Йдеться про китайські словники міжнародно-правових термінів. Щоправда, на цей період припадає видання тільки перекладів словників з японської та російської мов. У 1985 році було опубліковано переклад «Словника міжнародного права» (“国际法词典”) за редакцією Японського товариства міжнародного права у перекладі Лу Гочжуна (陆国忠) [64], а у 1989 році – переклад «Словника міжнародного права» (“国际法辞典”) за редакцією радянського науковця Б.М. Клименка у перекладі Сюй Гуанчжи (徐光智) [65].

Більшість спеціалізованих інститутів з підготовки фахівців з міжнародного права були об'єднані в комплексні університети і розпочали свою діяльність. У цей період активно поширювалася англійська література з міжнародного права

для навчання китайських студентів. На відміну від попереднього періоду, англomовні матеріали все частіше публікувалися китайськими авторами, а іноземні фахівці запрошувалися для викладання в китайських університетах. З метою вдосконалення розвитку власної доктрини було оголошено про намір створити Китайську асоціацію міжнародного права.

4. У цей період представники китайської доктрини не вносили революційних ідей у теорію і практику міжнародного права. Причина полягає в наступному. Ден Сяопін вважав, що національне відродження Китаю може бути досягнуто лише в рамках існуючого світового порядку і міжнародної правової системи, де домінує Захід, за рахунок навчання у Заході та ефективної китаїзації потреб КНР (через це на позначення звичайних для нас термінів вводиться конкретизація 中国特色 – «з китайською специфікою»). Таким чином, підхід Китаю до міжнародного права став прагматичним використанням існуючого міжнародного права для здійснення економічних і політичних реформ [53, с. 18].

5. Події, згадані у пункті 2, ознаменували початок повільної трансформації ставлення Китаю до вирішення міжнародних спорів. Цю нову тенденцію, яка позитивним чином вплинула на діяльність китайського академічного середовища, можна проілюструвати реорганізацією чи створенням основних наукових установ: у 1978 році дослідницька група міжнародного права Інституту права Китайської академії соціальних наук була реорганізована у дослідницький відділ міжнародного права (国际法研究室); у 1980 році була заснована Китайська асоціація міжнародного права (中国国际法学会). Крім того, з 1982 року почав виходити «Китайський щорічник міжнародного права» (“中国国际法年刊”). План досліджень у галузі міжнародного права був розроблений на період з 1980 по 1985 рік.

Інший практичний результат, досягнутий у цей період, стосується появи міжнародного економічного права як нової дисципліни в КНР. Академічні

дискусії щодо того, чи слід його відокремлювати від міжнародного публічного права, вперше з'явилися в «Китайському щорічнику міжнародного права» 1983 року. Ці дебати спонукали уряд до того, щоб надати міжнародному економічному праву статус нової наукової дисципліни, незалежної від міжнародного публічного права. У 1983 році органи управління освітою КНР виокремили міжнародне економічне право як окремий предмет від міжнародного права, але в 1997 році об'єднали міжнародне публічне право, міжнародне економічне право та міжнародне приватне право у єдину дисципліну під назвою «міжнародне право». У 1980-х роках більшість робіт з міжнародного економічного права розглядали тільки приватний його аспект, зосереджуючись на контрактах, інвестиціях, торговельних умовах, оподаткуванні та морському праві. Цей академічний напрямок був обумовлений тим, що китайські підприємства часто стикалися з проблемами приватного та міжнародного економічного права. Дослідження діяльності СОТ не було пріоритетом, оскільки Пекін не планував приєднатися до ГАТТ до початку 1980-х років. Виникнення та розвиток міжнародного економічного права в Китаї в період економічних реформ не тільки проклало шлях для подальших досліджень СОТ, але й вплинуло на підхід уряду КНР до міжнародного права [61, с. 1004].

Розвиток відносин з провідними державами світу та міжнародними організаціями сприяв поновленню членства КНР у Світовому банку та Міжнародному валютному фонді в 1980 році. Особливе значення надавалося створенню спеціальних економічних зон (经济特区) «першої хвилі», які стали загально визнаним символом політики відкритості Китаю. Основними цілями їх розвитку були залучення іноземних інвестицій, передових технологій, розширення зовнішньої торгівлі та валютних надходжень, а також вивчення західної економіки, зовнішньоекономічних навичок та досвіду реформування економічної системи.

З «новим курсом» Китай відкрив кордони не тільки для іноземних інвесторів і міжнародних корпорацій, але і став активніше брати участь у глобальних

процесах забезпечення безпеки, включаючи проблеми нерозповсюдження ядерної зброї. Одним із найбільш головних досягнень цього етапу став вступ Китаю до МАГАТЕ у 1984 році. Китай прийняв зобов'язання виконувати усі вимоги Статуту МАГАТЕ, включаючи положення по експортному контролю. На конференції з перегляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї у 1990 році делегація КНР відзначила, що Договір «відіграє значну позитивну роль у запобіганні ядерного поширення та підтримці миру і стабільності» [55, с. 246]. У 1992 році Китай не тільки приєднався до Договору, а й погодився дотримуватися базових положень Режиму контролю за ракетними технологіями, тобто, на відміну від попереднього періоду, Китай робить важливі кроки на шляху повноцінної інтеграції до режиму нерозповсюдження.

Період 1993-2003 років є етапом удосконалення та подальшого розвитку доктрини в умовах поглиблення економічної глобалізації.

1. Для представників доктрини найбільш актуальними пріоритетами були ті, що стосувалися реалізації зовнішньої політики, яка орієнтувалася на політичні дискусії у керівництві КНР у 1990-х роках і була спрямована на обґрунтування участі КНР у міжнародних економічних відносинах та у створенні основ міжнародної безпеки. В. І. Головченко зазначав, що хоча ще на початку 90-х років китайське керівництво з обережністю ставилося до багатосторонніх інституцій та сприймало їх як знаряддя критики і стримування країни, представники вже «третього покоління керівників» почали визнавати, що такі механізми здатні дозволити Китаю захистити власні торговельні та безпекові інтереси, взяти участь у формуванні правил міжнародного співжиття, поліпшити відносини із сусідніми державами та обмежити глобальний вплив США [66, с. 70].

2. Розвиток доктрини продовжувався в рамках *ідеологічної концепції* «соціалізму з китайською специфікою», проголошеної Ден Сяопіном. У цей час її зовнішньополітична складова передбачала економічну, політичну, культурну та соціальну відкритість Китаю світові.

Крім того, на розвиток доктрини вплинули *економічні* (залучення у багатосторонні міжнародні економічні механізми) та *зовнішньополітичні фактори* (участь у розбудові систем колективної безпеки, а також у системі захисту прав людини).

Вплив *філософського чинника* залишився незмінним. Прихильність до переговорів продовжувала бути типовою рисою китайської системи вирішення територіальних і прикордонних суперечок. Наприклад, у Кодексі поведінки в Південно-Китайському морі, підписаним між Китаєм і АСЕАН у 2002 році, зазначено: «Зацікавлені сторони зобов'язуються вирішувати свої територіальні та правові спори мирними засобами шляхом дружніх консультацій і переговорів між суверенними державами, яких це безпосередньо стосується» [67].

3. На цьому етапі з поглибленням політики «реформ і відкритості» викладання міжнародного права вийшло на новий рівень. Міжнародне право, яке вважалося інструментом політики відкритості, набуває все більшої популярності. Пекінський університет (北京大学), Уханський університет (武汉大学), Китайський університет політології та права (中国政法大学), Сяменський університет (厦门大学), Східно-Китайський університет політології та права (华东政法大学), Цзілінський університет (吉林大学), Університет Сунь Ятсена (中山大学) та Університет Фудань (复旦大学) стали провідними установами з вивчення міжнародного права. У 2002 році на базі дослідницького відділу міжнародного права за погодженням уряду Китаю було створено Центр міжнародного права (国际法研究中心) як незалежну науково-дослідну установу безпосередньо під керівництвом Китайської академії соціальних наук (2009 року зі схвалення китайського уряду був перейменований в Інститут міжнародного права) [24].

Окрім цього, якщо попередній період характеризувався публікацією перекладів японського та радянського словників, то у цей період Китай укладає власні словники міжнародного права: «Словник знань з міжнародного права»

(“国际法知识词典”) 1993 року [68], «Словник міжнародного права» (“国际法词典”) 1995 року за редакцією Лю Ша (刘莎) [69], «Великий словник міжнародного права» (“国际法律大辞典”) 1995 року [70], «Китайський юридичний словник», том 10 «Міжнародне право» (“中华法学大辞典 (国际法学卷)”) 1996 року за редакцію Вана Тєя [71]. Ці словники 90-х років і досі вважаються класикою міжнародно-правової науки у Китаї.

Протягом цього періоду китайська система міжнародно-правової освіти значно вдосконалилась. Однак, за твердженням Кун Цінцзяна (孔庆江), китайська наука в цьому відношенні ще не відповідає міжнародним стандартам [36, с. 18].

4. У цей період міжнародно-правова доктрина обґрунтувала позицію Китаю щодо створення нової парадигми безпеки, згідно з якою «безпека повинна ґрунтуватися не на військових союзах і армії, а на взаємній довірі і спільних інтересах» [56, с. 18]. У питанні міжнародної безпеки особливу увагу приділено комплексному характеру багатостороннього підходу, досягненню консенсусу між країнами, процедурам консультацій та прагненню колективної безпеки.

5. Як ми зазначили вище, у цей час доктрина була зосереджена на забезпеченні міжнародно-правових основ участі Китаю в багатосторонніх міжнародних економічних відносинах. У результаті КНР зайняла провідну роль у таких структурах, як Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), Зона вільної торгівлі АСЕАН-Австралія-Нова Зеландія (AANZFTA), Регіональний форум АСЕАН з безпеки, Рада Тихоокеанського економічного співробітництва та ін.

У 2001 році вступ Китаю до Світової організації торгівлі, без перебільшення, був найважливішою подією року, оскільки скептичне ставлення Китаю до міжнародного права та судових органів трансформувалося в стратегію «наполегливого легалізму» на арені СОТ [61, с. 999]. За словами дослідників цієї теми, членство в СОТ не тільки знаменує собою важливу віху, що означає

інтеграцію Китаю в міжнародний правопорядок, але й створює нові виклики для світової торгової системи. Багато вчених зробили внесок у розвиток літератури про важливість Китаю у відносинах із СОТ, головним чином обговорюючи вплив членства Китаю в СОТ або правові проблеми, які виникали у справах про врегулювання суперечок за участю Китаю. З метою подолання прогалини у власному міжнародно-правовому досвіді, Китай зміцнив державно-приватну співпрацю шляхом створення аналітичних центрів, відомих як центри СОТ (WTO 研究中心). Безумовно, вступ Китаю до СОТ виявився фундаментальним для розвитку міжнародного права в Китаї, тому що СОТ є єдиним міжнародним «судом» з обов'язковою юрисдикцією, яку визнав Китай, і це фактично чи не єдина організація з особливою процедурою врегулювання спорів, до якої він звертався у той період. Це відрізняється від попереднього етапу, коли китайські двосторонні угоди про взаємний захист інвестицій (ВІТ) дозволяли лише приватним суб'єктам мати доступ до арбітражних судів [61, с. 998-1007].

Деякі зміни відбулися і у ставленні Китаю до Міжнародного Суду ООН. У 1994 році, коли Ши Цзююн (史久鏞) був обраний суддею МС ООН, уряд Китаю зробив політичну заяву про те, що Китай, як правило, не повинен робити жодних застережень при підписанні, ратифікації або приєднанні до міжнародних конвенцій, пов'язаних з економікою, торгівлею, наукою, технологіями, авіацією, навколишнім середовищем, транспортом, культурою та іншими технічними сферами, за винятком випадків, що стосуються основних національних інтересів, коли для їх врегулювання надається перевага переговорам і консультаціям [63, с. 246].

Крім активної участі у світовій торговельній системі, доктрина обґрунтовувала необхідність участі Китаю в розбудові систем колективної безпеки. У результаті Китай долучився до діяльності регіональних форумів з безпеки: Конференції з питань взаємодії та заходів щодо зміцнення довіри в Азії (СІСА), Ради з питань співпраці у галузі безпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні

(CSCAP) і Діалогу про співпрацю в Північно-Східній Азії (NEACD). Заснування Китаєм Шанхайської організації співробітництва у 2002 році здавалося надзвичайно перспективною ініціативою. Крім того, Китай приєднався до роботи багатьох міжнародних організацій і підписав низку важливих міжнародних угод, зокрема Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 року (але до цього часу не ратифікував).

Водночас представники доктрини обґрунтовували міжнародно-правові аспекти військової дипломатії, яка на цьому етапі стала важливим елементом державної політики Китаю. З цього часу військово-дипломатичні відносини були встановлені з 150 державами; військові аташе Китаю почали працювати в 109 країнах; 98 іноземних держав створили апарат військового аташе в Пекіні; набув поширення обмін військовими делегаціями, а також спостерігачами на військових навчаннях. Військово-дипломатичні зусилля Народно-визвольної армії Китаю були спрямовані на запобігання збройним конфліктам, насамперед із сусідніми державами.

Важливим кроком для Китаю у сфері прав людини стало приєднання до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року (підписаний у 1998 році, але не ратифікований до сьогодні) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (підписаний у 1997 році і ратифікований у 2001 році).

З 1990-х років Китай ратифікував більшість важливих конвенцій з міжнародного морського права (приміром, у 1996 році – Конвенцію ООН з морського права 1982 року). Після рішення ООН оголосити 1998 рік Міжнародним роком морів, китайський уряд опублікував Білу книгу, щоб ознайомити міжнародне співтовариство з розвитком морської економіки Китаю (“中国海洋事业的发展” 1998年) [72].

Саме в цей період у КНР розпочалися міждисциплінарні дослідження теорії міжнародних відносин та міжнародного права. Лю Чжунь 刘志云, Сюй Чунлі 徐

崇利, Ян Цзевей 杨泽伟, Цзян Гоцін 江国青 та інші дослідники першими звернули увагу на важливі питання взаємодії цих дисциплін. Вони переконані, що теорія міжнародних відносин є однією з тих дисциплін, які допомагають глибше зрозуміти китайську доктрину міжнародного права. На підтвердження цього наведемо думку професора Ван Тея, який приділяв велику увагу цій проблематиці.

За його словами, «міжнародне право – це не лише галузь юридичної науки; це також відгалуження міжнародних відносин. У той час як правові принципи та норми є необхідними для підтримки гармонії у відносинах між державами, прогрес у міжнародному праві так само залежить від розвитку міжнародних відносин». Ван Тея також підкреслив, що так само, як вітчизняні юристи не можуть обійтися без вивчення політичної теорії, фахівці з міжнародного права повинні вивчати різні міжнародно-правові явища через призму міжнародних відносин [73, с. 193]. Він припускає, що міжнародні відносини домінують у міжнародному праві та практиці держав. Те, як держави вирішують свої суперечки, залежить від міжнародних відносин, які по суті мають політичний характер [63, с. 240]. У наступні періоди ми спостерігатимемо подальший прогрес міждисциплінарних досліджень міжнародно-правової доктрини Китаю саме у контексті аргументації переваг взаємодії двох дисциплін – теорії міжнародних відносин і міжнародного права.

2003-2013 роки є періодом подальшого поступального розвитку тих результатів, що були досягнуті на попередньому етапі.

1. Практичні завдання, пов'язані з обґрунтуванням нового державного курсу, спрямованого на «створення гармонійного світу з міцним миром і загальним процвітанням», стали актуальними для міжнародно-правової доктрини КНР у цей період. Зміст зовнішньополітичного курсу держави відображував статус КНР в якості провідного суб'єкта у визначенні напрямів світового розвитку. При цьому визнання культурно-цивілізаційного різноманіття світу і створення демократичного світового порядку на основі поваги плюралізму та самобутності

цінностей було віднесено до основних цілей цього курсу. Як зазначив М. А. Таран, в цілому зовнішньополітичні установки Ху Цзіньтао є доволі виразним віддзеркаленням намірів Китаю в ХХІ ст. перейти від використання переваг власного ринку до м'якого, неконфліктного розширення своєї присутності в світових справах, використовуючи фактор вже суттєвого економічного потенціалу [51, с. 16].

2. Що стосується впливу *політико-ідеологічного чинника*, то міжнародно-правова доктрина Китаю у цей період була зосереджена на формуванні і правовому забезпеченні позиції КНР в рамках концепцій розбудови «гармонійного суспільства», «наукового розвитку», «мирного піднесення Китаю» і «гармонійного світу», що стали доповненням до загальної концепції побудови «соціалізму з китайською специфікою». Якщо перші три концепції були спрямовані на процес узгоджених між собою якісних і кількісних змін у суспільній системі, то концепція розбудови «гармонійного світу» передбачала досягнення стратегічних цілей, серед яких, за словами Ху Цзіньтао, «мирні відносини та взаємовигідне співробітництво між країнами» [51, с. 16]. Причому активізація традиційних *конфуціанських* цінностей, норм і обов'язків відіграє вирішальну роль у новому дискурсі соціального управління [56, с. 20].

Як ми зазначали, прихильність Китаю до переговорів і консультацій як мирних засобів вирішення спорів має коріння в його *філософії*. Угоди, ініційовані та укладені Китаєм у цей період, це підтверджують. Наприклад, Угода про політичні керівні принципи щодо вирішення питань про кордони, підписана між Китаєм та Індією в 2005 році, передбачала, що «обидві сторони вирішують питання про кордони шляхом мирних і дружніх консультацій» [74]. Разом з тим китайські вчені-міжнародники все більше усвідомлювали роль Міжнародного суду ООН в міжнародній судовій системі. Після відставки Ши Цзююна Сюе Ханьцінь (薛捍勤), ще один відомий китайський експерт з міжнародного права, була обрана суддею МС ООН у 2010 році [63, с. 247].

Що стосується *економічного чинника*, то після вступу до СОТ китайська міжнародно-правова доктрина була зорієнтована на обґрунтування правового забезпечення створення зон вільної торгівлі, а також регіонального співробітництва, включаючи держави Азії, Америки, Європи, Африки та Океанії. Крім того, щоб захистити свої законні інтереси відповідно до правил СОТ, Китай змінив своє початкове пасивне ставлення до цієї організації. Цілком очевидно, що протягом 10 років членства Китаю в СОТ країна ставала дедалі активнішою у виробленні правил СОТ, подаючи пропозиції щодо їх перегляду і призначаючи громадян Китаю до органів СОТ. До того ж, як зазначив Паша Л. Се (謝笠天): «Такий досвід сформував глобальне бачення Китаю» [61, с. 999, 1033]. Однак, стратегічне планування завжди було притаманне китайській дипломатії, зовнішній політиці та підходам до міжнародного права. У зазначений період в контексті вступу до СОТ ця типова характеристика китайської доктрини вийшла на новий рівень: стратегічному потенціалу Китаю дали можливість реалізації на глобальному.

3. Значною мірою розвитку міжнародно-правової доктрини сприяли зміни в системі наукових досліджень, підготовці власних фахівців та викладанні міжнародного права, що стало практичним результатом реалізації концепції «наукового розвитку». Сюе Ханьцінь (薛捍勤) наводить такі факти з цього приводу: у 2009 році з нагоди 60-річчя КНР Китайська асоціація міжнародного права провела загальнонаціональне дослідження викладання міжнародного права в юридичних університетах, що свідчило про значні зрушення у цій сфері. Станом на 2009 рік у Китаї було близько 600 університетів, які пропонували різноманітні курси з міжнародного права, в тому числі 64 здійснювали підготовку магістрів міжнародного права та 16 дозволяли здобути ступінь доктора юридичних наук. Як стверджує Сюе Ханьцінь: «Ці події підтверджують кардинальні зміни у ставленні та практиці Китаю в міжнародному праві» [75, с. 2].

У 2002 році під редакцією професорів Ван Тєя (王铁崖) та І Сяньхе (易显河) вийшов перший випуск «Китайського журналу міжнародного права» (Chinese Journal of International Law). Як ми згадували у першому підрозділі, дуже важливим моментом є те, що він публікується англійською мовою. Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐) зазначили, що у процесі інтернаціоналізації та самовдосконалення власної доктрини міжнародного права Китаю необхідно насамперед вирішити питання «недоліку мови». «Ми повинні передусім використовувати західні мови, особливо англійську, з метою висловити теоретичні аргументи Китаю щодо міжнародного права, щоб наші погляди могли бути відомі, використані та прийняті більшою кількістю людей», – резюмують автори [52, с. 84]. У 2005 році після першого засідання наглядової ради у складі Ши Цзююна (史久镛), Бінь Чена (鄭斌), Чень Аня (陈安), Ляо Ісіня (廖益新), Малкольма Шоу, Хісасі Овада та інших видатних юристів-міжнародників було засновано Академію міжнародного права у м. Сямень (厦门国际法高等研究院) з метою «сприяти академічним обмінам між юридичними спільнотами різних країн світу, заохочувати вивчення основних міжнародних проблем і, таким чином, шукати шляхи вдосконалення можливостей для миру в усьому світі та міжнародного співробітництва» [76].

4. Незважаючи на вжиті міжнародною спільнотою заходи, ХХІ століття не стало століттям без війни. Досвід Китаю у сприянні міжнародному миру та безпеці, його пропозиції, зокрема концепція «гармонійного світу» (和谐世界), варті особливої уваги дослідників. Ця концепція була представлена Ху Цзіньтао на Афро-азіатському форумі в Джакарті та на «Саміті століття», присвяченому 60-річчю ООН у 2005 році. У своїй промові голова КНР підкреслив, що Китай «буде спільний з іншими державами справедливий і розумний новий міжнародний політичний і економічний порядок» [77, с. 74]. Вона доповнювала і розширювала концепцію «мирного піднесення» Китаю (和平崛起), яка була покликана

підкреслити ненасильницьку перевагу економічного зростання, що не загрожувало світовому порядку та міжнародній стабільності. Фактично концепція «гармонійного світу» стала чітким відображенням позиції та намірів Китаю у XXI ст. і містила кілька складових: прагнення бути частиною «справедливого багатопольярного світового порядку»; орієнтація на принцип відповідальності Китаю за стабільний та взаємовигідний розвиток світових політичних і економічних процесів; неконфліктне розширення своєї присутності у глобальних процесах, використовуючи фактор значного економічного потенціалу. Ця ідея постійно вдосконалювалася представниками міжнародно-правової доктрини Китаю, адже це повністю відповідало потребам державної політики. Так, член Державної ради КНР Дай Бінго (戴秉国) на відкритті конференції Азіатського товариства міжнародного права в 2011 році зазначив: «Уряд Китаю чітко заявив про свою тверду відданість шляху мирного розвитку. Це стратегічний вибір, зроблений у світлі тенденцій часу та наших фундаментальних інтересів. Це не зміниться через 100 і навіть 1000 років. Мирний розвиток означає прагнення до гармонії й розвитку в країні, до миру і співпраці за кордоном. Йдеться про підтримку мирного міжнародного середовища для власного розвитку та внесок Китаю у міжнародний мир через власний розвиток. У цьому сенсі існує тісний зв'язок між шляхом мирного розвитку Китаю та міжнародним правом» [78, с. 2].

5. Одним із результатів діяльності представників доктрини стало налагодження торгово-економічних відносин та укладення низки двосторонніх угод у понад 180 сферах зі 129 державами та регіонами та 13 міжнародними організаціями; також було підписано низку угод про захист іноземних інвестицій із 123 державами. Крім того, Китай створив механізм багатосторонньої взаємовигідної торгівлі, що охоплює Північно-Східну, Центральну та Південно-Східну Азію.

У цей же час оформилися базові установки китайської дипломатії щодо ядерного нерозповсюдження. Китайське керівництво розуміє нерозповсюдження

трохи в більш широкому сенсі, ніж інші країни – не тільки як приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, але як комплекс заходів. Цей комплекс, зокрема, включає в себе такі обов'язкові пункти: зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першим, підписання Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, прийняття принципів виключно мирного використання атома [55, с. 247].

Починаючи з 2004 року Китай прискорено розвиває світову мережу Інститутів Конфуція, які мають виконувати як іміджеву функцію, так і посилити культурно-цивілізаційну присутність в світовому глобалізованому просторі [51, с. 16], що свідчило про використання конфуціанської спадщини у якості «м'якої сили» на міжнародній арені.

Цей етап розвитку міжнародно-правової доктрини Китаю характеризується ще тим, що міждисциплінарні дослідження міжнародного права стають одним із перспективних наукових напрямків. За словами професора Лю Чжюня (刘志云), останні десять років (статтю про це він написав у 2011 році) – це період зародження та бурхливого розвитку китайських міждисциплінарних досліджень міжнародних відносин і міжнародного права. Виникає питання: чому міждисциплінарні дослідження стали трендом у Китаї лише на початку цього століття? Професор Лю пояснює, що «оскільки Китай успадкував надмірну спеціалізацію дисциплін колишнього Радянського Союзу, природно тісні зв'язки між суб'єктами міжнародних відносин і міжнародного права протягом тривалого часу не бралися науковцями до уваги, тобто в теорії кожної з наук при дослідженні міждисциплінарних явищ зв'язки цих двох дисциплін завжди нівелювалися» [79, с. 496]. При реформуванні системи освіти відповідно до вимог часу міждисциплінарний аналіз як метод дослідження став активно використовуватися китайськими вченими.

Період з 2013 року до сьогодні є етапом сталого розвитку міжнародно-правової доктрини, визначення її перспективних напрямків дослідження, а також

рішучої підтримки Китаєм міжнародного порядку, заснованого на міжнародному праві.

1. На сучасному етапі доктрина міжнародного права КНР спрямована на міжнародно-правове обґрунтування нових напрямків та пріоритетів китайської зовнішньої політики, визначених КПК, що були прийняті в умовах «становлення могутньої держави» (强大的国家) та відповідають новому всеосяжному характеру зовнішньої політики КНР. Міжнародно-правова доктрина Китаю у цей період зосереджена на формуванні та правовому забезпеченні позиції КНР щодо основних шляхів розвитку міжнародних відносин, зокрема концепції побудови «спільноти єдиної долі людства» (人类命运共同体) та розвитку економічної глобалізації «в правильному руслі». Важливо, однак, те, що розвиток міжнародно-правової доктрини КНР відбувається у межах стратегічного розвитку КНР, спрямованого на власний мирний розвиток і водночас сприяння міжнародному розвитку.

Щоправда, при цьому варто відмітити одну особливість – деякі китайські вчені-міжнародники не впевнені, що китайська теорія міжнародного права повністю сформована. Вони розуміють, що міжнародне право перебуває на певній проміжній стадії розвитку. Незважаючи на те, що країна значною мірою бере участь у міжнародній правовій системі протягом багатьох десятиліть і підготувала цілу плеяду видатних юристів-міжнародників, які працювали в міжнародних судах і трибуналах, Китай ще не розглядається в усьому світі як провідний центр міжнародно-правової науки [80, с. 2]. Професори Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐) підкреслюють, що створення «теорії міжнародного права з китайською специфікою» має велике значення для розвитку Китаю та вдосконалення сучасного світового порядку. «Якщо тільки констатувати факти, у нас не буде китайської специфіки, – зазначають ці автори, – теорія є інтерпретацією, аналізом і відображенням існуючих правил, тому ми повинні зосередитися на аргументації»

[52, с. 78-79]. З цієї причини ми вважаємо, що на сьогодні одним з найбільш актуальних питань для Китаю є перетворення країни в міжнародний науковий центр вивчення та викладання міжнародного права, зокрема, як стверджує Цзо Аньлей: «шляхом введення нового змісту, парадигм і конотацій китайської цивілізації в мову міжнародного права» [53, с. 33].

2. Як і в усі попередні періоди, на формування сучасної доктрини впливає *політико-ідеологічний чинник*, зокрема орієнтація на побудову «соціалізму з китайською специфікою в нову епоху» (“新时代中国特色社会主义”), що фактично означає курс на розбудову КНР як провідної держави в політичному, економічному та військовому вимірах.

Навіть у сучасному Китаї *традиційна філософія* продовжує впливати на ставлення китайців до міжнародного права та світу в цілому. Іноді її наслідки приховані, але все ще достатньо вагомі, що досі можна спостерігати у ставленні китайського уряду до джерел міжнародного права та його загальній стратегії врегулювання міжнародних спорів [63, с. 233]. Крім того, про важливість конфуціанських ідей у якості ціннісної основи сучасної китайської дипломатії та зовнішньої політики свідчать наступні глобальні пропозиції до світу: «спільнота єдиної долі людства», «п'ять принципів мирного співіснування», «Один пояс, один шлях» та ін. Хоча вони відображають китайський традиційний світогляд, з точки зору китайців ці концепції спрямовані не на локальний чи регіональний розвиток, а на глобалізацію світової економіки та забезпечення «більш справедливого і раціонального нового міжнародного порядку» (更加公正合理的国际新秩序).

Для того, щоб китайська доктрина міжнародного права була оцінена багатьма державами, ініціативи Китаю повинні охоплювати не тільки політику та економіку, але й *культурну сферу*. Показовим прикладом є «китайська мрія» (中国梦), яка яскраво ілюструє «м'яку силу» Китаю на міжнародній арені. Культурна

стратегія цієї концепції була спрямована на ознайомлення світової спільноти з системою цивілізаційних цінностей традиційної китайської культури, а також на прагнення показати всьому світу можливість вирішення протиріч мирним, гармонійним шляхом, звертаючись до традицій, коріння та витоків культури народу.

На цьому етапі на формування доктрини впливають і *нові зовнішньополітичні чинники*, а саме: формування альтернативи західній неоліберальній моделі розвитку, а також заявка на лідерство Китаю у реформуванні світового порядку XXI ст. Хоча Сі Цзіньпін є продовжувачем зовнішньополітичних установок Ден Сяопіна та Ху Цзіньтао, він має відмінний від своїх попередників погляд на зовнішню політику Китаю і бачить оновлену роль Китаю у світових справах [81, с. 165]: «У китайській дипломатії має бути відмінна риса, а закордонні справи необхідно реалізовувати з китайською специфікою, у китайському стилі та в традиційній китайській манері: брати участь і бути лідером, робити так, щоб Китай почули, запроваджувати якомога більше китайських елементів у сучасні міжнародні правила» [82]. З цією метою Сі Цзіньпін привніс у зовнішню політику Китаю наступні нові ідеї: «новий тип відносин великих держав» (“新型大国关系”), «дипломатія великої держави з китайською специфікою» (“中国特色大国外交”), побудова «глобального суспільства з єдиною долею» (“人类命运共同体”) і «новий тип міжнародних відносин» (“新型国际关系”) [83].

Зазначимо також, що зовнішня політика «п'ятого покоління китайських лідерів» виконує функцію важливого інструменту для продовження політики «реформ та відкритості» та збереження високих темпів економічного розвитку [51, с. 17]. Як і в усі попередні періоди, *економічний чинник* значно вплинув на розвиток міжнародно-правової позиції Китаю. За словами експерта з економіки С. П. Кулицького, цілком закономірно, що видатні досягнення китайської економіки

на сучасному етапі стали базою для формування відповідних міжнародних амбіцій вищого політичного керівництва КНР. По суті, ідеться про наміри досягти якісно нових позицій Китаю у світовій економіці та міжнародній політиці [84, с. 40]. Так, за десятирічної епохи Сі Цзіньпіна Пекін став ініціатором створення Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, Фонду Шовкового шляху і Нового банку розвитку – трьох міжнародних фінансових установ з сукупним статутним капіталом понад 200 мільярдів доларів [83], Фонду інфраструктурних проєктів, Регіонального всеохоплюючого економічного партнерства, а реалізація ініціативи «Один пояс, один шлях» передбачає величезні інвестиції в розвиток відповідної транспортно-логістичної інфраструктури багатьох країн світу [84, с. 41]. У цьому аспекті варто наголосити на тому, що Сі Цзіньпін став першим вищим керівником країни з часів «культурної революції», який однаково увагу приділяє економіці та ідеології: прагнення до політкоректної ідеології і відповідних цілей так само важливе, як і нарощування економіки. Він також вимагає відмови від тих аспектів економічного розвитку, які негативно впливають на статус КПК [56, с. 20].

3. На сьогодні багато китайських університетів інвестують у викладання та дослідницькі програми з міжнародного права. Поступово зростає спільнота вчених, які пишуть, викладають, обговорюють і консультують уряд Китаю щодо застосування міжнародного права до різних сфер внутрішньої та міжнародної політики. Однак ми погоджуємось з думкою, висловленою професорами Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐), що представники доктрини, насамперед мають зосередитися на питанні «недоліку мови» [52, с. 84]. Загалом юристи-міжнародники за межами Китаю мало обізнані про китайський підхід до міжнародного права, частково через те, що китайські науковці зазвичай публікують свої дослідження китайською мовою, а їхні праці рідко перекладають на інші мови світу [80, с. 2]. Безумовно, сьогодні основною мовою міжнародної академічної спільноти є англійська. На нашу думку, було б доцільно перекласти принаймні англійською мовою «Китайський щорічник міжнародного права», що

видається лише китайською мовою, створити синологічні бібліотеки, включаючи бази даних із китайсько-англійськими словниками міжнародно-правових термінів, забезпечити багатомовні актуальні версії веб-сайтів Китайської асоціації міжнародного права, Інституту міжнародного права Китайської академії соціальних наук та інших установ. У цьому плані перспективною нам здається їх співпраця з Китайською академією перекладу (中国翻译研究院), яка задовольняє потреби Державної ради КНР та Міністерства закордонних справ КНР у створенні багатомовних скорочених версій важливих партійних і урядових документів [85], проте багатомовний переклад зовнішньополітичної та міжнародно-правової літератури може стати ще одним дуже важливим напрямком їх діяльності.

З іншого боку, представники китайської доктрини сподіваються, що китайську мову будуть все ширше визнавати та приймати у якості робочої мови міжнародних організацій, а також міжнародних академічних обмінів [52, с. 84]. Створення Інститутів Конфуція дає безпрецедентний шанс як для вивчення китайської мови, так і для подальшого розуміння, взаємної довіри та взаємодії у різних сферах між країнами.

Варто зазначити, що в цей період міжнародно-правова доктрина Китаю стає предметом систематичних досліджень провідних аналітичних центрів світу. Увагу іноземних фахівців привертають питання, пов'язані з особливостями сучасного розвитку міжнародно-правової доктрини КНР з метою розуміння процесів та мотивації при обґрунтуванні і прийнятті зовнішньополітичних рішень.

4. Сьогоднішній Китай може запропонувати світу набагато більше, ніж просто окремі міжнародно-правові категорії. Китай пропонує нове глобальне бачення майбутнього економічного, політичного та правового світового порядку. Йдеться про дві пропозиції, які Китай зробив усім країнам світу: концепцію «спільноти єдиної долі людства» (“人类命运共同体”) та ініціативу «Один пояс, один шлях» (“一带一路”).

Перша концепція вказує на один із шляхів розвитку людського суспільства в наступні сто років та включає в себе положення, збагачені ідеями про міжнародне право. Доктрина побудови «спільноти» передбачає такі положення: міцний мир, колективна безпека, спільне процвітання, співіснування різних цивілізацій та сталий розвиток, які по суті впливають із сучасного міжнародного права, в тому числі «п'ять принципів мирного співіснування». Професор Чжан Найген (张乃根) уточнює, що «п'ять принципів спільноти єдиної долі людства» слід розглядати як новий внесок Китаю в інституційний розвиток сучасного міжнародного права. У порівнянні з «п'ятьма принципами» 50-х років, що стосувалися переважно двосторонніх відносин із сусідніми країнами, нові «п'ять принципів спільноти» в основному стосуються багатосторонньої дипломатії та глобальних проблем [86, с. 103]. Принципи «спільноти» повністю відповідають Статуту ООН, однак, враховуючи реалії та виклики сучасного світу, їх зміст є ширшим.

Ініціатива «Один пояс, один шлях» – ще одна пропозиція Китаю світові. Варто наголосити, що на сьогодні навіть порівняти цей проєкт поки що немає з чим: ініціативи однієї країни рідко охоплюють близько 150 країн (*станом на 2023 рік 152 країни підписали двосторонні угоди з Китаєм, які передбачають ту чи іншу форму співробітництва в рамках Ініціативи [87]*), рідко поєднують у собі засоби економічної дипломатії та глобальну систему цінностей для ведення успішного діалогу зі світом. З огляду на це запропонована Китаєм ініціатива стане платформою для вдосконалення міжнародного права, підвищення його авторитету, зміцнення у міжнародних відносинах режиму законності, стимулом для реформування національного законодавства. Віце-президент Шанхайської асоціації юристів Лінь Гопін (林国平) зазначив, що сутність ініціативи «Один пояс, один шлях» у тому, що це не просто стратегія економічного розвитку, а й стратегія розвитку права, необхідність сформулювати уявлення про Китай як про велику державу з верховенством права [88].

5. У цей період широко використовуються міждисциплінарні дослідження міжнародно-правової доктрини Китаю, насамперед з позицій міжнародних відносин. Досліджуються китайські науково-практичні підходи до змісту та напрямків розвитку міжнародного права, зокрема загальні питання розвитку міжнародного права, підхід КНР до міжнародного права прав людини, врегулювання спорів у сферах міжнародних торговельних відносин та щодо морських кордонів тощо. Китай прагне брати участь у подальшому формуванні нових галузей міжнародного права, що регулюють відносини його суб'єктів у космічному просторі, навколишньому середовищі, кіберпросторі, у сферах культури, науки, освіти, охорони здоров'я, інтелектуальній власності, прав людини, вирішення міжнародних спорів, економічної дипломатії тощо. За словами Родеріка Вая, «правила гри» у цих галузях знаходяться на стадії розробки і проходження апробації, тому Китай робить ставку на те, що його голос буде почутий, а головне, прийнятий до уваги [89].

На сучасному етапі міждисциплінарний аналіз як метод дослідження ефективно використовується багатьма китайськими вченими на систематичній основі. Зокрема, проведення конференцій з міждисциплінарних досліджень міжнародних відносин і міжнародного права свідчить про подолання розриву та формування механізму взаємодії між двома дисциплінами. Іншим прикладом є проєкт Національного фонду в галузі соціальних наук під назвою «Дослідження принципів міжнародних відносин і міжнародного права». Мета полягала в тому, щоб на основі великої кількості інформації організувати фундаментальну роботу, яка здійснювалася протягом дев'яти років, спрямовану на виокремлення принципів міжнародного права з різних теорій міжнародних відносин [79, с. 503-506]. Ці та багато інших прикладів демонструють, що міждисциплінарний аналіз як метод стає все більш популярним у Китаї. Бачимо, що дослідженню взаємодії теорії міжнародних відносин і міжнародного права вже присвячено численні наукові роботи, конференції та проєкти. Не викликає сумнівів те, що ми

спостерігатимемо дедалі більше наукових досягнень китайських фахівців у нових сферах (особливо це стосується так званих нових галузей міжнародного права), які ефективно використовують комбіновані методи, погляди, точки зору та термінологію міжнародних відносин і міжнародного права.

1.3. Доктринальні підходи до підсистем міжнародного права в міжнародно-правовій науці КНР

В усіх країнах романо-германської правової системи та загального права історично встановлено розподіл права на публічне і приватне. Те ж явище ми спостерігаємо при вивченні міжнародного права. При розгляді його проблем ми маємо справу з двома правовими категоріями: міжнародне публічне право і міжнародне приватне право [2, с. 58].

У КНР історично склалася зовсім інша ситуація – потрійний поділ «міжнародно-правового поля», а саме на: міжнародне публічне право (МПП), міжнародне приватне право (МПрП) та міжнародне економічне право (МЕП), що є однією з найбільш помітних та важливих особливостей китайської міжнародно-правової науки. Хоча в останні десятиліття в китайській науці все частіше лунають пропозиції за усунення застарілих демаркаційних ліній між МПП, МПрП і МЕП та ефективну інтеграцію в контексті їх суттєвого зближення і взаємопроникнення, майже все, що стосується міжнародного права в Китаї (дослідження, викладання, організація та методика науково-дослідної діяльності тощо), відповідає цьому фундаментальному поділу [92, с. 4, 10].

Наприклад, для того, щоб задовольнити потреби внутрішніх реформ і відкритості Китаю зовнішньому світу, а також забезпечити активну участь Китаю на міжнародній арені, на бакалаврському та магістерському рівнях курс міжнародного права розділений на три навчально-дослідницькі напрямки: «міжнародне публічне право», «міжнародне приватне право» та «міжнародне економічне право». На думку китайських фахівців, така система краще сприяє міждисциплінарній та практичній підготовці висококваліфікованих кадрів, які мають глибокі всебічні знання з права та економіки [93, с. 292].

З метою розуміння цієї особливості, розглянемо визначення МПП, МПрП та МЕП, які пропонують провідні китайські фахівці – професор Інституту

міжнародного права Уханьського університету Лі Сюепін (李雪平) та директор Інституту міжнародного права Уханьського університету Юй Мінью (余敏友).

Міжнародне публічне право є особливою галуззю права, об'єктом регулювання якої є міжнародні, головним чином політичні, економічні, культурні та дипломатичні відносини між державами, що зазвичай включає загальну теорію міжнародного публічного права та наступні правові режими: міжнародних договорів, морських просторів, території, космічного простору, прав людини, міжнародних організацій, міжнародного кримінального права, дипломатичних та консульських відносин, навколишнього середовища, війни і збройних конфліктів, а також мирного врегулювання міжнародних спорів тощо [93, с. 292].

Міжнародне приватне право є галуззю права, об'єктом регулювання якої є цивільні та комерційні правовідносини, ускладнені іноземним елементом, а основним завданням – вирішення правових колізій між іноземними правовими системами [93, с. 292; 94, с. 228]. МПрП в основному вивчає загальну теорію міжнародного приватного права, зосереджуючись на дослідженні базової теорії та основних інститутів міжнародного та міжрегіонального колізійного права, а також систем приватного права різних країн, особливостей міжнародного приватного права в Китаї, міжнародного цивільного процесу, міжнародного комерційного арбітражу тощо.

Міжнародне економічне право – це нова юридична дисципліна та галузь права, виникнення якої пов'язане з розвитком міжнародного економічного співробітництва, що регулює міжнародні і транснаціональні економічні відносини. МЕРП в основному вивчає загальну теорію міжнародного економічного права, а також такі правові режими: міжнародне торговельне право, міжнародне право інтелектуальної власності, міжнародне інвестиційне право, міжнародне фінансове право, міжнародне податкове право, внутрішнє право міжнародних економічних організацій та правові режими вирішення міжнародних економічних спорів [93, с. 292].

У цих визначеннях професорів Лі та Юй бачимо цікаву особливість: МПП, МПрП та МЕРП вважаються «галуззями права» (法部门), а міжнародне право прав людини чи міжнародне інвестиційне право – «правовим режимом» (法律制度). При цьому, якщо подивитися на визначення, приміром, міжнародного морського права – воно теж буде називатися «галуззю права» (法部门), а сукупність принципів і норм, що регулюють правовий статус внутрішніх вод, територіального моря, прилеглої зони тощо – «правовими режимами» (法律制度) [95]. У даному випадку мова йде не тільки про особливості міжнародно-правової термінології, але й про дещо інший підхід до розуміння системи міжнародного права загалом та виокремлення її елементів. На відміну від китайського підходу, в українській науці загальноприйнятими та найбільш поширеними є погляди на міжнародне публічне право як на «систему норм і принципів», «особливу правову систему», «самостійну систему права» або «складний комплекс юридичних норм» [2, с. 60; 96, с.14; 97, с. 18; 98, с. 19]. Відповідно, міжнародне право як система являє собою сформоване й об'єктивно існуюче об'єднання міжнародно-правових норм в галузі, підгалузі, інститути та субінститути міжнародного права. На додаток до цього, окремо виділяють регіональні і функціональні міжнародно-правові режими, виникнення яких пов'язане, зокрема, зі збільшенням кількості міжнародно-правових норм та інститутів, а також поширенням міжнародно-правового регулювання на нові сфери відносин у процесі фрагментації міжнародного права [2, с. 139, 143].

Однак ці три галузі *(як ми з'ясували, у китайському розумінні це саме галузі)* міжнародного права не користуються однаковим статусом, увагою та популярністю в китайській міжнародно-правовій науці насамперед через практичні запити китайського уряду на тлі його зростаючих амбіцій в економічній сфері. Домінуюча позиція міжнародного економічного права у Китаї вже давно не є таємницею [92, с. 4, 10]. Що стало причиною такої особливості?

Як ми зазначали у попередньому підрозділі, 1976 / 78 - 1993 роки були періодом радикальної трансформації китайської доктрини міжнародного права, спрямованої на підтримку економічного розвитку країни. Мова йде не просто про зародження досліджень міжнародного економічного права, а про зміну у ставленні КНР до міжнародного права загалом і, що особливо важливо, до міжнародних механізмів врегулювання спорів. З китайської точки зору, в той час як прийняття КНР до ООН визнало її легітимність як «справжнього» та єдиного Китаю, членство країни в СОТ, підготовка до якого почалася з 1980-х років, мало ще більше підтвердити її високий статус нарівні із західними державами. Вивчення китайськими фахівцями та чиновниками міжнародного економічного права та практичне застосування цих знань у міжнародних організаціях, включаючи СОТ, стало новою віхою на шляху повноцінного приєднання Китаю до міжнародної спільноти [61, с. 1000].

Як відомо, протягом кілька тисячолітньої історії Китай був нацією, яка активно підтримувала торгівельні зв'язки чи не з усіма відомими йому країнами. У стародавні часи Великий шовковий шлях був трансконтинентальною торговельною артерією, що сприяла веденню інтенсивної торгівлі, обміну традиціями та взаємному збагаченню різних культур. Крім того, система торгівлі використовувалася для підтримки ієрархічних відносин з «варварами» в межах «системи данини» та китайськоцентричного світового порядку. Однак, за іронією долі, саме торгівельні питання виявились серйозною перешкодою, що стали на заваді успішної взаємодії Китаю з західними країнами у ХІХ столітті на засадах норм міжнародного права того часу. Хоча, як стверджує відомий синолог та дослідник сучасної китайської дипломатичної історії Іммануїл Чун-Юе Хсю, текст «нерівноправних договорів» певною мірою відображав сучасні принципи СОТ (вимогу скасувати «монополістичну систему торгівлі», пообіцяти «відкриття портів для британських консулів і купців» і використання «фіксованого тарифу») [99, с. 199], усі вимоги висувались в односторонньому порядку, що викликало у

китайців нерозуміння, обурення та недовіру до такого «міжнародного» права. Цей історичний контекст дуже важливий для розуміння того, чому міжнародне економічне право наприкінці ХХ століття стало самостійним науково-дослідницьким напрямком, відокремленим між міжнародного публічного та приватного права.

Політика «реформ і відкритості» Ден Сяопіна 1978 року призвела не тільки до значного зростання зовнішньої торгівлі, а й до інтенсифікації досліджень у сфері міжнародного економічного права. До 1980-х років державний і приватний сектори Китаю були ізольовані від світової арени і не були зацікавлені в дотриманні міжнародних норм. Однак економічні реформи змусили китайський бізнес взаємодіяти з правилами, що регулюють транснаціональні комерційні операції. Прагматичні потреби приватного сектору в розумінні таких правил породили інтерес уряду до цих «західних» правил. Зміна офіційного ставлення також знайшла своє відображення у включенні міжнародних правил у китайське законодавство (для прикладу, *Загальні принципи цивільного права КНР* (“*中华人民共和国民法通则*”) від 1986 року, що були основним джерелом цивільного права в КНР до прийняття *Цивільного кодексу* у 2021 році, здебільшого відповідали *Принципам УНІДРУА та Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів*) [61, с. 1005].

У 1983 році на сторінках «Китайського щорічника міжнародного права» вперше з'явилися дискусії на рахунок того, чи має міжнародне економічне право бути відокремленим від міжнародного публічного права. Ця наукова ініціатива була повністю підтримана урядом у вигляді надання міжнародному економічному праву статусу нової академічної дисципліни. У практичному плані це означало, що всі ресурси, які виділяються для вивчення міжнародного права, будуть аналогічним чином асигновані для дослідження проблем міжнародного економічного права [61, с. 1004].

Розвиток МЕР сприяв зміцненню дослідницького потенціалу в галузі міжнародного права в академічних установах нових прибережних міст («спеціальних економічних зон») на півдні країни, в тому числі в Сяменському університеті. За пропозицією 90 учасників Лушанського семінару з МЕР 1984 року (“庐山国际经济法讲习班”), організованого п'ятьма найбільш відомими академічними установами КНР в провінції Цзянсі, у 1987 році було створено Китайську асоціацію міжнародного економічного права (中国国际经济法学会) [100]. Президентом асоціації було обрано відомого китайського юриста-міжнародника Яо Мейчженя (姚梅镇). Сьогодні Асоціація базується в Сяменському університеті (як і Китайська академія міжнародного [публічного] права) та є основною установою КНР для поширення міжнародного економічного права. З 1992 року Асоціація проводить щорічні національні конференції, а з 1998 року видає китайською мовою «Журнал міжнародного економічного права» (“国际经济法论丛”), що вважається авторитетним науковим виданням у Китаї. Після публікації першого в Китаї підручника з міжнародного економічного права, написаного професором Лю Діном (刘丁) з Народного університету КНР у 1984 році, ця нова дисципліна незабаром привернула увагу вчених-юристів нового покоління. Вони почали вивчати не тільки загальну теорію МЕР, а й нові теми, включаючи торговельні відносини КНР з Тайванем, Гонконгом та країнами Південно-Східної Азії, вирішення міжнародних економічних спорів тощо. Вступ Китаю до СОТ надав нового імпульсу цій дисципліні. Увага уряду швидко зосередилася на посиленні правової спроможності країни, щоб захищати свої законні інтереси відповідно до правил СОТ та успішно вирішувати свої суперечки в рамках цієї організації [61, с. 1033].

Одним із найбільш авторитетних дослідників нового покоління вважається професор Чень Ань (陈安) – засновник теорії міжнародного економічного права Китаю в новий період після «реформ і відкритості» [101], який підготував першу в

Китаї серію підручників, присвячених різним підтемам МЕН, в тому числі «Міжнародне торговельне право» (“国际贸易法”), «Міжнародне інвестиційне право» (“国际投资法”), «Міжнародне валютне і фінансове право» (“国际货币金融法”), «Міжнародне податкове право» (“国际税法”), «Міжнародне морське право» (“国际海事法”). Більша частина його понад 30-річних наукових досягнень була зібрана і опублікована в п'яти томах «An Chen on International Economic Law» у 2008 році, загальним обсягом 2 626 сторінок [102]. Згідно з рецензією експертів, ця англійська монографія «має велике значення для глибокого розуміння іноземними читачами репрезентативних академічних поглядів та основних ідей китайських науковців у галузі міжнародного економічного права. Ця монографія, написана в китайському стилі та китайській манері, інтерпретує інноваційні наукові ідеї та пошуки, які відрізняються від поглядів науковців західних розвинених країн, і має на меті створити теоретичну систему міжнародного економічного права з китайською специфікою під керівництвом марксизму» [103, с. 7]. Отже, професор Чень присвятив себе створенню академічної школи МЕН з китайською специфікою, відмінної від домінуючих західних теорій в цій галузі [102]. Розглянемо його основні аргументи щодо самостійності дисципліни міжнародного економічного права, які підтримують більшість китайських дослідників.

Професор Чень стверджує, що серед китайських та зарубіжних правознавців немає єдиної думки щодо точного змісту і визначення МЕН, адже його можна тлумачити як у вузькому, так і широкому сенсі. Згідно з вузьким підходом до тлумачення, МЕН відноситься до сукупності правових норм, які регулюють міжнародні економічні відносини між національними урядами або міжнародними організаціями, або відносини між цими двома типами суб'єктів. МЕН у його традиційному розумінні використовується переважно для регулювання політичних відносин між національними урядами або міжнародними

організаціями, або відносин між цими двома типами суб'єктів. З інтенсифікацією міжнародних економічних відносин поступово формується нова правова галузь – МЕР, яка покликана конкретно регулювати вищезгадані МЕР. Суб'єктами МЕР, які користуються юридичними правами та несуть юридичні обов'язки у сфері МЕР залишаються держави або міжнародні організації, що повністю збігається з суб'єктами МПП. Зміст МЕР визначається міжнародними конвенціями, договорами, угодами та міжнародними звичаями, що мають характер публічного права. З огляду на це, МЕР є особливою галуззю публічного права, яка застосовується до економічних питань [104, с. 4-5]. Зазначимо, що цей підхід вважається загальноприйнятим і в українській науці міжнародного права. Зокрема, в класичному підручнику вітчизняної науки міжнародного права бачимо таке визначення: «Міжнародне економічне право – це галузь міжнародного публічного права, яка регулює економічні відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного публічного права» [105, с. 484]. На думку професора Чень, суто теоретично, цей підхід має перевагу в тому, що дозволяє уникнути двозначності та плутанини. Проте, якщо взяти до уваги об'єктивні умови сучасного міжнародного економічного спілкування, він не відповідає реальності [104, с. 7].

Згідно з широким підходом до тлумачення, МЕР стосується всіх правових норм, які регулюють економічні відносини, що значно виходять за межі визначеного вище діапазону і включають майже всі транскордонні економічні зв'язки. У зв'язку з цим, окрім національних урядів та міжнародних організацій, суб'єктами МЕР також є фізичні та юридичні особи, які беруть участь у транскордонній економічній діяльності. З цієї причини МЕР не може розглядатися лише як галузь МПП, яка застосовується до економічних питань. Навпаки, предмет його регулювання і зміст значною мірою вийшли за межі МПП у його традиційному розумінні і частково перетнулися з МПрП, міжнародним торговельним правом і пов'язаним з ним національним цивільним правом, комерційним правом тощо. Відповідно, зміст МЕР не повинен обмежуватися

тільки джерелами МПП, а має також включати всі норми МПрП та перелічених вище галузей. Хоча ці норми, пов'язані з іноземним правом, по суті, є національним законодавством, з макроекономічної точки зору слід визнати, що вони також є важливою складовою МЕР, оскільки регулюють транскордонну економічну взаємодію в межах територій суверенних держав [104, с. 5-6].

Таким чином, професор Чень робить висновок, що МЕР як інструмент регулювання транскордонних економічних відносин, дійсно є маргінальним міждисциплінарним синтезом, що охоплює міжнародне право і національне право, публічне право і приватне право, міжнародні звичаї ділового обороту. Це справді комплексна юридична галузь, яка нещодавно сформувалася у відповідь на нагальні потреби сучасності, що робить її відносно незалежною дисципліною. Він вважає, що в умовах такої об'єктивної реальності видається недоречним суворо дотримуватися традиційного методу розгалуження юридичних дисциплін, обмежувати цей широкий комплекс різних галузей вузькими рамками певної традиційної дисципліни (насамперед МПП). Такі аргументи засновника теорії міжнародного економічного права з китайської специфікою, підтримані більшістю китайських дослідників, а також зазначені вище причини, пов'язані з історичним контекстом та сучасною національною економічною політикою, дають підстави виокремлювати міжнародне економічне право як окрему, самостійну галузь знань та юридичну дисципліну нарівні з міжнародним публічним та міжнародним приватним правом [104, с. 11, 16]. Вважається, що такий розподіл сприяє проведенню глибоких і систематичних досліджень як питань публічно-правового характеру, так і різного роду економіко-правових проблем, що постійно виникають у процесі міжнародної економічної взаємодії.

Що стосується міжнародного приватного права (*у Китаї, як і в інших країнах континентального права, частіше використовується цей термін, але інколи зустрічається й інший – 冲突法 «колізійне право»*), становлення і розвиток сучасного МПрП як самостійної дисципліни та окремої галузі права в Китаї

розпочався з 1982 року – року ухвалення нової Конституції КНР, яка забезпечила юридичну базу для його розвитку [106, с. 445].

У китайській науці досі залишається дискусійним питання, чи були норми МПрП в Стародавньому Китаї. Деякі китайські вчені вважають, що фактичні передумови для виникнення МПрП (відмінності у законах і правових системах різних країн, цивільні відносини і ділові операції між країнами в силу активної торгівлі династії Тан з усіма країнами Східної Азії, надання цивільно-правового статусу іноземцям країною суду, визнання екстериторіальної дії іноземних законів у цивільних і комерційних справах) існували вже в VII столітті [107, с. 1]. На їх думку, в Кодекс династії Тан (唐律疏议) 624 року було включено типове колізійне правило. Стаття 6 Кодексу може бути перекладена наступним чином: «Якщо обидві сторони спору належать до однієї іноземної етнічної групи, застосовується звичаєве право цієї групи; якщо сторони належать до різних етнічних груп, застосовується право імперії Тан» [108, с. 119]. Слід зазначити, що цей Кодекс застосовувався як до цивільних, так і до кримінальних справ; і в цьому відношенні аргумент про те, що наведене вище положення відображає найдавніше колізійне правило в Китаї, є досить неоднозначним. Дві останні китайські династії Мін (1368-1644) і Цін (1636-1912) протягом більшої частини часу проводили політику закритих дверей, запроваджували суворі заборони на приватну морську діяльність, відмовлялися визнавати дію будь-якого іноземного права і намагалися залишатися відокремленими від решти світу. По суті, глибоко вкорінене почуття вищості китайської імперії над усіма іншими народами було головною причиною, серед іншого, ігнорування статусу іноземців та дії іноземного законодавства [109, с. 5-6].

Переважає більшість китайських дослідників все-таки вважають, що ідея МПрП не існувала в Китаї до того, як учені династії Цін почали перекладати роботи японських учених про колізії у праві китайською мовою. На зміст китайського МПрП значною мірою вплинули Вступний закон до Цивільного

кодексу Німеччини 1896 року і Закон Японії про застосування права 1898 року. Вплив цих законів був зумовлений тим, що в 1905 та 1907 роках Цінський уряд організував «заморську ознайомчу подорож» [110, с. 319] з метою подальшого реформування законодавства Китаю та розробки його Конституції. Одна група дослідників прямувала до Європи, інша – до Японії. Тому не дивно, що перший китайський закон, що містив колізійні норми (法律适用条例 – Закон про застосування права 1918 року), був розроблений під впливом німецького та японського джерел. А з урахуванням того, що Японія взяла за зразок німецьке законодавство, можна сказати, що китайське МПрП спочатку було сформовано більшою мірою під впливом європейської (німецької) школи права.

У період з 1949 по 1978 рік на китайську правову систему впливала радянська юридична наука та ідеологія, у тому числі радянська школа МПрП [110, с. 333]. Хоча китайською мовою було перекладено роботу Л. А. Лунца «Курс міжнародного приватного права», по суті, на цьому етапі МПрП ігнорувалося і навіть заперечувалося у Китаї, тому що колізійні норми, особливо двосторонні, могли призвести до застосування іноземного права, зокрема права капіталістичних держав. А це було неможливо з точки зору диктатури пролетаріату (за позицією КПК), тим більше що концепція поділу права на публічне і приватне заперечувалася взагалі. На додаток до цього, в історичній пам'яті китайців був неприємний і гіркий досвід, пов'язаний з іноземною консульською юрисдикцією, нав'язаною в минулому столітті «нерівноправними договорами» [106, с. 445]. Крім того, міжнародні політичні та економічні відносини Китаю обмежувалися взаємодією з державами соціалістичного блоку, а також деякими азійськими, африканськими та латиноамериканськими державами. Бачимо, що в цей період не було ані умов, ані підстав для розвитку МПрП та його досліджень. Незважаючи на позитивні тенденції в політиці Китаю щодо економічного розвитку країни, що намітилися з 1978 року, незважаючи на ухвалення в 1979 році Закону КНР «Про спільні підприємства з китайським та іноземним капіталом», положення

Конституції КНР 1978 року, як і раніше, не давали можливості для розвитку МПрП.

Тільки з прийняттям Конституції КНР 1982 року, положення якої були сформульовані у світлі політики «реформ і відкритості», було закладено юридичну базу для розвитку МПрП. Уперше в Конституції КНР було закріплено положення (стаття 18), що стало основою для безпрецедентного для Китаю розвитку МПрП: «КНР дозволяє іноземним підприємствам, іншим іноземним економічним організаціям або приватним особам інвестувати в Китаї, здійснювати в різних формах економічне співробітництво з китайськими підприємствами або іншими економічними організаціями відповідно до положень законодавства КНР. При цьому всі іноземні підприємства, що перебувають на території Китаю, та інші іноземні економічні організації, а також змішані підприємства, засновані на китайському та іноземному капіталі, повинні дотримуватися законів КНР, а їхні законні права та інтереси охороняються законами КНР» [111].

За останні три десятиліття МПрП в Китаї досягло значного прогресу, зробивши певні кроки до відкриття своєї судової системи для решти світу, до кращої інтеграції в міжнародне співтовариство та інтернаціоналізації своїх колізійних норм [109, с. 11]. Це відбулося у тому числі завдяки активній діяльності дослідників, викладачів і практиків МПрП, які об'єднали свої зусилля для заснування Китайської асоціації міжнародного приватного права (中国国际私法学会) у 1987 році. Як і у випадку з Китайською асоціацією МЕРП, ця установа теж була створена шляхом проведення національного семінару у провінції Гуйчжоу під егідою Інституту міжнародного права Уханського університету за участю представників судової влади та зовнішньополітичних відомств. Президентом Асоціації став професор Хань Депей (韩德培) – «корифей науки міжнародного приватного права нового Китаю» [112]. У міжнародному приватному праві він творчо висунув теорію «одного механізму з двома крилами»

(“一机两翼”的大国际私法理论 / 两翼论), що стосується змісту МПрП. Суть теорії зводилася до того, що поняття МПрП включає в себе колізійні та матеріально-правові норми («фюзеляж літака»), а також норми щодо цивільно-правового статусу іноземців («одне крило»), норми про міжнародний цивільний процес та міжнародний комерційний арбітраж («інше крило»), відтак робиться висновок про те, що МПрП є окремою галуззю права, а не частиною МПП чи національного приватного права. На думку автора теорії, при розробці законодавства Китаю про застосування права особливо важливо узгоджувати зміст існуючого «фюзеляжу» і «двох крил» МПрП [113]. Таким чином, професор Хань побудував теоретичну систему МПрП в новому Китаї, підтриману багатьма китайськими дослідниками. З 1998 року Асоціація публікує «Китайський щорічник міжнародного приватного і порівняльного права» (“中国国际私法与比较法年刊”). Загалом її діяльність підпорядкована одній глобальній меті: побудова сучасної системи міжнародного приватного права з китайською специфікою. Крім того, її представники активно виступають за кодифікацію законодавства з МПрП, сприяють застосуванню МПрП на практиці та інтеграції теорії МПрП з китайською судовою практикою. Важливим науковим досягненням Асоціації є розробка Типового закону КНР про міжнародне приватне право 1993 року (“中华人民共和国国际私法示范法”). Він є першим типовим законом у китайському праві, який був повністю розроблений академічною дослідницькою групою, що в подальшому вплинуло на законотворчий процес в країні [114].

Звернемо увагу на те, що ця робота має на меті продемонструвати особливості китайської доктрини міжнародного публічного права і розглядає виключно питання, пов'язані з розумінням китайськими дослідниками загальнотеоретичних питань міжнародного публічного права.

Висновки до Розділу 1.

У результаті проведеного дослідження ми дійшли таких висновків.

Розкрито сутність та основні теоретичні підходи до визначення поняття «доктрина» у міжнародному праві. У роботі доктрина міжнародного права КНР розглядається не тільки в традиційному розумінні статті 38 Статуту МС (як *«доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй в якості допоміжного засобу для визначення правових норм»*), а й у більш широкому сенсі – як зовнішньополітична позиція держави, що може мати міжнародно-правові наслідки. Саме таке розуміння доктрини дозволяє системно та комплексно проаналізувати структуру та особливості сучасної китайської доктрини міжнародного права. Разом з тим, в дослідженні з'ясовано, що підходи до доктрини у науці міжнародного права КНР відрізняються від бачення західної науки міжнародного права. Ця відмінність полягає у тому, що тільки уповноважені державою установи, що здійснюють міжнародно-правові дослідження, можуть розробляти офіційну доктрину міжнародного права КНР, а також визначати доктринальні міжнародно-правові підходи до актуальних державних питань. У той же час, окремі фахівці – юристи-міжнародники, групи експертів та наукові товариства, безпосередньо не уповноважені державою на таку діяльність, можуть займатись тільки розвитком науки міжнародного права КНР. Крім того, суттєвою особливістю в міжнародно-правовій практиці КНР є те, що доктринальні положення з актуальних питань зовнішньополітичної позиції держави, що можуть мати міжнародно-правові наслідки для КНР, публікуються державними органами влади та уповноваженими державними науковими установами у якості так званих кольорових книг.

Одним із важливих аспектів аналізу міжнародно-правової доктрини КНР є питання її поступового формування та періодизації, оскільки за останні понад 70 років розвитку (1949-2023 рр.) доктрина мала різне наповнення і перед її представниками стояли різні завдання. Китайськими науковцями запропоновано

кілька періодизацій розвитку сучасної доктрини міжнародного права КНР. Результати дисертаційного дослідження свідчать про те, вони ґрунтуються на єдиному підході: періоди розвитку розмежовуються на основі найбільш важливих для історії КНР подій.

У свою чергу, запропонована дисертанткою авторська періодизація розвитку сучасної доктрини міжнародного права КНР враховує надзвичайно важливу китайську традицію, пов'язану з напрацюванням і впровадженням кожним поколінням керівників КНР внутрішньо- та зовнішньополітичних концепцій та глобальних стратегій за принципом наступності. Її послідовне дотримання відіграє важливу роль, оскільки в кожен із визначених періодів це впливало на напрямки розвитку міжнародно-правової доктрини КНР, як і в цілому на розвиток науки і практики міжнародного права КНР. Дослідження розвитку міжнародно-правової доктрини КНР було здійснено за запропонованими п'ятьма періодами: 1949-1976 рр., 1976 / 1978-1993 рр., 1993-2003 рр., 2003-2013 рр., 2013 р. - дотепер. Аналіз кожного з періодів було здійснено послідовно, характеризуючи наступні аспекти: 1. актуальні питання для доктрини у визначений період; 2. чинники, що вплинули на її становлення; 3. організація наукових досліджень з міжнародного права; 4. концепції, запропоновані представниками китайської доктрини до теорії та практики загального міжнародного права; 5. досягнуті практичні результати.

Проаналізовані нами ідеї лідерів КНР, зокрема Мао Цзедуна (теорія «трьох світів»), Ден Сяопіна («соціалізм з китайською специфікою»), Ху Цзіньтао («науковий розвиток», «гармонійне суспільство», «мирне піднесення Китаю», «гармонійний світ») та Сі Цзіньпіна («китайська мрія», «спільнота єдиної долі людства», «соціалізм з китайською специфікою в нову епоху») проголошені основою для здійснення партією і народом «великого відродження китайської нації». Тобто, як стверджує провідний український синолог В. О. Кіктенко, Китай *не стає* світовим лідером, а фактично *повертає* свій колишній вплив [90]. Китай повертається до свого первозданного стану, яке він посідав у світовій економіці до

початку імперської агресії західних країн в XIX ст. [56, с. 20] (*як відомо, до XVIII ст. Китай був першою економікою світу, країною з найбільшою чисельністю населення у світі та мав потужний регіональний вплив на країни конфуціанського ареалу*). Важливо, що кожна з цих концепцій містить принципові положення для спрямування розвитку міжнародно-правової доктрини КНР. З огляду на це сьогодні Китай бере на себе не тільки міжнародні зобов'язання, а і за словами міністра закордонних справ Ван Ї, «відповідальність за майже всі глобальні питання, що стосуються світу й розвитку на планеті» [91].

Згідно з традиційним підходом, в науці і практиці склався розподіл права на міжнародне публічне право і міжнародне приватне право. У результаті проведеного дослідження на основі китайських джерел ми дійшли висновку, що однією з особливостей «доктрини міжнародного права з китайською специфікою» є трьохелементна система у складі міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та міжнародного економічного права. Це розмежування має практичне спрямування і простежується в усіх аспектах, що стосуються наукових досліджень, викладання та практики. Формування такого підходу пов'язано з початком періоду «реформ і відкритості», розпочатих у 1980-х роках, коли міжнародне публічне право, міжнародне приватне право та міжнародне економічне право були визнані на державному рівні в КНР як самостійні юридичні дисципліни та окремі напрямки наукових досліджень, що було підкріплено відповідною інституційною структурою для їх розвитку. На думку провідних китайських фахівців у сфері міжнародного права, така система сприяє кращій міждисциплінарній та практичній підготовці висококваліфікованих кадрів, які отримують глибокі всебічні знання з права та економіки, зусилля яких повинні бути спрямовані у першу чергу на захист зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів КНР. Створення національних наукових товариств та публікація ними наукових періодичних видань із зазначених напрямків спрямовано на популяризацію міжнародно-правових знань у КНР.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

2.1. Історичні передумови становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР

Незважаючи на те, що традиційна для Китаю концепція права, у тому числі міжнародного, значно відрізняється від західної, аналіз міжнародних правовідносин показує, що розвиток інститутів міжнародного права у даному регіоні відбувався цілком самостійно, що дозволяє виокремити китайську регіональну підсистему міжнародного права. На сьогодні у науці міжнародного права дедалі більше уваги приділяється думці, що міжнародне право не є суто європейським творінням, а спирається на міжнародно-правовий і політичний досвід різних цивілізацій [115, с. 198]. Підходи Китаю до міжнародного права є прикладом поглядів незахідних народів на міжнародне право, в якому домінує Захід. Одразу зробимо застереження, що в англійській та китайськомовній літературі, присвяченій історичному аналізу формування та розвитку різних міжнародно-правових явищ у Китаї, поняття «міжнародне право, в якому домінує Захід» (“Western-dominated International Law”, “西方主导的国际法”) є майже одноставним та широкоживаним і стосується сучасної міжнародної правової системи (а саме Вестфальської системи), яка в основному була створена домінуючими в ній досі західними державами [53, с. 22].

Міжнародно-правове обґрунтування Китаєм своїх сучасних зовнішньополітичних проєктів та ініціатив («гармонійний світ», «Один пояс, один шлях», «спільнота єдиної долі людства», «перлинове намисто», «Ініціатива глобальної безпеки», «Ініціатива глобального розвитку» та ін.) базується на тих доктринах та концепціях, які зароджувалися в Стародавньому Китаї. А зустріч та взаємодія Китаю із західним (у першу чергу європейським) міжнародним правом наприкінці XIX століття стала вирішальною для залучення Китаю до сучасної

міжнародної правової системи. Тому розгляд ставлення КНР до міжнародного права на тлі досвіду Китаю до 1949 року допоможе нам краще розуміти мотивацію тих чи інших дій держави на міжнародній арені. Не можна не погодитись з О. А. Гавриленко та Т. Л. Сироїд на рахунок того, що сформовані в Стародавньому Китаї звичаї та погляди і зараз значною мірою зумовлюють особливості міжнародно-правових відносин Китаю з іншими державами світу, ставлення китайців до іноземців, що визначається специфікою національного менталітету [116, с. 19].

Важливим є і те, що розуміння історичних особливостей китайської регіональної підсистеми міжнародного права надає можливість критично переглянути еволюцію міжнародного права, природу і сутність глобального управління, виявляючи структурні упередження та систематичний тиск європоцентризму в міжнародному праві, в якому домінує Захід [53, с. 22]. Такий підхід нерідко проявляється і в сучасній міжнародно-правовій науці, що є неприпустимим, адже європоцентризм ігнорує міжнародно-правові досягнення інших регіонів та цивілізацій, зокрема погляди китайських науковців на міжнародне право [115, с. 198].

Ми не ставимо собі за мету дати у цій роботі вичерпний аналіз історичного розвитку різних інститутів міжнародного права, які зароджувалися та розвивалися за часів усіх китайських династій. Розглянемо лише основні особливості традиційного китайського міжнародного права в доімперському та імперському Китаї, щоб окреслити відмінності в області міжнародного права між Китаєм та Заходом у ХІХ столітті. Тут слід зробити одне суттєве уточнення: використання вітчизняними дослідниками терміну «середньовіччя» щодо історії Китаю, на нашу думку, не є коректним, хоча, безумовно, було зроблено з метою легшого сприйняття історичної інформації (приміром, О. В. Буткевич пише про «міжнародно-правові погляди середньовічного Китаю», О. І. Дікарев зазначає про «погляди китайців на міжнародні відносини у період раннього середньовіччя»

тощо). Як нам здається, вживання у вітчизняній науці європейських понять щодо китайських реалій украй небажане, адже це призводить до завідомо хибних тлумачень китайських культурно-історичних процесів. Традиційна китайська історіографічна періодизація не використовує терміну європейської історії «середньовіччя». З'ясування тонкощів цього питання залишимо історикам-синологам, однак у даній роботі будемо послуговуватися загальноприйнятими у західному китаєзнавстві поняттями: «Стародавній» / «доімперський Китай» (Ancient China), «імперський Китай» (Imperial China), «династичні періоди» / «династичні цикли» (dynastic periods / cycles). Вважаємо, що ці терміни краще відображають глибинні аспекти традиційної китайської культури, а також безпосередньо пов'язані з традиційним китайським історіописанням – династійною послідовністю історичного процесу. З огляду на це ми пропонуємо розглядати міжнародно-правову думку Китаю за наступними періодами: доімперський (стародавній), імперський, період Республіки та сучасний етап КНР.

Розвиток стародавньої міжнародно-правової думки Китаю проходив самостійно, але не ізольовано, як вважають багато сучасних дослідників [117, с. 11]. Як вже було зазначено, сформовані нею доктринальні положення, пройшовши через 24 офіційні династичні періоди, вплинули на формування сучасного міжнародно-правового регіоналізму та віддзеркалені у зовнішньополітичних концепціях КНР. Незважаючи на таку історичну тяглість, дослідження міжнародно-правових поглядів Стародавнього Китаю як в іноземній, так і вітчизняній доктрині міжнародного права має, на жаль, досить нетривалу історію. О. В. Буткевич убачає головну причину в тому, що китайці мали інше розуміння джерела права, яке відрізнялось від європейських уявлень. Дослідження джерел міжнародного права Стародавнього Китаю має свої особливості, адже до них можна віднести морально-етичні принципи, звичаї, ритуали «лі» (禮), доктрини, закони [118, с. 44; 376] та міжнародні договори. На наш погляд, ритуали «лі» та

тогочасні доктринальні поняття вимагають більш детального пояснення, оскільки саме вони характеризують давньокитайську правову думку.

Японський професор Кейшіро Іріє називає категорію «лі» основою давньокитайського міжнародного права та пояснює її наступним чином: «Держави і народи керуються “лі”. “Лі” – це не лише те, що записано в законі, а те, що всі розуміють, схвалюють і повинні дотримуватися. Воно впливає з стародавніх китайських джерел: обрядів, ритуалів, звичаїв та інших настанов. Це не лише правове, а водночас моральне, етичне, політичне, релігійне явище. “Лі” було кодексом моралі, політики і права» [119, с. 11]. «Доктрини Стародавнього Китаю (під якими розумілись твори китайських мудреців, правників та філософів), – пише О. В. Буткевич, – виступають найвищим морально-етичним, суспільним авторитетом і джерелом міжнародного права регіону» [118, с. 44]. До таких творів належать, зокрема, «Бесіди і судження» / «Лунь юй» (论语) Конфуція, «Книга правителя області Шан» / «Шан-цзюнь шу» (商君書) Шан Яна, «Трактат мудреця Шеня» / «Шень-цзи» (申子) Шень Бухая, «Книга про дао і де» / «Дао де цзін» (道德经) Лао-цзи, «Вчитель Чжуан» / «Чжуан-цзи» (庄子) Чжуан Чжоу, «Мистецтво війни» / «Сунь-цзи бінфа» (孙子兵法) Сунь-цзи, «Трактат учителя Мо» / «Мо-цзи» (墨子), «Трактат учителя Мен» / «Мен-цзи» (孟子) тощо. За словами О. В. Буткевич, європейські автори, з одного боку, часто не сприймали такого розуміння джерела права (не знаходячи серед джерел міжнародного права Китаю відповідних позитивно-правових джерел чи згадок про них, вважали, що вони були зовсім відсутні), з іншого – мали великі мовні труднощі із цими документами. Крім того, оскільки більшість міжнародних договорів Китаю не мали форми, звичної для юристів-міжнародників інших регіонів, вони часто ігнорували їх у своїх дослідженнях і не вважали їх інакше як грамотами, клятвами вірності, тобто не міжнародними договорами. Хоча в Китаї історія письмових джерел починається з II тисячоліття до нашої ери, китайські джерела

міжнародного права Китаю досліджуються близько 150 років. Все це й стало причиною того, що ми так мало знаходимо праць, присвячених міжнародно-правовій практиці Китаю, попри усю її чисельність [118, с. 44, 47].

Водночас не можна не зазначити, що в самому Китаї досі не існує наукових шкіл або сформованих наукових течій, які б займалися історією міжнародного права [120, с. 1]. У наукових публікаціях китайських авторів найбільшу увагу приділено оцінкам «знайомства» Китаю із західним міжнародним правом, правовій природі «нерівноправних договорів» та іншим колоніальним аспектам міжнародно-правової практики в Китаї, а стародавня (доімперська) та імперська міжнародно-правова думка Китаю переважно розглядається як один тривалий період, починаючи з доімперського Китаю (династії Шан або династії Чжоу), закінчуючи подіями другої половини XIX століття (підписанням Нанкінського договору 1842 року або закінченням Другої опіумної війни 1860 року). Останніми роками китайські юристи та історики дискутують про історію міжнародного права у світлі нових дискурсів про нагальну необхідність модернізації міжнародно-правової науки в Китаї. Ці дебати часто ініціюються китайськими авторами, які живуть і працюють за межами материкового Китаю, але підтримують з ним тісні зв'язки. Визнаючи універсальність нормативної бази міжнародного права, вони, як правило, підкреслюють внесок Китаю в його розвиток, що відображає зародження бажання Китаю впливати на створення майбутніх глобальних норм [120, с. 3].

Дослідниця історії міжнародного права у Східній Азії Марія Адель Каррай вважає, що у сучасних китайських підходах у історії міжнародного права можна виділити щонайменше чотири взаємопов'язані «стратегії», які використовуються для обґрунтування китайської суб'єктності, заперечуючи універсальність міжнародного права, що розуміється як просто *droit public européen* [120, с. 4]. Охарактеризуємо кожну з них.

Автори першої стратегії (Тан Ціхуа 唐启华, Ден Є 邓野 та ін.) зосереджені на доведенні модифікації значення деяких ключових концепцій міжнародного

права після їх потрапляння в Китай. Ця стратегія протистоїть тим, хто розглядає Китай як пасивний об'єкт західного домінування; вона підкреслює роль Китаю як суб'єкта, що змінює значення запозичених з Заходу правових концепцій. Підкреслюється, що переклад західноєвропейських праць з міжнародного права, що почався з кінця XIX століття, виявився далеко не нейтральним процесом; китайські юристи-міжнародники (які, серед іншого, брали участь у Гаазьких конференціях миру 1899 та 1907 років) часто пропонували інше розуміння європейських стандартів і, таким чином, сприяли реальній інтернаціоналізації та універсалізації міжнародного права [120, с. 3-4].

Прихильники другої стратегії (Ван Тея 王铁崖, Лю Веньмін 刘文明, Ван Цзяньлан 王建朗, Чень Лі 陈利 тощо) стверджують, що міжнародне право використовувалося окремою групою західних держав для легітимізації свого колоніального панування. Одним із прикладів є «нерівноправні договори» між Китаєм та деякими європейськими країнами і США. З одного боку, західні держави легітимізували ці договори і здійснювали подальше обмеження суверенітету Китаю через інтерпретацію міжнародного права на основі «цивілізаційних стандартів». З іншого боку, китайські юристи одночасно використовували міжнародне право як платформу для утвердження нової міжнародної суб'єктності Китаю, наголошуючи на принципах рівності та суверенітету. На їх думку, проекція західними державами стандартів цивілізації на міжнародне право створила ієрархію, яка поставила європейські держави у вищу позицію для виправдання їхньої імперіалістичної поведінки в Китаї. Тому західний погляд на історію міжнародного права не обов'язково є найбільш об'єктивним, оскільки він відображає лише одне з можливих застосувань та інтерпретацій міжнародного права [120, с. 4-5].

Третя стратегія, яку можна вважати продовженням другої, ще більше наголошує на тому, що історію міжнародного права необхідно зробити універсальною через проектування категорій, характерних для європейської

історії, з певним браком історичної точності, на різні часи і простори. Так ми знаходимо міжнародне право в Стародавньому Китаї. Американський місіонер В. Мартін першим запропонував цю ідею наприкінці правління династії Цін. Пізніше її підтримали Чжоу Геншен (周鯁生), Ван Тея (王铁崖) і Сюе Ханьцінь (薛捍勤) у своїх посібниках з міжнародного права. Ці автори обґрунтовують наявність міжнародного права у періоді Воюючих царств та Весняно-осінньому періоді часів династії Східна Чжоу (770-256 рр. до н.е.). Це можна розглядати як спробу підтвердити роль Китаю в історії правового порядку, який донедавна був для нього чужим і який спочатку був йому нав'язаний [120, с. 5-6].

Четверта стратегія, можливо, найбільш радикальна, адже її прихильники (Чжао Тін'ян 赵汀阳, Сюй Цзілінь 许纪霖, Сюй Чжанжунь 许章润 та ін.) віддають належне китайській нормативній системі, яка існувала до появи в Китаї західного міжнародного права, доводячи, що Китай, в рамках порядку Тянься і системи данини, не був периферією чи напівпериферією. Найімовірніше, це решта світу була периферією для Китаю. Ці дослідники виступають проти думки, що китайська система данини була полярною протилежністю «належній» або «сучасній» правовій і політичній культурі [120, с. 7].

Беручи до уваги ці чотири стратегії та аналізуючи традиційні механізми й правила міжнародних відносин у китайському світовому порядку, можна виокремити наступні особливості міжнародно-правової думки Стародавнього Китаю.

У цілому в давньокитайській правовій думці загальноправові та міжнародно-правові аспекти поєднані. У китайській доктрині питання міжнародного права окремо не виокремлено, його інститути ніби впливають один з одного, причому майже з непомітною між ними різницею. Вплив на це мала й китайська правосвідомість, котра взагалі не схильна до визначення окремих правових категорій, а охоплює в межах однієї категорії цілу сукупність як правових, так і морально-етичних, і навіть релігійних понять. Внаслідок цього

ритуали і традиції відігравали роль повноцінного правового регулятора, виконуючи роль правових норм щодо впорядкування і систематизації міжнародного спілкування [118, с. 380].

Китай мав «певні досить послідовні правила і звичаї» у міждержавних відносинах (зокрема дипломатії, практиці міжнародних переговорів, укладенні договорів, правилах ведення війни, принципах вирішення суперечок мирним шляхом тощо) із систематичними «звичаями, словами та ідеями, що відповідають термінам сучасного західного міжнародного права» від періоду «Весна-осінь» і періоду «Воюючих держав» (722-221 рр. до н.е.) до кінця правління династії Цін (1636-1912) [53, с. 25]. Як свідчать історичні джерела, у доімперський період між державними утвореннями на території Китаю складаються відносини, що мали не просто зовнішньополітичний, а саме міжнародно-правовий характер [121, с. 88; 52, с. 51].

Важливо те, що порівняно з Вестфальською системою суверенних держав у західному міжнародному праві, китайські правила та звичаї мали унікальне культурне підґрунтя, етичні контексти, політичні значення, а взаємовідносини між державами відбувались в рамках ієрархічного синоцентричного світового порядку (китайськоцентричного регіонального порядку). Сучасний китайський філософ Чжао Тін'ян (赵汀阳), якому належить ідея модернізації давньокитайської концепції Тянься, пише: «Традиційне китайське міжнародне право діяло на основі центру і домінування китайської культури з багаторівневою системою управління для забезпечення порядку і гармонії. “Світовий порядок під небом” (天下 “Тянься”) складався з “Піднебесної” (中国 “Серединної держави”) та інших підлеглих держав у системі сюзеренітету-васалітету» [122]. Традиційне китайське міжнародне право не передбачало риторики «суверенної рівності держави» або «незалежної держави» (до кінця XIX століття Китай взагалі не знав концепції суверенітету; а оскільки не було самого явища, то не було навіть слова на його позначення в китайській мові), але включало концепції «васальної держави»,

«варварської держави» та «іноземної держави». Воно є продовженням китайської культури та управління з багаторівневими ієрархічними відносинами для забезпечення порядку та гармонії [53, с. 26]. Статус у цій ієрархії був пропорційний різному ступеню прийняття конфуціанських культурних, морально-етичних, політичних і соціальних норм, а також китайської писемності та сільськогосподарських практик [123, с. 4]. З огляду на це, існували три категорії держав, до яких Китай застосовував різні підходи: 1) з країнами, які входили в сферу поширення китайської культури і поділяли її панувала офіційна доктрина «світоупоряджувальної монархії», і їй відповідала міжнародно-правова практика; 2) з країнами півночі і північного заходу, з якими сам Китай був зацікавлений розвивати відносини та які знаходилися в тісному економічному і політичному контакті з ним, але які чинили опір цьому і не визнавали його доктрини, вона не діяла в офіційних відносинах, але як доктрина завжди малася на увазі; 3) з країнами, з якими Китай не мав інтересу підтримувати відносини, але які були включені в китайський світовий порядок передусім на підставі споконвічного стереотипу, який склався у сприйнятті китайцями сусідніх народів, і які не визнавали його доктрину, вона не застосовувалася. Однак країни останньої зони також входили в «систему данини», незважаючи на те, що в дійсності між ними і Китаєм інколи існували лише нерегулярні торгові зв'язки [124, с. 89]. Іноземні країни, які бажали підтримувати відносини з Китаєм, були зобов'язані інтегруватися в цю систему і ставали державами-данниками (васальними державами), а система торгівлі використовувалася для підтримки цих патріархальних відносин. Важливо, що зовнішній порядок Китаю сприймався як частина його внутрішнього устрою [125, с. 86]. Таким чином, відносини між учасниками китайського світового порядку були унікальними порівняно з міжнародним правом Заходу [53, с. 26].

Китайська «система данини» (朝贡体系) та так звана Істфальська система регіональних відносин (*термін «істфальський» використовується на противагу*

«вестфальському» для визначення унікального китайського світоустрою «під небом» – 天下 (тянься) були політично легітимними, економічно ефективними та культурно домінуючими в Китаї та Східній Азії протягом тривалого часу аж до вторгнення європейських держав наприкінці XIX століття. Це був складний набір правил, які регулювали відносини між Китаєм та сусідніми країнами [120, с. 3]. Науковці узагальнили традиційний китайський світовий порядок через такі поняття: «синоцентризм», «культурна перевага», «ієрархія», концепція «універсальної держави» (інша назва – доктрина «світоупоряджувальної монархії»), «цивілізація проти варварства» та «антиегалітаризм» [53, с. 26]. За словами Бенджаміна І. Шварца, це «специфічно конфуціанська доктрина правління за допомогою чеснот та абсолютизація конфуціанського морального порядку» [126, с. 215].

Чим же відрізняється традиційне міжнародне право Китаю від міжнародного права, в якому домінує Захід, з точки зору глобального домінування? Професор Ван Тея пише, що «основою традиційного китайського міжнародного права була універсалізація його культури в культурному колі Східної Азії. Китайське міжнародне право ґрунтувалося на визнанні насамперед морального авторитету Китаю над іншими країнами і народами некитайської культури» [126, с. 216]. Г. Кіссінджер так пише про це: «Концепція суверенної рівності перед законом будь-якої держави стала основою міжнародного права і дипломатії. І тільки Китай ніколи не дозволяв тривале спілкування з іншою країною на умовах рівності, адже йому ніколи не зустрічалися суспільства, здатні зрівнятися з ним у культурі та величі» [127, с. 32]. З цієї максими були певні виключення, які ми опишемо нижче. Конфуціанці запропонували керувати варварами за межами Китаю шляхом перетворення їх у народи, що поділяють цінності китайської цивілізації [128], що є проявом «м'якої сили» у філософії Стародавнього Китаю. Вважалося, що імператор Китаю («Син Неба» 天子) своєю благою силою та доброзичливістю «де» (德) впливає на «варварів чотирьох сторін світу» / «варварську периферію» (

四夷), тобто залучає зовнішні країни китайської цивілізації до синоцентричної системи [125, с. 4] і тим самим наводить у світі гармонійний порядок. Цей підхід виявився ефективним не тільки в періоди піднесення Піднебесної імперії і визнання прикордонними державами її політичної могутності й культурного лідерства, а й навіть тоді, коли відбувалося захоплення Китаю кочовими імперіями, які в результаті повністю китаїзувалися (найбільш яскраві приклади – монгольська династія Юань і маньчжурська династія Цін) [129, с. 78].

Однак, як зазначають автори відомого посібника «Народний Китай і міжнародне право» 1974 року, професори Хунда Цю (傅崑成) та Джером Алан Коен (孔杰荣), ієрархічний китайськоцентричний порядок не означає, що тривала історія Китаю була позбавлена досвіду взаємовідносин між урядами на засадах рівності. Протягом доімперської історії Китаю (до III ст. до н.е.) на території сучасної північно-центральної частини Китаю існувала низка феодалних держав, які, хоча номінально і були васалами династії Чжоу (XI-III ст. до н.е.), в основному функціонували як незалежні рівноправні суб'єкти [123, с. 4].

У цьому контексті зазначимо про дві зовнішньополітичні стратегії давніх китайських держав: «цаньши» (蚕食), що може бути перекладена як «поступове поїдання земель сусідів подібно тому, як шовкопряд поїдає листя» (важливо, що це «поїдання» здійснювалося переважно «м'якою силою») та «цзімі» (羈縻), що в перекладі означає «тримати на ослабленому повідку», «приборкувати», «втихомирювати», тобто це була політика стримування, сковування противника щедрими дарами, яка застосовувалася по відношенню до сильних ворогів [115, с. 199]. Крім того, однією з давньокитайських традицій стала також специфічна система розробки далекосяжної стратегії зовнішньої політики, в основі якої лежало врахування попереднього досвіду, зафіксованого у вигляді спеціальних моделей поведінки – стратагем (приміром, 以夷治夷 – «руками варварів підкорювати варварів»). Дипломатичні стратагеми становили собою націлені на

розв'язання значного зовнішньополітичного завдання плани, розраховані на тривалий період, які відповідали національним та державним інтересам. У Китаї за декілька століть до нашої ери вироблення стратагем увійшло в практику і стало свого роду мистецтвом [130, с. 39].

Зважаючи на зазначені вище особливості, застосування сили було винятковим випадком (*що розглядається сьогодні у якості вкрай негативного аспекту традиційного китайського міжнародного права*), тоді як культурне піднесення було звичайним китайським культурним акцентом, що ґрунтувався на моралі, порядку і гармонії, а такі категорії як 德 «де» (добродісна поведінка), 礼 «лі» (правильний ритуал) і 法 «фа» (правила і закони) були основами управління [53, с. 27]. Експансія чи завоювання не здійснювалися регулярно, оскільки кінцевою метою була безпека та культурний авторитет Піднебесної. Це свідчить про оборонну (а не наступальну) стратегію китайських царств, вкорінену в китайській культурі: потрібно було не розширення фактичного правління чи території Китаю силою зброї, а оборонна безпека нації та існуючої системи [53, с. 28]. У якості прикладу можемо навести експедиції Чжан Цяня (张骞) у II столітті до нашої ери, маршрут якого ліг в основу Шовкового шляху, що тільки-но зароджувався. Імператорський двір встановив вимогу взяти під контроль некитайські території, що межують з Китаєм, щоб сформувати відповідні «буферні зони» проти будь-яких потенційних нападів, а також захистити китайські торгові каравани під час їхнього руху Шовковим шляхом. Крім того, на відміну від доктрин європейських держав, китайська доктрина не передбачала створення колоній за кордоном [131, с. 306, 308].

Таким чином, традиційне китайське міжнародне право існувало в стародавньому Китаї в легітимних, ефективних і домінуючих відносинах від його зародження до кінця правління династії Цін як механізми і правила для міжнародних відносин і обмінів [53, с. 28]. На думку професора Цзо Аньлей (左安

磊): «Традиційне китайське міжнародне право є продовженням китайської внутрішньої культури управління, ідеології та світогляду. Воно є політичним, культурним та етичним компонентом традиційної китайської національної ідентичності, культурного домінування та світогляду, які були успадковані від стародавнього китайського світопорядку і збереглися аж до піднесення Китаю у XXI столітті» [53, с. 29]. Така особливість обумовлена тим, що Китай завжди був орієнтований на встановлення *впливу* над іншими країнами, а не *влади* над ними [132, с. 94].

Як ми зазначали на початку, в китайських та іноземних джерелах доімперська (стародавня) та імперська міжнародно-правова думка Китаю переважно розглядається як один тривалий період домінування китайськоцентричного світового порядку з усіма впливаючими з цього наслідками, однак деякі іноземні дослідники говорять про занепад міжнародно-правової традиції Китаю у подальший період (починаючи приблизно з III-V ст.). Причиною цього, на думку О. В. Буткевич, є те, що «Китай порівняно з іншими регіонами найдовше підтримував норми стародавнього міжнародного права, а їх зміні чинив опір. Процес поступової трансформації стародавнього міжнародного права Китаю в середньовіччя в основному полягав у пристосуванні офіційної імперської доктрини “світоупоряджувальної монархії” до нових умов, яка визначала в значному ступені характер взаємовідносин Китаю з іншими країнами протягом більшої частини його історії» [133, с. 21]. На нашу думку, виходячи з історичних свідчень про переважно інтенсивну дипломатію та міжнародно-правову практику, а також активний торговий обмін Китаю протягом його майже 2-х тисячолітньої імперської історії, найімовірніше, мова може йти не про занепад, а певну трансформацію традиційного китайського міжнародного права в період імперського Китаю. Як справедливо зазначає О. В. Буткевич: «У сфері китайської середньовічної правової думки, і особливо міжнародно-правової доктрини, зміни відбувалися з не меншою частотою і змістовністю, аніж в інших

субрегіонах тогочасної Європи і Азії» [124, с. 187]. Це підтверджують і слова О. І. Дікарева: «У період раннього середньовіччя відбулася певна зміна поглядів китайців на міжнародні відносини: “маніпулювати варварами” тепер вдавалося не завжди. Врегулювання відносин між ними стало можливим лише на основі дотримання досягнутих домовленостей. З історії Китаю нам відомо чимало фактів підписання Китаєм договорів із сусідами, заснованих на визнанні рівності сторін. В дійсності міжнародні контрагенти Китаю все більше наполягали на принципі рівності у їх взаємовідносинах. Це був перехід до використання “рівноправної” дипломатії в контактах з деякими сильними державами» [134, с. 143, 147]. Тож вплив «периферії» на реалізацію Китаєм міжнародно-правової доктрини (насамперед – набіги варварських племен, сприйняття індійської міжнародно-правової ідеології, насамперед буддизму, вплив доктрин японського, в’єтнамського, корейського та іншого походження, необхідність взаємодії з багатьма царствами та імперіями тощо) спричинив у III-V століттях певну кризу концепції «світоупоряджувальної монархії» у питаннях її застосування до зовнішніх зносин, що змушувало Китай постійно її модернізувати [124, с. 89; с. 183]. Це сприяло тому, що значно зростала роль міжнародного договору, який застосовувався як засіб розбудови сионетричного міжнародного права. На думку О. В. Буткевич, у китайській міжнародно-правовій думці цього періоду посилювався вплив міжнародно-договірного фактору на коригування офіційної ідеології [124, с. 192].

Професори Хунда Цю (傅崑成) та Джером Алан Коен (孔杰荣) наголошують на тому, що навіть довга імперська традиція Китаю (III ст. до н.е. - 1911 р.) знає прецеденти, коли міждержавні відносини будувалися на рівноправній основі. Для прикладу, перше велике об’єднання Китаю під владою династій Цінь і Хань завершилося в III столітті нашої ери, і протягом більшої частини наступних 300 років країна була розділена на дві або більше держав – північну і південну династії, – які, як правило, ставилися одна до одної як до рівних. Понад століття за

часів династії Північна Сун (960-1126) сунським правителям доводилося співіснувати з династіями Ляо і Цзінь на півночі та Сі Ся на заході на фактично рівноправній основі [123, с. 4]. Важливо зазначити тут те, що це були як китайські династії, так і династії неханських народів (кидань-монголів, чжурчженів, тангутів), тобто відносини на умовах рівноправності китайські царства могли підтримувати не лише між собою, а й з іншими народами. Звичайно, ці випадки були винятками з домінуючої китайської концепції «світоупоряджувальної монархії». Але вони продемонстрували, що Китай здатен пристосувати свою ієрархічну теорію і практику до політичних потреб. При цьому, зауважують далі автори: «Це не послабило наполягання імперського Китаю на системі данини як належному способі підтримання світового порядку» [123, с. 4].

У такому стані міжнародне право імперського Китаю підійшло до наступного етапу свого розвитку – «зустрічі» з західним (західноєвропейським) міжнародним правом та пошуку місця у новому для себе світовому порядку.

На думку судді Міжнародного суду ООН Сюе Ханьцінь (薛捍勤) в сучасній історії Китаю можна виокремити три періоди: 1842-1949, 1949-1978 і 1978 - дотепер. Перший етап починається 29 серпня 1842 року з примусового підписання Нанкінського договору після поразки Китаю в Першій опіумній війні (1840-1842) і закінчується 1 жовтня 1949 року зі створенням Китайської Народної Республіки. Професор Ван Тея назвав цей період «режимом нерівноправних договорів», оскільки він характеризувався підписанням Китаєм договорів з імперськими державами під військовим та політичним тиском, що супроводжувалось загрозою застосування сили (а в деяких випадках і фактичним застосуванням сили); договорів, які завдали значної шкоди інтересам Китаю, адже містили положення, що серйозно порушували суверенну цілісність Китаю [135]. Будучи першим досвідом Китаю в галузі міжнародного права, «нерівноправні договори» тривалий час були джерелом конфліктів, нагадуючи про жорстоке поводження, якого він зазнав у великих масштабах протягом багатьох десятиліть, і яке зробило китайців

особливо чутливими до питань суверенітету [136, с. 170]. У зв'язку з цим багато дослідників підняли питання про «національне приниження» (国耻), яких зазнав Китай з боку західних держав, що продовжує до сьогодні залишатися в китайській свідомості. Адже для багатьох китайців сучасна китайська історія, у тому числі міжнародного права, природно ототожнюється з історією «нерівноправних договорів». Ці реалії тривалий час визначали загальне сприйняття і практику міжнародного публічного права в Китаї.

Першим в системі нерівноправних договорів був Нанкінський договір (南京条约) 1842 року, підписаний з Великою Британією, який, серед іншого, змусив Китай відкрити п'ять портів для зовнішньої торгівлі (Гуанчжоу, Сямень, Фучжоу, Нінбо та Шанхай) та передати їй Гонконг у безстрокове користування. У 1843 році Велика Британія нав'язала Китаю Хуменьський договір (虎门条约, інша назва – Боугський договір) як додаткову угоду до Нанкінського договору, який гарантував британським громадянам права екстериторіальності, за яким вони підлягали консульській юрисдикції, тобто юрисдикції британських консулів, а не китайських судів [137]. Британцям було дозволено засновувати свої поселення у «п'яти вільних портах» та купувати там нерухомість [138]. За цим договором Велика Британія отримала режим найбільшого сприяння, а саме: всі привілеї, які можуть бути надані іноземній державі в Китаї. Після укладення Великою Британією Нанкінського договору США вирішили отримати в імперії Цін аналогічні пільги. Китайський уряд змушений був підписати Вансяський договір (望厦条约) 1844 року під прямою загрозою нападу. Того ж року нерівноправний договір був нав'язаний Китаю Францією. У 1858 році Китай уклав нерівноправні договори з Росією; згодом подібні договори були укладені з Данією, Бельгією, Німеччиною, Італією та Австро-Угорщиною [131, с. 311].

Важливо зазначити, що поняття нерівноправних договорів (不平等条约) не походить із Заходу, оскільки жоден з ранніх перекладів західних книг не містив

згадки про таку концепцію [139, с. 245]. Концепція «нерівноправних договорів» ідеологічно компенсувала «договірне приниження» Китаю після поразки в опіумних війнах. Китайські імператори ризикували «втратити обличчя» в очах своїх підданих та позбутися легітимності своєї влади. Тому в силу традиції вони не могли поступитися своїми принципами та пожертвувати хоча б одним із елементів синоцентричного світового порядку. У літературі зустрічається думка, згідно з якою під час переговорів та укладання таких договорів династія Цін не вважала їх нерівноправними (хоча пізніше відмовилася від підтримки таких договорів і зробила їх розірвання головним зовнішньополітичним завданням). Вважається, що термін «нерівноправні договори» є винаходом ХХ століття, його зазвичай пов'язують з діяльністю китайських націоналістів 1920-х років [140, с. 905]. Так, професор Хунда Цю (傅崑成) зазначає, що термін «нерівноправні договори» вперше з'явився в декларації Гоміньдану 1923 року, яка засуджувала укладення таких договорів династією Цін і обіцяла «відновити вільний і рівноправний статус Китаю» [139, с. 246]. Згодом цей термін став популярним і знайшов підтримку у вимогах (і гаслах) КПК щодо скасування таких договорів, укладених в період «століття приниження».

Офіційна позиція міжнародно-правової історіографії КНР така: через «нерівноправні договори», укладені протягом ХІХ століття, Китай втратив значну частину свого суверенітету й юрисдикції у відповідних портових містах [131, с. 316]. Міжнародні договори із західними державами сформували так звану систему договірних портів (通商口岸 / 通商港口), які іноді називають східним аналогом капітуляцій [140, с. 902]. Спільними рисами цих договорів було встановлення системи переваг для «цивілізованих» держав, які вимагали від «нецивілізованого» Китаю особливих привілеїв через поступки своїми територіальними та суверенними правами (права екстериторіальності, оренди територій, розміщення військових частин, відкриття портів, судноплавства у внутрішніх водах Китаю, придбання залізниць, видобутку корисних копалин тощо) [140, с. 903; 141].

Оскільки ці привілеї були «нерівноправними», тобто невзаємними, вони зазіхали на суверенітет Китаю.

Однак деякі дослідники пропонують іншу точку зору на це явище. Зокрема, на думку професора Сінгапурського університету Паші Л. Се (謝笠天), певні права, яких вимагали західні держави, мали виправити несправедливе ставлення до них у Китаї. Наприклад, Вансяський договір 1844 року передбачав скасування китайської практики заборони іноземцям вивчати китайську мову. Тяньцзіньський договір 1858 року забороняв у китайських офіційних документах називати британців «варварами», тобто використовувати ієрогліф 夷. Професор припускає, що право екстериторіальності за договорами, яке часто засуджують китайські дослідники та політики, не ґрунтувалося на імпералістичних намірах західних держав, а радше захищало іноземців від наслідків кримінального судочинства часів династії Цин. Якщо подивитись на це умовно з іншого боку, іноземні держави у відповідних договорах пообіцяли відмовитися від екстериторіальності, якщо Китай перебудує свою правову систему, орієнтуючись на західні стандарти. Це договірне зобов'язання, а також досвід двох Гаазьких мирних конференцій спонукали сучасний Китай прискорити правову реформу [142, с. 105-106].

Проте, в державі, яка вважала себе центром світового порядку, система васалітету не могла зникнути швидко і безслідно, тому тривалий час обидві моделі зовнішньополітичного устрою – традиційні відносини данини та сучасні договірні відносини, в рамках яких мала відбутися адаптація переможеного імператорського Китаю до вимог держав-переможниць – співіснували паралельно. Однак за часів Республіки питання перегляду «нерівноправних договорів» стало стратегічним завданням дипломатії та серйозним поштовхом до «професіоналізації» міжнародного права в сучасному Китаї.

За словами професора Паші Л. Се (謝笠天), спроба ліквідувати нерівноправну договірну систему поставила перед Китаєм складну юридичну проблему. Ця система, переплетена з режимом найбільшого сприяння (РНС),

загнала Китай у замкнене коло. Хоча положення про РНС традиційно не розглядалося як прояв нерівноправного ставлення, на практиці виявилось, що ця процедурна вимога була більш дискримінаційною, ніж інші матеріальні норми. Згідно зі статтею 8 Хуменьського договору, китайський імператор погодився, що будь-які «додаткові привілеї або імунітети», надані іншим країнам, будуть поширені на британських підданих. Професор наголошує, що це була передумова до одностороннього, а не взаємного положення про РНС, яке було включено до усіх наступних «нерівноправних договорів» (*основним принципом сучасного міжнародного економічного права є торгівля без дискримінації, тобто взаємне надання режиму найбільшого сприяння у торгівлі*). Тому система нерівноправних договорів стала замкненим режимом [142, с. 106]. Наприклад, стаття 25 Вансяського договору поширила консульську юрисдикцію зі спорів між громадянами США та Китаю на спори між громадянами США та іншими країнами. Таким чином, китайські суди втратили повну юрисдикцію над справами за участю американців. Громадяни Великої Британії отримали такий самий режим на основі РНС. Загалом 14 країн отримали «прямі» екстериторіальні права за своїми договорами з Китаєм, але інші країни вимагали такого ж режиму відповідно до застереження про РНС у своїх договорах. Професор доходить висновку, що правові наслідки «нерівноправних договорів» були суперечливими, оскільки нерівноправний характер може бути зумовлений застосуванням сили або різними видами примусу. Згідно зі статтею 52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, договір є недійсним, якщо «його укладення стало результатом погрози силою або її застосування в порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті ООН» [143]. Однак це положення не визнає попередні «нерівноправні договори» недійсними. Більше того, вона не регулює дійсність договорів, підписаних під іншими видами тиску. Позитивістський підхід юристів-міжнародників Китайської Республіки був відображений у тому, що вони не заперечували дійсність «нерівноправних

договорів» і шукали правове обґрунтування для перегляду або скасування таких договорів [139, с. 267]. Пізніше на відміну від них, перші керівники КНР вважали «нерівноправні договори» недійсними ab initio і у перші роки не змогли розробити послідовний правовий підхід до режиму цих договорів [139, с. 259].

Відстоюючи принцип цивілізованої нації, Китайська Республіка не ставила під сумнів нормативну цінність доктрини *pacta sunt servanda*. Однак щоб обійти цю доктрину, юристи-міжнародники Республіки вдалися до певних прийомів. Їх зусилля поклали край режиму «нерівноправних договорів», що не лише підвищило міжнародний статус Китаю, але й продемонструвало його державницьку позицію та прагматизм. Розглянемо детальніше ці прийоми.

По-перше, за пропозицією іноземних юрисконсультів (Жорж Паду, Жан Ескарра і Вестел У. Віллоубі) Бейянського уряду (1912-1928), Китай оголосив війну Німеччині та Австро-Угорщині у 1917 році. Метою цього рішення було визнання недійсними китайських договорів з цими державами. На додаток до оголошення двосторонніх договорів недійсними, Китайська Республіка скасувала екстериторіальні привілеї Німеччини та Австро-Угорщини і повернула собі німецькі концесії в Тяньцзіні та Ханькоу [144, с. 99]. Республіка також роззброїла ворожі війська і розмістила їх як військовополонених відповідно до Конвенції 1899 року про закони і звичаї сухопутної війни [145, с. 451]. Дотримання Китаєм Конвенції, яку Цінський уряд ратифікував після Першої Гаазької мирної конференції, продемонструвало прагнення держави відповідати стандартам цивілізованої нації. Цей досвід став першим судовим процесом Китайської Республіки щодо скасування іноземних привілеїв і першим застосуванням законів і звичаїв війни в Китаї. За мирним договором 1921 року Німеччина відмовилася від прав і привілеїв у Китаї [142, с. 107-108].

По-друге, Сенат Китайської Республіки апелював до того, що відсутність ратифікації в Конгресі є підставою для визнання недійсними китайсько-японських договорів 1915 року (широко відомих як «21 вимога» 二十一条) [146, с. 88], які

змусили китайський уряд підтвердити « правонаступництво » Японії щодо німецьких прав на Шаньдун наприкінці Першої світової війни. Оскільки Японія наполягала на чинності договорів, спроба Китайської Республіки скасувати їх на Паризькій мирній конференції виявилася марною [147, с. 710]. Китайська делегація у складі видатних дипломатів Лу Чженсяна (陆徵祥), Веллінгтона Ку (顾维钧) та інших відмовилася підписувати Версальський мирний договір, оскільки стаття 156 договору передбачала передачу німецьких прав у Шаньдуні Японії (*за посередництва США Японія погодилася повернути Шаньдун Китаю на Вашингтонській військово-морській конференції 1922 року*). У 1923 році Сенат Китайської Республіки прийняв резолюцію про недійсність договорів 1915 року. На думку Сенату, такі договори повинні бути недійсними *ab initio*, оскільки не були ратифіковані Конгресом. Цей аргумент, що ґрунтувався на некомпетентності президента Юань Шикая укладати договори одноосібно, став першим оскарженням Китаєм дійсності договорів на підставі внутрішньої конституційної процедури. Проте ця позиція була проблематичною з точки зору міжнародного та конституційного права. Стаття 35 Тимчасової конституції 1912 року передбачала, що для укладення договорів необхідна згода Конгресу. Однак Юань Шикай замінив її на Тимчасову конституцію 1914 року, яка розширила повноваження президента щодо укладання договорів. Остання надавала президенту одноосібне право укладати договори, за винятком випадків, коли договір стосувався «територіальних змін» або «збільшення тягара для громадян» [148, с. 171-179]. Жодна з цих умов не стосувалася договорів 1915 року, оскільки концесії в Шаньдуні все ще вважалися китайською територією, а тягар на громадян не збільшувався. Можна стверджувати, що сама Тимчасова конституція 1914 року була недійсною, оскільки рішення Юань Шикая про розпуск першого з'їзду Конгресу було неконституційним. Недолік такого твердження полягає в тому, що адміністрація Юань Шикая вважалася єдиним легітимним урядом Китаю і що внутрішньополітичні зміни в країні не могли вплинути на чинність договорів.

Хоча цей підхід і не мав успіху, він продемонстрував підхід Конгресу до перегляду договорів. Під час Другої світової війни оголошення війни Гоміньданом у 1941 році припинило дію всіх договорів з Японією, включно з китайсько-японськими договорами 1915 року [142, с. 108-109].

Нарешті, найбільш поширеним аргументом проти «нерівноправних договорів» було посилення на доктрину *rebus sic stantibus* (докорінну зміну обставин), яку активно відстоював Чжоу Геншен (周更生) [147, с. 707]. Він вважав, що незавершена процедура ратифікації в Конгресі не є достатньою підставою для розірвання китайсько-японських договорів 1915 року. Натомість, *rebus sic stantibus* дозволив би Китаю заявити про важливу зміну обставин, що стало б підставою денонсації договорів. В результаті політичних змін, що відбулися з моменту укладення договорів у 1915 році, Китай більше не міг дозволити іноземні концесії на своїй території. Крім того, принцип *rebus sic stantibus* був закріплений у статті 19 Статуту Ліги Націй і сприяв поверненню Вейхайвей, британської колонії в Шаньдуні, до складу Китаю в 1930 році [142, с. 109].

Як Бейянський уряд (1912-1928), так і Національний уряд Китайської Республіки (1925-1948), а потім і уряд КНР (з 1949 року) вдавалися до принципу *rebus sic stantibus* як основи для перегляду «нерівноправних договорів». Визнання Китаєм недійсним китайсько-бельгійського договору 1865 року стало ключовим рішенням. Після того, як Бейянський уряд в односторонньому порядку розірвав договір, Бельгія подала скаргу проти Китаю до Постійної палати міжнародного правосуддя (ППМП) у 1926 році. Бельгія стверджувала, що стаття 46 договору надавала виключно Бельгії право переглядати договір і що Китай не мав права його денонсувати [147, с. 708]. Очікуючи на розгляд справи в ППМП, за порадою іноземних юридичних експертів (Вальтер Шюкінг, Джузеппе Мотта, Ніколас Політіс та Роберт Лансінг) Китай мав намір посилатися на *rebus sic stantibus* як на основний засіб захисту. Оскільки західні держави на чолі з Великою Британією намагалися покращити відносини з національним урядом Чан Кайші, Бельгія

неохоче погодилася на вимогу Китайської Республіки про перегляд договору і відкликала свою скаргу з ППМП. Переглянутий Договір про дружбу і торгівлю з Бельгією 1928 року став прецедентом для перегляду договорів Китаєм. Під час Другої світової війни Китай уклав нові договори зі США та Великою Британією, які скасували екстериторіальність. Усі «нерівноправні договори» Китаю були переглянуті та скасовані в 1943 році у світлі розвитку міжнародної ситуації (*свою роль зіграла тут і наполеглива боротьба Китаю на полі бою проти Японії, що була очевидною для всіх і здобула підтримку, розуміння і визнання з боку всіх країн світу [52, с. 123]*). Відповідно, іноземні концесії та Шанхайський змішаний суд теж припинили своє існування [149, с. 97-98]. Тож після Нанкінського договору 1842 року китайським юристам-міжнародникам знадобилося сто років, щоб досягти мети – ліквідувати нерівноправний договірний режим [142, с. 110].

На думку професора Пекінського університету Ван Дуна (王栋), з усіх факторів, які мають відношення до походження і розвитку міжнародного права в Китаї, проблема «нерівноправних договорів» мала, безумовно, найсильніший вплив на його поширення, засвоєння й адаптацію в сучасному Китаї. Коли міжнародне право було вперше застосоване в Китаї, китайці були спантеличені парадоксом принципу рівності між суверенними державами і нерівноправним характером договорів, нав'язаних Китаю Заходом. Разом з тим немало офіційних осіб та дослідників одразу ж визнали його важливим механізмом вирішення конфліктів. Китайців здивувало те, що хоча міжнародне право використовує концепцію національного суверенітету, яка проголошує всі нації рівними, воно не може гарантувати, що така рівність буде поважатися або застосовуватися на практиці. Китайці швидко зрозуміли, що юридичну рівність між суверенними державами не слід плутати з політичною рівністю. Отож, хоча міжнародне право вважалося раціональним та корисним інструментом, за уявленнями китайців, воно не надавало жодних засобів захисту від політичної та економічної нерівності [136,

с. 171, 173]. У цей період їм було важко повірити, що міжнародне право може принести справедливість і користь Китаю [52, с. 106].

Минуло багато десятиліть, перш ніж китайці почали розглядати конструктивні аспекти досвіду «нерівноправних договорів». Зокрема, професор Ван Дун (王栋) звертає увагу на позитивну роль Китаю у формуванні та подальшому розвитку нових практик і домовленостей у міжнародному праві щодо нерівноправних, нав'язаних договорів. «Китай проклав новий шлях, ставши першою країною, яка оскаржила юридичну чинність своїх договорів з іноземними державами, що не згадувалося в попередніх класичних трактатах з міжнародного права Гроція, Пуфендорфа і Ваттеля, – читаємо у Ван Дуна. – Подання Китаєм справи про нерівноправні договори, що спочатку вважалося помилковим, допомогло змінити усталені погляди в міжнародному праві, включно з визнанням того, що договір, нав'язаний переможеній (слабкій) державі під примусом, є неприйнятним» [150, с. 401].

Таким чином, вивчення міжнародного права в Китаї у перші роки йшло пліч-о-пліч з пошуком правових підстав для скасування «нерівноправних договорів». Суперечності між формальною суверенною рівністю і фактичною політичною та економічною нерівністю, яким приділялося мало уваги в рамках класичних теорій західноєвропейського міжнародного права, широко обговорювалися в політичних та наукових колах Китаю. Крім того, усвідомлення недосконалості міжнародного права викликало науковий інтерес до цієї теми, стимулюючи появу значної кількості літератури про «нерівноправні договори» та імперіалістичну агресію в Китаї. На підтвердження цього наведемо слова відомого професора Чень Тіцяна (陈体强): «Єдиною сферою, в якій китайські юристи-міжнародники проводили інтенсивні дослідження, було питання “нерівноправних договорів” та особливих прав іноземних держав у Китаї» [151, с. 8]. Це все стало частиною глобального невідворотного процесу – китайської локалізації (本土化) міжнародного права. Змінивши свою початкову пасивну роль, китайці дедалі

більше залучалися і врешті-решт взяли на себе процес адаптації міжнародного права в Китаї. Професор Ван Дун (王栋) зауважує, що цей процес не можна розуміти лише в сенсі простого (механічного) перенесення, воно також включає в себе асиміляцію відповідної правової бази та юридичної мови в корінну культуру приймаючої нації в конкретний історичний момент [136, с. 182]. З середини XIX століття китайці постійно докладали значних зусиль для пошуку балансу між прийняттям міжнародних правових стандартів та захистом власного суверенітету, врахуванням власної історичної ситуації та національної культури.

Останній момент, на який би ми хотіли звернути увагу у цьому підрозділі – загальна оцінка так званої зустрічі Китаю з міжнародним правом Європи у XIX столітті в англомовних та китайськомовних дослідженнях. Як в англомовній, так і в китайськомовній літературі більшість описів цієї «зустрічі» формулюються навколо нарративу нав'язування, згідно з яким міжнародне право нібито було нав'язане Китаю західними державами. Проте англомовна і китайськомовна історії міжнародного права пропонують дві дещо відмінні інтерпретації цієї події. Слід зазначити, що у літературі (Іммануїл Чун-Юе Хсю / 徐中约, Ентоні Енгі тощо) іноді зустрічається і твердження, що договори, які формують систему договірних портів, суперечать міжнародному праву і взагалі не можуть символізувати першу зустріч між Китаєм і сучасним західноєвропейським міжнародним правом [140, с. 902].

В англомовній літературі загальна позиція про нав'язування зазвичай доповнюється конкретними нарративами, наприклад, тими, що підкреслюють відповідність системи договірних портів китаєцентричному світогляду династії Цін. Дійсно, в англомовній літературі іноді стверджується, що для династії Цін іноземні громадяни вважалися такими, що стоять на нижчому рівні цивілізації, ніж китайці, і тому не могли підпадати під дію китайського законодавства та системи данини [152, с. 459]. У цьому ж ключі кажуть, що система договірних портів і капітуляції були компромісом між власною системою данини Китаю і

міжнародним правом і можуть розглядатися як власний спосіб Китаю надати західним державам місце в китайському світі [153, с. 512]. Так само іноді можна почути, що династія Цін ніколи не прагнула до визнання суверенної рівності, яка б суперечила її власному світогляду. З цієї ж причини династія Цін відмовилася від розміщення іноземних дипломатів у Пекіні. У цьому сенсі конкретні юридичні та торговельні привілеї, надані системою договірних портів західним державам, розглядаються як такі, що відповідають китайському розумінню світу і, таким чином, не є привілеями західних держав. Те ж саме стосується положення про режим найбільшого сприяння, яке можна «розглядати як універсальну доброзичливість, однаково надану імператором», тобто те, що тільки імператор міг надати іншим і чого інші не могли надати імператору [152, с. 459].

Що стосується оцінки «зустрічі» або «запровадження міжнародного права в Китаї» в китайськомовній літературі, ця подія описується в загальному контексті західного вторгнення в Китай. Міжнародне право розглядається як інструмент для полегшення і легітимізації такого вторгнення, уособленням чого є система договірних портів [154, с. 46; 155, с. 125]. Цей підхід зазвичай підкреслюється «нерівноправним характером нав'язаних силою договорів», а також «приниженням, якого зазнав Китай» [156; 157, с. 50]. Іншим важливим моментом, на який звертають увагу у китайськомовній літературі, є «подвійні стандарти» міжнародного права. Ян Цзевей (杨泽伟), наприклад, зазначає, що хоча Захід і запровадив міжнародне право в Китаї, західні країни застосовували його лише між собою. Коли ж справа доходила до їхніх відносин з Китаєм, натомість застосовувалася нерівноправна система договірних портів, яка надавала Заходу привілеї і сприяла пригніченню та експлуатації Китаю [158, с. 431]. З ним погоджується і Чень Тіцян (陈体强): «Вся система міжнародного права, його принципи і норми вважалися чинними, по суті, лише у відносинах між західними державами, так званими “цивілізованими” або “християнськими” країнами, в той час як Китай не був “цивілізованою” країною» [135]. Цей подвійний стандарт

застосування різних правил, заснований на поділі світу на «цивілізовані», «варварські» і «напівварварські» нації, відзначається багатьма китайськими авторами (Лю Венмін 刘文明, Лін Сьочжун 林学忠 та ін.). Тому міжнародне право розглядалося ними як лицемірний привід для західної агресії. На думку сучасного автора Хе Чжипена (何志鹏), цей історичний досвід і розуміння міжнародного права як «лицемірного» мають безпосередній вплив на ставлення Китаю до міжнародного права навіть сьогодні [157, с. 53, 88]. Іншою помітною особливістю наративу нав'язування в китайськомовній літературі є те, що «зустріч» Китаю з міжнародним правом розглядається насамперед як «зустріч цивілізацій». Дослідники розглядають його як нову систему цінностей і концептуальну парадигму, запровадження якої в кінцевому підсумку змінило те, як китайці розуміли і будували світовий порядок [159, с. 2-4]. Дійсно, загальною рисою робіт з історії міжнародного права є розгляд «зустрічі» з міжнародним правом як процесу впровадження нових концепцій, ідеологій і способів мислення, які кидали виклик традиційному китайському світопорядку і, зрештою, призвели до реконструкції нового «образу світу» в китайській свідомості [160, с. 28]. З моменту проникнення міжнародного права в Китай у 1840-1860-х роках воно стало значною мірою впливати на сприйняття Китаєм світу [161, с. 12]. Таким чином, бачимо, що існує певна неоднозначність у ставленні Китаю до запровадження міжнародного права. З одного боку, критикується західне вторгнення і сумнівна роль міжнародного права в обслуговуванні західних інтересів. З іншого боку, визнається, що сприйняття Китаєм міжнародного права і входження в міжнародну систему є позитивним та прогресивним явищем.

У цьому контексті слід звернути увагу на історію з перекладом американським місіонером Вільямом Мартіном «Елементів міжнародного права» Генрі Вітона у 1864 році під назвою “万国公法” китайською мовою, що означає «Публічне право всіх народів». Переклад “万国公法” є показовим у підході щодо

«зустрічі» між Китаєм і міжнародним правом у китайськомовній літературі. Його зазвичай вважають початком «формального і систематичного» впровадження міжнародного права в Китаї [159, с. 48]. З огляду на це у китайській літературі (Чжан Яньцін 张燕清, Чжан Цзінцао 张劲草, Цю Цзайцюе 邱在珏 та ін.) визнається, що робота В. Мартіна об'єктивно мала певні позитивні наслідки, зокрема, принесла в Китай знання про міжнародну систему, допомогла чиновникам династії Цін у їхній дипломатичній діяльності і сприяла «модернізації китайської дипломатії» [140, с. 908]. Крім того, завдяки перекладам та інтерпретаціям В. Мартіна, для китайців західне міжнародне право виглядало заснованим на чітких природно-правових характеристиках, а не на досягненнях європейського правового позитивізму XIX століття [162, с. 1007]. За оцінкою О. В. Буткевич, заслуга В. Мартіна полягає в тому, що він був одним із перших, за яким пішли інші дослідники, що призвело до утвердження проблематики міжнародного права Стародавнього Китаю як важливої й актуальної для науки міжнародного права. Зважаючи на це, як вважає О. В. Буткевич, можна говорити про формування особливого напрямку в розкритті проблематики походження міжнародного права – «китайського варіанту» пояснення зародження міжнародного права [118, с. 118].

З іншого боку, історики та юристи зацікавилися дослідженням мотивації В. Мартіна при перекладі цього тексту. Більшість (приміром, Тянь Тао 田涛, Ян Цзевей 杨泽伟, Лінь Сюечжун 林学忠, Цзоу Лей 邹磊) дотримується критичної точки зору, вважаючи, що метою його перекладу було виправдати західну інтервенцію, закликати китайців прийняти західні норми і примусити Китай до західного світового порядку. Також часто згадується релігійна мета В. Мартіна – принести китайцям «певний християнський дух» [159, с. 66]. «Він був переконаний, що присвячує Китаю найкращі досягнення європейської цивілізації, і завдяки його роботі китайський уряд може стати на крок ближчим до християнства» – так пише про В. Мартіна дослідник сучасної китайської

дипломатичної історії Іммануїл Чун-Юе Хсю [163, с. 126]. З такою оцінкою діяльності Мартіна погоджується і О. В. Буткевич, за словами якої в Китаї «міжнародне право студенти вивчали за Вітоном, Блюнчлі, Мартенсом і Фосетом. Очевидно, що це робилося не випадково. Мовби допомагаючи у встановленні власної науки міжнародного права, китайцям нав'язували суто європоцетристські підходи до неї... В. Мартін, захоплюючись стародавньою історією Китаю, працював з інформацією, яка свідчила про міжнародне право. Але, будучи вихованим на європоцентристських поглядах, він звертав увагу лише на ті положення міжнародного права Стародавнього Китаю, які співпадали чи принаймні були схожі на звичні правові конструкції. Він і не ставив перед собою завдання з'ясувати суть специфічного міжнародного права Стародавнього Китаю» [118, с. 116].

Цікаво бачити, що такі суперечності та неоднозначність досі спостерігаються в оцінках китайських дослідників багатьох подій у власній історії міжнародного права. На думку професорів Хе Чжипена (何志鹏) і Сунь Лу (孙璐), ця неоднозначність дійсно є загальним ставленням Китаю до міжнародного права навіть сьогодні, і акумулює в собі все, що пов'язано з досвідом і спогадами Китаю про історію «зустрічі» з міжнародним правом [157].

2.2. Фактори, що впливають на формування сучасної міжнародно-правової доктрини КНР

На нашу думку, при вивченні міжнародно-правової доктрини КНР необхідно використовувати міждисциплінарний підхід, тобто комплексно проаналізувати всі фактори, які вплинули на її формування та розвиток. У більшості випадків це дозволить пояснити, чому в Китаї склалося саме таке, а не інше розуміння міжнародного права, і спрогнозувати, як китайська доктрина буде розвиватися в майбутньому. Зазначимо, що під «факторами» або «чинниками» ми матимемо на увазі умови та обставини, які сприяли проникненню ідей про міжнародне право у Китай, формуванню та розвитку власної міжнародно-правової доктрини, а також вплинули на особливу (відмінну від інших суб'єктів) міжнародно-правову позицію Китаю на міжнародній арені.

Підхід Китаю до міжнародного права детермінується багатьма факторами неправового характеру, серед яких найбільш важливими є історичний, культурно-філософський, економічний, політико-ідеологічний та лінгвістичний. З'ясуємо, у чому саме проявлявся вплив кожного з них.

Історичний фактор. На нашу думку, логічним було б розпочати із найважливішого – *історичного фактору*, який фактично задав тон особливому типу мислення китайців та їх специфічному розумінню ролі «Серединної держави» (中国) у світі. Як справедливо наголошує В.О. Кіктенко, «Китай – усе-таки дещо інакша країна, “країна-цивілізація”, як її називають науковці. І в цьому її велика відмінність. Немає жодного іншого такого феномену і дуже складного об'єкта дослідження» [90]. З цього приводу Г. Кіссінджер у своїй праці «Про Китай» зазначив таке: «Китайські еліти росли зі звичним розумінням того, що Китай унікальний: це не просто “велика цивілізація” серед інших, а сама по собі Цивілізація» [127, с. 25]. І звичайно ж, не можна не навести відомий вислів американського політолога Люсьєна Пая, що Китай – це «цивілізація, що тільки

вдає з себе державу» [165]. З огляду на це будь-яка спроба зрозуміти дипломатію, зовнішню політику чи міжнародне право Китаю має базуватися на розумінні і в контексті величної історії цієї країни. Саме п'ятитисячолітня *(за китайським підходом)* неперервна історія Китаю стала важливою передумовою його впевненої, але водночас обережної зовнішньої політики, непохитної та безкомпромісної позиції щодо захисту національних інтересів та послідовної міжнародно-правової практики.

Вплив історії насамперед був вирішальним для розвитку глобального, масштабного і комплексного бачення Китаєм усіх питань міжнародної співпраці та власної ролі у міжнародних справах. Тільки за умов наявності такого бачення Китай міг бути ініціатором безпрецедентної за своїми масштабами пропозиції «Один пояс, один шлях», будувати власну космічну станцію «Тяньгун» (天宫) та запускати місії на Місяць, реалізовувати власну Арктичну стратегію, успішно впроваджувати технології штучного інтелекту тощо.

Особливе розуміння Китаєм історичного часу виявляється у стратегічному мисленні, зведеного в ранг мистецтва. Швейцарський синолог Харро фон Зенгер навіть говорить про вищий, «тонкий» рівень планування, який він називає «supraplanning», тобто планування з розрахунком на десятиліття і з використанням стратегем (谋略) як одного з інструментів [166]. Справді, якщо західні еліти думають категоріями не більше п'яти-десяти років, то китайські політики мислять масштабами століття та продумують планування на довгострокову перспективу. Вони бачать події світу зовсім інакше і знають, як «грати в довгу». Плани розвитку двосторонніх відносин з ключовими гравцями на міжнародній арені, а також послідовність у міжнародно-правовій позиції з багатьох питань (захист основних цілей та принципів Статуту ООН, концептуальна ідея неприєднання до блоків, захист морських прав та інтересів у Південно-Китайському морі, не підтримка будь-яких варіантів самовизначення, участь у формуванні системи колективної безпеки в АТР) розраховані на десятиліття вперед. На підтвердження

цього зазначимо, що ці та інші довгострокові плани цілком відповідають реалізації «великих історичних завдань» партії: просування модернізації, завершення возз'єднання Батьківщини, захист миру в усьому світі і стимулювання спільного розвитку, намічених до «двох столітніх ювілеїв» (побудова «середньозаможного суспільства» до 2021 року, перетворення КНР у модернізовану соціалістичну державу до 2049 року) [167].

Говорячи про історичний фактор, не можемо не згадати і про таке явище як «історична пам'ять», яке займає особливе місце в системі міждержавних взаємодій, оскільки впливає на двосторонні відносини Китаю з іншими країнами та використовується китайським керівництвом у зовнішньополітичній риторичі. Для прикладу, сучасні відносини Китаю з Японією будуються саме з погляду минулого, зокрема подій 1931-1945 років. Відносини Китаю з країнами Західної Європи теж розглядаються крізь призму історичного досвіду – «століття принижень» (*百年国耻* – період історії Китаю з 1840-х до 1940-х років, ознаменований низкою програних воєн, нерівноправних договорів і поступок західним державам). На думку професора міжнародних відносин Цзілінського університету Ван Лі, одними з основних цілей сучасної політики КНР є: стати великою державою, відновити історію та отримати визнання з боку західних держав, включаючи Японію, оскільки під час «століття принижень» місце Китаю у світовій системі було дуже несправедливим [168]. Разом з тим такий статус Китаю в минулому посприяв налагодженню співпраці в багатьох сферах з країнами Центральної Африки. Основа концепції їх співробітництва – теза про спільність «історичної долі» Китаю та Африки, під якою розуміється колишня залежність обох регіонів від європейських колоніальних імперій, що розглядається ними переважно як негативний історичний досвід.

Крім того, історична пам'ять розглядається в Китаї як основа національної державності та важливий фактор національної ідентичності китайців, що принципово відрізняє їх від усього оточуючого світу. Варто підкреслити, що

донедавна однією з характерних рис китайської історичної пам'яті була «віктимізація» китайської держави і суспільства, тобто утвердження його положення як жертви, що постраждала від іноземного вторгнення [169]. Однак з приходом до влади Сі Цзіньпіна режим пам'яті змінився з «пам'яті жертви на пам'ять переможця». Показовим прикладом цього є відношення Китаю до Другої світової війни. Довгі роки наголошували на японській агресії та стражданнях китайського народу, проте останнім часом Китай став позиціонувати себе як країну-переможницю, що здійснила вагомий внесок у розгром японського милітаризму. Існують думки, що політика пам'яті КНР у майбутньому може вплинути на розуміння європейцями Другої світової війни як «світової антифашистської війни», у якій «азійський складник» є не менш значущим порівняно з тими подіями, що відбувалися в Європі [170, с. 107]. Наразі китайські вчені у своїх статтях з міжнародного права все частіше наголошують на тому, що наприкінці Другої світової війни Китай як перша країна, що постраждала від фашистської агресії, не тільки першим запропонував створити міжнародний антифашистський єдиний фронт, але й брав активну участь у становленні післявоєнного міжнародного порядку, у якому головну роль відіграла б ООН [49]. Таке трактування історії в КНР демонструє зв'язок китайської історичної пам'яті із зовнішньополітичним та міжнародно-правовим позиціонуванням держави.

Насамкінець зазначимо, що на сьогодні міждисциплінарні дослідження з міжнародного права та історії Китаю вже виступають окремим напрямком. Професор Цзян Шисун (蔣世松) узагальнив думки своїх колег у цій галузі і дійшов висновку, що завдяки зусиллям вчених-міжнародників, істориків права та істориків це дуже актуальний і перспективний напрям досліджень. Але він підкреслює цікавий факт, що історики, як не дивно, були більш захоплені і продуктивні в цій галузі, ніж правознавці. Вони майже не співпрацювали щодо публікацій, організації різних товариств та інших видів академічної діяльності [92,

с. 11]. Це яскравий приклад того, як представники інших галузей знань можуть розвивати доктрину міжнародного права, через що їх діяльність та пропонувані ними ідеї теж потрібно брати до уваги.

Бачимо, що будучи найдавнішою цивілізацією у світі, Китай повною мірою залучає творчий потенціал власної історії, що забезпечило йому унікальну ефективність та відносну стабільність протягом багатьох століть. Тому і на доктрину міжнародного права КНР необхідно дивитися крізь призму китайської історії.

Культурно-філософський фактор. Вагому роль у процесі напрацювання зовнішньополітичних концепцій та формулювання міжнародно-правової позиції Китаю відіграє притаманна цій цивілізації система духовної культури та філософії. Хоча китайське суспільство тривалий час не культивувало жодної довіри до права як засобу забезпечення соціального порядку і справедливості [171, с. 354; 52, с. 106; 172, с. 21; 173, с. 80] (*традиційна китайська культура з давніх часів наголошувала на дотриманні морально-етичних категорій, пошуку гармонії та підпорядкуванні природному порядку*), як стверджують професори міжнародного права Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐), китайська цивілізація протягом тисячоліть і процес модернізації Китаю протягом більш ніж століття не тільки сформували культуру, що живить і збагачує китайську теорію міжнародного права, але й заклали академічну основу для розвитку китайської теорії міжнародного права [52, с. 31]. Звідси випливає логічне питання: у чому саме ми можемо спостерігати прояви впливу китайської філософії на розуміння Китаєм міжнародного права?

Видатний китайський історик династії Хань Сима Цянь (司马迁) у своїй монументальній праці «Історичні записи» (史记) згадує шість філософських шкіл: інь і ян, конфуціанство, моїзм, номіналізм, легізм і даосизм. З цих шести шкіл лише три – на думку одних дослідників, це конфуціанство, легізм і даосизм [174, с. 332], на думку інших, це конфуціанство, легізм і буддизм [175, с. 1307] –

традиційно розглядаються як основні елементи фундаменту китайської концепції права. У свою чергу, з цих трьох напрямків конфуціанство – більшою мірою та легалізм – меншою визначають сучасну зовнішню політику та міжнародно-правову активність КНР.

Враховуючи ці підходи, для початку необхідно розглянути дві базові категорії: «лі» (礼) та «фа» (法), що представляють традиційну для Китаю концептуальну дихотомію для розуміння бінарних правових явищ у китайському суспільстві. Відразу зазначимо, що жоден англійський чи український еквівалент не охоплює всіх особливостей «лі» та «фа» [63, с. 234], тому у даній роботі ми будемо послуговуватися транскрибуванням цих китайських реалій українською мовою. Загалом поняття «лі» стосується етики та моральних правил правильної поведінки, а також тісно пов'язане з дао і природнім порядком, що дає підстави багатьом фахівцям порівнювати «лі» із західним природнім правом. Поняття «фа», хоча і перекладається як «закон», насправді має набагато вужче значення, адже у Стародавньому Китаї стосувалося виключно концепції кримінального права, відповідно не є позитивним правом у західному розумінні [57, с. 1-2; 175, с. 1309]. Важливо те, що для нас, дослідників із західним типом мислення, ці поняття виглядають взаємовиключними, однак в очах китайців «лі» та «фа» були створені, щоб координувати і доповнювати один одного [175, с. 1309], а тому функціонують одночасно для мирного і впорядкованого суспільства під назвою «гармонійне суспільство» [57, с. 3]. Однак традиційно домінувало й продовжує мати сильний вплив у сучасному Китаї саме «лі», як у міжособистісних, так і в міждержавних відносинах [175, с. 1309].

З огляду на це Китай вважає, що пріоритетом для міжнародного співтовариства є побудова своєрідного «міжнародного лі» у якості основи для міжнародного права, що слугуватиме загальним цілям миру, розвитку та співробітництва [57, с. 3]. До того, як у 1840-х роках західні держави змусили Китай відкритися світові та зруйнували його тодішню концепцію «міжнародного

лі», нею передбачалося наступне: Китай вважається центром світу, тому міжнародний порядок повинен базуватися на його культурній перевазі; відносини між Китаєм та його сусідами базуються не на концепції суверенної рівності та незалежності держав, а вважаються подібними до відносин між батьком і сином; ієрархічний китаєцентричний світовий порядок опирається на моральні чесноти, а не на військову силу [176]. До слова, коли сучасне міжнародне право, засноване на суверенній рівності і незалежності всіх держав, було представлено в Китаї, Китай був вражений [177]. Власне, відтоді, як Китай почав взаємодіяти з міжнародним правом, він постійно шукав у ньому «міжнародне лі» та сприймав усі міжнародні правила як упереджені щодо країн третього світу (до якого відносив і себе), закликаючи їх створювати нові, адже вважав, що міжнародне право, яке не розвинулося з «міжнародного лі», не є «справжнім правом» [63, с. 236]. У такому випадку, з китайської точки зору, пріоритет повинен бути відданий роботі зі встановлення або перегляду «лі» на міжнародному рівні [57, с. 7]. Звідси виникає питання – яким чином це має здійснюватися?

Вбачається, що ця робота ведеться у двох напрямках. Перший полягає в тому, що як зазначив професор Школи міжнародного права Північно-Західного університету політичних наук і права Пань Дзюнью (潘俊武), нові міжнародні правила, які прагне створити Китай, нерозривно пов'язані з сучасною китайською ідеологією та політикою, і зовнішня політика Китаю поки що як тимчасова заміна відіграє роль «міжнародного лі» [63, с. 237]. На жаль, професор не пояснив, що мається на увазі під цим твердженням, однак можна припустити, що чи не всі зовнішньополітичні ініціативи Китаю покликані привносити у міжнародне право ідею того самого «лі», адже відображають традиційні морально-етичні цінності конфуціанства. Або як зазначає В. О. Кіктенко, «традиційне конфуціанське моралістичне бачення світу відродилося в сучасній зовнішній політиці Китаю» [178, с. 27]. Зокрема, «п'ять принципів мирного співіснування» (“和平共处五项原则”), концепції «гармонійного світу» (“和谐世界”) та «спільноти єдиної долі

людства» (“人类命运共同体”) втілюють такі конфуціанські принципи: «дорожити миром» (“和为贵”), «єдність без уніфікації / досягати згоди за наявності розбіжностей / співіснування при повазі різноманітності» (“和而不同”), «доброзичливі відносини з сусідами – цінність для держави» (“亲仁善邻，国之宝也”), «взаємовигідне співробітництво» (“合作共赢”) тощо. На основі цих цінностей Китай пропонує альтернативне стратегічне бачення шляхів вдосконалення моделі міжнародних відносин та глобального регулювання [179, с. 105], що передбачає максимальне зниження рівня напруженості і запобігання конфліктам [178, с. 27]. Тобто Китай сам створює реальні передумови для глобальної проєкції китайських цивілізаційних цінностей у світ.

Другий напрямок полягає в тому, що Китай має намір брати участь у формулюванні міжнародного права через Генеральну Асамблею ООН, яка розглядається як форум, де голос третього світу може бути почутий. На думку китайських юристів-міжнародників, резолюції ГА є автентичним тлумаченням положень Статуту ООН, особливо ті, які прийняті одногolosно; і найбільш очевидним впливом цих резолюцій на розвиток міжнародного права є їхня доказова цінність у формуванні звичаєвого міжнародного права [126]. Тому для Китаю було важливо, щоб його концепції знайшли своє відображення не лише в китайських документах, а й у міжнародно-правових актах. Наприклад, поняття «спільноти єдиної долі людства» – перша китайська концепція, включена у резолюції ООН (Резолюція ГА ООН №2344 від 17.03.2017 «Щодо сприяння миру і стабільності в Афганістані та прилеглому регіоні»; Резолюції Ради ООН з прав людини №25/11 «Питання про реалізацію в усіх країнах економічних, соціальних і культурних прав» та №34/12 від 23.03.2017 «Право на харчування»; Резолюції ГА ООН № 69/32 «Не розмішувати першими зброю в космічному просторі» та №72/250 від 06.11.2017 «Подальші практичні заходи щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі»; Резолюція Ради ООН з прав людини №43/21 від

22.06.2020 «Сприяння взаємовигідному співробітництву в галузі прав людини» [180; 181, с. 359; 182, с. 65]).

Дослідники Уханського інституту міжнародного права Ігнасіо де ла Расілла (睿思来) та Хао Яецзи (郝雅焯子) звертають увагу на те, що окрім традиційної опори китайського зовнішньополітичного курсу на консервативні цінності конфуціанства, деякі фактори свідчать на користь застосування оновленого легістського підходу Китаю до міжнародних відносин як найбільш відповідного інструменту його грандіозної стратегії «мирного розвитку / піднесення» [181, с. 342]. На їх думку, цей підхід являє собою новий, більш рішучий етап у взаємодії Китаю з міжнародним правом та його внеску у формування міжнародного права, в тому числі завдяки зусиллям з вербальної «китаїзації» міжнародно-правових концепцій [181, с. 378]. Найбільш очевидно легалізм проявляється в обґрунтуванні Китаєм концепції «спільноти єдиної долі людства», яка передбачає конкретні заходи з постійного розширення міжнародних договірних зобов'язань Китаю у різних галузях міжнародного права, а також гарантування ефективного виконання міжнародних зобов'язань Китаю на внутрішньодержавному рівні. Крім того, за цією концепцією Китаю необхідно просувати інновації у сфері врегулювання міжнародних спорів та зусилля, спрямовані на покращення міжнародної ефективної співпраці у питаннях глобальної безпеки [181, с. 379]. Ймовірно, такі інновації пропонуватимуться Китаєм у контексті конфуціанського розуміння ним цих явищ.

Отже, пошук примирення, що застосовуються китайцями у внутрішніх відносинах, видається не менш бажаним і в ракурсі міжнародного права [171, с. 365]. Домінування «лі» завжди заохочувало сторони спору вирішувати свої розбіжності шляхом діалогу, а не судового розгляду [57, с. 5], що позначилося і в стратегії Китаю щодо вирішення міжнародних спорів. Хоча за останні 40 років відбулися доволі позитивні зміни в ставленні Китаю до міжнародних судових установ, у випадках, що стосуються основних національних інтересів КНР,

перевага надається переговорам і консультаціям для їх врегулювання [63, с. 246]. Підхід Китаю щодо політичного врегулювання міжнародних конфліктів є принциповим та відображає його прагнення позиціонувати себе як винятково мирну країну (пункт 4 «Позиції Китаю щодо політичного вирішення української кризи» 2023 року [183]), миротворця та медіатора між сторонами конфлікту (відновлення дипломатичних відносин між Саудівською Аравією й Іраном за посередництва Китаю 2023 року). Вплив філософії конфуціанства також вбачається у тому, що Китай виступає проти будь-яких односторонніх санкцій, не схвалених Радою Безпеки ООН (що відображено, наприклад, у пункті 10 «Позиції Китаю щодо політичного вирішення української кризи» 2023 року [183]), а для підтримання міжнародного порядку Китай віддає перевагу політичним переговорам і координації замість використання примусових заходів проти країн-об'єктів санкцій, тому не поспішає підтримувати резолюції, які допускають використання військової сили Радою Безпеки ООН [184, с. 69].

У контексті впливу філософського фактору не можна не згадати і про конфуціанський концепт «обличчя» 面子, тобто образ і репутація країни на глобальному рівні, надзвичайно важливий і щодо формулювання Китаєм своєї міжнародно-правової позиції. У сучасному політичному та інформаційному середовищі це має особливе значення, бо будь-яка серйозна помилка («втрата обличчя» 丢面子), зроблена Китаєм на міжнародній арені, може підірвати легітимність керівництва всередині країни [129, с. 72], а також поставити під загрозу реалізацію багатьох ініціатив, розрахованих на десятиліття вперед. Тому в багатьох складних міжнародно-правових питаннях Китай шукає для себе можливості без «втрати обличчя» запропонувати власне бачення розв'язання ситуації.

Економічний фактор. Впевненість поведінки Китаю в міжнародних відносинах зумовлена, серед іншого, фактором його економічної могутності. Це один із чинників, який є важливою підставою стверджувати, що на сьогодні Китай

не стає світовим лідером, а фактично повертає свій колишній вплив [90]. На думку американських синологів, знавців з історії Китаю Дж. К. Фербенка та М. Голдман, Китай протягом кількох століть був найбільш продуктивною економікою і найбільш населеною торговою зоною [185]. Але оскільки країна була переважно самодостатня (з мінімальним експортом чаю, шовку та порцеляни), інші регіони мали туманне уявлення про її розміри та багатства. По суті, Китай виробляв більшу частину світового ВВП, порівняно з будь-якою європейською країною (30-35%) протягом 18 з останніх 20 століть [186]. Наприкінці XVIII століття західні імперії (*за китайською космологією – «варвари»*), передусім Велика Британія, запропонували замінити китаєцентричну систему світогляду зовсім іншим поглядом на світовий порядок, у першу чергу запровадити ведення вільної торгівлі через відкриті порти, а не розглядати це як сплату данини імператорському двору. Однак перші європейські спроби домогтися відкриття портів (дипломатичні місії лорда Макартнея у 1793-1794 роках та лорда Амхерста у 1816 році) зазнали повного фіаско [127, с. 49-52]. Ставлення китайців до відкриття своєї країни для англійської торгівлі добре ілюструє відповідь імператора Цяньлуна британському королю Георгу III: «Як твій посол зміг переконатися, у нас є все» [187]. Це свідчило про те, що на той час Китай не мав потреби у міжнародному співробітництві та правилах гри за Вестфальською системою міжнародного права. Збройні спроби відкрити Китай завершилися зіткненням двох світопорядків: Першою (1839-1842) та Другою (1856-1860) опіумними війнами, які переформатували глобальний економічний простір XIX століття, зруйнували економіку Китаю та розпочали ганебне «століття принижень». Тільки наприкінці XX століття, за оцінкою Г. Кіссінджера, Ден Сяопін стрімко запустив Китай на орбіту економічних реформ, що переслідували мету відновлення впливу, на який Китай заслуговував завдяки своїм діям й історичній ролі [127, с. 366], адже «соціалістична країна не може бути бідною». Так почався розвиток «соціалізму з китайськими специфікою» (中

国特色社会主义). Китайські керівники того часу казали: «У нас є ядерна зброя, дипломатичне визнання, тож життєвий рівень населення також має бути покращений, люди не можуть бідувати» [168].

Політика «реформ та відкритості» (改革开放) не тільки дала потужний імпульс розвитку міжнародного права у Китаї, але й, за словами китайських професорів міжнародного права Лі Сюепіна (李雪平) та Юя Мінью (余敏友), воно стало відігравати незамінну роль у подальшому поглибленні реформ і розширенні відкритості Китаю [49]. Чи не всі юристи-міжнародники Китаю погоджуються з тим, що політика «реформ та відкритості» стала переломним моментом у поширенні міжнародного права в країні, про що свідчать зазначені вище періодизації. На практиці вплив цієї політики виявився в наступному: використання міжнародного права для розширення міжнародних контактів Китаю та залучення у багатосторонні економічні механізми, формування правової бази для створення спеціальних економічних зон, відновлення дисципліни «Міжнародне право» в університетах після наслідків «культурної революції», розвиток міжнародного економічного права як самостійної системи права та навчальної дисципліни, відокремленої від міжнародного публічного та приватного права, публікація нових матеріалів, відрядження студентів і викладачів за кордон для навчання та підвищення кваліфікації тощо.

Вступ Китаю до СОТ можна розцінювати як епохальний крок на шляху проведення політики «реформ і відкритості» [188, с. 38], що не могло не вплинути на розвиток китайської міжнародно-правової доктрини та процес поширення міжнародного права у Китаї. Зокрема, з 2001 року спостерігаються такі зміни: зростання актуальності практичного аспекту міжнародного права з метою «захисту національних інтересів» в СОТ, перетворення КНР на головного захисника СОТ та механізмів координації світової торгівлі на основі її правил, висування власних пропозицій щодо реформ деяких сфер діяльності СОТ, посилення регіонального економічного співробітництва та участь в розбудові

регіональних систем колективної безпеки, збільшення кількості досліджень різних підгалузей міжнародного економічного права з особливим акцентом на право СОТ та економічну дипломатію.

У результаті успішного здійснення політики «реформ і відкритості» з 2010 року Китай став другою економікою світу. Закономірно, що зростання економічної потужності викликало бажання використовувати цю силу для просування власних геополітичних цілей на глобальному й регіональному рівнях. На думку В. О. Кіктенка, замість військового і політичного протистояння Пекін використовує нову економічну гру і вже домігся такого глобального впливу, який набагато перевищує існуючу економічну міць Китаю [189, с. 43]. Як стверджують Лі Сюепін та Юй Мінью, значущість міжнародного права у міжнародній діяльності Китаю стає все більш очевидною по мірі того, як зростають економічна потужність та сукупна міць держави, а також його регіональний і глобальний вплив [49]. Це відбувається у тому числі завдяки реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях» та інших масштабних економічних проєктів. Принципова відмінність цієї ініціативи полягає у тому, що вона формується не за західним зразком, коли держави формують і керують багатосторонніми інститутами, що підкріплюється договорами, міжнародним правом та «об'єднанням суверенітету» (на зразок того, як в ЄС держави-члени «об'єднують» певні важливі аспекти своїх суверенних прав). Пекін застосовує економічні інструменти на рівні двосторонніх відносин та регіональних зустрічей на вищому рівні, що демонструє не лише економічний підйом країни, а й взагалі національне відродження китайської нації. У Китаї вважають це поверненням свого статусу світового лідера, втраченого в першій половині XIX століття [189, с. 44]. Застосування економічних засобів для досягнення стратегічних цілей на міжнародному рівні, таких як інвестиції, інфраструктурні проєкти, угоди про вільну торгівлю, спеціальні програми торговельних преференцій, надання допомоги, грошово-кредитна політика, санкції

та ін., висуває ще вищі вимоги, а також ще й більше вимог до вміння Китаю застосовувати міжнародне право.

Разом з тим успішна реалізація економічних проектів супроводжується певними глобальними викликами, серед яких сьогодні на перший план виходять необхідність поєднання стабільного розвитку національної економіки та екологічної безпеки, продовження торговельного протистояння зі США, подолання негативних соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19, збройна агресія Росії проти України тощо. Професор міжнародних відносин Цзілінського університету Ван Лі у 2015 році так прокоментував глобальні виклики, з якими зіштовхнувся Китай: «Щодо глобальних викликів: ми маємо розуміти, як китайські лідери мислять, адже вони здобули освіту на основі марксизму, який навчає, що економіка та технології можуть допомогти справитися з будь-якими соціальними проблемами. Вони в це вірять, тому китайці приділяють економіці стільки уваги. «Матеріальні сили» (物质力量) визначають міць, а не ідеологія. Інакше кажучи, якщо ви хочете вижити – вам потрібна сила, а не ідеологія. Ми, китайський народ, маємо довгу історію, але також ми прагматичні. Коли йтиметься про глобальні проблеми, повірте, китайці будуть першими, хто вийде за межі ідеології» [168]. Прагматичний підхід до вирішення багатьох питань і справді вирізняє китайський характер, тому не дивно, що саме він досі залишається базовим принципом зовнішньої політики Китаю та її важливої складової – економічної дипломатії, незалежно від ідеологічної та політичної орієнтації партнерів (політика економічного прагматизму та інструменталізму Ден Сяопіна була продовжена Цзян Цземінем (1993-2003), Ху Цзіньтао (2003-2013) і Сі Цзіньпінем (з 2013 року і до сьогодні). За словами В. О. Кіктенка, сьогодні у КНР економічний прагматизм перетворився в панівну ідеологію, яка має суттєвий вплив практично на кожен аспект соціалістичного будівництва в Китаї [178, с. 27].

Для півтора мільярдної країни здійснення економічної модернізації *(що, за можливості, має пов'язуватися з історичною керівною місією КПК [129, с. 21])*

та отримання економічної вигоди від міжнародної співпраці, очевидно, завжди буде важливим пріоритетом. Тому у відносинах Китаю з багатьма країнами, у тому числі з Україною, економічні питання нерідко превалюють над політичними. Водночас при реалізації економічних проєктів Китай керується довгостроковими політико-стратегічними інтересами, а не отриманням тільки миттєвої економічної вигоди. У китайському розумінні питання економіки та ідеології як у внутрішньодержавному житті, так і на міжнародній арені не протиставляються, а в дусі давньокитайського філософського принципу гармонії різною мірою поєднуються (при цьому не нав'язуючи це іншим країнам).

Таким чином, економічні можливості Китаю використовуються ним для реалізації національних інтересів відносно неконфронтаційним способом та посилення геополітичного впливу. Сьогодні ми спостерігаємо дві тенденції: з одного боку, КНР прагне максимально ефективно долучитися до вже існуючих міжнародних структур за правилами і принципами міжнародного економічного права (СОТ, МВФ, Світовий банк тощо), а з іншого – все більш чітко виявляється готовність Китаю ініціювати створення різноманітних об'єднань та висувати власні амбіційні проєкти («Один пояс, один шлях», Регіональне всеохоплююче економічне партнерство, Азіатський банк інфраструктурних інвестицій, Фонд Шовкового шляху, Фонд інфраструктурних проєктів та ін.) з намірами відігравати в них провідну роль.

Політико-ідеологічний фактор. Аналіз політико-ідеологічного фактору допоможе нам збагнути цю специфічну рису китайського політичного та правового життя. Як стверджує автор багатьох робіт, присвячених ідеології КПК В.О. Кіктенко, одним із найважливіших питань для розуміння китайської політики (на нашу думку, і китайської теорії міжнародного права) є вивчення ідеології Комуністичної партії Китаю [129, с. 11]. Історик М. Менколл ще у 1984 році писав, що іноземні дослідники намагаються судити про зміни в китайській політиці, як правило, недооцінюючи важливість ідеології [190, с. 438]. На жаль, ця

теза залишається актуальною і сьогодні. Серед західних учених поширена думка, що в Китаї з успішним проведенням економічних реформ останніх десятиліть ідеологічні концепції принципово застаріли, а реальний Китай вже давно йде капіталістичним шляхом. Такі погляди контрастують з колосальними ресурсами, задіяними КПК для формулювання, відтворення і реформування офіційної ідеології [129, с. 12], на основі чого можна зробити висновок, що ідеологія як і раніше відіграє визначальну роль в КНР. Всі вищі керівники Китаю завжди надавали великого значення ідеології [191, с. 30]. Тому для зображення повноти картини китайського бачення міжнародного права ми не можемо оминати своєю увагою цей важливий фактор. У цій роботі ми не будемо вдаватися до осмислення усіх тонкощів ідеологічних процесів в КНР, а проаналізуємо тільки ті ідеологічні концепції та їх складові, які мають відношення до міжнародного права та застосовуються у зовнішній політиці Китаю для обґрунтування власної міжнародно-правової позиції, серед яких:

- теорія «мирного піднесення / розвитку Китаю» (сформована в межах загальної теорії Ден Сяопіна, пізніше розвинута в ідеях Цзян Цземіня, офіційна ідеологія в період керівництва Ху Цзіньтао);
- концепція «наукового розвитку» Ху Цзіньтао;
- «китайська мрія» та
- «спільнота єдиної долі людства» Сі Цзіньпіна [193, с. 38].

Як стверджує В.О. Кіктенко, ці концепти не тільки визначатимуть політичне майбутнє Китаю, але й матимуть великий міжнародний вплив [191, с. 28].

Для початку зазначимо важливий факт. Для дослідників із західним типом мислення особливо помітною є фрагментарність процесу розробки і самого дискурсу китайської зовнішньої політики [192]. Вона радше складається з набору співзвучних виразів, понять і термінів, а не являє собою системний виклад зовнішньополітичних принципів і положень. Деякі дослідники вважають, що така фрагментація пояснюється не тільки політичними процесами, а й особливостями

китайської мови [129, с. 42], в якій як в ізолюючій мові з ознаками аглютинативної морфології та ієрогліфічним письмом інформація передається у вигляді асоціативних значень та образів. Ця мовна особливість створює ситуацію, коли поняття «виростають» одне з одного, зберігаючи між собою генеалогічний зв'язок, що призводить до тривалого процесу пояснення. Внаслідок цього концепція зовнішньої політики Китаю складається з багатьох понять і термінів, які із західної точки зору погано пов'язані між собою логічними і причинно-наслідковими зв'язками. Для китайців же внутрішня логіка і відносини між цими поняттями очевидні, і тому розвиток від «п'яти принципів мирного співіснування» в епоху Мао Цзедуна до «мирного піднесення / розвитку» за часів правління Ден Сяопіна, Цзян Цземіня та Ху Цзіньтао і потім до «гармонійного світу» Ху Цзіньтао є безперервним і зрозумілим. Оскільки витoki цих понять сягають ще конфуціанства Стародавнього Китаю, то для китайців ця система є органічною для сприйняття [129, с. 42].

Зауважимо, що викладення бачення в КНР сучасних позицій щодо міжнародного права значно відрізняється від традиційних, прийнятих у західній науці, тому така «блокова» подача позиції КНР в цих питаннях виступає відмінною рисою, яка одночасно і спрямовує, і визначає концептуальне, а у кінцевому рахунку – надає загальне доктринальне бачення положень *“міжнародного права з китайською специфікою”*. Визначаючи ключові положення ідеологічних концепцій, що впливають на міжнародно-правову доктрину КНР, варто визначити наступне [193, с. 38].

Теорія «мирного піднесення» або «мирного розвитку» Китаю (中国和平崛起 / 中国和平发展) – з 2005 року китайські лідери почали надавати перевагу другій назві, однак у науковій літературі взаємозамінно використовуються обидва терміни) вважається загальною стратегією сучасної зовнішньої політики КНР, яка почала реалізовуватися з метою підвищення міжнародної репутації країни в ході

здійснення політики «реформ і відкритості» [129, с. 28]. Взаємодія між «мирним розвитком Китаю» та міжнародним правом простежується у наступних аспектах:

- суть мирного розвитку Китаю полягає в тому, щоб забезпечити мирне і безпечне міжнародне оточення для зростання великої китайської цивілізації, з одного боку, та сприяти миру в усьому світі, глобальному економічному і соціальному розвитку з одночасним власним процвітанням, з іншого боку. Мирне піднесення Китаю є важливою складовою процесу побудови гармонійного світу, який складається з гармонійного глобального середовища, гармонійного регіонального середовища і гармонійного сусіднього середовища. Успішна реалізація цих процесів неможлива без міжнародного права [103, с. 235, 251];

- мирний розвиток Китаю потребує гарантій та підтримки не лише надійного внутрішнього правопорядку, але й справедливого міжнародного правопорядку [103, с. 237]. Окрім того, Китай виступає за новий міжнародний політичний та економічний порядок шляхом реформування й демократизації міжнародних відносин [129, с. 34], який може бути встановлений і захищений лише за допомогою міжнародного права. Вважається, що стабільне, справедливе і прогресивне міжнародне право сприятиме мирному розвитку Китаю [103, с. 237-238; 193, с. 38];

- Китай прагне уникнути будь-якої міжнародної конфронтації і напруженості, тому найбільш важливим вважає дотримання усіма суб'єктами таких основних принципів міжнародного права: принцип утримання від загрози силою чи її застосування (в офіційних виступах керівників КНР декларується те, що Китай не прагнути до гегемонії, в Китаю немає насильницьких цілей і намірів застосування сили у відносинах з іншими країнами, що підтверджується пріоритетом дипломатичних рішень у зовнішній політиці, а не військових; Китай не підтримує посилення та розширення воєнних блоків та вважає за необхідне не допустити блокове протистояння; Китай не втручається у міжнародні конфлікти, обмежуючись формулюванням власної позиції); принцип розв'язання

міжнародних спорів мирними засобами (доктрина «мирного розвитку Китаю» передбачає зменшення напруженості в прикордонних суперечках, що стосуються островів у Південно-китайському морі, дипломатичними засобами; Китай виступає за політичне врегулювання кризових ситуацій, закликає сторони конфлікту до мирних переговорів, а інших суб'єктів міжнародного права – «не підливати масла у вогонь» (不拱火浇油), заохочувати і підтримувати мирне врегулювання спорів, створювати умови для мирних переговорів; Китай підкреслює, що готовий, за необхідності, відігравати конструктивну роль у примиренні сторін конфлікту); принцип невтручання у справи, що належить до внутрішньої компетенції будь-якої держави (теорія «мирного розвитку Китаю» позиціонує Китай як країну, яка орієнтована у першу чергу на вирішення своїх внутрішніх проблем і покращення добробуту свого народу, а не на втручання в справи інших країн [129, с. 33]; Китай системно протистоїть втручанням з боку «зовнішніх сил» (外部势力) у питання, які вважає своїми внутрішніми справами) [193, с. 3];

- вважається, що мирний розвиток Китаю як найбільшої країни, що розвивається, в якій проживає чверть населення світу має важливе і далекосяжне значення для глобального економічного розвитку, що забезпечується міжнародним правом, а також здійснить великий внесок у формування прогресивного розвитку міжнародного права [103, с. 251]. Зокрема, Китай наголошує на тому, що досяг значного прогресу в реалізації Цілей розвитку тисячоліття (загальнодержавні масштабні програми з ліквідації бідності, підтримки освіти, покращення медичного обслуговування тощо);

- як відповідальна велика держава та один із постійних членів Ради Безпеки ООН Китай відіграватиме дедалі більшу роль у підтримці міжнародного миру і безпеки на основі міжнародного права. Права людини, верховенство права і демократія є новими основними цінностями міжнародного права і одними з фундаментальних цілей мирного розвитку Китаю [103, с. 251].

Концепція «наукового розвитку» (科学发展观) була запропонована Ху Цзіньтао як доповнення до загальної доктрини побудови «соціалізму з китайською специфікою». Хоча ця концепція не стосувалася співробітництва Китаю із зовнішнім світом, вона задала загальний вектор принципам викладання та дослідження міжнародного права у Китаї, адже політика КПК була представлена як всеосяжний стратегічний план, що ґрунтується на науковому підході [194, с. 131], а в партійних документах мова йшла про те, що «КПК є гарантом наукового прогресу і при цьому головна функція науки розуміється як емпірична істина, яка допомагає соціальному розвитку» [129, с. 24].

Ця концепція стала поштовхом до впровадження інновацій у поширенні міжнародного права в Китаї в контексті нагальної необхідності вдосконалювати власну доктрину міжнародного права «з китайською специфікою» (中国特色国际法学). Китайські дослідники дійшли висновку, що вони «повинні не тільки успадковувати й підтримувати традиційні теорії міжнародного права, які відповідають фундаментальним інтересам Китаю та вимогам нової епохи, а й враховувати національний характер таким чином, щоб забезпечити впровадження інновацій у розвиток ідей, концепцій і теорій міжнародного права» [195, с. 16].

Щодо певних питань (приміром, міжнародної правосуб'єктності спеціального адміністративного району Макао, права СОТ та права ЄС) китайські дослідники почали зазначати: «Ми не можемо дотримуватися теорій з підручників, а маємо напрацювати інновації в теорії міжнародного права та виробити інноваційне сприйняття, яке повинно йти в ногу з часом. Звичайно, такі інновації повинні відповідати науковому погляду на розвиток, тобто ґрунтуватися на науковому аналізі відповідної теорії міжнародного права, науковому тлумаченні відповідних законів та науковому пізнанні об'єктивної реальності» [103, с. 276]. Таким чином, внаслідок того, що інтенсивне впровадження інновацій розглядається як умова процвітання Китаю, китайський уряд вводить достатньо жорсткі санкції за порушення права інтелектуальної власності [196, с. 17].

«Китайська мрія» (中国梦) як ідея “великого відродження китайської нації” (“中国民族伟大复兴”) загалом зводиться до мети перетворення Китаю в потужну і багату державу з високим рівнем життя населення [129, с. 62], тобто відновлення висот, яких досягав Китай протягом двох тисячоліть [197, с. 106]. Хоча на перший погляд ця концепція більшою мірою стосується розв’язання внутрішньополітичних проблем КНР, вона має і міжнародно-правову складову. Дослідник Інституту міжнародного права Китайської академії соціальних наук Лю Хуавень зазначив, що «для Китаю це означає столітній перехід від бідності і слабкості, принижень і пограбувань з боку західних держав до піднесення, багатства і сили. Для світу – це помітна трансформація міжнародного ландшафту» [198, с. 239], яка буде здійснюватися на основі міжнародного права. Взаємодія «китайської мрії» та міжнародного права полягає у наступних положеннях:

- «китайська мрія» виражає ідею пріоритету інтересів сталого розвитку в усіх галузях міжнародно-правової діяльності Китаю;
- частиною цілеспрямованої довгострокової політики Китаю є прагнення стати новим центром «м’якої сили» (软实力) для зміцнення позицій держави у світі;
- Китай прагне здійснювати подальший внесок в забезпечення верховенства права на міжнародному рівні та розвиток глобального управління;
- захист цілей та принципів Статуту ООН, загальновизнаних норм міжнародного права та збереження основоположних міжнародних правил, насамперед невторчання у внутрішні справи інших держав, повага суверенітету, незалежності і територіальної цілісності держав є одним із напрямків зовнішньополітичної діяльності Китаю;
- Китай продовжуватиме брати активну участь у вирішенні міжнародних і регіональних проблем за допомогою діалогу і консультацій та наголошує на збереженні принципової ролі ООН та Ради Безпеки в забезпеченні миру в усьому світі [193, с. 41].

«Спільнота єдиної долі людства» (“人类命运共同体”). Найсучаснішою китайською концепцією щодо нового бачення майбутніх міжнародних відносин, міжнародної правової системи та реформованого світового порядку є ідея про “спільноту єдиної долі людства”. За словами Лю Хуавеня, «п’ять принципів мирного співіснування» та побудова «спільноти єдиної долі людства» є основними принципами та концепціями Сі Цзіньпіна щодо міжнародного права [198, с. 240]. Тому розглянемо ті її аспекти, які стосуються міжнародно-правових питань:

- «спільнота єдиної долі людства» являє собою конституційний принцип Китаю у веденні зовнішніх зносин, а також внесок Китаю в сучасну теорію міжнародного права та розвиток глобального управління [198, с. 241, 259];

- побудова «спільноти єдиної долі людства» має ґрунтуватися на існуючій практиці, дотриманні базових норм міжнародних відносин та прагматичному зростанні в рамках чинного міжнародного права [198, с. 243];

- базовою настановою для конструктивного сприяння побудові «спільноти єдиної долі людства» є подальше надання важливого значення та дотримання «п’яти принципів мирного співіснування», на основі чого можливе підвищення взаємної довіри та розвиток співробітництва [198, с. 243];

- Китай виступає за багатосторонність (у вигляді різного роду підтримки діяльності існуючих багатосторонніх міжнародних інститутів та заснуванні нових майданчиків для співробітництва), пропонує вирішувати глобальні проблеми та протистояти загрозам шляхом спільного обговорення та закликає усі сторони докладати зусиль і робити все можливе за допомогою дво-, три- та багатостороннього співробітництва, тобто повною мірою задіяти переваги й потенціал кожної країни [199];

- Китай ініціює побудову міжнародних відносин нового типу, ядром яких є рівність, співпраця та взаємна вигода. Сі Цзіньпін наполягає на тому, що «до міждержавних відносин слід застосувати нові підходи, що виходитимуть із діалогу

і партнерства, а не конфронтації й блокового мислення. Ми повинні з твердою рішучістю відмовитися від політики сили» [199];

- Китай як «країна-центр» прагне до створення багаторівневої моделі відносин із різними країнами, що позиціонується як ідея багатопольярного світу. Для досягнення цієї мети Китай встановлює дружні відносини з країнами в усьому світі, не звертаючи увагу на їх важливість і значущість, що відображено у зовнішньополітичній доктрині КНР [200];

- Китай повинен брати участь в глобальному управлінні правами людини (全球人权治理), зміцнювати міжнародні обміни та співробітництво з прав людини в глобальному масштабі [201, с. 9] (йдеться як про активну участь у діяльності ООН з прав людини та про розвиток міжнародного обміну, насамперед із країнами, що розвиваються, так і про використання потенціалу Китайського товариства досліджень прав людини та Китайського фонду розвитку прав людини, які покликані доносити світові китайський погляд на права людини) [193, с. 41].

Такими виступають базові політико-ідеологічні основи, що допомагають зрозуміти положення сучасної доктрини міжнародного права КНР.

Таким чином, вважаємо, що варто погодитися з В. О. Кіктенком, на думку якого «вивчення ідеології КПК є основним підходом не тільки для розуміння стратегії партії та зміни її керівництва, а й для аналізу політичного та соціально-економічного розвитку КНР в цілому» [191, с. 28], включаючи міжнародно-правову позицію Китаю з багатьох актуальних питань сучасності [193, с. 42].

Лінгвістичний фактор. Лінгвістичний фактор як один із суттєвих елементів у розумінні інформації, певних подій і явищ, що відображає їх характер у цілому або окремі риси, завжди відіграє важливу роль. Варто зазначити, що Китай значною мірою саме через мову формує уявлення світу про себе та свою роль у міжнародних відносинах, а також своє уявлення про світ. Сьогодні Китай все активніше намагається донести до міжнародної аудиторії власне бачення глобальних проблем та впливати на можливе реформування міжнародного

порядку, застосовуючи нові концепції і поняття, або надаючи нового тлумачення усталеним термінам. І питання мови тут має першорядне значення [179, с. 104].

Цікаво, що знайомство Китаю з юридичною термінологією взагалі, та міжнародно-правовою зокрема, почалося з перекладів англійських юридичних текстів західними місіонерами. Перші китайські юридичні неологізми з'явилися в монографіях і статтях, які вони писали або перекладали. Згодом китайські та іноземні вчені спільно працювали над перекладом великої кількості праць з міжнародного публічного права, в результаті чого сформувався великий пласт лексики на позначення різних міжнародно-правових явищ [202]. Власне саме поняття “万国公法” («міжнародне право») було введено в китайську науку американським місіонером Вільямом Мартіном (його китайське ім'я – 丁韜良). Через транскрибування, калькування, адаптацію архаїзмів і створення нових слів він представив західне міжнародне право в Китаї новими термінами, принісши в цю країну уявлення про абсолютно нову міжнародну систему – систему міжнародного права [203]. Створені ним такі терміни як 主权 (суверенітет), 性法 (природне право), 权利 (право), 人民 (народ), 责任 (обов'язок / відповідальність), 法院 (суд), 领事 (консул), 司法 (правосуддя), 争端 (спір), 国会 (парламент), 利益 (інтереси / вигода) та інші стали невід'ємною частиною китайської мови та складають основу термінології дисципліни «Міжнародне право» [204]. Як бачимо, лінгвістичний фактор мав значне і вирішальне значення для проникнення ідей про універсальне міжнародне право у китайську картину світу та відповідної термінології у китайську юридичну мову [179, с. 105].

Крім використання таких термінів в загальноприйнятому значенні, для формулювання власної позиції керівництво Китаю надає перевагу використанню специфічних «китайських» термінів і слів-сміслів, наприклад: «взаємовигідне співробітництво» (互利合作), «мирне співіснування» (和平共处), «гармонійний світ» (和谐世界), «ризика і виклики» (风险挑战) тощо. Це свідчить як про

особливості розвитку китайської мови в цілому, так і про специфіку формування китайської політичної, юридичної та міжнародно-правової мови. Таким чином народу Китаю і всьому світу подається підноситься особливий китайський шлях розвитку, підкреслюється його унікальність, встановлюється історичний і культурний зв'язок з минулим. Отже, перейдемо тепер до окремих прикладів, що підкреслюють особливості сучасної китайської міжнародно-правової термінології [179, с. 105].

За спостереженнями фахівців, зовнішня політика Сі Цзіньпіна характеризується зміною «мови дипломатії». Тут ми помічаємо таку ситуацію: нові концепції й терміни, якими описуються дії Китаю на міжнародній арені, найчастіше є «туманними і невизначеними» [205, с. 59], містять загальні і, на перший погляд, необов'язкові слова. За словами В. О. Кіктенка, все це вказує на необхідність висвітлювати зміст концептів на основі лінгвістичних даних: етимологія слів та ієрогліфів, слововживання та тлумачення слів [205, с. 59]. На підтвердження цієї тези наведемо кілька прикладів.

У китайських офіційних документах та наукових дослідженнях раніше зустрічались згадки про «новий міжнародний порядок» (国际新秩序) або «новий міжнародний політичний і економічний порядок» (国际政治经济新秩序). Наразі все частіше зустрічається формула «більш справедливий і раціональний новий міжнародний порядок» (更加公正合理的国际新秩序). Використання інших лексичних одиниць щодо «нового міжнародного порядку» може здатися неважливим чи неточним, однак саме такі мовні деталі допомагають більш правильно сприймати міжнародно-правову позицію Китаю. У китайському розумінні принципово важливим є те, щоб саме «справедливість» і «раціональність» (*терміни, що мають глибоке коріння в китайській філософії, а відтак – в уявленнях про мораль і право*) були неодмінними параметрами світового порядку і процесу його реформування, а також, щоб ці якості з виникненням нових загроз та викликів послідовно посилювалися (що було передано лексемою

«більш» 更加). На нашу думку, це відображає прагнення китайського керівництва брати активну участь у реформуванні системи міжнародного порядку на дещо скоригованій основі, тобто коли міжнародні норми тлумачаться в дусі морального підходу до права та конфуціанських уявлень про гармонію. Крім того, подібні формулювання покликані виправдати гнучкий підхід у міжнародних справах за умов стрімких непередбачуваних змін [179, с. 105].

Іншим прикладом є необхідність розуміння ініціативи «Один пояс, один шлях» (“一帶一路” 倡议) з точки зору лінгвістики. Насамперед відмова від офіційної назви «Шовковий шлях» (“絲綢之路”) шляхом його семантичного поглинання в скороченій назві «Один пояс, один шлях» – це боротьба із західним осмисленням минулого і повернення до синоцентричної моделі сприйняття світу, оскільки всі сучасні назви Шовкового шляху будь-якою мовою походять від німецького оригіналу, і довгий час цей термін сприймався в Китаї як чужорідний [205, с. 61, 63]. У 2015 році Національна комісія з розвитку і реформ КНР, Міністерство закордонних справ КНР та Міністерство комерції КНР спільним рішенням рекомендували перекладати слово 倡议 тільки як «initiative» і не використовувати такі слова, як «strategy», «project», «program», «agenda» [206]. Такі обмеження у перекладі, скоріш за все, були пов'язані з бажанням довести відкритість цієї пропозиції до співпраці усім суб'єктам міжнародних відносин. В. О. Кіктенко проаналізував усі структурні елементи цього концепту. Лексичне значення ієрогліфа “一” – це «бути єдиним, цілим» та філософське поняття «[нерозчленована] єдність», «первісне», «все». Тобто в цьому випадку мова йде не про кількість (число), а про стан світу (космологічний процес). Ось ця семантика єдиного вказує на зв'язок ініціативи «Один пояс, один шлях» зі старим концептом Піднебесна (“天下”), який має і сучасний варіант – «співтовариство єдиної долі» (“命运共同体”). Тобто все це є прикладами розгорнутого в конкретних висловлюваннях значення «єдиного» (“一”). Лексичне значення “帶” –

«пояс», «зона», «район», але важливо, що основне значення – «коло», «те, що оперізує». Тож ось це привнесення оперізування суттєво змінює первісну назву («Шовковий шлях»), бо додає особливий спосіб створення шляху, вказує на ключові економічні зони та коридори ініціативи. Наступний елемент “路”, окрім основного словникового значення «шлях», також близьке до «той, що оперізує», так само як і “帶”. Таким чином, В. О. Кіктенко доходить висновку, що ці чотири ієрогліфи зливаються в один знак, в одну лінію, в одну дорогу. Це спосіб мислення, яке космологічно створює новий варіант Піднебесної (“天下”), шляхом оперізування всього світу, що одночасно міфологізує і глобалізує історичний Шовковий шлях для вирішення сучасних завдань модернізації та глобалізації Китаю [205, 63-65]. Застосовуючи такий лінгвістичний аналіз можна сказати, що погляд на ініціативу «Один пояс, один шлях» тільки як на економічний чи транспортний проєкт, який дуже часто фігурує зокрема і в нашій науковій літературі та засобах масової інформації, є дуже обмеженим. Це, за словами китайських науковців, – «нова формула міжнародного співробітництва та глобального управління» [103, с. 328] відповідно до принципів міжнародного права, яка спирається на культурну спадщину Китаю, його кращі цивілізаційні досягнення та історичні зв'язки між країнами світу.

Таким чином, підсумовуючи, можна сказати, що лінгвістичний фактор дійсно здійснює певний вплив на формування та розвиток міжнародно-правової доктрини Китаю. А тому дослідження багатьох її аспектів слід поєднувати з лінгвістичним аналізом термінів, які використовуються керівництвом Китаю для висловлення власного підходу до питань міжнародного права. Найімовірніше, вони не є нейтральними чи випадковими, а свідомо обраними лексичними одиницями, що відображають китайське розуміння тієї чи іншої ситуації та сприйняття світу в цілому.

2.3. Міжнародно-правова доктрина КНР в наукових працях провідних китайських юристів-міжнародників

Дослідження формування китайської теорії міжнародного права здається нам важливим з тієї причини, що держави, створюючи норми міжнародного права на основі узгодження своїх воель і досягнення при цьому консенсусу, а також закріплюючи їх у міжнародних договорах, можуть дотримуватися відмінних поглядів на міжнародно-правове врегулювання тих чи інших проблем, вважаючи, що інше їх вирішення більш доцільне, і продовжуючи виступати з доведенням власної позиції [207, с. 56]. Крім того, діалектичний розвиток міжнародного права показує, що воно завжди перебувало і рухалося вперед під впливом позицій та теорій національних держав.

Як відомо, про відношення тієї чи іншої держави до міжнародного права можна судити, виходячи з двох основних критеріїв: конкретної практики у міжнародних відносинах та теоретичних розробок міжнародно-правових проблем вченими даної держави. Тому у цьому підрозділі автор хотіла б зупинитися на теоретичних позиціях китайських науковців про необхідність, умови та особливості побудови «теорії міжнародного права з китайською специфікою», становленні китайської науки та навчальної дисципліни міжнародного права, а також окрему увагу зосередити на питанні недоліків у дослідженні, викладанні та поширенні міжнародного права у Китаї. Окремі аспекти конкретної практики КНР у різних галузях міжнародного права будуть описані в наступному розділі.

На переконання професорів Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐), зі стрімким посиленням позицій Китаю в міжнародному співтоваристві, його політичного й економічного впливу, китайський дискурс міжнародного права і теорія міжнародного права з китайською специфікою стають об'єктивною потребою і суб'єктивними очікуваннями [52, с. 1]. До створення власної теорії й системи науки міжнародного права закликав ще віцепрезидент Китайської

академії суспільних наук Хуань Сян (宦乡) у 1982 році [208, с. 306]. Але загальна думка, яку підтримує переважна більшість фахівців така: до цього часу китайська теорія міжнародного права ще не сформувала своїх власних характеристик, а отже, не отримала належного статусу в світовій науці міжнародного права та в системі китайської правової теорії. Китай ще остаточно не сформував власну теорію, що зовсім не співмірно з його положенням у міжнародних відносинах. Погляди Китаю в галузі міжнародного права все ще дуже маловідомі міжнародній спільноті, а їхній міжнародний вплив вкрай обмежений. Однак перед тим, як досліджувати її конкретний зміст, необхідність і значення в міжнародному праві, необхідно розібратися в термінології, дати визначення цьому поняттю, описати вимоги, які висуваються до неї та пропозиції щодо її формування.

Становлення і розвиток китайської теорії міжнародного права залежить насамперед від правильності та доречності цього терміну. У міжнародно-правовій літературі зустрічаються наступні вирази: «китайське міжнародне право», «міжнародне право з китайською специфікою», «китайська теорія міжнародного права», «теорія міжнародного права з китайською специфікою», «китайська доктрина міжнародного права», «китайський міжнародно-правовий дискурс».

Щодо коректності перших двох термінів – «китайське міжнародне право» та «міжнародне право з китайською специфікою», – то китайські фахівці висловлюються досить категорично. За словами віце-президента Китайського товариства міжнародного права та головного редактора «Китайського щорічника міжнародного права» Лі Чжаоцзе (李兆杰), незважаючи на численні посилання в Китаї та за його межами на «китайське міжнародне право» чи «міжнародне право з китайською специфікою», не існує такого поняття, як «китайське міжнародне право» так само, як і «китайська математика»; можуть існувати лише китайська теорія і практика міжнародного права [209]. З таким підходом погоджуються і Хе Чжипен та Сунь Лу, наголошуючи на недоречності таких термінів [52, с. 5]. Вони зазначають, що на рівні теоретичних досліджень вітається використання інших

понять: «китайська теорія міжнародного права» або «теорія міжнародного права з китайською специфікою». Ключовим словом тут є «теорія». Професори Хе і Сунь, аналізуючи тлумачні словники китайської та англійської мов (Encyclopedia of China Philosophy, Cihai, Xinhua Dictionary, Modern Chinese Dictionary, Oxford Advanced English Dictionary, Cambridge Advanced English Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Macmillan Dictionary of Advanced English та ін.), доходять висновку, що в китайській та західній наукових традиціях дещо по-різному пояснюють теорію. Китай більшу увагу акцентує на відповідності теорії об'єктивній істині, а Захід – на суб'єктивності як результаті людського мислення. Англійські словники виражають процес перевлаштування об'єктивного світу за допомогою людського мислення і мудрості, а потім його спрощення і систематизації. Це дуже відрізняється від практики китайських словників, де теорія завжди прагне до «науковості» і «правильності». Така інтерпретація нерозривно пов'язана з китайськими політичними та ідеологічними традиціями [52, с. 49]. Можливо, саме таке розуміння теорії сприяло тому, що коли Захід поступово увійшов в епоху індивідуалізму і свободи думки в західноєвропейській міжнародно-правовій думці виникли «суб'єктивні» (національні) школи міжнародного права (англійська, голландська, італійська, іспанська, французька тощо). Натомість в Китаї сучасні дослідники та практики міжнародного права наполягають на тому, що китайській науці міжнародного права не вистачає суб'єктивності (*цю проблему ми розглянемо нижче*). Тобто мова йде про кардинально інше для китайців розуміння теорії, а відтак – механізму її побудови. Що стосується терміну «китайська доктрина міжнародного права», то як ми з'ясували у розділі 1, «доктрина» та «теорія» формують один синонімічний ряд, а отже можуть використовуватися взаємозамінно. Нарешті, термін «китайський міжнародно-правовий дискурс», на нашу думку, є дещо вужчим за попередні. Загалом міжнародно-правовий дискурс визначають як «правовий простір, у якому здійснюються міжнародно-правові контакти у світі (міжнародні перемовини) і

функціонують правові тексти у найширшому значенні слова» [210, с. 15], іншими словами це спосіб усного чи письмового мовлення у даному випадку держави щодо пояснення, врегулювання чи формування міжнародно-правових питань. Однак, незважаючи на ці нюанси, в англomовній міжнародно-правовій літературі вираз «китайський міжнародно-правовий дискурс» використовується на позначення «китайської теорії міжнародного права».

«Китайська теорія міжнародного права, – пишуть професори Хе Чжипен і Сунь Лу, – це концепції, положення, ідеї, висунуті китайськими юристами-практиками та представниками науки з міжнародно-правової проблематики, що вирізняються своєю оригінальністю та характерними рисами... Це систематичний виклад, запропонований китайським урядом або академічними дослідниками чи іншими суб'єктами, що представляє позицію Китаю та виражає ідеї Китаю, які стосуються конкретних інститутів міжнародного права або оцінки загальної функції та ефективності міжнародного права» [52, с. 3, 37]. Далі автори зазначають, що умовно китайську теорію міжнародного права можна розподілити на чотири рівні:

- теорію можна розуміти з точки зору уявлення та опису Китаєм загальної структури та стану міжнародного права. Тобто це власні ідеї, розуміння, аналіз і висновки Китаю щодо загального стану, основних характеристик і тенденцій розвитку сучасного міжнародного правопорядку. Це пізнавально-теоретичний аналіз, який Китай здійснює на макрорівні міжнародного права;

- китайську теорію також можна розуміти, виходячи з прогнозу Китаю щодо бажаних та майбутніх напрямів розвитку міжнародно-правової системи;

- теорія міжнародного права – це рівень власних ціннісних суджень, тобто аналіз та оцінка Китаєм міжнародно-правової системи загалом та конкретних питань, зокрема, для китайського уряду та міжнародно-правового співтовариства щодо міжнародної політики, економіки, культури, права тощо на основі власних ціннісних орієнтирів та критеріїв оцінки;

- теорію можна розуміти в сенсі інтерпретації позиції Китаю щодо його міжнародно-правових проблем. У процесі розвитку зовнішніх зносин Китай зіткнеться з великою кількістю двосторонніх і багатосторонніх міжнародних справ, а також глобальних і регіональних міжнародних проблем. З цих питань Китай має підготувати власні програми, пропозиції та побажання. Китайська теорія міжнародного права покликана деталізувати їх, а також висунути практичні інституційні пропозиції щодо вирішення правових проблем, які вже стоять перед Китаєм або неминуче виникнуть [52, с. 2-4].

Найбільш важливими питаннями, які турбують сьогодні китайських фахівців, виступають наступні: яким вимогам має відповідати китайська теорія міжнародного права? Яким чином її побудувати? Професори Хе Чжипен і Сунь Лу зауважують, що не всі теорії, що стосуються Китаю, можна назвати китайськими теоріями. Для того, *щоб вважатися китайською теорією, необхідно виконати наступні три умови.*

По-перше, китайська теорія міжнародного права має походити з Китаю. Незалежно від того, чи буде вона офіційно запропонована урядом, чи розроблена науковцями в приватному порядку, теорія повинна бути запропонована на теренах Китаю (організаціями або установами, розташованими на території Китаю) або китайцями (особами, які належать у відносно широкому сенсі до Китаю). І навпаки, якщо вона не пов'язана з Китаєм ні географічно, ні персонально, то незалежно від того, як вона відображає прагнення або інтереси Китаю, вона все одно не може вважатися китайською теорією. У першому випадку, якщо це теорія, запропонована міжнародною організацією або міжнародною конференцією на території Китаю, то, як правило, вона не повинна розглядатися як китайська теорія. Аналогічно, теорії, висунуті іноземними вченими під час їхнього візиту до Китаю, не повинні розглядатися як китайські теорії. В останньому випадку, якщо висунута теорія є частиною колективної думки і аргументів китайських вчених, коли вони беруть участь у роботі міжнародної установи, то її не слід

класифікувати як китайську теорію. Однак, якщо китайці на міжнародній конференції або в міжнародній організації відстоюють якусь точку зору, то незалежно від того, чи підтримує її конференція або організація, ця точка зору може стати частиною китайської теорії. Таким чином, теорії, що «походять з Китаю», зосереджуються на тому, що, по-перше, вони запропоновані китайцями, і, по-друге, виникають на землі Китаю. Особистісні характеристики мають вирішальне значення, а територіальний принцип в основному є доповненням до особистісного принципу [52, с. 49].

По-друге, китайська теорія міжнародного права повинна бути здатною виражати Китай (у тому числі різні «нарративні моделі та пропозиції») та представляти його інтереси. Цей фактор «присутності» Китаю в теорії міжнародного права має проявлятися в таких аспектах: багата культурна спадщина; довготривалий історичний досвід; сучасний концептуальний внесок. Останній аспект заслуговує особливої уваги. Сучасний Китай висунув багато пропозицій щодо міжнародних відносин і міжнародного права як з точки зору уряду, так і з точки зору академічних структур. Китай – країна, керована урядом. Що стосується стратегії розвитку країни, вектору зовнішніх зносин, а також напрямку і змісту академічної думки, то вони насправді значною мірою залежать від вказівок і висловлювань уряду. У зв'язку з цим позиції, думки і погляди, які Комуністична партія Китаю, Всекитайські збори народних представників та Державна рада висловлюють у своїх документах, є важливими складовими, що відображають підходи китайської теорії міжнародного права [52, с. 51].

По-третє, китайська теорія міжнародного права має служити насамперед Китаю та бути спрямованою на захист політичних, військових, економічних, культурних та інших інтересів Китаю. При цьому погляди науковців можуть збігатися з позицією і практикою уряду, але можуть також мати певні відмінності. Навіть ті думки, які критикують практику уряду, слід розглядати як частину

китайської теорії, якщо вони спрямовані на збереження та покращення інтересів Китаю [52, с. 52-53].

Що стосується того, якою має бути китайська міжнародно-правова теорія, то професор міжнародного права Цзен Лінлян (曾令良) вважає, що сучасне конструювання китайського міжнародно-правового дискурсу (КМПД; в оригіналі своєї роботи англійською мовою професор використовує саме цей термін – *Chinese International Law Discourse*), з одного боку, повинно систематично відображати природу, основний зміст, важливі характеристики та місію сучасного міжнародного права, а з іншого боку, повністю, точно і своєчасно відображати внесок Китаю в міжнародне право, його взаємодію з міжнародним правом з 1949 року, особливо в останні 30 років політики «реформ і відкритості». Щодо останнього, професор наводить такі приклади: під час створення КНР – принципи і позиції китайського уряду щодо договорів, укладених до 1949 року, зробили значний внесок у правила правонаступництва; в середині 1950-х років – «п'ять принципів мирного співіснування», спільно ініційовані Китаєм та Індією, зробили творчий внесок у формування і розвиток основоположних принципів міжнародного права; з 1980-х по 1990-ті роки – ефективне врегулювання історично успадкованого питання про Гонконг і Макао між Китаєм і Великобританією та Китаєм і Португалією відповідно за винайденим принципом «Одна країна – дві системи» сприяло зміцненню принципу мирного врегулювання міжнародних спорів; з середини 1990-х років до початку XXI століття реалізація Китаєм принципу «однієї країни з чотирма місцями» в СОТ зробило особливий внесок у питання членства КНР в міжнародних організаціях; зовсім недавно проголошена КНР концепція «побудови гармонійного світу», безсумнівно, є позитивним і конструктивним зусиллям у напрямі розвитку нової цінності сучасного міжнародного права тощо. На основі цього професор робить висновок, що КМПД, у тому числі, має повною мірою представляти китайські особливості, стандарти, методи та вплив на розвиток сучасного міжнародного права та його

навчальної дисципліни [103, с. 253]. Тут потрібно зробити одне зауваження: професор Цзен робить акцент саме на взаємодії КНР з міжнародним правом як суб'єкта міжнародного права починаючи з 1949 року. На відміну від нього, професори Хе Чжипен і Сунь Лу враховують також культурно-цивілізаційну основу для формування «теорії міжнародного права з китайською специфікою», починаючи з династій Цінь і Хань, через династії Тан і Сун, аж до династій Мін і Цін [52, с. 32].

На думку професора Цзен Лінлянь, сучасне формування «китайського міжнародно-правового дискурсу» має в цілому враховувати чотири фундаментальні виміри міжнародного верховенства права та зовнішньої політики Китаю, а саме: внутрішньодержавний, міжнародний (чи багатосторонній), регіональний та двосторонній виміри. Кожен вимір наділяє «китайський дискурс» своїми особливостями, при цьому всі вони взаємопов'язані і доповнюють один одного.

На *внутрішньодержавному* рівні КМПД повинен охоплювати два основні аспекти: включати права і зобов'язання Китаю за міжнародним правом та відображати китайські конкретні обставини, зокрема, ті важливі національні інтереси, які турбують Китай. У процесі його формування слід намагатися уникати потенційних конфліктів між цими двома аспектами і натомість прагнути до їх взаємної координації та узгодженості в китайському законодавстві, правозастосуванні та судочинстві, а також забезпечити проникнення КМПД в усі сфери поширення, викладання і дослідження в Китаї. З метою дійсно мати *міжнародне* або глобальне значення, КМПД необхідно точно і адекватно враховувати основні цінності міжнародного права, актуальний порядок денний, що стосується всіх держав, і спільні інтереси людства. Основні цінності міжнародного права повинні включати міждержавне мирне співіснування та економічне співробітництво на основі рівності та взаємної вигоди, а також глобальну демократію, права людини, верховенство права тощо. Починаючи з ХХІ

століття, Китай, як відповідальна велика держава і найбільша країна, що розвивається, все більше уваги приділяє створенню і зміцненню *регіональних* систем безпеки та режимів економічного, торговельного і соціального співробітництва. Водночас, на думку багатьох китайських фахівців, Китаю необхідно активно вивчати та ініціювати створення необхідних регіональних організацій або механізмів в Азії, які б відповідали як основним інтересам Китаю, так і інтересам інших зацікавлених країн, а також загальним інтересам усього регіону. Тому побудова сучасної КМПД має неминуче включати регіоналізм як його невід'ємну частину. З моменту запровадження політики «реформ і відкритості», Китай не лише реалізував мету участі в багатосторонніх механізмах, але й досягнув швидкого прогресу у створенні всіх видів механізмів *двостороннього* співробітництва з іншими країнами та міжнародними організаціями. За останні роки Китай побудував різноманітні моделі стратегічного партнерства та регулярних консультацій або діалогу у сферах політичних відносин, військового співробітництва та безпеки, прав людини, верховенства права тощо. Отже, сучасне будівництво КМПД не може нехтувати цією важливою складовою [103, с. 255-256].

Важливо, що китайські фахівці самі підняли питання щодо необхідності формування власної теорії міжнародного права та набули впевненості, що міжнародно-правова практика Китаю накопичила вже достатньо досвіду для її формування. Китайські фахівці переконані, що «створення китайської теорії міжнародного права є однією з важливих умов для здорового, збалансованого, справедливого та сталого розвитку міжнародного права» [52, с. 20]. Підвищення ролі Китаю в міжнародному співтоваристві та більш активна участь у міжнародних справах є питаннями, що викликають широке занепокоєння в останні роки. Сучасні іноземні теоретики й практики прагнуть дізнатися про конкретні особливості в Китаї, і, таким чином, намагаються зрозуміти, як мислить Китай. Тому Китай як глобальна держава самостійно має запропонувати власне

розуміння багатьох міжнародно-правових проблем та надати концептуальні поняття, які можуть роз'яснити китайську теорію. Репрезентація «теорії міжнародного права з китайською специфікою» може допомогти іноземним експертам проаналізувати конкретні дії та варіанти поведінки Китаю. З її допомогою можна чіткіше визначити стратегію співпраці, методи конкуренції, напрямок переговорів, моделі врегулювання суперечок та інші аспекти, а проблеми будуть вирішуватися більш ефективно.

З вищевикладеного бачимо, що формування та вдосконалення китайської теорії міжнародного права не тільки сприятиме розвитку науки міжнародного права, зовнішньої політики та культури Китаю, піднесенню держави з міжнародно-правовою підтримкою, а й зробить вагомий внесок у теоретичний розвиток універсального міжнародного права і прогрес міжнародно-правової культури. З цієї точки зору, розвиток сучасного міжнародного права потребує створення теорії міжнародного права з китайською специфікою.

Розглядаючи питання становлення науки та дисципліни міжнародного права в КНР насамперед зазначимо, що внесок китайських дослідників став *conditio sine qua non* сучасних досягнень китайської доктрини на міжнародному рівні, активного застосування міжнародного права для юридичного захисту позиції КНР, а також для обґрунтування власної дипломатичної й зовнішньополітичної діяльності [207, с. 55]. Будь-яке обговорення дослідження та викладання міжнародного права в Китаї слід розглядати в історичному контексті розвитку дисципліни міжнародного права в країні.

Як стверджують фахівці, розвиток сучасної системи юридичної освіти в Китаї (включаючи офіційне й систематичне запровадження нової галузі знань – міжнародного права) як одного з напрямів офіційної державної політики, розпочався за часів правління династії Цін (1644-1911), а точніше – в 1860-х роках, з прагненням Китаю належати до «сім'ї цивілізованих націй» [211, с. 91; 161, с. 12]. Не можна не згадати той важливий факт, що міжнародне право в якості

навчальної дисципліни вперше було запроваджено американським пресвітеріанським місіонером Вільямом Мартіном (丁 韙 良). Розпочати ознайомлення китайських студентів з цим феноменом – особливою системою права – він вирішив з власного перекладу китайською мовою праці європейського автора Генрі Вітона «Елементи міжнародного права» у 1864 році [212, с. 113]. Цей посібник, після схвалення в Головному управлінні з закордонних справ (总理衙门 – інститут уряду імперії Цін, що виконував функції міністерства закордонних справ, 1861-1901), був направлений в усі центральні відомства і морські порти, де велася торгівля з іноземцями [213, с. 25], адже описував морське право, призове право, договірне право, право війни тощо [161, с. 13]. Китайський переклад «міжнародного права» В. Мартіна – “万国公法” (дослівно: «спільне право десяти тисяч держав», тобто «публічне право усіх націй»), що вперше прозвучав у посібнику, надовго закріпився в якості назви цієї навчальної дисципліни в усій Східній Азії [214]. У 1873 році В. Мартін розпочав викладати «Публічне право усіх націй» у Тунвеньгуані (京师同文馆 – училище у Пекіні, засноване 1862 року, в якому китайські студенти вивчали іноземні мови і західні науки) [159, с. 126]. Розрахований на 150 студентів, цей коледж на час роботи в ньому В. Мартіна навчав близько 100 слухачів, яким лекції читали англійські, російські, французькі, німецькі та китайські професори [118, с. 116]. В. Мартін став першим професором міжнародного права в Китаї, а Тунвеньгуань – першим навчальним закладом, який пропонував курс міжнародного права. З огляду на кризи, що охопили імператорський двір наприкінці XIX століття, викладання міжнародного права було своєчасним і актуальним [161, с. 13]. Проте той факт, що лише дев'ять зі 102 студентів записалися на цей факультативний курс, свідчить про те, що міжнародне право розглядалося як маргінальна дисципліна [159, с. 130]. Пекінський імператорський університет (京师大学堂), попередник сучасного Пекінського університету, змінив Тунвеньгуань у 1898 році. Ректором нового навчального

закладу став В. Мартін. «Міжнародне публічне право» та «міжнародне приватне право» було вирішено викладати разом під назвою «право переговорів» (“交涉发”) [159, с. 126-127], що свідчить про те, що міжнародне право розглядалося насамперед як практичний інструмент ведення переговорів, а вже потім як універсальна цінність людства [211, с. 91-92]. Пізніше цей курс викладався тут під назвами «міжнародне право миру» (“平时国际公法”) та «міжнародне право воєнного часу» (“战时国际公法”). Однак варто зазначити, що ця дисципліна в китайському контексті майже не розглядала погляди різних шкіл щодо застосування міжнародного права (американської, британської, німецької, голландської тощо). Крім того, як того вимагав китайський прагматизм, зводилася до мінімуму і роль концепції природного права у становленні універсального міжнародного права [211, с. 92]. Але, як стверджує професор права Китайського університету політичних наук і права Цінцзян Кун (孔庆江), початок викладання міжнародного права означало визнання Китаєм «права народів» [161, с. 13], хоча його ставлення до міжнародного права, безумовно, було специфічним.

Зусилля Китаю належати до «сім'ї цивілізованих націй» відобразилися не тільки в запровадженні дисципліни міжнародного права, а й в рецепції іноземної літератури. Перша хвиля такого запозичення характеризувалася перекладом китайською мовою європейських та американських трактатів з міжнародного права («Дипломатичний довідник» Шарля де Мартенса допоміг китайським дипломатам посольства імперії Цін в Лондоні краще зрозуміти дипломатичні звичаї європейських країн; переклад «Коментарів до міжнародного права» Роберта Філімора став першою в Китаї працею з міжнародного приватного права) [211, с. 93].

Друга хвиля рецепції іноземної літератури відзначалася зміщенням уваги на Японію, що традиційно розглядалася як держава, що має сплачувати данину Китайській імперії. Хоча розвиток сучасного етапу японських уявлень про

міжнародне право почався з китайського “万国公法”, реставрація Мейдзі призвела до того, що Японія випередила Китай у проведенні правових та освітніх реформ, у тому числі і в здійсненні перекладів японською мовою кращих зразків класичного міжнародного права. Впровадження в країні досягнень західної цивілізації, а також військова перемога над Російською імперією перетворили Японію на першу в Азії «цивілізовану націю». Відтак, уряд імперії Цін спрямував свій погляд на Схід, запрошуючи в Китай кращих фахівців в галузі міжнародного права. Одним із перших був професор міжнародного права Іваї Такафумі, який з 1905 по 1907 рік викладав у Пекінському коледжі права. Такі важливі кроки з боку держави, а також географічна близькість, мовна спорідненість і м'які імміграційні вимоги заохочували китайських студентів навчатися міжнародному праву в Японії. Внаслідок цього склалася наступна ситуація: до 1920-х років більшість підручників з міжнародного права в Китаї були перекладені з японської мови або японськими дослідниками, які працювали в Китаї, або китайськими студентами, що навчалися в Японії. Саме ця японська перекладна література вплинула на китайське розуміння держави та суверенітету в міжнародному праві [215, с. 98-100; 161, с. 14; 93, с. 287]. Іншим прикладом помітного впливу японської доктрини міжнародного права стало запровадження в Китаї міжнародно-правової термінології, яку Японія перейняла від західних держав. Найбільш яскравим прикладом є термін “国际法” («міжнародне право»; вперше введений у науковий обіг Джеремі Бентамом у 1789 році у праці «Вступ до основ моралі і законодавства»), яким Міцукурі Ріншо замінив розповсюджений до цього китайський термін “万国公法” у 1920-ті роки [216]. Участь представників імперії Цін в Гаазьких конференціях миру (1899; 1907) вперше привернула увагу інших держав в контексті застосування до Китаю концепції «цивілізованої нації» [212, с. 135].

Це, у свою чергу, зміцнило державницький підхід до врегулювання системи юридичної освіти в імперії Цін, а потім і в Республіканському Китаї (1912-1949), і

заклало основу для третьої хвилі рецепції іноземної літератури з міжнародного права. Переклад англійської американської літератури став особливістю цього періоду. Крім того, міжнародне право стало обов'язковою дисципліною не тільки при складанні іспитів зі спеціальності «міжнародне право», а й зі спеціальності «дипломатія» у 1910-х роках [217, с. 107-108]. Справедливим буде зазначити, що період Республіканського Китаю ознаменувався використанням міжнародного права для досягнення дипломатичних цілей країни та професіоналізації дисципліни міжнародного права, яка базувалася на спадщині династії Цін щодо рецепції права народів [161, с. 14]. Республіканський уряд також запровадив вивчення міжнародного права в якості обов'язкового курсу в багатьох юридичних коледжах. Починаючи з 1920-х років, юристи, які навчалися за кордоном, повертаються в Китай, активізуючи дослідження китайської доктрини міжнародного права. Яскравими прикладами були постаті Чжоу Геншена (周更生) з Пекінського університету та Ван Хуачен (王华成) з університету Цінхуа, які навчалися в Паризькому та Чиказькому університетах. І, відповідно, «Нарис з міжнародного права» (“国际法大纲”) 1929 року Чжоу Геншена став першою монографією з цієї дисципліни, написаною громадянином Китаю. Під час китайсько-японської війни (1937-1945) дослідники міжнародного права переїхали до тимчасової столиці Чунціна, потім на Тайвань, але деякі залишилися на материковому Китаї [211, с. 95-96].

Після проголошення КНР 1949 року міжнародний статус Китаю, а також внутрішня та зовнішня політика зазнали серйозних змін, як і теорія та практика міжнародного права. Система освіти на материковому Китаї була реформована за радянським зразком з акцентом на створенні не юридичних інститутів, а факультетів політичних наук і права. Не буде перебільшенням стверджувати, що китайська дисципліна міжнародного права була занурена в радянський дискурс міжнародного права [218, с. 705]. Відкликання радянських експертів у 1960 році ознаменувало погіршення відносин між Китаєм та Радянським Союзом [219].

Що стосується міжнародно-правової літератури, що публікувалася у цей період, можна виокремити наступні три категорії:

- оригінальна література китайських авторів у вигляді монографій, брошур і статей, кількість яких була вкрай незначна. Достатньо сказати, що у КНР тоді не було власного підручника з міжнародного права (за винятком «Нарисів з міжнародного права» Чжоу Геншена 1929 року), і навчання до 1958 року здійснювалося в основному на основі праць західних авторів, перекладених китайською мовою. Загалом можна відзначити лише три фундаментальні роботи того періоду: «Ідеологічні тенденції в сучасному англо-американському міжнародному праві» Чжоу Геншена (周鯁生) 1963 року, «Питання юрисдикції у міжнародному праві» Ні Чжена (倪征) 1964 року, «Щодо питання про територіальне море нашої держави» Фу Чжу (傅铸) 1959 року;

- переклади радянських і західних матеріалів. Перекладні статті здебільшого публікувалися у періодичному виданні «Збірник перекладів іноземних матеріалів з дослідження міжнародних проблем». Окремо були випущені збірники перекладів статей радянських юристів-міжнародників – «Основні принципи і проблеми сучасного міжнародного права» (“现代国际法的基本原则和问题”) 1956 року та «Збірник статей з міжнародного приватного права» (“国际私法理论问题”) 1959 року. Були перекладені також окремі книги радянських авторів: Л. А. Лунц «Міжнародне приватне право» 1949 року, Г. І. Тункін «Основи сучасного міжнародного права» 1956 року, С. Б. Крилов «Міжнародний Суд ООН» 1958 року і «Ленін про міжнародну політику і міжнародне право» 1958 року. Навчальний курс міжнародного права професора Ф. І. Кожевнікова 1957 року тривалий час був основним підручником на юридичних факультетах Китаю. Посилання на цей підручник і визначення основних понять доволі часто зустрічаються у роботах китайських авторів. Із західних авторів китайською мовою перекладені: Л. Оппенгейм «Міжнародне право» видання 1948 року (цікаво, що багато китайських

авторів критикували цю роботу насамперед за те, що вона відносить норми міжнародного права тільки до «цивілізованих народів»); Р. Хіггінс, С. Коломбус «Міжнародне морське право» видання 1951 року; Г. Нікольсон «Дипломатія» видання 1950 року; С. Лабейрі-Менахем «Спеціалізовані установи ООН» видання 1953 року та ін.;

- збірники договорів і дипломатичних документів. Дана категорія міжнародно-правової літератури була найбільш розповсюджена і доступна. Серед них необхідно насамперед виділити два видання: «Збірник договорів КНР» (“中华人民共和国条约集”), що видавався МЗС КНР (всього видано 13 томів до 1964 року) та «Збірник документів з питань міжнародних відносин КНР» (“中华人民共和国对外关系文件集”) (10 томів до 1963 року). Окремо був підготований «Збірник договорів з питань міжнародного морського права» (“国际海事条约汇编”) 1963 року [115, с. 201];

«Культурна революція» (1966-1976) поклала початок руйнуванню існуючої правової системи [220, с. 78], правовому нігілізму та чіткому відходу від радянських інститутів і практики [161, с. 16], а юридична освіта, за словами Ван Тея, зазнала абсолютного занепаду [221]. Стало очевидно, що цього разу країна вороже ставилася як до західної версії міжнародного права, так і до міжнародного права радянського зразка [161, с. 16]. Китайські юридичні вищі навчальні заклади припинили набір абітурієнтів, викладачів університетів масово звільняли, а в багатьох випадках їх навіть репресували чи висилали в сільську місцевість для трудового перевиховання [221; 93, с. 288]. «Темна доба міжнародного права в КНР», тим не менш, все ж таки продемонструвала потребу у фахівцях, підготовлених в епоху республіканського Китаю. Оскільки міжнародне право було дуже актуальним для зовнішньої політики, деякі фахівці Міністерства закордонних справ продовжували дослідження. Приміром, Чжоу Геншен, який був радником прем'єра Держради КНР Чжоу Еньляя, опублікував двотомник “国际法”

(«Міжнародне право») у 1976 році, що досі є одним із провідних підручників з міжнародного права в КНР [211, с. 120].

Лише після започаткування політики «реформ і відкритості» з 1979 року викладання міжнародного права почало процвітати [161, с. 17]. Більшість спеціалізованих інститутів з підготовки юристів-міжнародників були об'єднані в комплексні університети; відновилося видання журналів та щорічників з міжнародного права; проголошено намір створити Китайську асоціацію з міжнародного права. В цей же період відбувається активне поширення англійських юридичних матеріалів для навчання китайських студентів. До 1979 року такі матеріали, як правило, були підготовлені іноземними спеціалістами, характеризувалися невеликим об'ємом та невисоким рівнем інформативності, а також намагалися насамперед популяризувати в Китаї принципи та стандарти західного міжнародного права. Наразі англійські матеріали все більше публікуються власне китайськими авторами, іноземні фахівці запрошуються викладати в університетах Китаю [222, с. 93-102], а китайські науковці навчаються за кордоном (*за деякими оцінками, у Китаї 41% дослідників міжнародного права отримали принаймні один юридичний ступінь за межами країни [220, с. 77]*). Загалом міжнародне право зараз викладається в більш ніж 600 китайських університетах [220, с. 79]. Професор Інституту міжнародного права Уханьського університету Лі Сюепін (李雪平) та директор Інституту міжнародного права Уханьського університету Юй Мінью (余敏友) виокремлюють такі особливості викладання міжнародного права у Китаї: «Міжнародне право» є базовою дисципліною для всіх юридичних спеціальностей (*Міністерство освіти КНР включило «Міжнародне публічне право», «Міжнародне приватне право» та «Міжнародне економічне право» до числа 14 профільних дисциплін для підготовки бакалаврів на всіх юридичних спеціальностях*); «Міжнародне публічне право» є обов'язковим курсом для опанування спеціальності «Політологія»; «Міжнародне економічне право» є обов'язковим курсом для спеціальностей, пов'язаних зі

світовою економікою та міжнародною торгівлею; «Міжнародне право» є факультативним предметом у військових навчальних закладах Китаю [93, с. 291].

Щодо сучасного стану викладання та поширення міжнародного права у Китаї, зазначимо важливий факт. КНР сприймає, враховує і дотримується прийнятих міжнародно-правових актів (резолуції Генеральної Асамблеї ООН 1947 та 1962 року, Програму допомоги ООН у сфері викладання, вивчення, поширення та більш широкого визнання міжнародного права 1965 року), спрямованих на викладання, дослідження, розповсюдження та глибоке розуміння міжнародного права. Саме ці документи лягли в основу побудови державної політики викладання юридичних дисциплін провідними університетами КНР [93, с. 286]. На сьогодні масштаби уваги Китаю до поширення та розвитку міжнародного права в межах країни безпрецедентні, оскільки воно відіграє незамінну роль у подальшому поглибленні реформ і розширенні відкритості Китаю. Зазначений підхід підкреслюється багатьма значимими для міжнародного права подіями в Китаї, а також діяльністю китайських фахівців світового рівня в цій царині [93, с. 287].

У цьому контексті звернемо увагу на основні науково-дослідні установи, що на сьогодні забезпечують розвиток китайської міжнародно-правової доктрини. Інститут міжнародного права (中国社会科学院国际法研究所) – науково-дослідницька структура Академії суспільних наук КНР, що спеціалізується на вивченні міжнародного права (фактично існує з 1959 року). Основне його призначення полягає в наступному: 1) здійснення спеціальних наукових досліджень в області законодавства; 2) участь у вивченні відповідних рішень політиків, прийнятих партією і державою; 3) запровадження висококласної правової освіти в державі; 4) сприяння міжнародному науковому обміну та співробітництву. Інститут відповідає за реалізацію багатьох наукових проєктів державного рівня (на сьогодні їх більше 20), серед яких «Дослідження механізму вирішення конфліктів в СОТ», «Застосування міжнародних договорів у Китаї»,

«Дослідження питань механізму застосування Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», «Теорія і практика застосування угод з морського рибальства», «Сучасна ситуація та тенденції в сучасному міжнародному праві» та ін. Крім того, Інститут вивчає особливості іноземного законодавства, складає проекти міжнародних угод, вивчає найважливіші міжнародні політичні та дипломатичні ініціативи і реакції на них, готує правові висновки для центральних керівних органів влади [23].

Ще однією важливою установою є Китайська асоціація міжнародного права (中国国际法学会), створена 1980 року «з метою проведення академічних досліджень для розвитку китайської науки міжнародного права під керівництвом марксизму-ленінізму та доктрини Мао Цзедуна». Як зазначають китайські науковці, члени Асоціації відображають у своїх працях офіційні дипломатичні позиції КНР. У співпраці з Уханьським інститутом міжнародного права Асоціація видає «Китайський щорічник міжнародного права» (що публікується китайською під назвою “中国国际法年刊”) [223, с. 217]. Заснування Асоціації забезпечило комунікаційну платформу для обміну думками між юристами-міжнародниками та стало однією з найважливіших подій в історії викладання та поширення сучасного міжнародного права в Китаї [93, с. 290].

Цікаво, що з 1956 до 1960 року в Асоціації міжнародного права (International Law Association, ILA) інтереси КНР представляла Китайська асоціація політичних наук і права, однак у зв'язку з прийняттям туди представників Тайваню вона залишила організацію. У 1958 році юристи-міжнародники, що переїхали на Тайвань, заснували Китайське (Тайванське) товариство міжнародного права та приєдналися до ІЛА. Китайська асоціація міжнародного права, заснована у 1980 році, подала свою заявку до ІЛА у 1988 році. Однак після роз'яснення ІЛА, що назва Китайського (Тайванського) відділення не буде змінена, заявка була відкликана [211, с. 122]. Станом на 2023 рік Китайська асоціація міжнародного права (що представляє інтереси КНР) не входить до ІЛА. Натомість серед

регіональних відділень Асоціації відкриті відділення у Гонконзі (7 членів) та на Тайвані (32 члени) [224; 225], що є унікальним випадком. Хоча членство КНР в ІЛА досі залишається чутливим питанням, громадяни КНР приєдналися до Асоціації як члени штаб-квартири ІЛА або Гонконгського відділення.

Окрім зазначених вище установ, у відповідь на потреби Китаю, пов'язаними з його закордонними справами та відкритістю зовнішньому світові, з кожним роком виникає чимало інших спеціалізованих галузевих організацій:

- Китайське асоціація міжнародного та економічного права;
- Науково-дослідне товариство права СОТ Китайської юридичної асоціації;
- Науково-дослідне товариство європейського права;
- Китайська асоціація морського права;
- Китайська асоціація морського торгівельного права;
- Науково-дослідне товариство повітряного права;
- Асоціація зі сприяння юридичним зв'язкам між материковим Китаєм та островом Тайвань;
- Асоціація дослідження основних законів Гонконгу і Макао тощо.

Крім того, у кожній провінції, автономному районі та місті центрального підпорядкування Китаю, за потреби, можуть бути утворені місцеві науково-дослідницькі установи з міжнародного права. Передбачається, що вони можуть регулярно проводити загальнодержавні та регіональні семінари чи щорічні конференції, а також організувати спеціальні наукові конференції, приурочені до певних міжнародно-правових подій або важливих питань. Це надає можливість експертам, науковцям та практикам по всій країні обмінюватися педагогічним досвідом, результатами досліджень та власними науковими поглядами, покращуючи таким чином якість викладання та поширення міжнародного права в Китаї [93, с. 295].

Проте з огляду на необхідність посилити взаємодію між політичним та академічним секторами, доцент юридичного факультету Сяменьського

університету Вей Лейцзе (魏磊杰) вважає, що перспективним було б створення окремого Інституту міжнародного права безпосередньо при Міністерстві закордонних справ КНР як постійно діючої аналітичної установи, що виконуватиме функцію «підтримки політики», з метою реалізації максимально можливого взаємозв'язку між теорією та практикою міжнародного права [226, с. 153].

Висвітлення питання становлення науки міжнародного права у Китаї було б неповним без згадки про окремих її представників. Зупинимося на короткій характеристиці наукових досягнень людини, яку називали «батьком» сучасного міжнародного права Китаю (“中国国际法之父”) – Чжоу Геншен (周更生). За спогадами відомого юриста-міжнародника Лі Хаопея (李浩培), «голова КНР Мао Цзедун і прем'єр Держради Чжоу Еньлай надзвичайно цінували Чжоу Геншена. Важливі дипломатичні документи не підписувалися прем'єром без консультації з професором Чжоу» [227]. Чжоу Геншен зробив неоціненний внесок у міжнародно-правову, дипломатичну та законодавчу роботу нового Китаю. Багато аспектів сучасного образу Китаю на міжнародній арені несуть на собі відбиток його роботи. Наприклад, англійська назва Китайської Народної Республіки «the People's Republic of China» була запропонована саме Чжоу Геншеном. Формулювання знаменитих «п'яти принципів мирного співіснування» також приписують Чжоу Геншену. Враховуючи його правки, Чжоу Еньлай офіційно представив «принципи» у своєму виступі на Бандунгській конференції 1955 року. На основі пропозицій Чжоу Геншена, Китай оприлюднив Декларацію КНР про територіальне море 1958 року, в якій проголосив, що «територіальне море Китайської Народної Республіки має ширину 12 морських миль, що також поширюється на Тайвань і архіпелаг Пеньху», і оголосив Бохайське море внутрішнім морем Китаю *(до цього в 1931 році уряд Гоміндану запровадив «систему територіальних вод у три морські милі», в результаті чого іноземні кораблі могли вільно входити і виходити з Бохайського моря в Китай)* [227]. Хоча

Чжоу Геншен навчався в Європі та отримав ступінь доктора міжнародного права в Паризькому університеті, він розумів необхідність «китаїзації» теорії міжнародного права та створення власної школи міжнародного права з метою захисту національних інтересів у тогочасних умовах становлення Китайської Народної Республіки.

Чи не найбільш відомим учнем Чжоу Геншена був Ван Тєя – один з найбільш яскравих «учителів міжнародного права в історії Китаю, будівельник бібліотек, інститутів та міжнародних відносин Китаю» [177, с. 189]. Після проголошення КНР професор Ван став одним з провідних авторитетів у галузі міжнародного права у своїй державі. Він був юридичним радником делегації КНР при ООН в 1950 році, брав участь у проведенні III конференції ООН з морського права 1979 року. Професор Ван зробив спробу довести існування міжнародного права у стародавньому Китаї, описував китайський світовий правопорядок, концепцію спільної спадщини людства, досліджував біографію В. Мартіна, аналізував зв'язок міжнародного права та міжнародних відносин. Надзвичайно важливою є і його робота як перекладача (розробив для китайських студентів глосарій міжнародно-правової термінології, переклавши невідомі китайські студентам терміни англійського та французького права). У 1983 році Ван Тєя був залучений до публікації першого випуску «Китайського щорічника міжнародного права», і аж до 2002 року займався видавництвом цього журналу англійською мовою [228, с. 22].

Належної уваги заслуговує діяльність й інших китайських юристів-міжнародників різних періодів історії Китаю, однак у цьому дослідженні ми обмежимося переліком деяких з них: Гу Вейцзюнь / Веллінгтон Ку (顾维钧) – представник Китаю на Паризькій мирній конференції та в Лізі Націй, Чжен Тяньсі (郑天锡) та Ван Чунхуей (王宠惠) – судді Постійної палати міжнародного правосуддя при Лізі Націй, Мей Жуао (梅汝璈) – суддя Міжнародного військового

трибуналу для Далекого Сходу, Лі Шенцзяо (厉声教) – авторитетний експерт з міжнародного морського права, кордонів і морських справ Китаю, розробник проєктів конвенцій ООН, Цянь Хуа (钱骅) – один із засновників міжнародного права в Китайському університеті політичних наук і права.

За останні 45 років реалізації політики «реформ і відкритості» Китай досяг значних успіхів у формування «теорії міжнародного права з китайською специфікою», а також у дослідженні, викладанні, поширенні міжнародного права та підготовці відповідних кадрів. Однак, беручи до уваги стрімкий багатовекторний розвиток сучасного Китаю та потреби, які впливають з його постійно зростаючого міжнародного статусу, китайські науковці погоджуються з тим, що все ще існують *певні незадовільні аспекти у дослідженні, викладанні та поширенні міжнародного права в Китаї* [93, с. 295; 52, с. 33, 71; 229; 161, с. 11], що не може забезпечити достатню теоретичну підтримку все більш насиченій та диверсифікованій дипломатичній практиці [226, с. 142]. За останні роки Китай сприяв реалізації стратегії «виходу назовні», ініціював створення Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, запропонував ініціативу «Один пояс, один шлях». На думку китайських фахівців, ці та багато інших проєктів не тільки висунули ще більші, вищі й нові вимоги до вміння Китаю застосовувати міжнародне право, але й продемонстрували, що *викладання міжнародного права в Китаї є важливішим, ніж будь-коли раніше* [93, с. 288].

За словами дослідника Інституту міжнародного права Китайської академії суспільних наук Сунь Шияня (孙世彦): «Вивчення міжнародного права в Китаї зазнало стрімкого підйому в епоху реформ і відкритості, що стало найкращим періодом дослідження міжнародного права відтоді як розпочалось вивчення цієї науки в Китаї. Однак “найкращий” – стосується вже минулого, і це зовсім не означає, що наука міжнародного права в Китаї досягла стану, яким ми можемо бути задоволені, а також не означає, що вона досягла рівня, співмірного з нашою стрімко зростаючою національною силою та підвищенням міжнародного статусу.

За процвітанням науки міжнародного права стоїть багато проблем, які ми не можемо ігнорувати чи заперечувати, і які потребують осмислення кожним, кому не байдужий розвиток міжнародного права в нашій країні» [230, с. 22]. Майже 20 років тому Сунь Шиянь написав статтю *«Наука міжнародного права в Китаї: проблеми та роздуми»* (“ 中国国际法学:问题与思考 ”), в якій глибоко проаналізував сучасне ставлення до міжнародного права в Китаї та проблеми в цій галузі, які залишаються актуальними і сьогодні. Зокрема, серед недоліків китайської науки міжнародного права він виокремлює наступні:

- відносно слабкий міжнародний вплив китайської науки міжнародного права;
- недостатнє розуміння в Китаї ролі й функцій міжнародного права та міжнародно-правової науки в цілому;
- сильний прагматизм та утилітаризм в дослідженнях міжнародного права, брак теоретичних інновацій;
- відрив між дослідженнями внутрішньодержавного та міжнародного права;
- застарілі методи викладання та неактуальний зміст навчальних програм;
- недостатньо високий рівень підручників з міжнародного права;
- відсутність підготовлених кадрів, готових прийти на зміну старшому поколінню дослідників.

Аналогічний перелік проблем описують автори статті 2001 року *«Останні п'ять років міжнародно-правових досліджень на зламі століть: підсумки та перспективи»* (“ 世纪之交国际法学的五年回顾与展望 ”), доктор юридичних наук, віцепрезидент Вищого народного суду провінції Цзілінь Люй Яньфен (吕岩峰) та професор міжнародного права Цзілінського університету Хе Чжипен (何志鹏) [231, с. 43]. Беручи до уваги всі попередні напрацювання, доцент юридичного факультету Сяменьського університету Вей Лейцзе (魏磊杰) у своїй статті *«Проблема браку суб'єктивності в дослідженнях міжнародного права Китаю:*

роздуми та розчарування» («我国国际法研究的主体性缺失问题：反思与祛魅»)

2020 року доходить висновку, що головні проблеми полягають у:

- нестачі академічної суб'єктивності в китайській науці міжнародного права;
- слабкій здатності до тлумачення міжнародного права (на низькому рівні) [226, с. 142].

До цих недоліків професор Інституту міжнародного права Уханьського університету Лі Сюепін та директор Інституту міжнародного права Уханьського університету Юй Мінью додають такі:

- відсутність розуміння прогресивних міжнародно-правових концепцій;
- недостатня увага до міжнародних новин і політичних подій та їх висвітлення;
- недостатнє поширення міжнародного права на онлайн-платформах [93, с. 295].

На нашу думку, до проблем китайської науки міжнародного права варто додати ще те, що світ не завжди розуміє концепції, які пропонує Китай.

Проаналізуємо детальніше зміст цих проблем, адже самі ж китайські дослідники визнають, що вони не сприяють виходу китайської науки міжнародного права за межі кордонів Китаю [230, с. 24].

Основним показником рівня та сили міжнародно-правової науки тієї чи іншої країни є її вплив на глобальному рівні. Хоча цей вплив нелегко виміряти кількісно, його можна оцінити принаймні за двома критеріями: присутністю її громадян у міжнародних судових установах та впливом її вчених-міжнародників і праць з міжнародного права на світову спільноту. З початком здійснення політики «реформ і відкритості» до складу провідних міжнародних судових інстанцій входили громадяни КНР: судді Міжнародного суду ООН Ні Чженюй 倪征燠 (1985-1994), Ши Цзююн 史久镛 (1994-2003, голова Суду 2003-2010), Сюе Ханьцінь 薛捍勤 (2010-2029, з яких 2018-2021 – віце-голова Суду); судді Міжнародного трибуналу ООН з морського права Чжао Ліхай 赵理海 (1996-2000), Сюй Гуанцзянь 许光建 (2001-2007), Гао Чжиго 高之国 (2008-2020), Дуань Цзелун

段洁龙 (2020-2029); судді Міжнародного кримінального трибуналу у справах колишньої Югославії Лі Хаопей 李浩培 (1993-1997), Ван Тєя 王铁崖 (1997-2000), Лю Дацюнь 刘大群 (2000-2017), останній також був суддею (2006-2015) Міжнародного трибуналу щодо Руанди; судді Апеляційного органу СОТ Чжан Юецзяо 张月姣 (2008-2016), Чжао Хун 赵宏 (2016-2020). Ці судді є видатними науковцями в галузі міжнародного права, які зробили значний внесок у справедливе та мирне врегулювання міжнародних спорів. Важливою причиною участі китайських суддів у міжнародних судових установах є міжнародний політичний статус Китаю, однак як наполягає Сунь Шиянь: «Цього недостатньо для того, щоб продемонструвати справжній рівень міжнародно-правових досліджень Китаю» [230, с. 22]. Фактично, якщо судьями від КНР наприклад, Міжнародного суду ООН за весь період його діяльності були лише 3 представники, то від США – 7, від Великої Британії – 7, від Радянського Союзу / Росії – 9, від Бразилії – 6 тощо.

«Мабуть, лекції, які читають наші науковці в Гаазькій академії міжнародного права, більш достовірно відображають рівень китайської науки міжнародного права в світі», – пише Сунь Шиянь [230, с. 22]. Гаазька академія не є постійним навчальним закладом у звичному розумінні цього слова, але одним з основних напрямків її діяльності є проведення курсів з міжнародного публічного та приватного права протягом кількох тижнів кожного літа, а з 2019 року – і зими. Курси лекцій читають видатні вчені-міжнародники, яких запрошують з різних країн світу. Можна стверджувати, що викладання на трибуні Гаазької академії міжнародного права є авторитетним визнанням наукового рівня та досвіду вченого-міжнародника в усьому світі, а кількість науковців з країни, які викладали в Гаазькій академії, є важливим показником рівня міжнародно-правових досліджень в цій країні. За сторічну її історію в Академії викладали понад 300 всесвітньо відомих дослідників у галузі міжнародного права, з яких лише кілька

китайських вчених (Ван Тея 王铁崖, Ши Цзююнь 史久镛, Лі Хаопей 李浩培, Цзя Бінбін 贾兵兵, Сюе Ханьцінь 薛捍勤) були удостоєні честі викладати тут лекції слухачам з усього світу. Професор Ван Тея був першим китайським юристом-міжнародником, який виступив в Гаазькій академії у 1984 році, а за 60 років до цього на трибуні Академії не було взагалі жодного китайського вченого.

Іншим показником рівня досліджень міжнародного права в країні є кількість науковців, які займаються міжнародно-правовими дослідженнями на глобальному рівні, а також кількість праць з міжнародного права, що публікуються, читаються і цитуються в усьому світі. Сунь Шиянь так аналізує цю проблему: «За останні 20 років чимало китайських дослідників міжнародного права подорожували по всьому світу з метою навчання, підвищення кваліфікації, участі в конференціях та викладання в іноземних університетах. Однак, скільки з них змогли на рівних вести діалог зі своїми міжнародними колегами? Скільки з них здатні стояти за трибунами іноземних університетів і викладати загальні та найсучасніші питання міжнародного права, а не питання, актуальні тільки для Китаю? І навіть якщо такі науковці є, скільки з них отримали високопрофесійну підготовку в Китаї, а не за кордоном? За останні 20 років китайські вчені опублікували величезну кількість книг і статей з міжнародного права. Однак скільки з них було опубліковано іншими мовами, окрім китайської? Навіть якби вони були опубліковані іншими мовами, наприклад, англійською чи французькою, скільки читачів ознайомились би з цими працями? Як це вплинуло б на вивчення міжнародного права в усьому світі?» [230, с. 23]. На закінчення автор пише: «Відповідь на ці питання очевидна для тих, хто розуміє справжню ситуацію щодо досліджень міжнародного права в Китаї. Нам соромно визнавати і сумно сприймати цю ситуацію: будучи стародавньою країною з 5000-річною цивілізаційною історією, великою державою з населенням 1,3 мільярда, засновником ООН і постійним членом Ради Безпеки ООН, у нас майже немає вчених-міжнародників зі світовим ім'ям і результатів досліджень у галузі міжнародного права, які б мали значний вплив у глобальному

масштабі. Це свідчить про те, що рівень досліджень міжнародного права в Китаї ще не досяг передових світових стандартів» [230, с. 23].

Однак, на нашу думку, тут мова йде про недопрацювання так би мовити обох сторін. Що стосується наших знань про китайську теорію міжнародного права, то чи можна в українських підручниках зустріти прізвища зазначених вище без сумніву видатних китайських представників цієї галузі та згадки про їх внесок у розвиток доктрини міжнародного права? Чи часто в українських статтях можна побачити посилання на праці китайських фахівців? У вітчизняній науці міжнародного права очевидною є орієнтація на міжнародно-правові досягнення англomовного світу, чим ігноруються відповідні здобутки інших регіонів світу. На наше переконання, іноземним дослідникам також необхідно докладати зусиль, щоб зі свого боку сприяти поширенню знань про регіональні напрямки розвитку міжнародно-правових вчень, у тому числі китайську доктрину міжнародного права.

Недостатнє розуміння в Китаї ролі й функцій міжнародного права та міжнародно-правової науки в цілому – ще одна проблема у дослідженні та викладанні міжнародного права в КНР. Коли університети Китаю відкривали спеціальність «Міжнародне право» або створювали окремі курси з вивчення цієї дисципліни, зазвичай вони працювали на виконання формальних вимог Міністерства освіти та створення так званої «просвітницької моделі», тобто викладання тільки базових знань з міжнародного права. Іншими словами, ці курси не були спрямовані на поширення та практичне застосування міжнародного права, поєднання теоретичного викладання та практичної діяльності у цій сфері. Проблема полягала також у тому, що міжнародне право займало в Китаї позицію своєрідного феномена, який «має високий статус, але не стосується нас» (“高大上而与我无关”). Для вирішення цієї проблеми Лі Сюепін та Юй Мінью пропонують *визнати значну роль міжнародного права для сучасного Китаю й сучасного світу, а також переглянути концепцію викладання і поширення*

міжнародного права у світлі політики відкритості Китаю, причому ядром цієї вдосконаленої концепції має виступати «наше міжнародне право» [93, с. 296], тобто китайське бачення міжнародного права. Її сутність полягає у тому, що потрібно не лише зосереджуватися на цінності міжнародного права для держави, але й підкреслювати його значимість для окремої людини. Завдяки цьому можна буде здійснити трансформацію цілей викладання та поширення міжнародного права у Китаї, а також звільнитися від вже сформованого внутрішнього переконання про те, що «міжнародне право не має до нас жодного відношення» (“国际法与我无关”) [93, с. 296].

З цією проблемою тісно пов'язана інша – *відсутність розуміння прогресивних міжнародно-правових концепцій*. Професори Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐) вважають, що однією з умов формування китайської теорії міжнародного права є концептуальне середовище. З цієї точки зору необхідно, щоб у всіх китайських дипломатичних, практичних і теоретичних колах міжнародного права закріпився правильний і здоровий погляд на розвиток міжнародного права та його прогресивні концепції [52, с. 78]. Проблема полягає у тому, що фундаментальні теоретичні дослідження китайських науковців все ще значною мірою проводяться ніби в епосі холодної війни і не мають достатнього розуміння особливостей розвитку міжнародного права останніх десятиліть, а також причин і наслідків цього розвитку, і, як правило, розглядають їх спрощено та без відповідності до сучасних вимог [230, с. 36]. Цікаво, що на політико-дипломатичному рівні Китай наполегливо закликає всі країни 摒弃冷战思维 – відмовитися від менталітету холодної війни (наприклад, пункт 2 «Позиції Китаю щодо політичного вирішення української кризи» 2023 року [183], положення Ініціативи Сі Цзіньпіна про глобальну безпеку [232]; промови постійного представника КНР при ООН Чжан Цзюня 张军 [233] тощо). Однак на науковому рівні все ще спостерігається мислення категоріями часів «холодної війни».

«Здатність тлумачити міжнародне право значною мірою є основним показником рівня міжнародно-правових досліджень у країні та передумовою для її ефективної участі в міжнародних справах», – вважає Вей Лейцзе (魏磊杰) [226, с. 143]. На його думку, китайські вчені-міжнародники повинні посилити свою здатність тлумачити міжнародне право, щоб краще захищати основні інтереси країни за допомогою норм міжнародного права [226, с. 144]. Консультативний висновок Міжнародного суду ООН від 22 липня 2010 року щодо проголошення незалежності Косово був першою справою, в якій Новий Китай брав участь шляхом надання своїх письмових зауважень Суду. Однак Вей Лейцзе критично зауважує: «Незважаючи на те, що результат цієї справи тісно пов'язаний з нашими національними інтересами, наш письмовий висновок обсягом менше восьми сторінок, очевидно, занадто короткий порівняно зі 152-сторінковим висновком США і 138-сторінковим висновком Великобританії, в якому навіть не розглядалося питання консультативної юрисдикції» [226, с. 143]. У 2019 році у справі про відокремлення архіпелагу Чагос від Маврикія Китай знову взяв участь і подав 14-сторінковий письмовий висновок, сподіваючись, що МС ООН візьме до уваги «двосторонній характер спору» у цій справі, зосередившись на обмеженнях «принципу згоди держав» при здійсненні своїх дискреційних повноважень відмовити надавати консультаційний висновок. Вей Лейцзе переконаний, що «надання цих двох консультативних висновків є вкрай несприятливим для Китаю у вирішенні питання Тайваню та інших прикордонних суперечок. Хоча самі висновки не є обов'язковими до виконання, цей механізм може бути використаний іншими державами для вирішення міжнародних спорів, спрямування розвитку міжнародного права і міжнародної громадської думки проти нашої країни, змушуючи нас поступатися». З огляду на це, дослідник вважає, що його колегам необхідно уважно вивчити практику тлумачення міжнародного права різними міжнародними судами [226, с. 144].

Сильний прагматизм та утилітаризм в дослідженнях міжнародного права, брак теоретичних інновацій. З цього приводу Сунь Шиянь пише: «Ми повинні визнати той факт, що вивчення міжнародного права почалося на Заході і що Захід все ще є лідером у цій галузі, тоді як вивчення міжнародного права в Китаї відстає від передового світового рівня. Тому наше першочергове завдання зараз – не намагатися перевершити, а неупереджено вивчати все, що було написано з моменту виникнення міжнародного права, переймати все, що було досягнуто в цій сфері в усьому світі на сьогоднішній день. Лише на цій основі можливі наші інновації» [230, с. 28]. Тобто ідея Сунь Шияня «спочатку вчитися, а потім перевершувати» (“先学习, 后超越”) полягає в тому, що на даному етапі пріоритетом для китайських юристів-міжнародників є наполеглива робота над зміцненням фундаменту власної доктрини, а не необдумане прагнення до швидких інновацій [230, с. 28; 226, с. 151]. Під фундаментом доктрини мається на увазі дослідження основних теоретичних питань, таких як юридична природа, розвиток, значення, принципи, особливості функціонування, методи дослідження міжнародного права тощо. Така теоретична передумова надзвичайно важлива для розуміння й вирішення конкретних проблем у різних галузях міжнародного права. Ті умови, в яких розвивалася китайська наука міжнародного права (з 1949 року до початку 1960-х років – орієнтація юридичної освіти КНР на теоретичні здобутки виключно радянської школи міжнародного права, сильний практичний і політичний підтексти міжнародно-правових досліджень; з 1980-х років – залучення до китайської системи освіти праць найбільш відомих представників західної теорії міжнародного права без щонайменших змін та доповнення китайською специфікою) зовсім не сприяли власним науковим розвідкам у цій галузі. За словами професора Інституту міжнародного права Китайської академії суспільних наук Цзян Сяохун (蒋小红), зараз китайські науковці в галузі міжнародного публічного права докладають чимало зусиль, щоб змінити поточну ситуацію зі слабкими дослідженнями основ теорії міжнародного права в Китаї [49,

с. 12]. Разом з тим Сунь Шиянь робить уточнення: засвоєння найвищих досягнень зарубіжних колег та створення на цій основі інновацій не повинно ототожнюватися з нецілеспрямованим використанням іншомовних матеріалів. Тому китайським дослідникам міжнародного права не варто гнатися за формальністю цитування іншомовних джерел відповідно до академічних норм, а докладати зусиль для критичного осмислення, глибокого та всебічного аналізу розвитку будь-якого питання в теорії міжнародного права [230, с. 29; 226, с. 147].

Фактично з такою позицією погоджуються професори Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐). Вони вважають, що китайцям необхідно сформулювати мислення, яке переймає термінологію й логіку західної системи міжнародного права, але разом з тим захищає інтереси Китаю і величезної кількості країн, що розвиваються [52, с. 79], тобто пропонується діяти відповідно до традиційного для китайської практики підходу – поєднувати китайське і західне за формулою “中学为体，西学为用” («використовувати китайське вчення у якості фундаменту, а західне – для утилітарного застосування»). «Входячи в західний теоретичний контекст, теоретичну структуру і теоретичний рівень, ми маємо використовувати це для того, щоб шукати можливості і досліджувати простір в рамках цієї теоретичної системи, і таким чином захищати свої власні інтереси і інтереси незахідних країн», – пишуть вони [52, с. 79]. Тобто автори наголошують на тому, що Китаю потрібно максимально влитися в існуючу систему правил, не створюючи нову. І хоча в ній традиційно домінує Захід, міжнародне право може бути вигідним для всіх країн одночасно. Однак влитися в цю систему не означає розчинитися в ній. На думку професорів Хе Чжипен і Сунь Лу, створення «теорії міжнародного права з китайською специфікою» має величезне значення як для розвитку Китаю, так і вдосконалення всього світового порядку. А теоретичні інновації – єдиний спосіб представити світові китайську теорію міжнародного права [52, с. 78-79].

Нестача академічної суб'єктивності в китайській науці міжнародного права. Переважна більшість китайських дослідників визнає, що без поєднання західних і китайських елементів не вдасться успішно побудувати китайську теорію міжнародного права, дискутуються лише моделі такої синергії. Доцент юридичного факультету Сяменьського університету Вей Лейцзе (魏磊杰) наголошує: «Ми повинні визнати, що погляди, імпортовані із Заходу, неминуче несуть у собі власне культурне підґрунтя, інтереси та правовий орієнталізм, і не всі вони можуть відповідати східній цивілізації. Дослідження західних науковців здебільшого характеризуються західною культурою, відображаючи західні інтереси» [226, с. 146]. На його думку, китайським дослідженням міжнародного права бракує суб'єктивності, тобто необхідних «китайських настроїв», «китайських елементів» та «китайської свідомості» [226, с. 143], тому що чим більше китайська теорія стандартизована та чим далі від локалізації, тим важче по-справжньому зрозуміти китайський досвід і практику [234]. Одним із способів досягнення наукою міжнародного права «китайської специфіки» є поступове збільшення локалізації підручників. За словами Вей Лейцзе, реформуючи підручники з міжнародного права, потрібно належним чином включити в них досвід і уроки Китаю (тобто справи у міжнародному праві, безпосередньо пов'язані з КНР), його цілі і прагнення в рамках системи міжнародного права, щоб освіта в галузі міжнародного права мала китайський відтінок [226, с. 154]. Слід зазначити, що в американських підручниках з міжнародного права понад 55% кейсів пов'язані зі США [235], в той час як в китайських майже відсутні такі «місцеві елементи» [226, с. 154]. У цьому відношенні прикладом може слугувати підручник «Міжнародне право» (“国际法”) Чжоу Геншена (周鲢生) 1976 року. Хоча книга зараз є дещо застарілою, її найбільша цінність в тому, що вона узагальнює і підсумовує китайську науку міжнародного права за останні понад сто років [236]. Автор мав намір застосувати теорію міжнародного права для вирішення реальних проблем, які стояли перед Китаєм (правова природа

іноземних концесій, «нерівноправні договори», привілеї іноземців, законне місце в ООН, захист закордонних китайців, «п'ять основних принципів мирного співіснування» в новому Китаї), і перетворити деякі практики китайської дипломатії на теорії, які б вплинули на розвиток міжнародного права [226, с. 155]. Порівнявши близько 20 китайських і зарубіжних підручників з міжнародного права, професор Су Чанхе (苏长和) зробив наступний коментар: «Читаючи їх зараз, я бачу, що багато речей дійсно є власним розумінням і внеском китайського народу в міжнародне право, і вони все ще актуальні... «Міжнародне право» професора Чжоу є найкращим вираженням китайського розуміння міжнародного права. Не буде перебільшенням сказати, що це і є китайська доктрина міжнародного права» [237]. На основі цього Вей Лейцзе робить висновок: «Щоб в Китаї був підручник з міжнародного права, подібний до праці Малкольма Шоу, необхідно впорядкувати усю практику міжнародного права в Китаї та включити в нього найбільш репрезентативні справи, пов'язані з КНР» [226, с. 155].

Іншим важливим моментом є те, що вивчення міжнародного права у Китаї має *практичний характер*. Як підкреслює Сунь Шиянь, проблема їх науки не у тому, що теоретичні дослідження занадто далекі від реальності, а в тому, що вони занадто близькі до неї. Дослідники буквально одержимі утилітарною метою застосування своїх академічних досліджень у практичному секторі. Але це має своє пояснення. У зв'язку зі стрімким прогресом у відкритості Китаю зовнішньому світові та його участі в міжнародних справах протягом останніх 20 років, Китай зіткнувся з великою кількістю конкретних, реалістичних і нагальних міжнародно-правових проблем, які потребували вирішення. За таких обставин фундаментальні теоретичні дослідження видавалися такими, що влучно описується китайською метафорою «вода вдалині спрагу не втамує» (“远水解不了近渴”), тобто далекі плани не вирішують нагальну проблему [230, с. 36]. Крім того, значна частина китайських досліджень у галузі міжнародного права розглядає наукову теорію як дипломатичну політику, а правові питання – як

політичні, і поспішає з «політично коректними» висновками без серйозного, всебічного і неупередженого розгляду з об'єктивної точки зору. Таке дослідження може здаватися таким, що відстоює «праведну позицію» та захищає інтереси держави, але його реальна ефективність є сумнівною. Тому Сунь Шиянь переконаний, що для життєздатності міжнародного права як дисципліни потрібно позбутися прагматичних підходів, які так довго домінували і навіть монополізували міжнародне право в Китаї. Лише за допомогою такого процесу результати досліджень міжнародного права можуть забезпечити умови і основу для інновацій, яких вони прагнуть [230, с. 30]. Деяко під іншим кутом розглядають цю проблему професори Хе Чжипен і Сунь Лу, а саме з точки зору інституційного середовища. У надмірній «практичності» міжнародно-правової науки вони не вбачають недоліків. На їх думку, для стратегічного вирішення міжнародних питань, а також побудови китайської теорії міжнародного права особливий акцент потрібно зробити на зміцненні зв'язків між практичною сферою і теоретичним колом, а також на системній інституційній підготовці. Практичний сектор повинен отримувати підтримку на рівні стратегічних концепцій від теоретиків [52, с. 80]. Цей підхід підтримує і Вей Лейцзе. На його думку, спираючись на досвід Японії та США, необхідно ще більше залучати науковців до реальної практики міжнародного права, зокрема дво- та багатосторонніх переговорів щодо укладення міжнародних договорів або процедур врегулювання спорів [226, с. 152].

Відрив між дослідженнями внутрішньодержавного та міжнародного права. Під цим твердженням Сунь Шиянь має на увазі те, що ці дві правові системи наразі настільки пов'язані між собою, що дослідження лише національного чи іноземного права не є достатнім для вирішення поточних правових проблем держави. Базові знання міжнародного права необхідні кожному, хто вивчає внутрішньодержавне право [230, с. 34].

Застарілі методи викладання та неактуальний зміст навчальних програм. Необхідність реальної відповідності місцю і ролі, яке Китай бачить для себе на

міжнародній арені, та загальна мета побудови правової держави висувають *більш високі вимоги та стандарти до викладання і поширення* міжнародного права в Китаї. Оскільки Китай вважається великою державою в процесі становлення, міжнародне право також має перетворитися з іноді другорядної дисципліни на більш популярну та актуальну. Іншими словами, так як Китай справді набуває дедалі більшої ваги в міжнародному співтоваристві, він обов'язково має бути сильною державою і в міжнародному праві. Це вимагає не лише викладання з метою поширення базових теоретичних знань з міжнародного права та формування практичних навичок його застосування, але й потребує підвищення рівня володіння іноземними мовами, а також допоміжних знань з всесвітньої історії, міжнародної політики, історії міжнародних відносин тощо, формуючи таким чином здатність мислити в категоріях міжнародного права та принципу верховенства права [93, с. 296].

Про необхідність Китаю вирішити питання «недоліку мови» в контексті ширшого використання англійської мови ми вже зазначали у попередньому розділі. Підкреслимо, що це питання є частиною більш комплексної проблеми – культурного середовища формування китайської науки міжнародного права, тобто, з однієї сторони, стосується впливу китайської культури та мови у світі, а з іншої – ефективного використання західних мов. Китайські юристи-міжнародники розуміють, що сприйняття певної мови всіма країнами світу великою мірою залежить від загальної потужності країни, особливо від її культурної привабливості. Намагання зробити китайську мову однією з провідних у світі – це не та мета, яку можна легко досягти. Широке визнання мови насправді базується на далекосяжному впливі культури, а не навпаки, як це було, наприклад, з міжнародним впливом китайської мови часів династії Тан (VII-X ст.). Тому в процесі вдосконалення китайської теорії міжнародного права варто спочатку навчитися використовувати західні мови для пояснення власних поглядів на міжнародне право. Професори Хе Чжипен і Сунь Лу переконані, що спочатку це

краще робити вже загальновизнаною мовою, уникаючи надмірного підкреслення «китайської специфіки», адже це може зменшити можливість готовності іноземних держав прийняти погляди і позиції китайської теорії міжнародного права [52, с. 84]. Однак паралельно з цим Китаю необхідно продовжувати підвищувати міжнародний вплив китайської культури. Культурні конфлікти та концептуальні ідеологічні протистояння, як-от нерозуміння Заходом соціалістичного шляху розвитку КНР та лідерства КПК, серйозно перешкоджають побудові теорії міжнародного права з китайською специфікою, а також процесу інтернаціоналізації її концепцій і доктрин. Проблема у тому, що багато країн розглядають їх як результат китайської ідеології, яку просуває китайський уряд, а не як дослідження китайських академічних кіл, що мають національну специфіку.

Повертаючись до питання про навчальні програми, Лі Сюепін та Юй Мінью *пропонують реформувати і постійно доповнювати зміст навчальних програм новими ідеями, поглядами й теоріями з урахуванням, по-перше, темпів розвитку та змін міжнародного співтовариства в цілому, по-друге, «китайської специфіки» у теорії та практиці міжнародного права [93, с. 296]. Тому якщо говорити про методи викладання і поширення міжнародного права в Китаї, пропонується залучити передовий досвід і практику західних країн та внести певні фундаментальні зміни.* За останні роки завдяки сильній підтримці китайського уряду кількість китайських вчених-міжнародників, відряджених за кордон, значно зросла. Завдяки навчанню та обміну думками з іноземними колегами, вони перейняли західний досвід викладання та поширення міжнародного права й адаптували його до своєї викладацької та практичної діяльності в Китаї. Був сприйнятий підхід, що на додаток до традиційних методів викладання у вигляді теоретичного пояснення матеріалу, слід докладати більше зусиль для використання нових інтерактивних методів навчання, таких як кейс-метод (case study), моделювання судового процесу (moot court), юридична клінічна практика (law clinic teaching method), судові дебати (judicial debate) тощо, з метою

стимулювати інтерес студентів до міжнародного права, дати їм можливість не просто пасивно сприймати інформацію, а проявити ініціативу в отриманні знань з міжнародного права [93, с. 297].

Недостатньо високий рівень підручників з міжнародного права. Китайські юристи-міжнародники визнають, що в Китаї важко знайти підручники з міжнародного права, які б відповідали необхідним стандартам [230, с. 33; 226, с. 154]: надання повних і багатих теоретичних знань, врахування сучасних змін та осмислення відповідної міжнародної практики, а також відображення перспективи і парадигми авторського розуміння міжнародного права. За словами Сунь Шияня, порівняно з найкращими підручниками з міжнародного права у світі, китайські підручники не тільки не відповідають цим стандартам, але й мають дві невирішені проблеми: відсутність оригінальності та безперервності [230, с. 34]. Професори Хе Чжипен (何志鹏) та Сунь Лу (孙璐) додають, що між китайськими та англомовними підручниками існує чимала прірва за рівнем актуальності матеріалу, загальної логіки написання та структурою написання [52, с. 92]. Окрім «Міжнародного права» (“国际法”) Чжоу Геншена (周鲠生), написаного в 1970-х роках, підручник з міжнародного права (“国际法”) 1981 року за редакцією Ван Тея (王铁崖), який об'єднав зусилля майже всіх дослідників міжнародного права на той час у Китаї, став великим кроком вперед, адже здійснив прорив у деяких раніше існуючих обмежених уявленнях про міжнародне право. Стель, ідеї та основні підходи цієї праці слугували зразком для майже всіх підручників з міжнародного права, які були видані з того часу. До того ж більшість китайських підручників з міжнародного права виходять одним виданням, і лише деякі з них переглядаються та перевидаються. На противагу цьому, провідні підручники з міжнародного права у світі періодично перевидаються й адаптуються до останніх подій у міжнародному праві (наприклад, популярні в Китаї «Міжнародне право» Яна Броунлі було опубліковане в 9-му виданні у 2019 році, «Міжнародне право»

Малкольма Шоу – в 9-му виданні у 2021 році тощо). На жаль, жоден китайський підручник не досягнув такого рівня науковості та практичності. Справа в тому, що через слабкість базових теоретичних досліджень з міжнародного права, про які йшлося в попередніх пунктах, навряд чи вдасться створити підручник високого стандарту [230, с. 34].

Відсутність підготовлених кадрів, готових прийти на зміну старшому поколінню дослідників. Після більш ніж 20 років наполегливих зусиль Китай створив значну за масштабом і якістю групу дослідників міжнародного права, підготовлених в рамках китайської системи освіти [52, с. 81], але сучасна ситуація з кадрами не є оптимістичною. З точки зору кількості, хоча університети, науково-дослідні інститути та різні державні департаменти нараховують чимало викладачів і дослідників міжнародного права у своєму штаті, цього далеко не достатньо з огляду на величезний обсяг навчальних і практичних завдань, які перед ними стоять, і зростаючу потребу в дослідницькому потенціалі в галузі міжнародного права. З точки зору структури, коло дослідників міжнародного права можна охарактеризувати як перевернуту піраміду (на відміну від ситуації в багатьох інших юридичних дисциплінах), вершину якої займає старше покоління юристів-міжнародників, які поступово залишають цю діяльність; посередині знаходяться вчені середнього віку, які є і повинні бути активними у вирішенні основних завдань досліджень міжнародного права; а молодих науковців, які мають бути резервною базою міжнародного права, стає все менше. У плані якості, дослідники середнього віку не мають міцного фундаменту знань старшого покоління, в той час як молоді науковці, хоча можуть мати кращу базу знань, ніж їх старші колеги, не завжди готові присвятити себе академічній кар'єрі в галузі міжнародного права в Китаї. З погляду галузевої спеціалізації, значна кількість дослідників міжнародного права зосереджена в декількох найбільш популярних галузях, таких як право міжнародних організацій, міжнародне право прав людини або міжнародне кримінальне право, тоді як в деяких інших галузях, таких як право

збройних конфліктів [у китайській доктрині так називають міжнародне гуманітарне право], міжнародне водне право та міжнародне повітряне право, дослідників стає все менше і менше. Таким чином, наразі в Китаї все ще відчувається великий дефіцит дослідників і практиків міжнародного права [230, с. 37].

Недостатнє поширення міжнародного права на онлайн-платформах. Тут потрібно зазначити, що сучасним досягненням Китаю як високотехнологічної країни є те, що важливими каналами вивчення та поширення знань з міжнародного права стали китайський сервіс мікроблогів Sina Weibo та мобільна бібліотека на платформі WeChat. Однак в масштабах країни ці заходи не достатні [93, с. 290]. Лі Сюепін та Юй Мінью пропонують об'єднати необхідні ресурси для створення китайської платформи дистанційної освіти з міжнародного права. Наразі переважна більшість університетів Китаю створили платформи для онлайн-навчання, але курсів саме з міжнародного права ще не багато. На думку професорів Лі та Юй, створення та вдосконалення онлайн-курсів з міжнародного права, у тому числі використання інтерактивних форм навчання, можуть забезпечити підвищення якості викладання та ефективності використання ресурсів з міжнародного права, тим самим надаючи можливість досягнення високоякісних результатів викладання та поширення міжнародного права у Китаї [93, с. 297].

Світ не завжди розуміє концепції, які пропонує Китай. Як визнають самі китайці, іноді висунуті ними ідеї сформульовані дещо абстрактно чи завуальовано (з європейської точки зору), з використанням яскравих для носія китайської мови і культури, але незрозумілих для решти світу формул. Крім того, очевидні активні дії Китаю, пов'язані, приміром, з просуванням ініціативи «Один пояс, один шлях», захистом власних інтересів у Південно-Китайському морі, створенням Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, не пояснюються так само чітко і зрозуміло в офіційних документах, включаючи Білі книги. До того ж, чимало китайських термінів (та сама ініціатива «Один пояс, один шлях», «міжнародна дискурсивна

сила» тощо) мають парасольковий характер, маючи на увазі набір різного роду механізмів, інструментів і практик, від чого їх розуміння ще більше ускладнюється. Внаслідок цього концепції «мирного розвитку», «гармонійного світу», «китайської мрії», «спільноти єдиної долі людства», «міжнародних відносин нового типу» та багато інших вимагають конкретного наповнення, глибокої і системної аргументації, у тому числі і з точки зору міжнародного права, яка повинна уникати логічних протиріч і невідповідності між цими твердженнями і реальною практикою Китаю, що може викликати недовіру до Китаю з боку міжнародної спільноти. Успіх їх реалізації багато в чому залежить від того, наскільки ефективно Китай «перекладатиме» свої плани, концепції і проєкти зрозумілою світовій спільноті політичною, дипломатичною та міжнародно-правовою мовою.

Підсумовуючи питання недоліків китайської науки міжнародного права варто зазначити, що це жодним чином не заперечує її відчутний прогрес та важливі досягнення. Як стверджує Сунь Шиянь: «Навпаки, саме завдяки цим успіхам ми маємо впевненість і можливість аналізувати проблеми» [230, с. 38]. Недоліки, які існують у науці міжнародного права в Китаї, пов'язані з різноманітними факторами, які формуються не за один день, а тому не можуть бути задовільно вирішені в короткостроковій перспективі за допомогою якоїсь панацеї. Але китайські юристи-міжнародники погоджуються з тим, що відправною точкою має бути проведення більш глибоких теоретичних досліджень саме в контексті науки міжнародного права «з китайською специфікою» [230, с. 38; 238, с. 1; 52].

Що стосується перспектив розвитку китайської науки та дисципліни міжнародного права, то посилення Китаєм «міжнародної дискурсивної сили» як одного з важливих зовнішньополітичних пріоритетів за Сі Цзіньпіна неминуче призведе до суттєвих змін у дослідженні та викладанні міжнародного права. Цілком можливо, що за потужної державної підтримки дослідження в галузі

міжнародного права отримають значну інституційну підтримку і стабільне фінансування, і, як очікується, вийдуть на шлях потужного розвитку і швидкої модернізації протягом наступних десяти років. Китайські юристи-міжнародники багато дискутують про те, яка теорія міжнародного права потрібна сучасному Китаю і як він бачить світ і своє місце у ньому. Однак майже всі вони солідарні у тому, що насамперед необхідно інтегрувати національні умови, інтереси і культуру Китаю зі сферою міжнародного права, тобто надати процесам дослідження та викладання міжнародного права «китайської специфіки», і разом з тим, покладаючись на чинне міжнародне право продемонструвати, що Китай виступає за збереження, а не руйнування, міжнародної системи, дійсно дотримується міжнародного верховенства права та вдосконалює міжнародний порядок. Тільки так Китай може сподіватися на визнання та повагу інших країн світу.

Висновки до Розділу 2.

Враховуючи китайську офіційну історіографію, автор доходить висновку про те, що дослідження історії формування міжнародно-правової думки Китаю варто проводити за наступними періодами: доімперський (стародавній) Китай, імперський Китай, період Республіки та сучасний етап КНР.

Аналіз показує, що переважна більшість дослідників історії Стародавнього Китаю погоджуються з тим, що у доімперському та імперському Китаї здійснювались прогресивні кроки у напрямку розвитку міжнародного права. Відносини між державними утвореннями мали не тільки зовнішньополітичне спрямування, але й мали засади міжнародно-правового регулювання, що дає підстави говорити про формування тогочасного традиційного китайського міжнародного права. Зокрема, це виявилось у поступовому створенні фундаменту для подальшого формування основних інститутів міжнародного права у цьому регіоні. Крім того, імперський Китай створив особливу систему міжнародних відносин у Східній Азії («синоцентричний світовий порядок»), яка гармонійно відповідала конфуціанським постулатам про управління та підтримувала безпеку периферії «Серединної держави». Важливо, що ієрархічна структура управління традиційного китайського «світового порядку під небом» (концепція «Тянься») мала більше культурні та етичні виміри, ніж економічні чи політичні.

За таких умов не дивно, що Китай фактично не знав про існування тогочасного західного міжнародного права до того, як воно було запропоновано в Китаї західними місіонерами наприкінці правління династії Цін (до 1911 року). На той момент воно розглядалося як відгалуження 西学 – широкого терміну, що буквально означає «західні вчення», яке також включало західні природничі та соціальні науки того часу. Коли західна система міжнародного права, з одного боку, з її ідеями суверенітету і суверенної рівності, а з іншого – з нав'язуванням західними державами «нерівноправних договорів», проникала в Китай, це стало серйозним викликом для синоцентричного світового порядку. Історично

«нерівноправні договори» були першим практичним досвідом Китаю у сфері міжнародного права, і цей досвід вразив китайців через зовсім відмінні наслідки для країн різного ступеня цивілізованості (за західними мірками). Традиційне китайське міжнародне право опинилося під тиском західних міжнародно-правових інститутів, які не викликали довіри у китайців та посилювали глибоке відчуття несправедливості західного міжнародного права. Вони були змушені боротися з парадоксом юридичної рівності суверенних націй, гарантованої міжнародним правом, і нерівністю, що випливала з «нерівноправних договорів».

Як ми з'ясували, англomовна та китайськомовна література дещо по-різному оцінюють таку вимушену «зустріч» Китаю з міжнародним правом, але офіційна історіографія міжнародного права КНР стоїть на позиції, що суверенітет Китаю (включаючи територіальну цілісність, національну незалежність, тарифну автономію тощо) було глибоко підірвано, в результаті чого він перетворився на напівколоніальну державу. Це сформувало власний підхід до історичних подій протягом «століття приниження», але водночас вплинуло на національну рішучість досягти статусу великої, «цивілізованої» та рівноправної держави в міжнародному співтоваристві. У роботі продемонстровано важливість та неоднозначність оцінки цієї події, що до сьогодні впливає на китайське світосприйняття та ставлення до сучасного міжнародного права.

У китайських юристів-міжнародників часів пізньої династії Цін, Республіки, а потім КНР поступово формувалось розуміння необхідності локалізації західного міжнародного права для себе з метою захисту власних інтересів, у тому числі пошуку міжнародно-правових рішень для проблеми скасування «нерівноправних договорів». За словами професора Хе Ціньхуа (何勤华): «Зародження та розвиток сучасного міжнародного права Китаю – це процес, який походить від західного міжнародного права і поступово локалізується» [164, с. 50]. Тому для китайських авторів історія міжнародного права в Китаї пов'язана з його становленням як суверенної держави, здатної відстоювати свою нову міжнародну суб'єктність і

скасовувати «нерівноправні договори». Як справедливо зазначила Сюе Ханьцінь (薛捍勤): «Порівнюючи цю історію з історією західних держав, які були активними і рівноправними учасниками розвитку міжнародного права з моменту його зародження, легко зрозуміти, чому зберігається помітна різниця в поглядах» [135].

Підсумовуючи, варто зазначити, що сучасні дослідники обов'язково мають враховувати тисячолітній китайський досвід задля об'єктивної оцінки регіонального і міжрегіонального розвитку міжнародного права та його історії, що сприятиме розумінню сучасних китайських підходів до міжнародного права.

Наукові підходи в КНР до науки і практики міжнародного права визначаються багатьма факторами неправового характеру, серед яких найбільш важливими виступають історичний, культурно-філософський, економічний, політико-ідеологічний та лінгвістичний. З метою дослідження впливу на міжнародно-правову доктрину КНР в роботі використовувався міждисциплінарний метод, що дозволив комплексно проаналізувати фактори, які вплинули на її становлення та розвиток.

Фактично зазначені фактори здійснюють прихований або опосередкований (але від того не менш вагомий) вплив на формування міжнародно-правової позиції КНР та допомагають глибше зрозуміти причини її поведінки в тій чи іншій ситуації. На нашу думку, розгляд і характеристика цих факторів дозволить прогнозувати процес розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР, власне як і науки міжнародного права, а також те, як будуть вибудовуватися сучасні відносини між КНР та рештою держав світу.

Підсумовуючи це питання варто зазначити, що подальші наукові розробки сучасної міжнародно-правової доктрини КНР, враховуючи складність об'єкту дослідження, мають бути комплексними і набагато більшою мірою, ніж це стосується західної теорії, повинні включати вивчення філософії, історії, політики, ідеології, економіки та багатьох інших аспектів.

Наступним принциповим аспектом постало питання формування власної (китайської) міжнародно-правової доктрини. З метою юридичного обґрунтування своєї зовнішньої політики, в КНР була поставлена задача розробки власної міжнародно-правової доктрини та науки міжнародного права. Крім того, «теорія міжнародного права з китайською специфікою» покликана забезпечити більш логічне обґрунтування дипломатичної позиції країни. З огляду на те, що Китай з 1949 року накопичив певний досвід через міжнародно-правову практику, а також сформував власну дослідницьку базу на основі академічних досліджень, країна постала перед необхідністю і значною мірою викликом побудувати власну теорію міжнародного права. Китайські фахівці наголошують, що їх нові ідеї та концепції, ще не отримали широкої внутрішньої та міжнародної уваги в академічних колах, а провідні дослідження міжнародного права в сучасному Китаї не повною мірою демонструють позицію Китаю, китайський дух і китайську культуру. Підкреслюється, що Китай як велика країна, що розвивається, як важливий член міжнародного співтовариства, має велике значення для встановлення справедливості, стабільності, координації та сталого розвитку міжнародного права. Тому Китай повинен мати власну теорію в рамках міжнародного права. Теорія міжнародного права КНР також має бути належним чином інтегрована у світову науку міжнародного права.

В результаті десятиліть пошуків і практики, особливо після традиційної підтримки сталості в поглядах та, у той же час, сприяння інноваціям в період «реформ і відкритості», враховуючи потужний кадровий потенціал, особливості структури навчального матеріалу та змісту навчальних курсів, а також методів викладання цієї дисципліни, була сформована «модель викладання міжнародного права з китайською специфікою». Вивчення міжнародного права в Китаї за останні роки справді досягло значного прогресу. Однак все ще існують певні незадовільні аспекти в дослідженні, викладанні та поширенні міжнародного права

в Китаї, особливо якщо порівнювати китайський досвід з розвиненими західними країнами та країнами, що розвиваються, такими як Бразилія та Індія.

Китайські фахівці узагальнили недоліки китайської науки та дисципліни міжнародного права наступним чином: все ще бракує свідомого, систематичного, всебічного і глибокого вивчення основних теоретичних питань міжнародного права; надмірна зосередженість на практичних аспектах, що негативно впливає на незалежність та всебічність теоретичних підходів; тенденція до утилітаризму в дослідженнях; пропозиціям про створення науки міжнародного права з китайською специфікою ще не приділяється належної уваги; відсутність реальних інновацій та унікальних концепцій у сфері міжнародного права, які б привернули широку увагу з боку міжнародних наукових кіл; слабкість дослідницького колективу тощо. Намагання Китаю «китаїзувати» міжнародне право все ще тривають. З піднесенням Китаю та реалізацією ідеї «великого відродження китайської нації» це стає завданням першорядної важливості.

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОНЯТЬ НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У КНР

3.1. Основні категорії міжнародного права у сучасній правовій науці КНР

Для розуміння особливостей «теорії міжнародного права з китайською специфікою» необхідно дослідити підходи китайських науковців до найбільш важливих питань теорії міжнародного права, а саме: визначення поняття міжнародного права, його системи, функцій, принципів, джерел, а також співвідношення міжнародного та національного права. При цьому варто зауважити, що китайські дослідники загалом не схильні заглиблюватися у теорію міжнародного права, оскільки їх більше цікавить його реальне значення, зміст і можливості, зокрема, чим міжнародне право може бути корисним для Китаю і як захистити свої інтереси за допомогою цього інструменту. На підтвердження цього наведемо слова професора університету Цінхуа Лі Чжаоцзе (李兆杰): «Насправді, китайська міжнародно-правова спільнота свідомо обережно ставиться до великих теоретичних роздумів про міжнародне право. Приміром, Ван Тея постійно закликає китайських науковців зосередитися на конкретних питаннях, а не на абстрактних теоріях у викладанні та дослідженні міжнародного права в Китаї» [239, с. 415]. Фактично, на думку науковців, одними з суттєвих недоліків китайської науки міжнародного права є недостатнє розуміння ролі й функцій самого міжнародного права, а також надмірна «практичність» в його дослідженнях. Саме тому ми спостерігаємо не надто багато праць китайських юристів-міжнародників, присвячених фундаментальним питанням теорії міжнародного права. У цій роботі проаналізуємо погляди класиків китайської доктрини міжнародного права, які наполегливо і ґрунтовно працювали над створенням теоретичної бази міжнародно-правової науки Китаю. Хоча в силу

докорінної зміни сучасного світоустрою й геополітичної ситуації в світі після завершення ідеологічної боротьби двох систем (соціалістичної та капіталістичної), деякі з цих поглядів вже давно не вважаються актуальними, проте їх аналіз в цілому надає і доповнює загальну картину особливостей китайської науки міжнародного права. Тож, варто звернутись до розуміння китайською наукою базових понять теорії міжнародного права.

Зміст терміну «міжнародне право» (国际法) не був постійним – протягом усієї історії його застосування у теорії і практиці КНР, починаючи з 1949 року, він змінювався. Розглянемо визначення поняття міжнародного права і ставлення до нього у контексті різних періодів розвитку китайської науки.

«Озираючись назад, ставлення КНР до міжнародного права в перші 30 років з моменту її заснування в 1949 році, на мій погляд, має дві чіткі особливості: критичне невизнання і позитивне формування», – читаємо у збірнику лекцій з міжнародного права судді Міжнародного суду ООН Сюе Ханьцінь (薛捍勤) [240, с. 22]. Мова йде про крайню суперечливість, притаманну зовнішньополітичній позиції та науці КНР у 50-70 роки. У виступах керівників чи навіть в одній статті того періоду можна знати заяви, які повністю заперечують норми загального міжнародного права, поряд з посиланнями на норми того ж права для захисту власної позиції. З одного боку, за словами професора Пань Дзюньу (潘俊武), Китай дуже критично ставився до міжнародного права Заходу, називав його «буржуазним продуктом» [63, с. 238], яке в першу чергу захищало інтереси колоніальних та імперіалістичних держав на шкоду більшості країн, що розвиваються (*яких ще й назвали «нецивілізованими», у яких має бути інший статус на міжнародній арені, ніж у «цивілізованих»*). У певному сенсі новостворена соціалістична країна сприймалася як «опонент і революціонер правового порядку» [241]. З іншого боку, уряд КНР не відкидав повністю міжнародне право як імперіалістичний або західний інструмент стримування та експлуатації Китаю [60, с. 879]. Як нова країна з фундаментальною зміною

суспільно-політичного устрою, Китай не хотів бути державою «поза законом». КНР однозначно підтримала цілі й принципи Статуту ООН одразу після свого заснування і визнала, що ці принципи відповідають прагненням народів світу до підтримання миру [240, с. 22]. Внаслідок такого суперечливого ставлення до міжнародного права китайська наука не змогла у той період напрацювати власне достатньо чітке та об'єктивне визначення міжнародного права.

У перші десятиліття свого існування підхід КНР до міжнародного права перебував під значним впливом радянської теорії та практики. Навіть у пізніші роки після погіршення відносин між КНР та СРСР марксистська теорія класової боротьби та пролетарського інтернаціоналізму продовжувала впливати на китайські юридичні дослідження та викладання [240, с. 25]. У 1950-х роках китайські вчені загалом дотримувалися радянського визначення міжнародного права [242, с. 250]. Як іронічно зазначають автори відомого посібника «Народний Китай і міжнародне право» 1974 року Хунда Цю (傅崑成) та Джером Алан Коен (孔杰荣): «Тим, хто знайомий з радянськими працями з міжнародного права 1950-х років, може знадобитися додаткова порція терпіння через похідний характер значної кількості китайських матеріалів від радянських ідей. Однак, на їх думку, потрібно звертати увагу на те, якою мірою китайські вчені адаптували радянську доктрину до досвіду і ситуації в Китаї» [123, с. 25]. Відповідно до радянського вчення про те, що «міжнародне право, окрім того, що є сукупністю принципів і норм, яких повинна дотримуватися кожна країна, є також, як і будь-який закон, політичним інструментом; незалежно від того, чи є країна соціалістичною, чи капіталістичною, вона певною мірою використовуватиме міжнародне право у здійсненні своєї зовнішньої політики» [242, с. 245], міжнародне право для комуністичного Китаю було, по-перше, засобом досягнення соціалістичної революції та модернізації держави, і китайські наукові праці того часу відображали насамперед таку точку зору [60, с. 880], а по-друге, інструментом зовнішньої політики держави [242, с. 245]. Як описав міжнародне право Чжу Ліжу

(朱力如) у своїй статті в офіційній газеті КПК «Женьмінъ жибао» (人民日報) 1957 року: «Міжнародне право є одним з інструментів вирішення міжнародних проблем. Якщо цей інструмент корисний для нашої країни, для соціалістичної справи або для справи народів світу, ми будемо його задіювати. Якщо ні – ми не будемо його використовувати і повинні створити новий інструмент на заміну» [243]. Важливо відмітити, що такий підхід є не просто висловлюванням окремого юриста-міжнародника, а цілим напрямком для всієї китайської науки міжнародного права. Це визначення ніколи не піддавалося сумніву і в різних модифікаціях дуже часто зустрічається в китайській юридичній літературі тих років. Зокрема, цю думку підтримував у 80-х роках і Лю Фенмін (刘丰名), який досліджував взаємозв'язок між міжнародним правом і програмою модернізації Китаю: «Для нашої країни [сучасне міжнародне право] є незамінним правовим засобом для здійснення соціалістичної модернізації. Наприклад, для того, щоб розвідувати ресурси біля нашого узбережжя, ми повинні вивчити правовий статус континентального шельфу, рибальської зони та виключної економічної зони, а також міжнародні норми і звичаї між державами при розмежуванні цих регіонів. Для того, щоб впроваджувати іноземні передові технології, ми повинні негайно вирішити проблеми міжнародного патентування, захисту торговельних марок, інтелектуальної власності та інші. Для створення безпечного і мирного міжнародного середовища для нашого соціалістичного будівництва ми повинні активно включитися в міжнародну законодавчу діяльність і посилити зусилля в рамках ООН» [244]. Інший китайський дослідник, Лін Цзіньжун (李金荣) у своїй статті «Посилення вивчення міжнародного права на службі реалізації чотирьох модернізацій» підкреслював роль міжнародного права як інструменту для зовнішньої політики КНР: «Оскільки міжнародне право перебуває на службі зовнішньої політики [держави], необхідно використовувати його для ефективної реалізації нашої зовнішньої політики» [245]. Усі ці визначення цитуються чи не в

усіх китайських підручниках міжнародного права для пояснення домінуючого у той період політико-орієнтованого підходу до міжнародного права.

З початком політики «реформ та відкритості» у 1978 році поступово змінюються і підходи до визначення міжнародного права (*хоча залишалися поодинокі випадки, коли дослідники дотримувались колишніх застарілих ідей*): ідеї радянської науки відходять на задній план, політико-орієнтований підхід зазнає критики, в центрі уваги – прагматичний підхід до міжнародного права та необхідність вирішувати питання економічного зростання. Китайський уряд вирішив відкрити Китай для світу і змістити пріоритет роботи з класової боротьби на розвиток економіки, міжнародне право, відповідно, отримало нову роль – сприяння економічному розвитку. Відтоді воно розглядається як ефективний метод інтеграції Китаю в міжнародне суспільство задля економічної вигоди [58, с. 1128]. Стало зрозуміло, що реальні потреби країни вимагають дотримання усталених норм міжнародного права для ведення нормальних економічних відносин з іноземними державами.

У 1979 році професори Ван Тєя (王铁崖) та Вей Мінь (魏敏) опублікували в «Жєньмінь жибао» статтю під назвою «Необхідність посилити дослідження з міжнародного права» [246, с. 3], а у 1981 році – підручник з міжнародного права, що досі вважається класикою китайської науки. У своїх дослідженнях вони критикували політико-орієнтований підхід наступним чином: «[Ця] теорія змішує право і політику і намагається змусити міжнародне право слідувати за зміною політики певних великих держав... Вона розглядає зовнішню політику [держав] як основу міжнародного права і навіть розглядає зовнішню політику як міжнародне право. Розглядати право і політику як одне і те ж саме – помилково» [247, с. 38]. Пань Баоцунь (潘抱存) теж приєднався до критики: «Теорія, орієнтована на політику, розглядає владу як ядро міжнародної політики і міжнародного права. [Дослідники] розглядають політику як визначальний фактор [для формування міжнародного права], а останнє є конкретним вираженням зовнішньої політики

держави. Це правда, що міжнародні політичні відносини мають порівняно значний вплив на формулювання міжнародного права, і ставлення кожної держави до міжнародного права ґрунтується на її зовнішній політиці, однак міжнародне право – це питання надбудови, і воно, в кінцевому рахунку, визначається міжнародними економічними відносинами» [248, с. 84]. Виходячи з таких міркувань, у 80-х роках порівняно з попереднім періодом чимало юристів-міжнародників КНР почали пропонувати власні визначення міжнародного права.

Професор Чжоу Геншен (周鯁生) охарактеризував міжнародне право наступним чином: «Міжнародне право формулюється в процесі міжнародних домовленостей і визнається різними країнами як загальновизнане. Воно виражає волю правлячого класу цих країн і є сукупністю норм поведінки, що мають юридично обов'язкову силу для країн у їхніх міжнародних відносинах, включаючи принципи, правила та інститути» [249].

Професор Чжу Ціву (朱奇武) у 1981 році розкритикував визначення Чжоу Геншена як таке, що не пояснює чітко роль сучасного міжнародного права в регулюванні відносин боротьби і співпраці між країнами з різними соціальними та економічними системами. У визначенні йдеться лише про юридично обов'язкову силу міжнародного права, не пояснюючи, як міжнародне право може бути використане для забезпечення виконання правових норм. Професор Чжу запропонував власне визначення: «Міжнародне право створюється шляхом укладення угод у міжнародних відносинах, виражає узгоджену волю панівного класу країн і гарантується виконанням примусових заходів, що вживаються країнами індивідуально або колективно. Це сукупність юридично обов'язкових норм поведінки, які визнаються відповідними країнами для регулювання відносин боротьби та співробітництва між країнами» [250, с. 53].

Фактично, у цей період деякі китайські вчені все ще дотримувались визначення міжнародного права, схожого на визначення радянських авторів 1960-х років і підтримували точку зору, запропоновану Чжу Ціву. Лю Фенмін,

наприклад, стверджував: «Міжнародне право – це сукупність різних принципів, норм та інститутів, що регулюють відносини боротьби і співробітництва між державами, відображають узгоджену волю правлячого класу різних держав, вводяться в дію за допомогою домовленостей між державами і повинні підтримуватися індивідуальними або колективними [зусиллями] держав [244, с. 4]. Тим не менш, судячи з усього, ця думка не стала популярною в Китаї. Зазначимо, що ці визначення не позбавлені як переваг (*окремо виділяються норми, принципи та інститути – прообраз системи міжнародного права; їх юридично обов’язкова сила; дотримання забезпечується примусом*), так і недоліків (*просто сукупність норм, а не їх чітка система; класовий характер; значення міжнародного права – у регулюванні відносин боротьби та співробітництва*), які, очевидно, були відголоссям тієї епохи.

Підручник за редакцією професорів Ван і Вей містить традиційне для китайської науки визначення міжнародного права, відмінне від пропозицій зазначених вище колег: «Міжнародне право є насамперед правом між державами. Тобто, це сукупність обов’язкових принципів, правил і норм, що регулюють відносини між державами. Ми використовуємо слово “насамперед” [у цьому визначенні] тому, що, крім держав, у міжнародному співтоваристві існують державоподібні утворення та міжнародні організації, створені державами. У певних умовах і межах вони є суб’єктами міжнародного права, і їхні відносини також підпадають під дію принципів, норм і правил міжнародного права» [247, с. 1]. Бачимо, що в основу цього визначення покладено найбільш широке розуміння міжнародного права як сукупності юридичних норм, що регулюють відносини між основними суб’єктами – державами. Такий підхід перейняли і колективи авторів Великої енциклопедії Китаю 1984 року («міжнародне право – це сукупність юридично обов’язкових норм, принципів та інститутів, основним об’єктом регулювання яких є відносини між державами; особлива галузь права») [6, с. 189] та Юридичного словника 1985 року («міжнародне право покликане регулювати

взаємовідносини між державами в їхньому міжнародному спілкуванні, тобто є сукупністю принципів та інститутів, що регулюють права та обов'язки держав») [251]. Справедливості ради варто зазначити, що далі у статті Великої енциклопедії, присвяченій міжнародному праву, вказано: «...але держави не є єдиними суб'єктами міжнародного права; за певних умов і в певному обсязі державоподібні утворення та міжнародні організації, а також певною мірою фізичні особи можуть бути суб'єктами міжнародного права, які надають права та створюють зобов'язання за міжнародним правом. Їхні відносини також регулюються принципами, нормами та інститутами міжнародного права» [6, с. 189]. Звернемо увагу на вираз «надають права та створюють зобов'язання», який дещо відрізняється від формулювань, прийнятих в українській науці щодо суб'єктів міжнародного права: «що володіють міжнародними правами та несуть міжнародні обов'язки» [2, с. 63], «які володіють здатністю самостійно реалізувати права і обов'язки» [96, с. 69], «здатні безпосередньо володіти правами та обов'язками за міжнародним правом, брати участь у створенні та здійсненні його норм» [252, с. 21]. Можна припустити, що китайські автори своїм формулюванням прагнуть більше наголосити на тому, що саме держави є суверенними правоутворюючими суб'єктами міжнародного права.

Зазначимо одразу про міжнародну правосуб'єктність фізичних осіб. Сформульований в Енциклопедії підхід не є домінуючим у китайській науці. Переважна більшість китайських науковців не погоджуються з тим, що фізичні особи повинні бути суб'єктами міжнародної правової системи (*це відповідає загальному підходу китайської доктрини, яка завжди ставила на перше місце принцип державного суверенітету*). На їх переконання, якби індивіди стали суб'єктами міжнародного права, сама основа, на якій побудований міжнародний правопорядок, була б зруйнована [253, с. 98-99].

Не можна не зазначити, що професор Ван Тея окремо працював над питанням про те, як створюються норми міжнародного права. Його погляди як

одного з найвидатніших юристів та дослідників міжнародного права досі домінують в науковій теорії та практиці Китаю [57, с. 1]. Він був прихильником радянської ідеї класового характеру міжнародного права та теорії «узгодження волей держав» Г. І. Тункіна (*але як пізніше пояснив автор, те, що відображено в підручнику 1981 року, не є результатом останніх досліджень; приписування класового характеру міжнародному праву в цьому підручнику слід розглядати, перш за все, як відбиток радянського впливу* [177, с. 193]). На думку професора Вана, «хоча держави підпорядковуються обов'язковій силі міжнародного права, вони самі є творцями міжнародного права. Тому основу юридичної сили міжнародного права можна приписати лише самим державам, тобто волі *держав*» [177, с. 206]. Він наголошував, що така воля не є свавільною волею однієї держави і не відноситься до «спільної волі» (common will) держав, а скоріше є угодою між волею різних держав (reconciled will) [177, с. 206]. Виникають логічні запитання: що таке «узгоджена воля»? Чим вона відрізняється від «спільної волі»? Професор Пань Дзюньу (潘俊武) стверджує, що на ці базові питання ще ніхто не дав належних зрозумілих відповідей [57, с. 4]. Професор Лю Фенмін (刘丰名), теж прихильник цієї теорії, робить припущення, що підстави «узгодженої волі» і «спільної волі» різні, перша встановлюється на основі пошуку спільних позицій держав різних соціальним систем при збереженні відмінностей у міжнародних справах, тоді як друга – на основі тотожності класового інтересу [244, с. 19-20]. Інші вчені, як правило, поділяли точку зору професора Вана, по-різному акцентуючи на тому, чия ж воля має узгоджуватися. Приміром, професор Чжоу Геншен наголошував, що міжнародне право «повинно одночасно представляти узгоджену волю *правлячих класів* держав з різними політичними та соціальними системами» [249, с. 8]. А професор Лу Їнхуей (卢莹辉) підкреслював, що «міжнародне право відображає узгоджені *інтереси* різних держав і може бути створене лише за домовленістю» [254].

Підхід китайських науковців до питання про класовий характер міжнародного права та «узгодження воль» підводить до іншого цікавого теоретичного питання, яке жваво обговорювалося ними у 50-60-х роках під впливом радянської теорії міжнародного права: чи існує один, два або три типи міжнародного права – так званого питання про *системи міжнародного права*. Серед китайських вчених-міжнародників, схоже, було досягнуто консенсусу на рахунок того, що не існує єдиної системи міжнародного права, обов'язкової для всіх держав. Адже якщо вважати, що міжнародне право – це інструмент в руках держав, протилежних за своїм соціально-економічним ладом, то чи існують у такому випадку норми, застосовані до всіх держав, незалежно від класової природи їхніх політичних систем? Крапку в цьому питанні китайські юристи-міжнародники намагалися поставити на дискусії в Шанхаї 1958 року, організованої Шанхайською асоціацією права та Східнокитайським інститутом політичних наук і права. Очевидно, що дискусія китайських вчених відбувалась не без впливу радянської доктрини міжнародного права. Висловлені на ній точки зору можна поділити на три групи:

1. існують дві системи міжнародного права: соціалістичне, що застосовується до соціалістичних держав і буржуазне – до капіталістичних держав;
2. існують інші дві системи: соціалістичне та загальне міжнародне право, відповідно заперечувалось існування капіталістичного міжнародного права. Зазначимо, що західні автори, як правило, теж не зовсім визнавали міжнародне право соціалістичних країн та відкидали визначення поняття міжнародного права, яке пропонували їх дослідники [255, с. 18];
3. існують три системи: соціалістичне, капіталістичне і загальне міжнародне право, засноване на мирному співіснуванні держав з різним соціально-економічним ладом.

Матеріали виступів науковців були опубліковані редакцією журналу «Юридична наука» (“ 法学 ”) [256]. Починаючи з політики «реформ та

відкритості» подібні дискусії про системи міжнародного права втратили актуальність, а на сьогодні вони й зовсім відійшли у минуле. Професор Лі Чжаоцзе (李兆杰) стверджує: «У певному сенсі відсутність теоретичних дебатів у китайській міжнародно-правовій спільноті є свідченням загальної згоди щодо природи сучасного міжнародного права. Очевидно, що китайські вчені погоджуються з тим, що існує лише одне міжнародне право, яке застосовується до всіх міжнародних суб'єктів» [239, с. 416]. Тим не менше, сучасні публікації з міжнародного права [240, с. 25] не обходяться без згадки про обговорення систем міжнародного права у 50-60-х роках. По-перше, це демонструє одну з важливих особливостей китайської доктрини того часу – вплив радянської науки міжнародного права та теорії марксизму; по-друге, вказує на шлях, який Китай пройшов до визнання сучасного універсального міжнародного права як єдиної системи, що врегульовує відносини між усіма державами світу.

На сьогодні найбільш поширеним та загальноприйнятим у китайській науці визначенням міжнародного права вважається наступне: «Міжнародне право – це сукупність юридично обов'язкових принципів, норм та інститутів, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права, насамперед між державами» [257, с. 1]. Фактично, воно нічим не відрізняється від визначення у підручнику Вана Тєя та Вей Міня 1981 року, за яким міжнародне право тлумачиться як «право переважно між державами» і «сукупність обов'язкових принципів, правил і норм, які насамперед регулюють міждержавні відносини» [247]. Ці визначення свідчать про те, що основна частина китайських науковців досі розглядає міжнародне право як право між державами (*що знову-таки відповідає загальному підходу китайської доктрини, для якої в центрі уваги завжди був принцип державного суверенітету*). Сучасні китайські юристи-міжнародники зазначають у своїх підручниках, що їх визначення міжнародного права в основному збігаються з визначеннями, які пропонують їх західні колеги (Л. Оппенгейм, Дж. Старк, М. Беджауї тощо) [257, с. 1; 58, с. 1133]. Однак не враховується важлива деталь: це

автори, які працювали над темою багато десятиліть тому. Не можна сказати, що їх лаконічні визначення міжнародного права з акцентом на регулюванні насамперед відносин між державами зовсім не актуальні. Проте, на нашу думку, сучасна наука міжнародного права КНР потребує більш точних і об'ємних визначень міжнародного права, адаптованих до сучасних реалій, які давали б повне уявлення про міжнародне право як особливу систему права, враховували його природу та основні особливості, а також вимагає пояснення та вдосконалення теорії «узгодження воль». Вважаємо, що китайським вченим цікаво було б ознайомитися з підходами українських юристів-міжнародників до визначення міжнародного права та природи його юридично обов'язкової сили.

Що стосується питання про функції міжнародного права, як вказує професор Хунда Цю (傅崑成), більшість китайських науковців або оминають це питання, або дотримуються більш нейтрального підходу в обговоренні функцій міжнародного права. Професор Вей Мін (魏敏) – один з небагатьох, який задавався питанням як правильно пояснити функцію міжнародного права в міжнародних відносинах. На його думку, по-перше, міжнародне право виконує роль критерія для визначення фундаментальних питань добра і зла в міжнародному співтоваристві. По-друге, воно слугує юридичною формою самообмеження і взаємного стримування на основі рівності між країнами з метою встановлення належного міжнародного порядку. По-третє, міжнародне право виступає в якості юридичної основи для встановлення конкретних міжнародних прав і обов'язків для країн у процесі їх взаємного спілкування. Професор Вей стверджує, що ці три функції міжнародного права взаємопов'язані та взаємно доповнюють одна одну, тобто не можна підкреслювати якусь одну його роль, ігноруючи інші. Для вивчення функцій міжнародного права слід розглядати ці три складові як єдине ціле [258, с. 15-18]. У їх спільному з Ваном Тея підручнику 1981 року теж вказано, що функція міжнародного права полягає насамперед у регулюванні відносин між державами з метою підтримки їхніх нормальних

стосунків [247]. Підручник з права 1984 року функції міжнародного права описує наступним чином: «Основна функція міжнародного права в міжнародних відносинах полягає в тому, щоб сприяти комунікації між країнами, регулювати міждержавні відносини, охороняти мир у всьому світі, прагнути до встановлення міжнародного порядку рівності, служити справедливій боротьбі проти імперіалізму, гегемонізму і колоніалізму. У нашій країні ми повинні використовувати інструмент міжнародного права для реалізації завдань соціалістичної модернізації» [259]. Власне, з 80-х років думка китайських науковців про функції міжнародного права не змінилася. Якщо не брати до уваги відбитки ідеології тієї епохи, можна сказати, що китайські науковці загалом виокремлюють такі основні функції міжнародного права: регулятивну (врегулювання міжнародних відносин), координуючу (встановлення прав і обов'язків для держав), охоронну (захист миру в усьому світі), аксіологічну (цінність міжнародного права у розмежуванні правомірного і неправомірного).

Окремої уваги заслуговує підхід китайської доктрини до проблеми співвідношення міжнародного і національного (внутрішньодержавного) права. Загалом взаємозв'язок між міжнародним і національним правом включає два основних питання: перше – чи належить міжнародне право і внутрішнє право до однієї системи або до двох систем; друге – це питання про те, як міжнародне право має бути реалізоване на внутрішньодержавному рівні [257]. У цьому дослідженні розглянемо позиції китайських науковців щодо цих питань. Як зазначає професор Хунда Цю (傅崑成): «У 1950-х роках, за винятком нетривалої критики західних теорій про зв'язок між міжнародним і національним правом, це питання зазвичай ігнорувалося китайськими дослідниками, які ніколи не обговорювали китайську практику або теорію, якій вони надавали перевагу» [58, с. 1145]. По суті, ця особливість зберігається до сьогодні. Навіть у сучасних китайських дослідженнях підкреслюється: «Для Китаю взаємозв'язок між міжнародним та внутрішнім правом є досить слабкою сферою теоретичних досліджень» [260, с. 2]. Якщо в

багатьох західних країнах традиційний підхід до цього питання переважно йшов у руслі моністично-дуалістичних дебатів, то в Китаї спостерігалася дещо інша ситуація.

Одним із перших китайських науковців, які зацікавилися цим питанням, був автор першої в Китаї монографії з міжнародного права 1964 року Чжоу Геншен. У цій праці професор Чжоу здійснив всебічний огляд західних теорій з цього питання [249, с. 16-20]. Він критикував моністичну теорію примата міжнародного права над національним, оскільки, на його думку, вона призводить до заперечення державного суверенітету. Професор Чжоу також вважав, що моністична теорія відображає імперіалістичну політику контролю над світом через «світове право» або «світовий уряд». Що стосується дуалістичної теорії, Чжоу Геншен вважав, що вона перебільшує формальний антагоністичний аспект міжнародного права і національного права, ігноруючи практичний зв'язок між ними. Цей зв'язок, на його думку, ґрунтується на тому об'єктивному факті, що держави не тільки створюють національне право, але й беруть участь у міжнародному правотворчому процесі. Він дійшов висновку, що, якщо дослідити сутність цих двох правопорядків, то *не повинно виникати питання про те, який з них є вищим за інший*. Тому в кінцевому підсумку питання про співвідношення міжнародного та національного права – це питання про те, як держава імплементує міжнародне право у свій національний правопорядок, а також питання про виконання своїх зобов'язань, взятих на себе за міжнародним правом [239, с. 434-435]. Професор Чжоу резюмує: «Міжнародне право за своєю природою є обов'язковим для держави і не є безпосередньо обов'язковим для її органів влади чи населення. Навіть якщо національний закон суперечить міжнародному праву, суд цієї держави все одно зобов'язаний виконати цей закон, але держава візьме на себе відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань. Оскільки держави визнали норми міжнародного права, вони зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність до зобов'язань, взятих на себе за міжнародним

правом. Що стосується питання про те, як виконати цю вимогу, то воно залишається на розсуд різних держав» [249, с. 20]. У такий спосіб Чжоу Геншен висунув «теорію природної узгодженості» (自然调整论), яка відрізняється від монізму та дуалізму, і загалом, як бачимо, ближча до дуалізму [260, с. 2]. Зазначимо, як визнають самі китайські науковці, погляди Чжоу Геншена на цю проблему певною мірою сформувалися під впливом ідей радянського вченого Ф. І. Кожевнікова, праці якого у 50-х роках активно перекладали китайською мовою. У 1957 році він, зокрема, писав: «Міжнародне право і національне право за своєю природою не повинні ні суперечити одне одному, ні мати примат одного над іншим» [261, с. 15]. Схожість формулювань його китайського колеги очевидна.

Як зазначив сучасний дослідник китайського підходу до міжнародного права Філ Чан (Phil C.W. Chan), цікаво, що аналіз професором Чжоу у 60-х роках зв'язку між міжнародним правом і внутрішньодержавним правом у національній правовій системі (не обов'язково китайській або соціалістичній) був ідентичний висновку Верховного суду США у справі «Медельїн проти Техасу» 2008 року [60, с. 888]. Суд висловив позицію щодо того, як, на його думку, співвідноситься міжнародне право та національне право США. З цього приводу Суд зазначив, що «не всі зобов'язання за міжнародним правом автоматично стають обов'язковим федеративним правом, що застосовується в судах США» [262, с. 8]. Навіть Статут ООН є договором, обов'язковим для США лише на міжнародному рівні, і не має юридичної сили в американській правовій системі без імплементації законодавства, прийнятого Конгресом США, за винятком випадків, коли Статут являє собою самовиконуваний договір (*що не вимагає прийняття відповідного законодавства для свого ефективного застосування в національній правовій системі*), що, за висновком Суду, не є таким випадком [60, с. 888]. Крім того, відповідно до рішення Суду, рішення МС ООН не підлягають прямому застосуванню згідно з внутрішнім правопорядком США [262, с. 1346].

Наступні покоління китайських дослідників загалом теж дотримувалися підходу Чжоу Геншена. На підтвердження цього наведемо кілька прикладів. Підручник 1981 року за редакцією Ван Тея і Вей Міна теж відкидаючи моністичну теорію як спробу підірвати принцип державного суверенітету, пояснював питання співвідношення наступним чином: «Міжнародне право і національне право – це дві системи права, або можна сказати, що міжнародне право є особливою системою права, яка відрізняється від національного. Однак, оскільки національне право створюється державами, а міжнародне – за участю держав, між цими двома системами існують тісні зв'язки: взаємне проникнення і взаємне доповнення. В принципі, коли держави створюють національне право, вони повинні брати до уваги вимоги міжнародного права. Аналогічно, коли держави беруть участь у прийнятті міжнародного права, вони також повинні розглядати його з точки зору національного права. На практиці існують різні методи вирішення або уникнення конфлікту між міжнародним та внутрішньодержавним правом. Якщо держава приймає закон, який явно суперечить принципам, нормам, правилам або інститутам міжнародного права і, таким чином, порушує законні права та інтереси іншої держави, то він стає міжнародним протиправним діянням і постає питання про настання міжнародної відповідальності. Тут *не йдеться про принципову суперечність* між міжнародним та національним правом» [247, с. 44]. Ті ж самі думки простежуються у Лю Фенміна (刘丰名), який у 1982 році писав: «Що стосується нашої соціалістичної держави, то в принципі *питання конфлікту між сучасним міжнародним правом і національним правом не виникне*. ... ми не візьмемо на себе жодних міжнародних зобов'язань, що суперечать нашим принципам внутрішньодержавного права, і не приймемо жодних національних законів і правил, що суперечать міжнародним зобов'язанням, які ми взяли на себе» [244, с. 5]. Дослідник Інституту міжнародного права Китайської академії суспільних наук Сунь Шиянь (孙世彦), який працював над цією тематикою уже в 2000-х роках, зазначав: «Протягом значного періоду часу міжнародне право і

внутрішньодержавне право дійсно на практиці були двома окремими галузями і системами права, незалежними і такими, що не впливають одна на одну, незалежно від того, як юристи теоретично сприймали взаємозв'язок між міжнародним правом і внутрішньодержавним правом... Не заглиблюючись у теоретичні питання про те, чи належить міжнародне право і внутрішнє право до однієї правової системи, чи є вони вищими або нижчими, чи є *pacta sunt servanda* «вищою нормою», ми повинні визнати, що в юридичній практиці міжнародне право все частіше стає стандартом, який регулює і керує відповідними нормами внутрішнього права» [230, с. 31-33]. Такими були і залишаються доктринальні підходи у китайській науці до питання співвідношення міжнародного і національного права.

З наведених нами поглядів провідних китайських науковців можемо зробити висновок, що китайська міжнародно-правова доктрина достатньо обережна у своїй позиції щодо однозначного відношення до моністичної чи дуалістичної теорії. З огляду на те, що у сучасній західній науці багато юристів – фахівців міжнародного права прагнуть позбутися дихотомії монізму і дуалізму [2, с. 226], а більшість держав світу використовують певну комбінацію цих двох концепцій в залежності від специфіки своєї правової системи, ситуація в Китаї не виглядає чимось дивним, але має свої особливості. Китайські правознавці замість монізму чи дуалізму надають перевагу концепції «природної узгодженості» (自然调整论) міжнародного і національного права Чжоу Геншена. Основний зміст цієї теорії полягає в наступному: міжнародне право і внутрішньодержавне право є двома правовими системами, які взаємопов'язані, взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну, і за певних умов трансформуються одна в одну. Тому з політико-правової точки зору не існує питання про переважну силу норм національного і міжнародного права один над одним – у випадку, якщо держава добросовісно виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання, взаємовідносини національного і міжнародного права узгоджуються природним чином і конфлікту

між ними не виникає [260, с. 2]. Таким чином, на думку китайських науковців, у питаннях співвідношення міжнародного та національного права найважливішим є збереження цілісності та гармонії між двома правопорядками. Такий підхід робить акцент на практичній координації та узгодженні між двома правовими системами [239, с. 435]. Можемо припустити, що західним аналогом «теорії природної узгодженості» Чжоу Геншена є «теорія координації» Яна Броунлі (охарактеризована в українській науці як сучасний варіант дуалістичної теорії [2, с. 227]), згідно з якою міжнародне право і національне право не вступають в конфлікт як системи, оскільки діють у різних сферах: кожна з них є вищою у своїй царині. За колізії зобов'язань та нездатності держави на внутрішньодержавному рівні діяти відповідно до вимог міжнародного права, національне право не може розглядатися як недійсне. Це зумовлює лише міжнародно-правову відповідальність держави за невиконання своїх міжнародних зобов'язань. Завершуючи цю тему, Ян Броунлі пише: «Кожній з двох систем [національному праву і міжнародному праву] належить верховенство у своїй сфері, і жодна з них не має переваги над іншою» [12, с. 33, 53]. Такі ж аргументи використовував і Чжоу Геншен.

Існує й альтернативна точка зору. Деякі іноземні науковці, приміром, Крістін Кауфманн (Швейцарія), Йоганнес Чан (Гонконг), Роберт Хойзер (Німеччина) вважають, що є підстави відносити КНР до моністичної країни. Логіка їх міркувань наступна: міжнародний договір автоматично стає частиною національного законодавства після його ратифікації законодавчим органом – Всекитайськими зборами народних представників. Оскільки немає потреби у трансформації чи інкорпорації міжнародного права у національне, то Китай можна вважати прихильником теорії монізму [263, с. 22; 264, с. 194]. Як і у кожній моністичній країні, конфлікти між положеннями міжнародного та національного права, безперечно, можуть виникнути, тому важливо досить детально розглянути договір перед його ратифікацією, щоб зменшити можливість колізій між

національним та міжнародним правом. Крім того, для уникнення колізій КНР залишає за собою право робити застереження щодо певних положень договору, які суперечать її національному законодавству. Проте, як показує практика, КНР не приєднується до тих міжнародних угод, які забороняють застереження та явно суперечать «китайській традиції» [265, с. 44] (наприклад, деякі міжнародні договори у галузі міжнародного права прав людини). Однак, якщо конфлікт між міжнародним та національним правом все ж таки виникає, то норма міжнародного права має перевагу над національною. Отже, саме міжнародне право, що міститься в міжнародному звичаєвому праві або в міжнародному договорі, є пріоритетним по відношенню до національного права [266, с. 167]. На чому ж ґрунтуються такі аргументи західних дослідників?

На відміну від інших країн, співвідношення між міжнародним та національним правом не врегульовано чинною Конституцією КНР 1982 року. В Основному законі Китаю ні слова немає про те, яка норма має переважну силу: правило, встановлене міжнародним договором КНР, чи внутрішнє китайське законодавство [267, с. 25], відсутні також норми, що закріплюють загальновизнані принципи і норми міжнародного права як складову частину правової системи Китаю. Крім того, Конституція не містить жодних посилань на статус договорів у внутрішньому правопорядку країни і містить лише положення про укладення, ратифікацію та денонсацію договорів [260, с. 3]. Така ситуація пояснюється кількома причинами. По-перше, як ми з'ясували, з 50-х років у китайській науці домінувала «теорія природної узгодженості», згідно якої не виникає питання про переважну силу норм національного і міжнародного права один над одним. По-друге, не слід залишати поза увагою і вплив правової доктрини та практики СРСР, у конституціях якого також не було норми, яка врегулювала б співвідношення міжнародного і національного права [267, с. 26]. По-третє, у випадку з Китаєм необхідно завжди враховувати й історичний фактор. У 1949 році новий уряд КНР застосував вибіркового підхід до раніше укладених «нерівноправних договорів». У

Загальній програмі Народно-політичної консультативної ради Китаю, яка відіграла роль тимчасової конституції до 1954 року, зазначено: «Народний Уряд КНР здійснює перевірку договорів, укладених урядом Гоміндану з урядами зарубіжних держав з будь-яких питань; залежно від змісту зазначених договорів вони будуть або підтвержені, або денонсовані, або в них будуть внесені поправки, або вони будуть укладені заново» (стаття 55) [268]. Не дивно, що з таким підходом у конституціях КНР, прийнятих пізніше, не містилося і не міститься до сьогодні загальної норми, яка врегулювала б це питання [267, с. 26]. Проте Преамбула Конституції 1982 року містить наступне положення: «Конституція, основний закон країни, має вищу юридичну силу» [111], на основі чого можна зробити висновок, що Конституція КНР в рамках свого національного правопорядку має вищу юридичну силу, у тому числі щодо міжнародних зобов'язань КНР.

Однак це зовсім не означає, що КНР не визнає деякі положення міжнародного права у якості обов'язкових. Вступ Китаю в міжнародні організації, підписання та ратифікація міжнародних договорів потребувало від законодавця врахування міжнародно-правових норм у законотворчій роботі та правозастосовчій практиці. У чинному законодавстві КНР містяться положення, що закріплюють примат норм міжнародних договорів над китайським правом у разі наявності між ними колізій. Такого роду положення, як правило, закріплені в наступному формулюванні: «якщо міжнародними договорами, які укладені КНР або в яких вона бере участь, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені: 1) цивільним законодавством КНР (ст. 142 Загальних положень цивільного права КНР до 2021 року [269]; ст. 16 Закону про податок на прибуток спільних підприємств з китайськими та іноземними інвестиціями [270]; ст. 28 Закону про податок на прибуток підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств [271]; ст. 6 Закону про зовнішньоекономічні контракти [272]); 2) Цивільно-процесуальним Кодексом (ст. 238 ЦПК КНР [273]); 3) Адміністративно-

процесуальним кодексом (ст. 72 АПК КНР [274]), то застосовуються правила міжнародних договорів. Однак це не стосується тих договірних положень, щодо яких КНР зроблено застереження» [260, с. 4]. На думку професора Лі Чжаоцзе (李兆杰): «У сукупності ці національні закони слід розглядати як юридично обгрунтоване і відповідальне вираження загальної позиції Китаю щодо питання дійсності договорів в цілому в рамках китайської правової системи» [275, с. 329].

У період приєднання країни до СОТ загальні принципи і норми міжнародного права набули особливого значення для правової системи КНР. З моменту вступу в цю авторитетну міжнародну організацію у 2001 році у правовій системі Китаю з'явилася ціла низка нових правових актів, велика кількість раніше ухвалених законів зазнали істотних змін або потребували доповнень. За даними судді Міжнародного суду ООН Сюе Ханьцінь (薛捍勤), Китай скасував, переглянув, прийняв і оприлюднив понад 3000 внутрішніх законів, адміністративних постанов та інструкцій, щоб забезпечити відповідність правилам СОТ [276, с. 308]. Насамперед це стосується законів у наступних галузях та сферах: захист прав інтелектуальної власності, сфера боротьби з відмиванням грошей, інвестиційна, податкова, банківська галузі тощо. У такий спосіб до офіційного проголошення про вступ КНР до СОТ китайський законодавець виконав комплексну роботу з приведення свого національного законодавства відповідно до вимог міжнародного права.

Наявність у певних законах КНР положення, що у випадку конфлікту договірні зобов'язання Китаю, окрім тих, щодо яких Китай зробив застереження, мають пріоритет над національними законами й іншими нормативними актами дало підстави зазначеним вище західним дослідникам відносити КНР до моністичної країни. Натомість китайські юристи переконані, що не має однозначної відповіді на це питання. На їх думку, «положення відповідних законів з цього приводу загалом є досить заплутаними, що ускладнює можливість зробити остаточний висновок про порядок застосування договорів у Китаї» [260, с. 3]. У

даний час ряд китайських юристів та науковців активно виступає за включення норми, що регулює співвідношення міжнародного і національного права, у Конституцію КНР: «Форма конституційної поправки повинна однозначно закріплювати в Конституції верховенство Конституції над міжнародними договорами та міжнародних договорів над внутрішнім законодавством загалом. Що стосується способу застосування міжнародного права, то його слід обрати з урахуванням наших національних умов з метою досягнення загальної мети – захисту наших національних інтересів, – водночас не порушуючи, як мінімум, загальновизнаних принципів міжнародного права і сприяючи миру і безпеці міжнародного співтовариства в цілому» [260, с. 4].

У зв'язку з проголошенням політики «реформ та відкритості», а також вступом до СОТ, КНР більше не акцентує увагу на «теорії природної узгодженості», а доволі послідовно включає певні норми про примат міжнародного права у закони, підзаконні акти, на яких базується відповідна судова практика. Але, на нашу думку, говорити про пріоритет норм міжнародного права як про загальноправовий принцип у китайській правовій системі ще зарано (тим більше, що китайські юристи-міжнародники теж про це мовчать): окремі нормативні акти поширюються тільки на чітко окреслене коло суспільних відносин (цивільні правовідносини з іноземним елементом), тому тут слід говорити швидше про тенденцію закріплення у певних галузях примату міжнародно-правових норм над нормами національного китайського права за умови відсутності застережень [267, с. 28].

Окремо зазначимо, що у САР Гонконг (Сянган) у силу історичних обставин на доктринальному рівні склалася ситуація, відмінна від КНР. Основний закон Гонконгу, як і Конституція КНР, нічого не говорить про співвідношення міжнародного та національного права. На практиці ж Гонконг є членом низки міжнародних організацій та укладає велику кількість міжнародних договорів, які стають частиною законодавства Гонконгу шляхом інкорпорації. На думку

юристів-міжнародників, Гонконг обрав дуалістичну традицію, відповідно до якої колізії між міжнародним та національним правом теоретично не повинні виникати [263, с. 16].

Розгляд позиції Китаю щодо джерел міжнародного права також є важливим, оскільки він ілюструє підходи КНР загалом до міжнародного права, міжнародних організацій та міжнародного судочинства, а також взаємозв'язок між міжнародним правом та національним правом у китайській правовій системі. Як китайські науковці визначають поняття джерел міжнародного права та доктрин найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права у якості одного із «допоміжних засобів для визначення правових норм» ми розглянули у розділі 1. Тому у даній частині роботи зосередимося на розумінні юристами-міжнародниками КНР міжнародних договорів, міжнародних звичаїв та резолюцій Генеральної Асамблеї ООН (*за китайським підходом*) як джерел міжнародного права та загальних принципів права і судових рішень як «допоміжних засобів для визначення правових норм».

Зазначимо, що в західній та українській науці домінуючою думкою є те, що черговість викладення джерел у статті 38 Статуту ООН жодним чином не створює ієрархію між ними з огляду на унікальне значення кожного з джерел [2, с.111; 277, с. 67]. Крім того, їх перелік не розширюється резолюціями міжнародних організацій чи будь-якими іншими джерелами [2, с. 130]. Китайський погляд на це питання можна охарактеризувати як такий, що розширює і «перерозподіляє» джерела міжнародного права. Китай і в доктрині, і на практиці ставить джерела в ієрархічну структуру: міжнародні договори, міжнародні звичаї [63, с. 240], рішення міжнародних організацій (маються на увазі резолюції ГА ООН), загальні принципи права, судові рішення та наукові доктрини. Звертає на себе увагу включення рішень міжнародних організацій до переліку джерел міжнародного права відповідно до зростаючого залучення КНР до діяльності багатьох міжнародних організацій [278, с. 195].

Міжнародні договори. Сучасні китайські дослідники загалом погоджуються з тим, що договори є найважливішим джерелом міжнародного права [249, с. 12; 247, с. 27; 244, с. 34]. Такий підхід сформувався певною мірою під впливом радянської науки, яка наголошувала на неухильному дотриманні договорів, втіленому в принципі *pacta sunt servanda* [60, с. 883]. Лише в період «культурної революції» широко розповсюдженою була думка, що всі міжнародні угоди, підписані без участі КНР, не мають для неї юридично обов'язкової сили (наприклад, на I Конференцію ООН з морського права, на якій були прийняті Женевські конвенції з морського права 1958 року, Китайська Народна Республіка, а також Німецька Демократична Республіка, Корейська Народна-Демократична Республіка, Монгольська Народна Республіка, Демократична Республіка В'єтнам запрошені не були). Цим також пояснюється те, що до Віденської конвенції про право міжнародних договорів КНР приєдналася тільки 1997 року. При цьому китайські науковці вкотре наголошують, що договори агресивного або грабіжницького характеру (такі як «нерівноправні договори») є нікчемними *ab initio* і не можуть взагалі вважатися джерелами міжнародного права [244, с. 34; 279, с. 47; 63, с. 242].

Традиційний доктринальний підхід Китаю до міжнародних договорів як основних джерел міжнародного права відображений у працях класиків китайської науки: Чжоу Геншена (周鯁生), Ван Тея (王铁崖) та Вей Міна (魏敏). Загалом, позиція китайських авторів щодо договорів як основного джерела міжнародного права суттєво не відрізняється від позиції західних авторів [5, с. 7]. На думку професора Чжоу, одне і те ж правило, передбачене в багатьох двосторонніх договорах, може стати міжнародним звичаєм і таким чином увійти в сферу міжнародного звичаєвого права. При цьому, такі міжнародні договори не є джерелами міжнародного права *stricto sensu*. З іншого боку, багатосторонні договори, які встановлюють нові загальні правила для майбутньої поведінки держав чи проголошують або змінюють існуючі звичаєві або конвенційні норми,

іноді можуть вважатися джерелами загального міжнародного права [249, с. 12]. Їх слід відносити до так званих правотворчих міжнародних договорів [5, с. 7]. Професор зауважує, що якщо переважна більшість країн світу, включаючи великі країни (в сучасному розумінні розвинені країни світу, особливо п'ять постійних членів Ради Безпеки ООН), спільно беруть участь у правотворчому договорі, то останній буде мати обов'язкову силу загального міжнародного права [249, с. 13]. Професори Ван і Вей стверджують, що міжнародні договори є обов'язковими для договірних сторін і створюють спеціальні міжнародно-правові зобов'язання між ними. Проте деякі договори, в яких беруть участь обмежена кількість держав, можуть набути значення загального міжнародного права та стати юридично обов'язковими і для держав-неучасниць [247, с. 27].

Міжнародні звичаї. Як і у випадку з міжнародними договорами, у період «культурної революції» міжнародні звичаї переважною більшістю китайських вчених взагалі не розглядалися як джерело міжнародного права, оскільки в них бачили вираз старого правопорядку, створеного без участі КНР. Це був, до речі, спільний підхід усіх країн третього світу на той час, які відмовилися бути пов'язаними звичаєвими нормами правопорядку, в якому вони не брали участі, і які вони розглядали як кодифікацію волі і практики імперіалістичних, колоніальних держав [239, с. 422]. Крім того, згідно з радянською точкою зору, яка мала вплив у 50-60-х роках на науку КНР, договори становили основу міжнародного права, а звичаям відводилася лише допоміжна роль, що суперечило західній позиції, згідно з якою норма міжнародного звичаєвого права стає обов'язковою для держави, навіть якщо вона відмовляється ратифікувати договір, який містить таку саму норму [280, с. 951, 955]. Китайські юристи-міжнародники (за винятком професора Чжоу Геншена) зазначають, що вони, на відміну від західних своїх колег, які надають міжнародному звичаю першочергового значення, розглядають цінність цього джерела права лише після міжнародного договору [244, с. 34; 247, с. 27-28].

Тим не менше, Китай нерідко гнучко звертався до цього джерела права, за висловом професора Хунда Цю як до «захисного щита» [123, с. 77]. На практиці застосування Китаєм міжнародного звичаєвого права було тісно пов'язане зі зміною його позиції в міжнародному правопорядку. У 50-60-х роках, коли Китай був відсторонений від більшості багатосторонніх договірних режимів, він часто вдавався до деяких норм міжнародного звичаєвого права для захисту власної позиції [281, с. 134]. Китай стверджував, що багато міжнародних звичаєвих норм і правил, закріплених у міжнародних конвенціях, у тому числі тих, з яких він був виключений, походять зі звичаєвого права і знайшли новий прояв у договірній формі. Тому як китайські офіційні особи, так і науковці час від часу посилялися на такі норми як «стандарти міжнародного права», «елементарні норми міжнародного права», «міжнародна практика» та «усталена модель поведінки» – все це за китайським уявленням можна об'єднати під розпливчастим загальним поняттям «міжнародний звичай», звинувачуючи іншу сторону в порушенні такої «міжнародної практики» [123, с. 78-79]. Однак з 1971 року, коли Китай успішно повернув собі місце в ООН, він рідко посиляється на міжнародне звичаєве право, натомість почав використовувати резолюції ГА ООН як авторитетні джерела для своєї багатосторонньої дипломатії [281, с. 135].

Що стосується пояснення правової природи міжнародного звичаю, то професор Чжоу Геншен розуміє звичай як загальну практику різних держав, яка була прийнята як правова норма (*що повністю корелюється з тим, як міжнародний звичай розуміється у статті 38 Статуту МС ООН та пояснюється західними авторами. Зокрема, в його працях можна побачити посилання на думки Г. Лаутерпахта*). Таким чином, довготривала практика різних держав і прийняття цієї практики як правової норми є двома невід'ємними елементами для створення звичаю. У своїй роботі професор Чжоу пояснює лише перший елемент. На його думку, «практика» відноситься до дій або бездіяльності різних держав, що стосуються певного питання. Зазвичай, так звана поведінка

держави стосується лише поведінки виконавчої гілки влади. Однак, якщо різні держави приймають схожі закони з певних питань або суди різних держав виносять схожі рішення у певних справах, ці фактори також демонструють загальну практику різних держав щодо таких питань або справ [249, с. 11-12].

Професори Ван і Вей загалом погоджуються з професором Чжоу щодо створення звичаю. Але вони беруть до уваги підхід інших західних авторів (зокрема, Дж. Старка) до цього питання, розрізняючи матеріальний та психологічний елементи для створення звичаю. Перший елемент стосується повторення одноманітної поведінки різними державами; другий відображає прийняття такої одноманітної поведінки як юридично обов'язкової (тобто *opinio juris sive necessitatis*) [247, с. 29]. У їх підручнику також зазначено, що сучасна комунікація і частота контактів між державами в наш час значно скорочує час, необхідний для створення міжнародного звичаю. У якості прикладу вони наводять формування суверенного права держави на континентальний шельф за менше ніж 20 років після Другої світової війни [247, с. 30]. Окрім того, у деяких випадках звичай може виникати і за відсутності ознаки постійної, загальної, одноманітної і тривалої практики. Все частіше в доктрині з'являються припущення про провідну роль психологічного елемента. З ним, зокрема, пов'язують появу концепції «миттєвого звичаю», в якій роль практики взагалі розглядається як незначна. Авторитетний фахівець з міжнародного повітряного та космічного права та автор цієї концепції Чжен Бін (鄭斌, відомий як Bin Cheng в англійській літературі) стверджує, що *opinio juris* є єдиним необхідним елементом для створення нової норми міжнародного звичаєвого права, яке може бути створене буквально «за одну ніч» (завдяки єдиному прецеденту), якщо *opinio juris* про його існування не заперечується державами-членами міжнародного співтовариства [282, с. 44-45]. Ця теорія з часом набула визнання у західній та українській доктрині міжнародного права.

Погляди професорів Ван і Вей на можливі докази існування міжнародного звичаю схожі з баченням Дж. Старка. Докази міжнародного звичаю можуть бути отримані з матеріалів і документів, що впливають з трьох груп обставин, в яких розвивається звичай:

- 1) дипломатичні відносини між державами, зафіксовані в договорах, деклараціях і заявах, різних дипломатичних документах;
- 2) практика міжнародних організацій, відображена в резолюціях, рішеннях та інших засобах; і
- 3) внутрішня поведінка держав, втілена у національних законах, судових рішеннях, адміністративних розпорядженнях та інших документах [247, с. 30].

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Показово, що на засіданні Ради Безпеки ООН 1950 року спеціальний представник уряду КНР зазначив, що «без участі законних делегатів Китайської Народної Республіки народ Китаю не має підстав визнавати будь-які резолюції та рішення Організації Об'єднаних Націй» [283]. Однак з поверненням Китаєм свого місця в ООН у 1971 році китайські експерти з міжнародного права почали відстоювати іншу інтерпретацію статті 38 Статуту МС ООН. Китай стверджував, що лише резолюції, які:

- 1) користуються одностайною або переважною підтримкою держав-членів ГА ООН як свідчення *opinio juris sive necessitatis*;
- 2) стосуються прав та обов'язків держав, тлумачення Статуту ООН або основоположних принципів міжнародного права;
- 3) змінюють мету та зміст принципів і норм міжнародного права;
- 4) відображають нові принципи і норми та виступають провісником нової глобальної правової свідомості можуть становити допоміжне джерело міжнародного права [247, с. 35; 239, с. 432]. Тобто не всі резолюції ГА розглядаються як такі, що мають однакову юридичну силу. Лише в тому випадку, якщо конкретна резолюція ГА ООН відповідає зазначеним критеріям, вона може мати статус джерела міжнародного права.

Серед резолюцій, на які китайські дослідники посилаються як на такі, що відповідають цим умовам, наступні: Декларація про надання незалежності колоніальним територіям і народам 1962 року, Декларація про правові принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору 1963 року, Декларація про принципи, що стосуються дна морів і океанів та його надр за межами національної юрисдикції 1971 року, Декларація про принципи міжнародного права 1970 року, Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 року та ін. Китайські науковці загалом погоджуються з думкою, що резолюція, позначена терміном «декларація», відіграє більш важливу правотворчу роль, ніж інші резолюції [239, с. 432].

Розглянемо детальніше погляди професора Ван Тея (王铁崖) на цю проблему. Як юридичний радник делегації КНР в ООН, Ван Тея заявив, що «докази загальної практики, визнаної в якості правової норми», можуть бути створені або знайдені, зокрема, в резолюціях ГА ООН. На його думку, ці резолюції являють собою автентичне тлумачення положень Статуту ООН, особливо коли вони прийняті одногосно або переважною більшістю голосів держав-членів; і найбільш очевидним впливом цих резолюцій на розвиток міжнародного права є їхня доказова цінність у формуванні звичаєвого міжнародного права. Внаслідок цього ці резолюції не тільки мають певну зобов'язуючу силу для тих членів, які голосували за їх прийняття, але й мають загальне значення в міжнародних відносинах [284, с. 33]. Його позиція, по суті, вказує на намір Китаю брати участь у формуванні міжнародного права через ГА ООН, яка розглядається як форум, де може бути почутий голос країн третього світу [239, с. 431; 284]. Професор Ван навіть вважав, що авторитет резолюцій Генеральної Асамблеї однозначно вищий за «судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів». Він вважав, що якби стаття 38 Статуту МС ООН була переглянута сьогодні, то юридична сила резолюцій Генеральної Асамблеї була б врахована. Водночас Ван Тея наголошує на тому, що деякі положення, що

містяться в окремих резолюціях, можуть повністю або частково відображати існуючі або ті, що формуються, принципи, норми, правила або інститути міжнародного права. Таким чином, ці декларації, на його думку, стають допоміжними засобами для визначення принципів, норм, правил та інститутів міжнародного права [284, с. 35].

Таким чином, у китайській доктрині склалося дwoяке розуміння рішень міжнародних організацій: певні резолюції (декларації) ГА ООН можуть бути визнані як допоміжні джерела міжнародного права; ті резолюції, які підтверджують існуючі правові норми, можуть слугувати у якості «допоміжних засобів для визначення норм права». Більше того, з огляду на міжнародний (універсальний) характер резолюцій як вираження волі міжнародної спільноти, їхній пріоритет як допоміжних засобів має бути вищим, ніж у судових рішеннях і праць найбільш кваліфікованих спеціалістів [284, с. 34-35]. Таке бачення китайської доктрини значно відрізняється від позиції, прийнятої, зокрема, в українській науці міжнародного права, згідно якої «резолюції міжнародних організацій за своєю правовою природою не призначені бути джерелом міжнародного права. У суб'єктів, що голосують за прийняття резолюцій, початково відсутній намір брати на себе правові зобов'язання... Тому резолюції не є джерелом, якщо навіть держава фактично дотримується положень резолюції... Резолюція не стає джерелом і тоді, коли вона повторює існуючу норму права, – у такому разі дотримуються не положень резолюції, а чинної норми міжнародного права» [2, с. 130].

Загальні принципи права. У 50-60 роках більшість китайських вчених не згадували про існування загальних принципів права. Монографія Чжоу Геншена 1964 року була винятком, оскільки він розглядав «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» в рамках загальної дискусії про джерела права. Хоча врешті-решт він відкинув їх як джерело міжнародного права, стверджуючи, що «якщо вони не визнані в міжнародних конвенціях і договорах, жоден

загальний принцип права не може розглядатися як такий, що становить частину міжнародного права». Справжнє значення статті 38 Статуту МС, на думку професора Чжоу, полягає в тому, щоб уповноважити Міжнародний Суд, за відсутності відповідних норм у звичаях або договорах, застосовувати загальні принципи права за аналогією як зручний засіб для вирішення питання, що розглядається. Це, однак, не перетворює їх на нове джерело міжнародного права [249, с. 13-14].

Позиція Китаю щодо визнання загальних принципів права як джерела міжнародного права стала більш гнучкою і відкритою в період після «культурної революції». Однак це питання все ще було (і залишається) відносно новим і суперечливим у китайській науці [239, с. 424]. Професори Ван Тєя і Вей Мін описують три різні (і протилежні) підходи до значення загальних принципів права, що існували у китайській літературі того часу.

Перший полягає в тому, щоб розглядати загальні принципи права як загальні принципи міжнародного права або основні принципи міжнародного права. Професори відкидають цю точку зору як цілком необґрунтовану. Як відомо, основні принципи міжнародного права мають зовсім іншу природу та походження.

Другий підхід, що є сучасним варіантом школи природного права, полягає в тому, що загальні принципи права розглядаються як принципи, які впливають із загальної правосвідомості. Ця точка зору передбачає, що міжнародне співтовариство подібне до національного суспільства, яке має загальну правосвідомість і, таким чином, може сформувати загальні принципи права. Але міжнародне співтовариство складається з суверенних держав з різними соціальними та економічними системами: створити «загальну» правосвідомість неможливо, переконані професори Ван і Вей. Також не можна вивести з такого абстрактного формулювання як «загальна правосвідомість» конкретні принципи права для застосування МС ООН.

Третій підхід полягає в тому, щоб розглядати загальні принципи права як принципи, спільні для правових систем різних держав. Незважаючи на їх відмінності, вони поділяють деякі спільні загальні принципи, навіть якщо їх зміст може бути не зовсім ідентичним. Тому професори Ван і Вей роблять висновок, що «під загальними принципами права слід розуміти ті принципи, які є спільними для правових систем різних держав» [247, с. 30-31]. Такої ж думки дотримується більшість сучасних західних та китайських авторів. Але якщо в західній науці окремі дослідники вважали загальні принципи права окремим джерелом міжнародного права, незалежним від договорів та звичаїв, то в Китаї подібні пропозиції взагалі не висувалися. Китайські науковці загалом вважають, що важливою вимогою для застосування загальних принципів права є їх «визнання» через договори або звичаї. У цьому сенсі вони об'єднані разом з двома іншими джерелами міжнародного права – міжнародними договорами та міжнародним звичаєм, і, таким чином, не повинні розглядатися як самостійне джерело міжнародного права [247, с. 30-31].

Судові рішення. Принципова позиція китайської доктрини та практики міжнародного права полягає у тому, що Китай в силу багатьох історико-культурних чинників унікав і продовжує уникати міжнародних механізмів судового характеру (*переважно це стосується політичної публічної сфери*), оскільки вважає, що міждержавні суперечки мають вирішуватися шляхом переговорів, а не судових процедур [60, с. 886; 285, с. 3]. Протягом тривалого часу китайські вчені критично ставилися до діяльності МС ООН, рідко посилалися на рішення або консультативні висновки МС ООН як на доказ існування певної норми міжнародного права [239, с. 427]. Зміни у ставленні Китаю в бік прийняття МС ООН як частини міжнародного правопорядку почалися в 1981 році, коли Ні Чженюй (倪征燠), один з провідних китайських юристів-міжнародників, був номінований і обраний до Комісії міжнародного права, а потім до складу Суду. Вступ Китаю до МС ООН після майже сорокарічної перерви став символічною

подією у прагненні Китаю відігравати важливу роль у вирішенні міжнародних спорів. Однак це не змінило позицію Китаю щодо обов'язкової юрисдикції Суду [239, с. 427] (*у листі до Міжнародного суду ООН 1972 року Китай в особі уряду КНР заявив, що «не визнає заяву, зроблену неіснуючим китайським урядом 26 жовтня 1946 року... щодо визнання обов'язкової юрисдикції Суду» [286]*). Ще в 1982 році Ван Тея стверджував, що проблема полягає не стільки в культурній традиції, скільки в самому суді, в якому завжди домінували західні правові інститути [287, с. 21].

З часом підхід Китаю зазнає певних змін. У «Китайському щорічнику міжнародного права» за 1986 рік вийшла перша стаття, присвячена виключно МС ООН. Її автори стверджували, що практична потреба міжнародного суспільства вимагає зміцнення МС як засобу врегулювання міжнародних спорів [288]. Після остаточного рішення Суду у справі «Нікарагуа проти США» 1986 року, в якому Суд став на бік держави, що розвивається, а не США [60, с. 886], Китай закликав США виконати рішення Суду. Це був перший випадок, коли Китай публічно звернувся до держави з проханням поважати рішення Суду [239, с. 429].

Що стосується розуміння китайськими науковцями питання судових рішень як джерел права, професори Ван Тея і Вей Мін особливо наголошують на статті 59 Статуту МС ООН, яка передбачає, що «рішення Суду обов'язкове лише для сторін, що беруть участь у справі і лише у даній справі», і категорично заперечують правило *stare decisis*, поширене в англо-американському загальному праві. Вони визнають, що Суд, вирішуючи спори, застосовує, тлумачить та підтверджує принципи і норми міжнародного права, а отже його рішення (як і рішення національних судів, якщо мова йде про судові рішення багатьох держав, які висловлюють схожі точки зору на питання міжнародного права) можна розглядати як «допоміжні засоби для визначення норм права» [247, с. 32-33].

3.2. «П'ять принципів мирного співіснування» як фундаментальний внесок КНР у розвиток міжнародного права

Ще одним важливим питанням, яке заслуговує окремої уваги, є розуміння Китаєм основних принципів міжнародного права. Це розуміння формувалося разом із становленням КНР як держави і набуттям нею відповідного статусу на міжнародній арені та залежало від політичної кон'юнктури.

У 50-60-х роках ХХ століття основоположними, на думку науковців КНР, принципами міжнародного права, були *принцип мирного співіснування* та *принцип соціалістичного (пролетарського) інтернаціоналізму*. Юридично вони були закріплені в системі двосторонніх договорів про дружбу і співробітництво КНР з соціалістичними державами. Розглядаючи питання про їх місце в нормативній структурі сучасного міжнародного права в контексті статті 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (*договори, які суперечать імперативній нормі загального міжнародного права jus cogens*), юристи соціалістичних країн вказували на те, що ці принципи не суперечать загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права, і насамперед Статуту ООН. Вони не відмінюють принципів загального міжнародного права *inter se*, а розвивають їх. Виконання вимог принципів і норм соціалістичного інтернаціоналізму означає виконання того мінімуму вимог, які містяться в нормах загального міжнародного права і водночас дещо більше [289, с. 12-18]. Під «більшим», очевидно, мались на увазі солідарні дії і співробітництво, взаємна допомога і підтримка, спільний захист досягнень соціалізму. До 1958 року КНР намагалася розповсюдити ці принципи на всі несоціалістичні держави. Однак згодом у китайській літературі з міжнародного права простежується більш вибіркового підхід до їх реалізації. Китайські автори стали заявляти, що мирне співіснування може бути застосоване тільки до відносин між соціалістичними країнами і країнами третього світу. Логіка їх міркувань зводилася до того, що хоча сучасне міжнародне право і засноване на мирному співіснуванні, проте

імперіалізм підриває політику мирного співіснування, тому цей принцип неприйнятний у відносинах з імперіалізмом.

Починаючи з 70-х років, великою мірою завдяки досвідченому дипломату та першому прем'єру Держради КНР Чжоу Еньлаю, КНР поступово відходить від такого розуміння основних принципів міжнародного права. Перша його промова на трибуні Генеральної Асамблеї ООН 1971 року була насичена посиланнями на «п'ять принципів мирного співіснування». Чжоу Еньлай підкреслив, що «радикалізм був назавжди викреслений із зовнішньополітичного порядку денного країни». Натомість Китай представив свій порядок денний як поміркований, неідеологічний, мирний і спрямований на розвиток [290, с. 17].

Особливість сучасного китайського підходу до міжнародного права полягає не лише в тому, що КНР має своєрідне сприйняття кожного з принципів міжнародного права, які безумовно визнає і враховує їх у своїй діяльності, а й пропонує світовому співтовариству певне доповнення у вигляді розроблених нею «п'яти принципів мирного співіснування» (*和平共处五项原则*). На перший погляд може здатися, що принципи, висунуті першим поколінням китайських лідерів у 1950-х роках, покликані насамперед врегулювати відносини КНР з соціалістичними країнами та країнами, що розвиваються, в наш час вже не актуальні, однак це далеко не так. Важливість, яку китайський уряд надає «п'яти принципам», неможливо переоцінити [291, с. 3]. Як висловився професор Інституту міжнародного права Китайської академії суспільних наук Лю Хуавень (柳华文): «“П'ять принципів” не застаріли і сьогодні, вони продовжують сяяти новим блиском крізь віки» [198, с. 241]. І це не просто фігуральний вираз. «П'ять принципів мирного співіснування» вважаються прогресивним внеском Китаю у розвиток міжнародного права, виступають важливим елементом сучасної дипломатичної та зовнішньополітичної доктрини КНР – так званої Дипломатичної думки (习近平外交思想) та Думки про верховенство права (习近平法治思想) Сі

Цзіньпіна та пропонуються у якості розвитку принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН.

Крім того, у пункті 12 преамбули чинної Конституції КНР 1982 року зазначено, що «Китай послідовно проводить незалежну і самостійну зовнішню політику, твердо дотримується п'яти принципів – взаємної поваги до суверенітету і територіальної цілісності, взаємного ненападу, невтручання у внутрішні справи один одного, рівності та взаємної вигоди, мирного співіснування» [111] (*у Конституції 1954 року ці принципи теж були, але децю перефразовані і звучали так: «рівність, взаємна вигода, взаємна повага до суверенітету і територіальної цілісності»; «п'ять принципів» були включені у тексти наступних конституцій КНР 1975 і 1978 років*). У Китаї преамбула Конституції має неабияке науково-теоретичне та практичне значення. Вона легалізує теорії, державні стратегії та керівні принципи партії, а це означає, що міждержавна взаємодія і співпраця на основі дотримання «п'яти принципів» є конституційною позицією та конституційним принципом Китаю. Статус Конституції як основного закону країни визначає, що «п'ять принципів» є фундаментальними керівними принципами ведення Китаєм зовнішніх відносин [198, с. 241]. Китай завжди описує свою зовнішню політику щодо всіх країн як таку, що ґрунтується на «п'яти принципах мирного співіснування» [290, с. 5]. До того ж, саме під керівництвом «п'яти принципів» Китай успішно врегулював багато давніх історичних проблем зі своїми сусідами протягом 1950-1960-х років (М'янмою, Непалом, Пакистаном, Афганістаном і Монголією), таких як демаркація та делімітація кордонів, вирішив проблему подвійного громадянства індонезійсько-китайського населення з Індонезією тощо [239, с. 361]. Слід також зазначити, що «п'ять принципів» слугували доктринальною основою для Китаю, оскільки, не будучи членом ООН до 1971 року, він формально не дотримувався Статуту ООН і, отже, потребував певної стратегії для ведення своєї зовнішньої політики [291, с. 3]. Мабуть, це

єдина константа, присутня у всіх зовнішньополітичних концепціях КНР, починаючи з середини 50-х років XX століття [292, с. 115].

З огляду на це вважаємо за необхідне дослідити юридичне значення «п'яти принципів», їх особливості та співвідношення з основними принципами міжнародного права, зафіксованими в Статуті ООН.

Для початку розглянемо походження та розвиток «п'яти принципів» у міжнародно-правовій практиці КНР. На міжнародному рівні вони вперше з'явилися у 1954 році, коли КНР та Республіка Індія уклали угоду «Про торгівлю та взаємовідносини між Тибетським регіоном Китаю та Індією», в якій уряди обох країн заявили, що вони вирішили будувати свої відносини на наступних принципах:

1. взаємна повага до суверенітету та територіальної цілісності;
2. взаємний ненапад;
3. взаємне невтручання;
4. рівність і взаємна вигода;
5. мирне співіснування [293].

Зазначимо тут, що на думку деяких фахівців, з огляду на основоположне значення принципу державного суверенітету, ці «принципи» є підтвердженням класичної Вестфальської моделі міждержавних суверенних відносин [294; 295], які, зважаючи на їх привабливість серед азійських держав, можуть бути ключовими для так званої Істфальської системи [296].

Однак керівництво КПК поставило собі за мету знайти певні імперативні норми, викристалізовані або в державній практиці, або в міжнародних конвенціях, як правову основу для ведення власних зовнішніх зносин ще задовго до угоди 1954 року. Як стверджують дослідники, у 1930-х роках, коли КПК продовжувала боротьбу за владу, серед лідерів партії вже почали з'являтися деякі ідеї щодо міжнародних відносин [290, с. 6]. Саме в Яньані (з 1935 до 1948 року був центром комуністичної революції та місцем перебування ЦК КПК) були вперше

сформульовані ідеї, які згодом стали «п'ятьма принципами» (хоча, як це властиво китайській історіографії, деякі дослідники знаходять філософські витoki цих принципів ще в історії Стародавнього Китаю: наприклад, конфуціанський імператив 不在其位, 不謀其政 «у справі іншого не втручайся, якщо не на його місці ти» співвідносять з принципом невтручання у внутрішні справи інших держав, а 和而不同 «бути в злагоді, маючи різні погляди» – з принципом співробітництва [132, с. 95, 97]). Лідери-засновники КПК планували будувати свої зовнішні зносини таким чином, щоб зменшити фізичні, фінансові чи технологічні ризики і сприяти розвитку Китаю, не ставлячи під загрозу контроль над країною (як це відбулось у ХІХ столітті при першій «зустрічі» Китаю з міжнародним правом Заходу). У цей період Китай, як ніколи, потребував налагодження дружніх відносин, просуваючи модель неідеологічних, економічно взаємовигідних, дипломатично інтенсивних зв'язків, які не дискримінують держави за розміром території, типом політичного режиму, багатством чи силою. Для налагодження таких зв'язків КПК заснувала в Яньані «зовнішньополітичне відомство» на зразок сучасного МЗС, укомплектоване дипломатичним корпусом, іноземними кореспондентами та фахівцями, здатними вести переговори. У міру того, як просувалася військова кампанія і як вона досягала все більшого міжнародного визнання та іноземної підтримки, партійні лідери все більше переконувалися у фундаментальній правильності своїх підходів до міжнародних відносин [290, с. 7]. Тому у внутрішньопартійних документах, які стосувалися зовнішньої політики, все частіше почала з'являтися формула щодо необхідності встановлення та розвитку відносин з іншими країнами на основі «п'яти принципів». Важливо підкреслити, що ці принципи не були порожньою риторикою з розмитими аргументами тогочасних лідерів партії. Вони пояснювали, чому КНР налагоджує і підтримує відносини з різними державами, а не тільки соціалістичними (з 1960-х років); чому найбільший у світі одержувач іноземної допомоги на душу населення теж надає фінансову допомогу іншим країнам світу;

які дії вважаються неприйнятними проти самого Китаю та потягнуть за собою жорстку реакцію. Іншими словами, «п'ять принципів» слід розглядати як чітке формулювання Китаєм своїх очікувань і зобов'язань у міжнародних відносинах [290, с. 5, 12]. Крім того, враховуючи китайський досвід напівколоніальної залежності від західних держав, стає зрозуміло, що ми маємо справу з остаточним засудженням посягань на суверенітет країни і, водночас, з рішучою заявою про те, що таке посягання ніколи не буде здійснене Китаєм [291, с. 2].

Після офіційного встановлення китайсько-індійських відносин у 1954 році на основі «п'яти принципів», які допомогли Чжоу Еньлаю та Джавахарлалу Неру знайти спільну мову і зменшити напруженість у регіоні, «принципи» були підтвержені у спільних деклараціях та угодах КНР з багатьма країнами. Таким чином, до середини 1960-х років Китай нормалізував відносини з великою кількістю країн, значною мірою завдяки тому, що підтримував ці зв'язки на основі «п'яти принципів». За словами відомого китайського юриста-міжнародника Ван Тея (王铁崖), «ці принципи сформували міцний фундамент для взаєморозуміння і мирного співіснування між різними націями» [247].

Бандунзька конференція африканських та азійських держав 1955 року стала ще однією важливою віхою в розвитку «п'яти принципів». У своєму виступі Чжоу Еньлай як голова китайської делегації розширив початкові п'ять принципів до семи пунктів:

1. повага до суверенітету і територіальної цілісності;
2. утримання від агресії та погроз;
3. утримання від втручання у внутрішні справи один одного;
4. визнання рівності рас;
5. визнання рівності всіх націй;
6. повага прав народів усіх країн на вільний вибір політичних і економічних систем;
7. утримання від заподіяння шкоди іншим народам та мирне співробітництво.

За підсумками конференції 29 країн-учасниць (*важливо, що це були і соціалістичні, і капіталістичні держави*) прийняли Декларацію про сприяння зміцненню миру і співробітництва та дійшли згоди щодо наступних десяти принципів ведення міжнародних відносин:

1. повага до основоположних прав людини, цілей і принципів Статуту ООН;
2. повага до суверенітету і територіальної цілісності всіх держав;
3. визнання рівності всіх рас і націй;
4. утримання від інтервенції або втручання у внутрішні справи іншої держави;
5. повага до права кожної нації на індивідуальну або колективну самооборону відповідно до Статуту ООН;
6. а) утримання від використання угод про колективну оборону для задоволення особливих інтересів будь-якої з великих держав; б) утримання будь-якої країни від здійснення тиску на інші країни;
7. утримання від актів або погроз агресії чи застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої країни;
8. врегулювання всіх міжнародних спорів мирними засобами, такими як переговори, примирення, арбітраж або судовий розгляд, а також іншими мирними засобами за власним вибором сторін, відповідно до Статуту ООН;
9. сприяння взаємним інтересам і співробітництву;
10. повага до справедливості та міжнародних зобов'язань [239, с. 354].

Як бачимо, перші три з семи пунктів КНР стали другим, сьомим і четвертим принципами «десяти принципів» відповідно. Четвертий і п'ятий пункти увійшли до третього принципу. Шостий пункт китайської пропозиції, що стосувався права кожної нації на вибір власного політичного та суспільного устрою, був відхилений. Останній пункт став основою дев'ятого з «десяти принципів». Решта п'ять пунктів були додані з ініціативи інших африканських та азійських країн як перефразування статей 2, 33 і 51 Статуту ООН, за винятком шостого принципу, який є відсилкою на новостворений альянс SEATO (*Організація Договору*

Південно-Східної Азії – військово-політичний блок країн АТР, що існував з 1955 по 1977 рік). Це порівняння ілюструє, що «п'ять принципів» стали міжнародно визнаною основою для врегулювання відносин між країнами. Оцінюючи прийнятий конференцією документ, Чжоу Еньлай у своїй доповіді Постійному комітету ВЗНП КНР заявив: «Десять принципів, ухвалених на Бандунзькій конференції, стали продовженням і розвитком “п'яти принципів мирного співіснування”» [297]. Ця думка підтримується і в науці міжнародного права. У китайських підручниках та наукових статтях «десять принципів» вважаються «логічним наслідком і подальшим поглибленням “п'яти принципів”» [298, с. 23].

Починаючи з 1970-х років, «п'ять принципів» привернули до себе ще більший інтерес. Дотримання «п'яти принципів мирного співіснування» зафіксовано в переважній більшості двосторонніх договорів про встановлення дипломатичних відносин між КНР та іншими країнами [239, с. 355]. Крім того, Декларація про принципи міжнародного права, прийнята ГА ООН у 1970 році, підтвердила суть «п'яти принципів» і закликала членів ООН дотримуватися їх у своїх відносинах. В Хартії економічних прав і обов'язків держав, прийнятій ГА ООН 1974 року, «п'ять принципів», серед інших, були включені до глави I як «Основи міжнародних економічних відносин» [299]. У такий спосіб «принципи» були визнані не лише більшістю країн третього світу, але й багатьма розвиненими країнами. Незважаючи на своє початкове небажання прийняти «п'ять принципів», США остаточно і офіційно визнали їх як основу для врегулювання своїх відносин з КНР у Шанхайському комюніке 1972 року [300] за підсумками історичної зустрічі Річарда Ніксона з керівництвом КПК. Аналогічне підтвердження «п'яти принципів» було сформульовано в китайсько-японській Спільній заяві того ж року [301]. В Декларації про поведінку сторін у Південно-Китайському морі 2002 року «п'ять принципів мирного співіснування» прямо згадуються разом зі Статутом ООН, Конвенцією ООН з морського права і Договором про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії [67]. З точки зору професора

університету Цінхуа Лі Чжаоцзе (李兆杰): «Можна без перебільшення стверджувати, що “п’ять принципів мирного співіснування” повністю утвердилися в якості основних норм сучасного міжнародного правопорядку, визнаних усім світом» [239, с. 357].

Розглянемо детальніше зміст кожного з «п’яти принципів» у китайській доктрині міжнародного права.

Взаємна повага до суверенітету та територіальної цілісності (互相尊重主权和领土完整), що співвідноситься з принципом суверенної рівності держав, визнаним в Статуті ООН (п. 1 ст. 2: «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів») [302]. «Не викликає сумнівів той факт, що суворе дотримання принципу непорушності суверенітету стало відмінною рисою зовнішньої політики Китаю і слугує основою зовнішніх відносин КНР з іншими країнами та міжнародними організаціями», – читаємо в Енциклопедії міжнародного публічного права Азії [303]. Більшість китайських науковців сходяться на тому, що причина надмірної стурбованості Китаю принципом суверенітету полягає в тому, що суверенітет є важко здобутим трофеєм для Китаю у столітній боротьбі за незалежність, починаючи з середини XIX століття, коли західні держави почали руйнувати систему китайського домінування у Східній Азії.

На думку професорів Хунда Цю (傅崑成) та Джерома А. Коена (孔杰荣), принцип суверенітету лежить в основі всіх фундаментальних принципів міжнародного права. Принципи взаємного невтручання у внутрішні справи, взаємного ненападу, рівності та взаємної вигоди, а також мирного вирішення спорів, принцип *pacata sunt servanda*, система дипломатичних привілеїв та імунітетів тощо – всі вони базуються на передумові поваги до суверенітету та незалежності один одного. Тому в багатьох проблемах міжнародного права принцип суверенітету стає юридичним критерієм для оцінки законності чи

незаконності того чи іншого акту. Крім того, дотримання цього принципу є важливою умовою реалізації мирного співіснування [123, с.110, 128].

Разом з тим бачимо, що у китайській доктрині повага до суверенітету і територіальної цілісності розглядаються як дві окремі складові, а також як взаємодоповнюючі принципи міжнародного права. Непорушність територіальної цілісності є конкретним аспектом поваги до державного суверенітету. Відповідно до цього принципу, територіальна цілісність кожної держави не повинна порушуватися; народ кожної держави повинен мати право вирішувати власну долю, обирати економічну, соціальну і політичну систему та спосіб життя, а пригноблені нації і народи повинні мати право на визволення. Слова «взаємна повага» розглядається як суверенітет однієї держави в контексті міжнародної системи, в якій суверенітет всіх держав повинен користуватися рівною повагою. Суверенітет однієї держави в певному сенсі обмежений рівним суверенітетом інших [239, с. 358].

Цей принцип має ключове значення для Китаю, адже відновлення контролю над втраченими територіями залишається головним питанням порядку денного КПК; нездатність досягти цієї мети означає, що країна розділена, слабка і незахищена. Принцип чітко вказує на те, що Пекін не відмовиться від своїх претензій на території, які він вважає частиною Китаю. Повага до претензій на Тайвань і Тибет є одним з чітких зобов'язань, які Китай очікує від інших країн при встановленні і підтримці дипломатичних відносин [290, с. 9]. Звичайно, це не означає, що Китай вважає, що державний суверенітет взагалі не підлягає будь-яким обмеженням. Він відкрито визнає принаймні одне обмеження: за рішенням Ради Безпеки ООН, в якій Китай є одним з п'яти постійних членів [304]. Зокрема, це стосується політики санкцій. Схвалення Китаєм конкретних санкцій РБ ООН є свідченням того, що Китай повільно, але поступається своїми принципами та інтересами на міжнародній арені, що йде на користь більшості країн-членів ООН. Китайський уряд підтримав більшість міжнародних санкцій у РБ ООН, однак це не

означає, що санкції є найбільш придатними засобами у світосприйнятті Китаю. З точки зору Китаю, застосування сили є останнім інструментом, до якого не можна вдаватися, поки існує альтернатива. До того ж Китай щоразу оцінює, серед іншого, чи суперечить зміст санкцій його принципу невтручання [184, с. 68-71].

Хоча КНР у своїй риториці ніколи не пом'якшувала свою принципову позицію щодо суверенітету, державна практика останніх років свідчить про те, що Китай кілька разів відходив від цієї давньої зовнішньополітичної позиції невтручання з метою захисту своїх економічних інтересів [304] (*важливо, що на першому місці найчастіше виступали саме економічні інтереси, а не політичні*). Наведемо кілька прикладів. Підтримуючи суверенне право Судану вирішувати його власні внутрішні справи та рішення щодо введення міжнародних миротворчих військ, у певний період Китай все-таки надавав військову підтримку військам президента Сальви Киїра у 2013 році, як повідомляється, для захисту своїх величезних нафтових інвестицій в цій країні [305, с. 162]. У 2017 році Китай офіційно відкрив військово-морську базу в Джибуті. Ця база уможливила присутність китайської військової сили для захисту своїх економічних інтересів, а також громадян КНР в Африці та на Близькому Сході [306]. Враховуючи такі прецеденти, у літературі зустрічаються думки, що оскільки економічні інтереси Китаю розширюються, а його амбіції щодо регіонального та глобального лідерства зростають, не буде несподіванкою, якщо Китай поступово послабить абсолютизм у своєму ставленні до поваги державного суверенітету в міжнародному праві [304]. Крім того, в китайських академічних колах вже простежується більш м'яка позиція щодо суверенітету [307].

Взаємний ненапад (互不侵犯). Принцип взаємного ненападу є не лише доповненням до принципу суверенітету, але й має своє особливе значення. Принцип ненападу забороняє розв'язувати будь-які агресивні війни проти інших держав, незалежно від того, чи є вони прямими чи непрямими, відкритими чи прихованими [239, с. 358]. Цей принцип корелюється з п. 4 ст. 2 Статуту ООН, що

є кульмінацією зусиль міжнародної спільноти, спрямованих на запобігання агресії, а також загрозам миру і порушенням миру: «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [302].

Позиція Китаю щодо цього принципу полягає в наступному: КНР орієнтована у військовому плані на проведення тільки оборонної політики, а також на неучасть у гонці озброєння; якщо на те, що Китай вважає своєю територією, включно з Тайванем і Тибетом, не буде здійснено напад, він не нападатиме на інших за жодних обставин; будь-які проблеми мають вирішуватися дипломатичними каналами, уникаючи прямих зіткнень з іншими державами, навіть якщо це, наприклад, китайсько-індійські прикордонні суперечки, на вирішення яких потрібні десятиліття [290, с. 10].

Взаємне невтручання (互不干涉内政). Як і принцип взаємного ненападу, принцип взаємного невтручання є похідним від принципу суверенітету та є однією з ключових вимог Китаю для врегулювання міжнародних відносин. Цей принцип співвідноситься з п. 7 ст. 2 Статуту ООН: «Цей Статут жодною мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави» [302]. Принцип невтручання у внутрішні справи інших держав забороняє будь-які дії, спрямовані на примушення інших держав до прийняття або неприйняття певних економічних, соціальних чи політичних систем, на допомогу в придушенні революційних рухів, розпалювання міжнаціональних конфліктів, сприяння або встановлення маріонеткових режимів [298, с. 25]. Як стверджується, Китай не намагатиметься впливати на те, яка особа, партія чи режим править тією чи іншою країною [290, с. 10]. У контексті цього принципу китайські автори особливо наголошують на тому, що революцію, як і контрреволюцію не можна експортувати [239, с. 358]. Загалом лідери КПК

розглядають зовнішнє втручання в будь-яку країну як щонайменше перешкоду, якщо не активну загрозу безпеці цієї країни. Це пояснює, чому Китай різко критикував інтервенцію НАТО в Косово в 90-х роках [303]. З позиції КНР, інтервенція була технічно незаконним застосуванням сили відповідно до Статуту ООН. У той період Китай, очевидно, побоювався, що така гуманітарна інтервенція створить прецедент, який суперечитиме китайським інтересам та може бути використане для втручання в його внутрішні справи [308, с. 7].

Ще одним важливим моментом, пов'язаним з цим принципом є те, що відповідно до загального акценту Китаю на територіальному суверенітеті та невтручанні у внутрішні справи, китайська позиція щодо державної юрисдикції загалом полягає у підтримці територіальної юрисдикції та несприйнятті екстериторіальної юрисдикції. Цей підхід був чітко сформульований у Китайсько-російській декларації про розвиток міжнародного права 2016 року, в якій зазначено, що Китай і Росія «засуджують екстериторіальне застосування національного законодавства державами, що не відповідає міжнародному праву, як ще один приклад порушення принципу невтручання у внутрішні справи держав» [309]. Екстериторіальне застосування США законів про експортний контроль щодо китайських компаній було постійним джерелом дипломатичних протестів з боку Китаю. Однак останніми роками за умови зростаючої взаємодії Китаю із зовнішнім світом, він все частіше відчував необхідність захищати свої інтереси за кордоном шляхом застосування китайських законів за межами Китаю. Таким чином, китайська практика в цьому питанні стала більш складною і неоднозначною [310]. Крім того, у китайській літературі зустрічаються думки, що «Китай повинен чітко заявити, що Китай втручається на глобальному, регіональному та багатосторонньому рівнях, але умовно», і що «глобальний Китай ... повинен втручатися» [311]. Інші китайські науковці більш помірковані у цьому питанні і пропонують альтернативну інтерпретацію принципу невтручання: «механізм і дії, які визначають принцип невтручання, потребують змін, оскільки

нинішнє його розуміння не забезпечує достатніх гарантій безпеки для сучасного рівня взаємодії Китаю зі світом» [312].

Інший аспект принципу невтручання полягає в тому, що ніхто, крім самих китайців, не може визначати, що відбувається всередині Китаю. Звичайно, згідно з КПК, тільки вона має право керувати Китаєм, і особливий акцент робиться на тому, щоб не ставити під сумнів або заперечувати цю точку зору. За цим принципом виключається будь-яка риторика, що стосується ухвалення внутрішніх політичних рішень у Китаї, а також обговорення внутрішніх справ Китаю з іншими країнами і включення їх в міжнародний порядок денний. Будь-яка країна, яка ставить під сумнів суверенітет Китаю або КПК, як це намагаються зробити США, фінансуючи продемократичні партії в Китаї, закликаючи КПК провести вибори за участю інших китайських політичних партій, розслідуючи дотримання прав людини у Китаї або підтримуючи політичні відносини з Тайванем вважається такою, що порушує цей принцип [290, с. 10]. Виступаючи на Міжнародному симпозіумі, присвяченому «п'яти принципам мирного співіснування» у 2004 році, колишній міністр закордонних справ КНР Цянь Цічень (钱其琛) заявив: «Конфлікти всередині країни, як і раніше, залишаються внутрішньою справою суверенної країни. Міжнародне співтовариство може простягнути руку допомоги, коли це необхідно, але це має бути зроблено згідно з визнаними нормами міжнародного права, дотримуючись поваги до національного суверенітету і з чіткої санкції Ради Безпеки ООН» [313].

Рівність і взаємна вигода (平等互利). Професори Хунда Цю (傅崑成) та Джером А. Коен (孔杰荣) переконані, що рівність і взаємна вигода також є важливими умовами для сприяння мирному співіснуванню. Ці дві складові тісно взаємопов'язані, адже у відносинах між країнами тільки взаємна вигода є справжньою рівністю [123, с.131], особливо це стосується економічної сфери. У зв'язку з цим слід зазначити, що Чжоу Еньлай на Бандунзькій конференції заявив: «Між нами, азійськими та африканськими країнами, співпраця повинна

ґрунтуватися на рівності та взаємній вигоді, і не повинно бути ніяких особливих умов. Торговельно-економічна співпраця між нами повинна бути спрямована на сприяння економічній незалежності кожної країни, і не повинна перетворювати будь-яку сторону на простого виробника сировини або ринок збуту товарів» [314, с. 247].

Позиція Китаю щодо принципу взаємної вигоди була більш детально викладена у «Вісьмох принципах надання іноземної допомоги» (“对外援助八项原则”), які були проголошені Чжоу Еньлаєм у його звіті про візит до 14 дружніх країн Африки 1964 року [239, с. 359]. Як найбільша країна, що розвивається, і колись основний отримувач зовнішньої допомоги, Китай добре усвідомлює її необхідність і значення. Перетворившись на важливого постачальника іноземної допомоги, Китай допомагає країнам, що розвиваються в рамках співпраці Південь-Південь [303]. «Вісім принципів» полягають у наступному:

1. надавати допомогу відповідно до принципу рівності та взаємної вигоди;
2. суворо поважати суверенітет країни-реципієнта, не ставлячи жодних умов і не вимагаючи особливих привілеїв;
3. надавати економічну допомогу під розумні відсотки;
4. допомагати країні-реципієнту на шляху до самодостатності та незалежності, а не створювати умови за яких країна буде залежною від Китаю;
5. здійснювати лише ті будівельні проекти, які потребують мінімального обсягу інвестицій і можуть бути введені в експлуатацію в найкоротші терміни, і які дозволять країні-реципієнту збільшити свій дохід і накопичити капітал;
6. гарантувати, що Китай постачатиме обладнання та матеріали найвищої якості за міжнародними ринковими цінами;
7. гарантувати, що персонал країни-реципієнта отримає необхідну техніку;
8. вимагати, щоб китайські експерти, які надають допомогу, користувалися однаковим матеріальним забезпеченням, як і експерти країни-реципієнта, будь-які особливі вимоги або пільги заборонені [239, с. 359].

Можна сказати, що принцип рівності і взаємної вигоди лише частково збігається з принципами Статуту ООН (п. 1 ст. 2: «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів»). Хоча принцип взаємної вигоди не є новацією Китаю в сучасному міжнародному праві, однак з 50-х років минулого століття Китай послідовно наголошує на його дотриманні у міжнародно-правовій практиці. Чому цей принцип знайшов своє відображення серед «п'яти принципів мирного співіснування» пояснюється історичними причинами: економічна складова світового порядку завжди була однією з найважливіших для Китаю. Економічна залежність здавна розглядалася китайцями як серйозна загроза для країни, так само як і неможливість рівноправної участі в основних форумах міжнародних відносин. Тому Китай приділяє велику увагу торгівлі та співпраці, які є вигідними для обох країн, і не підтримує запровадження будь-яких односторонніх санкцій [290, с. 10], не схвалених РБ ООН (для прикладу, пункт 10 «Позиції Китаю щодо політичного врегулювання кризи в Україні» вимагає припинити зловживати односторонніми санкціями та «юрисдикцією довгої руки» [183]). Принцип рівності і взаємної вигоди передбачає орієнтацію КНР на рівноправні партнерські відносини з усіма державами світу, незалежно від економічного, соціального, політичного рівня розвитку та ролі на міжнародній арені.

У контексті цього принципу китайські юристи-міжнародники справедливо згадують «нерівноправні договори», які, на їх думку, відкрито руйнують принцип рівності держав. Навіть ті договори, які за формою передбачають взаємну вигоду, але через нерівне економічне становище двох договірних сторін фактично дають односторонню вигоду одній країні, а іншу сторону піддають лише експлуатації, не є ні договорами про взаємну вигоду, ні рівноправними міжнародними угодами [123, с.131]. Зокрема, відомий китайський фахівець в галузі міжнародного права Чень Тіцян (陈体强) у свій час (80-ті роки) обстоював думку, що «згідно з принципом рівності, всі «нерівноправні договори» повинні бути скасовані.

Теоретично, «нерівноправні договори» є незаконними і недійсними *ab initio*, але на практиці КНР виявила велике терпіння і була готова консультиватися з іншою стороною або сторонами, щоб вжити практичних заходів для усунення стану нерівності» [298, с. 25].

Мирне співіснування (和平共处). Принцип мирного співіснування, що є загальною ідеєю «п'яти принципів», характеризується науковцями КНР як найбільш фундаментальний принцип сучасного міжнародного права, за допомогою якого повинні бути впорядковані міжнародні відносини. Мир – це основа розвитку, а розвиток – це основа миру. В основі усіх «п'яти принципів» лежить одна з ключових ідей конфуціанського вчення – «дорожити миром» (和为贵). Концепція мирного співіснування в оригіналі може бути інтерпретована від «взаємної терпимості до існування один одного» до «взаємного пристосування і співпраці в умовах миру». Китай зосереджується на останньому значенні, щоб максимізувати вплив мирного співіснування. Згідно з цим принципом, держава повинна не тільки утримуватися від дій, що ведуть до порушення миру, таких як вчинення агресивних актів або втручання у внутрішні справи інших держав, погрози, залякування та контроль над іншими державами, але й вживати позитивних заходів для зменшення небезпеки війни, застосовувати мирні засоби для вирішення міжнародних суперечок, створювати умови для міжнародного співробітництва задля процвітання всіх країн, ліквідувати расову дискримінацію, надавати економічну допомогу країнам, що розвиваються [315, с. 36], проводити реальне, а не фіктивне роззброєння, виводити збройні сили, дислоковані за кордоном, ліквідувати військові бази за кордоном, розвивати міжнародні культурні обміни тощо [298, с. 26].

У контексті цього принципу розмір держави, тип політичного режиму, рівень розвитку, геополітичне положення, стратегічна важливість або те, як той чи інший режим прийшов до влади чи втратив її, мають відносно невелике значення для КНР при визначенні того, чи встановлювати, підтримувати або припиняти

дипломатичні відносини [290, с. 9]. Пекін більше переймається про характер відносин, ніж про тип режиму, з яким має справу. Певною мірою можна провести паралелі між принципом мирного співіснування та принципом співробітництва держав, закріпленим в Статуті ООН (п. 3 ст. 1 «Організація Об'єднаних Націй має на меті здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру») [302], але у китайському підході принцип співробітництва держав отримав більш широкий зміст.

Що стосується питання співвідношення «п'яти принципів» та основних принципів міжнародного права, зазначимо насамперед, що класичним у китайській міжнародно-правовій літературі є таке визначення: основні принципи міжнародного права – це принципи, які визнаються державами як такі, що мають універсальне значення, застосовуються до всіх сфер дії міжнародного права, становлять основу й ядро міжнародного права і мають характер *jus cogens*; до основних принципів сучасного міжнародного права належать «п'ять принципів мирного співіснування» [316]. У своїй знаменитій промові 1974 року на Генеральній Асамблеї ООН Ден Сяопін вказав на схожість між «п'ятьма принципами» і Статутом ООН, підкресливши однакову спрямованість на мир, розвиток, безпеку, рівність і розвиток. Він запропонував, щоб усі двосторонні та багатосторонні міжнародні відносини та організації використовували «п'ять принципів» як основу [290, с. 17]. Китайські науковці визнають, що кожен з принципів, що формує «п'ять принципів мирного співіснування», вже давно існує і не був ініційований КНР. Як зазначив Чень Тіцян (陈体强), за своєю суттю «п'ять принципів» не відрізняються від семи принципів, які були закріплені в статті 2 Статуту ООН. «Однак, – підкреслює автор, – об'єднання цих п'яти принципів в єдине ціле є чимось безпрецедентним і має велике значення. “П'ять принципів мирного співіснування” як єдине ціле – це не те ж саме, що сума п'яти окремих принципів. Будучи зібраними воедино, ці принципи набули нових

значень. Вони є відображенням нової міжнародної ситуації, створеної піднесенням і зростанням ролі країн третього світу» [298, с. 24]. Ця думка знайшла свій вияв і в Енциклопедії міжнародного публічного права в Азії, у якій зазначається, що: «Хоча ці принципи містять деякі важливі принципи, закріплені в Статуті ООН, вони являють собою цілісну єдність з характерними китайськими особливостями» [303]. Так, «п'ять принципів мирного співіснування» являють собою єдине ціле, де все взаємно пов'язано, взаємно доповнює і невіддільне один від одного. За китайським підходом – один принцип ніби плавно впливає з іншого, формуючи своєрідне замкнене коло з однією загальною ідеєю – мирне співіснування усіх країн світу. У зв'язку з цим Чжоу Геншен (周鯁生) визначив «п'ять принципів» як «квінтесенцію сучасного міжнародного права» [123]. Ця точка зору є репрезентативною для більшості дослідників міжнародного права в континентальному Китаї. Не можна не зазначити, що в літературі зустрічається й інша точка зору. Згідно з нею, «п'ять принципів мирного співіснування» є не більше ніж *підтвердженням* конвенційних принципів міжнародного права, які були закріплені в міжнародних правових документах, включаючи Статут ООН [304]. Такої ж думки був колишній Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі (1992-1996). Він вважав «принципи» тими самими, що вже містяться в Статуті ООН, проте погодився з тим, що мирне співіснування є новою концепцією [317].

Нові проекти, ініціативи та концепції, якими характеризується зовнішня політика КНР останніх років, надають нового імпульсу «п'яти принципам». Саме через такі міжнародні пропозиції відбувається подальший розвиток та поглиблюється розуміння Китаєм основних принципів міжнародного права. Наведемо кілька прикладів.

Ініційована Сі Цзіньпінем глобальна ідея «спільноти єдиної долі людства» вважається продовженням концепції «п'яти принципів мирного співіснування» [198, с. 240; 318, с. 103] (*слідуючи традиції, як Чжоу Еньлай розглядав «десять*

принципів» Бандунзької конференції у якості продовження і розвитку «п'яти принципів», Сі Цзіньпін дотримується аналогічної думки щодо «спільноти»). У своїй промові на Боаоському форумі 2015 року Сі Цзіньпін окреслив чотири принципи, які лежать в основі запропонованого Китаєм бачення «спільноти єдиної долі людства»:

1. переконатися, що всі країни поважають одна одну і ставляться одна до одної як до рівних;
2. прагнути до взаємовигідного співробітництва і спільного розвитку;
3. забезпечувати спільну, всеосяжну, спільну і стійку безпеку;
4. забезпечувати інклюзивність і взаємне навчання між цивілізаціями [319], що відповідає принципам міжнародного права, закріпленим у Статуті ООН (п. 1 ст. 2 – принцип суверенної рівності держав; п. 3 ст. 1 – принцип співробітництва держав; п. 1 ст. 1 – [держави зобов'язані співпрацювати з метою] підтримки міжнародного миру та безпеки; п. 2 ст. 1 – розвиток дружніх відносин між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів [302]). У порівнянні з «п'ятьма принципами», що стосувалися переважно двосторонніх відносин із сусідніми країнами в 50-70-х роках, нові запропоновані принципи «спільноти» в основному стосуються багатосторонньої дипломатії та вирішення глобальних питань [318, с. 103].

Принцип суверенної рівності держав вважається центральним елементом, що утримує всю систему «спільноти». За китайським підходом, «спільнота» не просто підтверджує, а просуває принцип суверенної рівності на крок вперед, закликаючи до «демократизації міжнародних відносин» (довгострокова мета Групи 77 – міжнародної організації у складі 133 країн, що розвиваються, діючої в рамках ООН та її органів з 1964 року), що, на думку Сі Цзіньпіна, «стало незворотною тенденцією часу» [181, с. 353, 370; 320]. За його уявленнями, у такий спосіб принцип суверенної рівності держав перетворюється на ідею, за якої «ми повинні просувати демократію в міжнародних відносинах і відкинути

домінування лише однієї або декількох країн» [320]. Така дипломатична риторика пов'язана з намаганням Китаю розвінчувати історично домінуючу тенденцію до інституціоналізації правових традицій, розумінь та інтерпретацій провідних західних держав в основних структурах та наративах міжнародного права, а також посилити позицію країн, що розвиваються, з лідируючим голосом Китаю на чолі [321].

Інший приклад – ініціатива «Один пояс, один шлях», яка є складовою бачення «спільноти єдиної долі людства» [322], повністю відтворює чотири принципи «спільноти» і розвиває їх далі. По-перше, Ініціатива підкреслює підтримку цілей і принципів Статуту ООН і «п'яти принципів мирного співіснування». По-друге, вона наголошує на відкритості нового Шовкового шляху: він відкритий для всіх країн, міжнародних і регіональних організацій для участі, щоб результатами спільних зусиль могли скористатися якнайбільше народів. По-третє, Ініціатива підкреслює гармонійність та інклюзивність усіх країн, тобто «толерантність між цивілізаціями, повагу до вибору шляху й моделі розвитку кожної держави, підтримку діалогу між різними цивілізаціями на принципах пошуку спільних позицій при збереженні відмінностей, мирне співіснування і загальне процвітання». По-четверте, вона вказує на вирішальну роль ринку, тобто на повне «дотримання ринкових правил і міжнародних норм» в економічному співробітництві. По-п'яте, Ініціатива прагне до забезпечення принципу взаємної вигоди і загального виграшу при врахуванні інтересів і занепокоєнь кожної зі сторін, а також пошуку максимально спільних моментів для співробітництва [103, с. 326-327; 323]. Бачимо, що за допомогою ініціативи «Один пояс, один шлях» Китай пропонує нове наповнення і розуміння принципу співробітництва. Якщо Декларація про принципи міжнародного права 1970 року тлумачить цей принцип через конкретний перелік сфер співпраці, вказуючи при цьому на загальну мету – підтримка міжнародного миру і безпеки, то китайський підхід пропонує певні цінності конфуціанської етики та китайський досвід у

якості основи гуманітарного співробітництва між державами (和为贵 – дорожити миром; 求同存异 – шукати спільні точки дотику, зберігаючи відмінності; 互利共赢 – взаємна вигода і взаємний вигравш; 己所不欲, 勿施于人 – не робити іншим того, чого собі не бажаєш тощо), а також враховувати потреби величезної кількості країн, що розвиваються. Вбачається, що у такий спосіб Китай прагне піднести принцип співробітництва на якісно новий рівень.

У результаті проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків. Певні відмінності в західній і китайській концепціях міжнародного права спостерігаються на рівні інтерпретації основних принципів міжнародного права. Прийняття Китаєм «п'яти принципів мирного співіснування» у якості юридичної основи для ведення власної зовнішньої політики було мотивовано, по-перше, необхідністю захисту так званих корінних інтересів Китаю за будь-яких умов (відповідно до Білої книги «Мирний розвиток Китаю», до них, зокрема, належать державний суверенітет, територіальна цілісність, внутрішні справи Китаю [324]), по-друге, нагальною потребою розвивати економічні відносини з різними країнами світу на привабливих для усіх сторін умовах, особливо країн, що розвиваються. Саме тому ініційовані Китаєм «п'ять принципів» стосуються не лише політичних відносин суверенних держав, а й спрямовані на отримання всіма учасниками міжнародних економічних відносин взаємної вигоди. Таким чином, «п'ять принципів» тонко пов'язують юридичну рівність із взаємною економічною вигодою.

Хоча «п'ять принципів мирного співіснування» виникли в китайсько-індійському двосторонньому контексті у 1954 році, Китай вважає, що вони повинні стати загальними нормами міжнародних відносин. На регіональному рівні вони вже давно здобули визнання і високу оцінку: азійські країни не лише прийняли «п'ять принципів» як прояв ширшого азійського погляду на суверенітет і дипломатичну практику (що формує так званий Істфальський суверенітет), але й покладаються на ці принципи у відносинах одна з одною. За останні 50 років

Китай у дусі «п'яти принципів мирного співіснування» врегулював залишені історією прикордонні проблеми з сусідніми країнами, тим самим створивши образ миру в Азії і ставши прикладом для зміцнення регіональної стабільності та консолідації єдності азійських країн. Водночас, «п'ять принципів» певною мірою подолали ідеологічні розбіжності між західною та східною культурами, отримавши визнання в багатьох розвинених країнах. Фінляндія, Данія, Швеція, Франція, Бельгія, Великобританія, Голландія, на той час Західна Німеччина, Японія, Австралія, США включили «п'ять принципів» у відповідні угоди про дружбу або спільні комюніке, підписані з КНР. За півстоліття «п'ять принципів» були включені у понад 100 міжнародних договорів. На думку китайських юристів-міжнародників, це є достатнім доказом того, що «п'ять принципів мирного співіснування» визнані всіма країнами і стали базовою нормою, що регулює міжнародні відносини, а також ефективним інструментом для підтримки миру і розвитку в усьому світі [325].

На нашу думку, суть «п'яти принципів» полягає не стільки в тому, що вони окреслюють якийсь новий підхід до міжнародного права чи підтверджують або повторюють вже існуючі норми, скільки в тому, що вони є *розвитком і продовженням* вже закріплених у міжнародному праві ідей суверенітету, невтручання у внутрішні справи, співробітництва, надають їм нового змісту і значення. Зазначимо, що для Китаю категорія розвитку (发展) є однією з найбільш важливих в усіх сферах людського життя (філософії, економіки, технологій), у тому числі в галузі теорії та практики міжнародного права. Це показник прогресу та ефективності існуючої системи. Тому науковці КНР переконані, що «п'ять принципів мирного співіснування» збагачують і розвивають міжнародний правопорядок, заснований на Статуті ООН, а також демонструють значний внесок Китаю в розвиток сучасного міжнародного права [325; 239, с. 359; 303; 326]. Крім того, з нашої точки зору, «п'ять принципів мирного співіснування» є не просто своєрідним розумінням Китаю основних принципів міжнародного права з точки

зору теорії. «П'ять принципів» є загальним підходом Китаю до вирішення багатьох фундаментальних практичних питань.

Відповіді на цілий ряд питань можна отримати при аналізі цих принципів. У якості прикладів наведемо наступне. Чому Китай часто займає нейтральну позицію в ООН під час голосування щодо резолюцій про гуманітарні інтервенції? Чому підхід Китаю до вирішення міжнародних спорів у сфері міжнародного економічного права суттєво відрізняється від врегулювання політичних питань, пов'язаних із суверенітетом? Чому при наданні іноземної допомоги різним державам світу Китай декларує відсутність її обумовленості виконанням країнами-реципієнтами будь-яких політичних вимог? Відповідь на ці питання може дати аналіз «п'яти принципів мирного співіснування».

Водночас слід зазначити про важливу тенденцію останніх років – переосмислення в китайській міжнародно-правовій літературі абсолютності принципів державного суверенітету та невтручання. На нашу думку, можна очікувати, що з огляду на стале економічне зростання Китаю і дедалі більшу його залученість у глобальну економіку, такі голоси, що вимагають надання іншого тлумачення деяким з «п'яти принципів», лунатимуть і надалі. За таких умов «принципи», очевидно, будуть пристосовані до нинішнього рівня взаємодії Китаю з міжнародним співтовариством.

На закінчення підкреслимо таке: з акцентом на ієрогліфі «взаємний» (互), яке використовується у перших чотирьох пунктах та ієрогліфі «спільний» (共) в останньому, «п'ять принципів» обґрунтовують важливе значення взаємності та спільної взаємодії у міжнародних відносинах. Це саме ті якості, на яких Китай наголошує, пропонуючи іншим країнам світу долучитися до побудови «спільноти єдиної долі людства» та ініціативи «Один пояс, один шлях».

3.3. Доктринальні погляди на сучасний стан і перспективи розвитку окремих галузей у міжнародно-правовій науці КНР

Останньою тенденцією у сучасній науковій китайській літературі, присвяченій взаємодії Китаю з міжнародним правом у XXI столітті, є введення в науковий обіг концепції «міжнародної дискурсивної сили» (国际话语权). Зміцнення міжнародної дискурсивної сили Китаю проголошено одним із пріоритетів зовнішньої політики за третьої каденції голови КНР Сі Цзіньпіна. Під цим терміном мається на увазі сукупність різних механізмів, інструментів та методів стратегічного характеру з метою досягнення помітної присутності КНР як на порядку денному окремих держав, так і в нормотворчості та практиці інститутів глобального управління. Важливою вимогою своєї присутності Китай визначив необхідність позитивного сприйняття таких трансформацій міжнародного порядку іншими суб'єктами міжнародних відносин. Дискурсивна сила покликана змінювати те зовнішнє середовище, до якого так довго пристосовувався Китай, та розширювати інституційні рамки, в яких йому стало сьогодні затісно. Іншими словами, ця концепція передбачає ініціативне створення інституційних та нормативних меж, діючи в яких Китай буде максимізувати власну вигоду в різних сферах. Тобто йдеться про формування нових механізмів впливу на рішення широкого кола міжнародних проблем – від регулювання Інтернету до космосу, від глобальної продовольчої безпеки до клімату, від забезпечення інтересів Китаю у світовій фінансово-економічній системі до створення технологічних платформ, орієнтованих на китайську високотехнологічну продукцію та китайські стандарти. Китай розуміє, що запорукою цього має бути його показово успішна міжнародно-правова діяльність.

Дискурсивна сила і вплив Китаю в міжнародних справах дедалі більше зміцнюються і зростають, як, наприклад, його роль у розбудові регіональних механізмів безпеки, утвердженні та реалізації Цілей розвитку тисячоліття ООН, в

боротьбі з глобальною зміною клімату, міжнародним тероризмом та піратством тощо [103, с. 253]. Водночас китайські науковці визнають, що Китаю все ще бракує міжнародної дискурсивної сили, співрозмірної з його статусом як відповідальної великої держави. Китай все ще є пасивним виконавцем правил (接收者, rule-taker), а не активним їх творцем (制定者, rule-maker). За словами дослідника Сяменьського університету Вей Лейцзе (魏磊杰): «Нам бракує потенціалу підняти наші власні ключові інтереси до рівня міжнародного права і трансформувати їх у нові міжнародні “правила гри”» [226, с. 142].

На думку багатьох західних фахівців, Китай не відіграв значної ролі у створенні сучасного міжнародного правопорядку після завершення Другої світової війни [89]. У відповідь на це китайські науковці висувують справедливі аргументи про європоцентричну історію міжнародного права та домінування у сучасному міжнародному праві Заходу [53, с. 49]. Крім того, важко не погодитись з тим, що традиційні галузі міжнародного права формувалися за правилами, встановленими переважно західними державами, та функціонували в основному в їх інтересах. У цій роботі ми з'ясували, як Китай протягом своєї сучасної історії пристосовувався до цих правил, спочатку нав'язаних, чужих і не зрозумілих для нього, а потім утилітарних, практичних і, як виявилось, навіть ефективних. Їх немає потреби змінювати, але можна розвивати і покращувати (*що Китай і намагається робити*). Натомість очевидною для Китаю стала необхідність активно долучитися до створення нових правил, оволодіннями якими стане безумовною заявкою на лідерство у сучасному світовому порядку в довгостроковій перспективі. «Китай прагне відіграти провідну роль у розробці “правил гри” у нових сферах, тому що традиційні уже захоплені і поділені старими державами», – зазначає професор міжнародних відносин Народного університету Цзінь Цаньжун (金灿荣) [327].

Таким чином, враховуючи ці обставини, Китай прагне брати активну участь у формуванні нових галузей міжнародного права, що регулюють відносини у космічному просторі, навколишньому середовищі, кіберпросторі, у сферах культури, науки, освіти, зміни клімату, охорони здоров'я, інтелектуальної власності, прав людини, вирішення міжнародних спорів, економічної дипломатії тощо. За словами дослідника Королівського інституту міжнародних відносин (Chatham House) Родеріка Вая, «правила гри» у цих галузях знаходяться на стадії розробки і проходження апробації, тому КНР робить ставку на те, що її голос буде почутий, а головне, врахований [89]. З цього приводу Ван Чуаньсін (王传兴), дослідник з Шанхайського університету Тунцзі, стверджує: «Полярні райони разом з океанами, Інтернетом і космосом стали новими стратегічними напрямками, в яких Пекін бачить майбутнє країни» [328]. Тому участь у формуванні нових галузей міжнародного права – це один із пріоритетів на шляху посилення міжнародної дискурсивної сили Китаю. Вбачається, що загальною характеристикою цього процесу є поступове впровадження в роботу окремих міжнародних організацій норм, стандартів і протоколів, що відображають китайське розуміння тих чи інших базових ідей і понять, тобто мають так звану китайську специфіку (скажімо, китайське трактування кібербезпеки, формування стратегій технологічного та цифрового суверенітету, інтерпретація прав людини з пріоритетом колективних прав над правами індивідуума тощо).

Розглянемо детальніше діяльність Китаю у найбільш пріоритетних для нього нових галузях міжнародного права на прикладі міжнародного морського права, міжнародного космічного права, міжнародного права охорони здоров'я, міжнародного права охорони навколишнього середовища, міжнародного інформаційного права та сфери культури. Мова йде про нове бачення їх розвитку. Як слушно зауважила дослідниця Королівського інституту міжнародних відносин (Chatham House) Гаррієт Мойніган, у тих сферах міжнародного права, в яких

Китай наразі бере активну участь, китайський уряд наполегливо закликає дотримуватися відповідних міжнародних принципів і норм, що дає підстави стверджувати, що Китай приміряє на себе роль міжнародного нормотворця і все більше намагається їй відповідати [329].

Міжнародне морське право. Хоча міжнародне морське право як окрема галузь існує дуже давно і належить до так званих традиційних класичних галузей міжнародного права, враховуючи активізацію морської діяльності Китаю в абсолютно нових напрямках, ми не можемо оминати своєю увагою це питання. Концепції Морського шовкового шляху (海上丝绸之路) та Полярного шовкового шляху (极地丝绸之路), стратегія «перлинового намиста» (珍珠链战略) з потужною хвилею інвестицій у портову інфраструктуру країн, що мають вихід до Індійського океану, інтенсивний розвиток прісноводної і морської аквакультури, активні арктичні дослідження та будівництво у найближчій перспективі власного криголамного флоту, рішучі дії, спрямовані на утвердження так званих історичних прав КНР на акваторію у Південно-Китайському та Східно-Китайському морях, активна участь у діяльності міжнародного співтовариства з освоєння та використання ресурсів морського дна – далеко не повний перелік заходів КНР, які підтверджують, що морська сфера займає важливе місце в процесі геополітичної трансформації цієї держави [330, с. 39].

У контексті відродженої концепції Шовкового шляху чи не найбільшу увагу на сьогодні привертає його північна складова. У літературі існують думки, що Китай уже давно розглядає ініціативу «Одного поясу, одного шляху» (一带一路倡议) як «Один пояс, один шлях, одне коло» (一带一路一圈), підкреслюючи тим самим, що Арктика і Полярний морський шлях є важливими компонентами даної ініціативи (відповідно до документу «Концепція морського співробітництва в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» 一带一路建设海上合作设想, опублікованого у 2017 році Комісією з національного розвитку і реформ КНР та

Державним океанологічним управлінням КНР, Китай офіційно включив Арктику в цю ініціативу [331]). «Стратегія Пекіна не обмежується “поясом” і “шляхом”, – вважає професор університету Цінхуа Лі Сігуан (李希光). – Проект слід перейменувати в «Один пояс, один шлях, одне коло». Коло у його назві це, звичайно ж, Полярне коло» [332]. «Концепцією» передбачено, що між державами Морського шовкового шляху встановлюється «всеохоплююче, багаторівневе і багатоцільове партнерство», в рамках якого міжнародно-правове співробітництво Китаю з арктичними державами зосереджене на питаннях участі КНР у роботі Арктичної ради, охорони навколишнього середовища, наукових дослідженнях і судноплавстві у Північному Льодовитому океані [331]. У 2018 році уряд КНР опублікував Білу книгу «Політика Китаю в Арктиці» (“中国的北极政策” 白皮书) – фундаментальний доктринальний документ, в якому вперше чітко окреслене стратегічне бачення цього регіону з точки зору китайських національних інтересів та визначено довгострокову політику держави щодо цього напрямку [333, с. 49]. Що стосується міжнародно-правових аспектів, відображених у Білій книзі, то, по-перше, КНР пропонує запровадити у міжнародну практику статус «близькоарктичної держави» (近北极国家) та поняття «важливої зацікавленої сторони в арктичних справах» (北极事务重要利益攸关方), маючи на увазі насамперед себе. По-друге, наголошується на тому, що всі держави повинні дотримуватися міжнародних договорів та норм загального морського права. По-третє, серед принципів, що визначають політику Китаю в Арктиці, зафіксовані такі: повага, співпраця, прагнення до взаємної вигоди та забезпечення тривалого розвитку. По-четверте, у документі зазначається, що як важливий член міжнародного співтовариства Китай відіграє активну роль у формулюванні міжнародних правил щодо Арктики і створенні механізмів управління Арктикою [334]. На нашу думку, поява Білої книги щодо Арктики уособлює нову якість дискурсивної сили Китаю. У такий спосіб Китай намагається послідовно

здійснювати довгострокову дискурсивну стратегію, очолити процес активізації діяльності позарегіональних суб'єктів в Арктиці, а також впливати на формування порядку денного та визначення нового міжнародно-правового регулювання з урахування китайських інтересів.

На додаток до вищезазначеного, інтерес до міжнародного морського права проявляється і у активізації діяльності Китаю у Міжнародній морській організації (ІМО). Китай як один із членів Ради організації на дворічний період 2022-2023 років [335] регулярно готує пропозиції для переговорів з найбільш нагальних питань у сфері міжнародного морського права. Одна з останніх стосується нових ринкових заходів щодо скорочення викидів парникових газів у судноплаванні. Китай, будучи найбільшою у світі країною торговельного судноплавання, пропонує створення Міжнародного механізму фінансування та винагороди за сталий розвиток морського транспорту (IMSF&R) у якості середньострокового заходу зі скорочення викидів парникових газів з суден. Основна його ідея полягає у встановленні верхнього та нижнього базового рівня викидів CO₂ для різних суден. Якщо фактичні викиди CO₂ перевищують верхній контрольний рівень, судно зобов'язане сплатити спеціальний податок (*такі зібрані фінансові внески будуть використані для підтримки програм досліджень, спрямованих на прискорення розробки морських видів палива і технологій з низьким / нульовим рівнем викидів вуглецю, а також на фінансування цих технологій для країн, що розвиваються*), судна з викидами CO₂, нижчими за нижній контрольний рівень, необхідно винагороджувати [336].

Міжнародне космічне право. На сьогодні Китай досяг високих результатів в освоєнні космосу і є важливим гравцем у формуванні нового космічного порядку. Серед останніх досягнень китайської космічної програми можна назвати наступні: світове лідерство за кількістю космічних запусків в рік; програма дослідження Місяця (中国探月 “嫦娥工程”); власна пілотована багатомодульна орбітальна станція «Тяньгун» (天宫); оснащення роботизованою рукою-маніпулятором

одного з її модулів «Тяньхе» (天河); національна глобальна система супутникової навігації «Бейдоу» (北斗导航系统); використання технологій космічної селекції рослин з метою боротьби з розширенням пустелі Гобі та створення «Великої зеленої китайської стіни»; створення супутника квантового зв'язку, який дозволить Китаю запустити високошвидкісний супутниковий квантовий зв'язок, що не має аналогів у світі. У 2018 році постійний представник КНР при відділенні ООН у Відні Ши Чжунцзюнь (史忠俊) заявив, що Китай запрошує до співробітництва зі спільного використання китайської станції всі держави-члени ООН. «Китайська космічна станція належить не тільки Китаю. Всі країни можуть співпрацювати на рівних умовах», – зазначив він [337]. Тож цей напрям потребуватиме нових міжнародних угод Китаю з іншими країнами. При цьому можна припустити, що з 2025 року фактично тільки Китай зможе забезпечувати постійну присутність людини на орбіті, тоді як США і Росія до зазначеного періоду (з можливим продовженням до 2028 чи 2030 року) планують вийти із проєкту Міжнародної космічної станції.

Таким чином, очевидним є прагнення Китаю отримати абсолютну космічну перевагу для перетворення на потужну світову державу. У зв'язку з цим варто зазначити важливу особливість: незважаючи на те, що Китай розвиває міжнародне співробітництво на регіональному (в рамках Азіатсько-Тихоокеанської організації з космічного співробітництва) та двосторонньому рівнях, він майже не бере участі у великих міжнародних космічних проєктах (включаючи МКС) і прагне розвивати свою космічну програму максимально автономно. Це дає змогу зробити висновок, що китайське міжнародне космічне співробітництво має радше політичний характер і відображає зовнішньополітичні інтереси держави. І тим не менше, Китай розуміє важливість мирного освоєння космічного простору, дотримання міжнародного права у цій сфері, а також власну відповідальність за сприяння розвитку міжнародного космічного співробітництва з метою встановлення нового космічного порядку. Керівництво КНР вважає, що міжнародне право є важливим

інструментом забезпечення гармонійного і мирного розвитку космічного простору та перешкоджає розміщенню зброї масового знищення в космосі.

У цілому можна сказати, що позиція Китаю щодо розвитку міжнародного космічного права знаходить свій прояв у наступних аспектах. По-перше, міжнародні космічні договори в рамках ООН та інших міжнародних організацій безпосередньо стимулюють розвиток та вдосконалення китайського космічного законодавства. Китай є провідною, але єдиною космічною державою, яка не має спеціального космічного законодавства. Ця діяльність регулюється принципами і нормами міжнародного права, міжнародними договорами та підзаконними актами уряду [338, с. 140]. Внаслідок цього китайський уряд активізував роботу з розробки національних нормативних актів у сфері контролю над збільшенням кількості космічного сміття і захисту космічного середовища, а також щодо захисту прав інтелектуальної власності у космосі і комерційної космічної діяльності [339]. По-друге, Китай активно висуває пропозиції на міжнародній арені щодо майбутніх перспективних напрямків космічної діяльності держав. Приміром, відповідно до іншого доктринального документу – Білої книги «Космічна програма Китаю: перспектива на 2021 рік» («中国的航天” 白皮书), основні принципи політики Китаю у сфері міжнародного космічного співробітництва полягають у наступному: захист центральної ролі ООН в управлінні космічними справами; дотримання Договору про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла; активна участь у формулюванні міжнародних правил, що стосуються космічного простору; посилення міжнародних обмінів і співробітництва в галузі космічної науки, технологій і їх практичного застосування; внесок у глобальні зусилля, спрямовані на вирішення спільних викликів; забезпечення того, щоб космічна галузь приносила користь країнам-учасникам Ініціативи «Один пояс, один шлях» (BRI), особливо країнам, що розвиваються. У Білій книзі також зазначено, що одним із векторів міжнародного

співробітництва є будівництво інформаційного космічного коридору, яким будуть охоплені країни уздовж Економічного поясу і Морського поясу шовкового шляху; це включатиме спільну розробку супутників, призначених для телекомунікаційного зв'язку, дистанційного зондування Землі, радіомовлення і навігації тощо. Окремо наголошується, що Китай братиме участь у створенні та використанні космічної кліматичної обсерваторії [340].

У якості ще одного прикладу діяльності Китаю в галузі міжнародного космічного права можна зазначити те, що починаючи з 2011 року на переговорах з роззброєння в рамках ООН китайський уряд постійно виступає за прийняття міжнародно-правового акту щодо запобігання мілітаризації космосу. У 2022 році Китай опублікував Документ на виконання Резолюції ГА ООН 76/230 («Подальші практичні заходи щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі»), у якому зазначено наступне: «Міжнародному співтовариству необхідно вжити подальших практичних заходів й усунути прогалини в міжнародному праві шляхом проведення переговорів щодо міжнародного юридично обов'язкового документа про запобігання гонки озброєнь у космічному просторі з метою забезпечення найбільш фундаментальних і ефективних гарантій для нього і мирного використання космічного простору» [341]. На регулярних брифінгах МЗС КНР періодично лунає теза про те, що «Китай сподівається на те, що всі члени міжнародного співтовариства зможуть дійти консенсусу і якнайшвидше розпочнуть переговори щодо укладення договору про заборону мілітаризації космічного простору» [342]. Таким чином, наразі формується новий міжнародний космічний порядок і Китай, маючи високий космічний потенціал, усвідомлює свою відповідальність, закликаючи країни припинити гонку озброєння в космосі.

Міжнародне право охорони здоров'я. Питання міжнародного права охорони здоров'я також знаходяться у центрі уваги китайського уряду. Читаючи лекцію у Китайській академії управління у 2016 році, Генеральний директор ВООЗ Маргарет Чен наголосила на зростаючому внеску Китаю в міжнародну охорону

здоров'я (успішна дальність китайських медичних бригад в Африці; створення Фонду для надання підтримки найменш розвиненим країнам у контексті Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року). За її словами, ініціатива «Один пояс, один шлях» створила нову модель глобального співробітництва та управління, в межах якої необхідне подальше розширення співпраці в галузі охорони здоров'я [343]. Це розширення втілювалось у проголошенні довгострокового глобального проєкту під назвою «Шовковий шлях здоров'я» (健康丝绸之路). Китай прагне до більш активної ролі в системі глобального регулювання у сфері охорони здоров'я, водночас ВООЗ також зацікавлена в багатоформатній співпраці з Китаєм у рамках китайської ініціативи. У 2017 році Китай і ВООЗ підписали відповідний меморандум про взаєморозуміння [344].

Концепція «Шовкового шляху здоров'я» вивела двостороннє та регіональне співробітництво Китаю в галузі охорони здоров'я на новий етап, з безпрецедентним рівнем обміну та співпраці в сфері охорони здоров'я між країнами BRI. Так, по мірі реалізації концепції Китай створив закордонні центри традиційної китайської медицини (ТКМ) у 35 країнах уздовж маршруту, послуги яких затребувані серед місцевих мешканців, та побудував 43 бази для міжнародного співробітництва в галузі ТКМ [345]. За даними Білої книги «Розвиток традиційної китайської медицини» 2016 року, Китай підписав 86 міжнародних угод щодо співробітництва у цій галузі. Уряд Китаю прагне сприяти розвитку традиційної медицини в усьому світі і тісно співпрацює з ВООЗ у цьому напрямку [346], що дає підстави стверджувати, що ТКМ поступово стає частиною світової системи охорони здоров'я.

Після спалаху пандемії COVID-19 проєкт «Шовкового шляху здоров'я», що до цього зосереджувався на управлінні охороною здоров'я, профілактиці та боротьбі з відомими хворобами, поширенні традиційної китайської медицини тощо, зробив свій внесок у глобальне управління охороною здоров'я та продемонстрував світові підхід «з китайською специфікою» та концепцію

«спільноти єдиної долі людства». BRI забезпечила надання Китаєм гуманітарної допомоги багатьом країнам світу, особливо країнам, що розвиваються, за допомогою міждержавних і міжрегіональних транспортних та логістичних маршрутів, що залишалися відкритими в період пандемії для полегшення переміщення медичних вантажів [347, с. 77]. Крім того, завдяки BRI Китай зміцнив свою співпраці в галузі охорони здоров'я з АСЕАН, ШОС, Форумом китайсько-африканської співпраці (FOCAC), ЄС, Латинською Америкою, Близьким Сходом та іншими регіонами світу. У цьому контексті можна говорити про появу нових напрямків у зовнішньополітичному курсі КНР – «антиковідна дипломатія», «маскова дипломатія» та «дипломатія вакцин». На думку фахівців, Китай використовує цей підхід для поширення своїх ідей у світ і створення іміджу відповідальної держави [347, с. 76], що цілком відповідає загальній ідеї про посилення міжнародної дискурсивної сили Китаю.

Міжнародне право охорони навколишнього середовища. Наступною важливою для Китаю новою галуззю є міжнародне право охорони навколишнього середовища, найбільш пріоритетним аспектом якого вважається дотримання Китаєм міжнародних кліматичних угод. Ще десять років тому Китай рішуче продовжував дотримуватися своєї традиційної позиції, що як країна, що розвивається, він зробив незначний внесок у глобальне потепління, і тому відмовлявся брати на себе серйозні міжнародні зобов'язання в сфері кліматичної політики. Однак ситуація змінилася у 2016 році, коли Китай та США спільно оголосили про ратифікацію Паризької кліматичної угоди напередодні саміту G20 у Китаї [348, с. 7]. Приєднання Китаю до угоди було продиктовано такими міркуваннями. По-перше, геополітичними прагненнями – покращити репутацію і зміцнити свій вплив на міжнародній арені. По-друге, інтересами забезпечення національної екологічної безпеки – забруднення повітря призводить до передчасної смерті 1,1 млн. осіб і обходиться втратою 38 млрд. дол. щорічно [349]. По-третє, економічними причинами – прагнення прискорити модернізацію Китаю

в рамках переходу до низьковуглецевого (зеленого) розвитку, що підвищить привабливість країни для інвестицій, розмір яких у поточному десятилітті складе близько 15-20 трлн. дол. [350].

Паризька угода дозволяє кожній країні самостійно оцінити свою здатність щодо скорочення або обмеження викидів парникових газів та добровільно визначити для себе відповідні зобов'язання (концепція «національно визначених внесків»). Уряд Китаю взяв на себе наступні зобов'язання щодо боротьби зі зміною клімату: 1) скоротити викиди двоокису вуглецю на одиницю ВВП на 60-65% порівняно з 2005 роком; 2) призупинити їхнє зростання до 2030 року або раніше; 3) збільшити частку відновлювальних джерел енергії в структурі енергоспоживання до 20%; 4) збільшити площу лісів на 40 млн. га порівняно з 2005 роком [351, с. 2]. На додаток до цього, на Генеральній Асамблеї ООН у 2020 році Сі Цзіньпін оголосив про плани Китаю досягти піку викидів CO₂ до 2030 року і вуглецевої нейтральності до 2060 року [352]. Досягнення цієї мети потребуватиме інвестицій у розмірі 13 трлн. дол. протягом 30 років [353]. Реалізація цих амбітних зобов'язань не позбавлена певних труднощів, особливо в контексті економічної ситуації внаслідок пандемії COVID-19, відновлення якої пішло шляхом енерговитратної моделі розвитку. У 14-му п'ятирічному плані не міститься детальної інформації щодо скорочення викидів вуглекислого газу в атмосферу або щодо посилення екологічної політики країни, а кількість проєктів, пов'язаних з навколишнім середовищем і зеленим розвитком, скоротилась вдвічі порівняно з 13-им планом [354, с. 47]. Однак при здійсненні своєї кліматичної політики Китай намагається «зберегти обличчя» і підтримувати свій статус ключового гравця у сфері боротьби зі зміною клімату.

Окремим напрямком цієї політики є міжнародне кліматичне співробітництво. Останніми роками Китай показав себе активним учасником міжнародних переговорів і угод з проблем клімату, особливо на кліматичному саміті у Глазго «COP26» 2021 року [355]. Китай також виступає спонсором

великої кількості міжнародних конференцій з цієї проблематики [356]. Крім того, у 2023 році Держрада КНР опублікувала Білу книгу «Зелений розвиток Китаю в нову епоху» (“新时代的中国绿色发展” 白皮书), цілий розділ якої присвячений зміцненню міжнародного співробітництва в галузі екології [357]. Одним з його важливих механізмів, на думку Китаю, є стратегія «Зеленого шовкового шляху» (绿色丝绸之路), запропонована Сі Цзіньпінем у 2015 році. Загалом вона спрямована на те, щоб зробити усі проєкти BRI більш сталими та екологічними. «Зелений шовкового шлях» передбачає скорочення викидів в атмосферу парникових газів, будівництво об'єктів «зеленої» низьковуглецевої інфраструктури, захист біорізноманіття, використання відновлювальних джерел енергії, розвиток концепції екологічної культури в галузі торгівлі та інвестицій тощо. У якості прикладу можна навести опубліковані Китаєм у 2018 році Принципи зелених інвестицій (GIP) для BRI. З огляду на те, що центральне місце в китайській ініціативі, як правило, відводилось енергетичним проєктам (на їхню реалізацію припадає близько 44 % інвестицій) [358], прийняття цих Принципів стало вкрай важливим кроком. Відповідно до GIP, незадовго до «COP26» Китай оголосив про припинення фінансування вугільних проєктів за кордоном у рамках BRI [359]. Станом на 2021 рік 39 провідних міжнародних фінансових інститутів приєдналися до GIP. У 2019 році з метою досягнення цілей Паризької угоди для країн-учасниць BRI було створено «Міжнародну коаліцію зеленого розвитку BRI» (一带一路绿色发展国际联盟) для участі в діалогах, обмінах, спільних дослідженнях, нарощуванні потенціалу та інших заходах. Відтоді вона залучила понад 150 китайських та іноземних партнерів з більш ніж 40 країн і отримала позитивний відгук і широку підтримку з боку міжнародної спільноти [360; 361].

Міжнародне інформаційне право є ще однією сферою, в якій КНР почала відігравати дедалі активнішу роль. Для Китаю ця галузь видається дуже перспективною з огляду на можливість посилення своєї міжнародної дискурсивної сили. Підхід Китаю до питань міжнародного інформаційного права

характеризується певними особливостями. По-перше, Китай наголошує на важливості державного суверенітету і в Робочій групі ООН з питань розвитку ІКТ (OEWG) пропонує проводити подальші дослідження щодо того, як міжнародні закони можуть застосовуватися до кіберпростору [362]. Китай віддає перевагу концепції «кіберсуверенітету», тобто державному контролю над Інтернетом у межах державних кордонів (*що втілено у системі Великого китайського брандмауера*) [329, с. 14]. По-друге, Китай схильний надавати перевагу багатосторонньому міждержавному підходу до узгодження відповідних правил (тобто держави ведуть переговори між собою від імені своїх громадян), а не багатосторонньому підходу, якому зазвичай віддають перевагу західні держави, що передбачає залучення всіх учасників Інтернет-процесу, в тому числі недержавних суб'єктів, таких як компанії, приватні особи, громадянське суспільство та науковці [363]. У якості прикладу можемо навести підтриманий Китаєм Кодекс поведінки в кіберпросторі ШОС 2015 року. Ця пропозиція наголошує на державному суверенітеті та запереченні багатосторонньої моделі глобального управління Інтернетом, водночас оминаючи питання про обмеження, які Китай готовий накласти на власну свободу дій у цій сфері [364, с. 9]. По-третє, будучи активним учасником Групи урядових експертів ООН (Cyber GGE), Китай підтримує принципи невторчання, відповідальності держави за протиправні дії і утримання від кібератак на критичну інфраструктуру в мирний час, однак виступає проти права держав на самооборону відповідно до Статуту ООН у цьому контексті, можливості застосування міжнародного гуманітарного права до кіберпростору і права держав вживати контрзаходи у відповідь на міжнародно-протиправні діяння у кіберпросторі [364, с. 9]. По-четверте, 14-ий п'ятирічний план, зокрема програма «Китайські стандарти 2035» (中国标准 2035 项目) передбачає, що Китай буде нарощувати дискурсивну силу у визначенні міжнародних технічних стандартів. Інтернаціоналізація технічних стандартів КНР (*сфера високих технологій стає головним майданчиком протистояння між США*

та Китаєм) розуміється як можливість Китаю впливати на майбутній міжнародний технологічний порядок. Зусилля, спрямовані на широке розповсюдження китайських стандартів мобільного зв'язку 5G (як і інших перспективних технологій), якщо вони увінчаються успіхом, на багато років вперед створять глобальну китаєцентричну структуру – мережу технологічних партнерств, замкнутах на китайські розробки, сервіс та модернізацію. Очевидно, цей крок матиме і міжнародні політико-правові наслідки.

Відповідно до Білої книги «Розвиток цифрової економіки Китаю» 2022 року («中国数字经济发展” 白皮书), цифрова економіка з активним використанням сучасних технологій, включаючи великі дані, супутникову навігацію, штучний інтелект, віртуальну реальність, технології мобільного зв'язку 5G, Інтернет речей, квантові і хмарні обчислення, розумні міста тощо, є важливим фактором перетворення Китаю на справжню інноваційну державу [365; 272, с. 42]. Розвиток китайської екосистеми цифрової економіки зростає випереджаючими темпами, внаслідок чого стала очевидною необхідність доповнити ініціативу «Один пояс, один шлях» новим інноваційним і цифровим напрямком. У 2017 році було проголошено про започаткування проєкту «Цифрового шовкового шляху» (数字丝绸之路). Китай очікує, що країни вздовж Шляху будуть активно співпрацювати в галузі нових технологій для спільного інноваційного розвитку та процвітання, що є доповненням концепції «спільноти єдиної долі людства в кіберпросторі» (携手构建网络空间命运共同体行动倡议). В умовах пандемії Цифровий шовковий шлях відіграв важливу роль у зусиллях Китаю зі створення нової торгової екосистеми та поглиблення торговельних відносин з країнами, що розвиваються. Він охоплює велику кількість технологічних проєктів, таких як будівництво базових станцій 5G, прокладання оптоволоконних кабелів, будівництво та обладнання центрів обробки даних тощо. На сьогоднішній день Китай підписав меморандуми про взаєморозуміння щодо співпраці на Цифровому шовковому шляху з 17 країнами

та створив двосторонні механізми співпраці для електронної комерції з 23 країнами [366; 272, с. 105]. Таким чином, за допомогою цього проєкту Китай має намір перетворитися на «інтернет-наддержаву» або «кібер-наддержаву» (网络强国), про що неодноразово заявляв Сі Цзіньпін [367].

Іншим важливим напрямком міжнародно-правової діяльності Китаю є *міжнародне співробітництво у сфері культури*. Насамперед необхідно зазначити про співпрацю КНР з ЮНЕСКО. Як і у випадку з багатьма іншими міжнародними організаціями, Китай і в ЮНЕСКО намагається реалізовувати свою глобальну відповідальність та здійснювати вагомий внесок у налагодження культурного взаєморозуміння між країнами [330, с. 41]. При цьому ЮНЕСКО, будучи найбільшою організацією інтелектуального співробітництва держав у світі, може зіграти важливу роль у створенні «спільноти єдиної долі людства», якого так прагне Китай. Активізація діяльності Китаю в ЮНЕСКО останніми роками проявляється в тому, що представники КНР регулярно представлені у керівних органах організації; Китай продовжує активну роботу з подачі заявок в ЮНЕСКО на визнання китайської спадщини світовою (*у 2014 році мережа маршрутів Чан'ань – Тянь-Шанського коридору Морського шовкового шляху стала об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [368]*); за кількістю включених у список ЮНЕСКО об'єктів нематеріальної культурної спадщини Китай займає перше місце у світі; КНР поступово ратифікує міжнародні конвенції ЮНЕСКО та вдосконалює власне законодавство, особливо посилюючи правову охорону об'єктів культурної спадщини [330, с. 42]. Окрім того, Китай активно працює з іншими країнами у напрямку повернення предметів мистецтва на батьківщину. За оцінками уряду КНР, з 1840 року з країни вивезли понад 10 мільйонів предметів мистецтва та антикваріату; більшість з них були викрадені під час «століття приниження». Згідно зі статистикою ЮНЕСКО, понад 200 музеїв у 47 країнах світу мають 1,64 мільйона китайських реліквій, тоді як приватні колекції по всьому світу містять щонайменше вдесятеро більше [369]. Повернення цих

цінностей – справа національної честі та питання історичної пам'яті для Китаю. І не останню роль у цьому питанні відіграє міжнародне право [330, с. 42].

Багато фахівців погоджуються з тим, що ініціатива «Один пояс, один шлях» – це не тільки економічний пояс, але і культурний. Цю думку чітко підтвердив Голова КНР Сі Цзіньпін у 2017 році, заявивши, що починаючи з 2013 року держави просували «дух Шовкового шляху» (絲綢之路的精神), розширювали співробітництво у науці, освіті, культурі, охороні здоров'я, підтримували обміни між народами, створювали для проекту міцний фундамент у суспільній думці, зміцнювали його соціальну базу. Розвиток гуманітарного виміру Ініціативи втілено у тезі про її перетворення у «шлях цивілізації», для чого потрібно просувати взаємне розуміння, взаємну повагу і взаємну довіру між усіма країнами [370]. Такий підхід відкриває широкий шлях для укладення численних міжнародних угод.

У процесі дослідження позиції Китаю у зазначених вище як традиційних, так і нових галузях міжнародного права можна відмітити, що Китай успішно намагається інтегрувати положення висунутої ним ініціативи «Один пояс, один шлях» у міжнародне морське, космічне, медичне, кліматичне, інформаційне та культурне співробітництво, із закріпленням відповідних положень переважно у двосторонніх, і рідше у регіональних міжнародних угодах. Варто підкреслити, що на сьогодні навіть порівняти «Один пояс, один шлях» поки немає з чим: ініціативи однієї країни рідко охоплюють більше 150 країн (*станом на 2023 рік – 152 держави підписали меморандуми про взаєморозуміння з Китаєм щодо їхньої участі в Ініціативі [87]*) та поєднують у собі засоби економічної дипломатії та глобальну систему цінностей для ведення успішного діалогу зі світом. Виходячи з цього, запропонований Китаєм проект стає майданчиком вдосконалення міжнародного права, підвищення його авторитету, зміцнення у міжнародних відносинах режиму законності, стимулом для реформування національного законодавства. Лінь Гопін (林国平), віце-президент Шанхайської асоціації права,

зазначив, що «ініціатива “Один пояс, один шлях” – це не просто стратегія економічного розвитку, а й стратегія розвитку права, необхідність сформувавши уявлення про Китай як про велику державу з верховенством права» [88].

Підводячи підсумки досліджуваної теми, можна сказати, що намагання КНР брати активну участь у формуванні нових галузей міжнародного права – це якраз приклад того, як вона посилює свою міжнародну дискурсивну силу у XXI столітті з метою отримання належної ролі в глобальному управлінні, адекватної її зростаючій національній могутності. Як ми з'ясували, КНР прагне вдосконалити інтерпретацію міжнародного права і розробити нові міжнародні норми, які відображають китайські цінності і забезпечили б підтримку її інтересів. Вважаємо, що в перспективі, з одного боку, КНР продовжуватиме конструктивну взаємодію в рамках чинної міжнародно-правової системи, зокрема традиційних галузей міжнародного права, не виступаючи за фундаментальні зміни в більшості сфер. З іншого боку, КНР все частіше буде намагатися використовувати міжнародне право, а особливо нові його галузі, у якості інструменту міжнародної дискурсивної сили для зміцнення і просування власних позицій та інтересів. При цьому, на нашу думку, Китай загалом буде відстоювати пріоритет міжнародного права задля забезпечення стабільності та безпеки запропонованих ним зовнішньополітичних ініціатив, а також участі в процесах глобального управління. Крім того, КНР буде спрямовувати свої зусилля не те, щоб міжнародна співтовариство сприймало її як таку, що підтримує міжнародне право. На закінчення підкреслимо таке: підходи КНР до міжнародного права і піднесення Китаю можуть стати можливістю привнести більш збалансований підхід у міжнародне право.

Висновки до Розділу 3.

Проведений аналіз дозволив зробити наступні висновки.

З метою визначення особливостей «теорії міжнародного права з китайською специфікою» досліджено підходи китайських науковців до визначення поняття міжнародного права, його системи, функцій, принципів, джерел, а також співвідношення міжнародного та національного права. В дослідженні показано зміни у підходах до зазначених питань в різні періоди розвитку КНР.

З'ясовано, і це підтверджується науковими публікаціями, що китайські дослідники мають власну позицію із усіх зазначених питань, проте загалом не схильні заглиблюватися у теорію міжнародного права, оскільки їх зусилля спрямовані на його реальне використання. При цьому принциповими питаннями виступають наступні: чим саме міжнародне право може бути корисним для КНР і як захистити свої (насамперед державні) інтереси за допомогою цього інструменту.

Підсумовуючи, можна сказати, що з 1950-х років і до сьогодні позиція КНР до питання джерел міжнародного права теж зазнала певних змін під впливом еволюції внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу КНР. Сучасний підхід до цього питання можна охарактеризувати таким чином. Міжнародний договір і міжнародний звичай є двома основними джерелами міжнародного права, з поміж яких китайські автори надають більшого значення договорам. Резолюції міжнародних організацій, під якими маються на увазі резолюції (та у першу чергу декларації) Генеральної Асамблеї ООН, що відповідають певним критеріям, можуть вважатися джерелами міжнародного права. Всі інші рішення міжнародних організацій, загальні принципи права, судові рішення та наукові доктрини вважаються «допоміжними засобами для визначення правових норм».

В дослідженні продемонстровано взаємозв'язок та співвідношення запропонованих у свій час «п'яти принципів мирного співіснування» з основними принципами міжнародного права, закріпленими в Статуті ООН.

В роботі з'ясовано, що важлива особливість сучасного китайського підходу до міжнародного права полягає не лише в тому, що КНР має унікальне і своєрідне сприйняття кожного з принципів міжнародного права, які безумовно визнає і враховує у своїй діяльності, але й те, що в науковому і практичному плані пропонує світовому співтовариству певне доповнення у вигляді розроблених КНР «п'яти принципів мирного співіснування».

Концептуально визначені у середині 1930-х років, і вперше закріплені в міжнародній угоді у 1954 році, «п'ять принципів мирного співіснування» вважаються прогресивним внеском Китаю у розвиток міжнародного права, виступаючи і до сьогодні важливим елементом сучасної дипломатичної та зовнішньополітичної доктрини КНР – так званої Дипломатичної думки та Думки про верховенство права лідера КНР Сі Цзіньпіна – та пропонуються у якості розвитку принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН.

З огляду на важливість розуміння доктрини і науки міжнародного права КНР, в роботі досліджено міжнародно-правовий зміст, особливості і значення цих принципів, зокрема, принципу взаємної поваги до суверенітету та територіальної цілісності, принципу взаємного ненападу, принципу взаємного невтручання, принципу рівності і взаємної вигоди, принципу мирного співіснування. Крім того розглянуто доктринальні китайські підходи до співвідношення цих принципів з основними принципами міжнародного права, закріпленими в Статуті ООН.

Варто констатувати, що на сьогодні «п'ять принципів мирного співіснування» виступають ще й у якості загального підходу КНР до вирішення багатьох практичних питань.

Враховуючи другий теоретичний підхід до категорії «доктрина», перспективи розвитку окремих галузей (за китайською термінологією це «правові режими») у міжнародно-правовій науці КНР розглянуто з точки зору «зовнішньополітичної позиції держави, що можуть мати міжнародно-правові наслідки».

Автором охарактеризовано внесок КНР у розвиток традиційних (міжнародне морське право) і формування нових (міжнародне космічне право, міжнародне право охорони здоров'я, міжнародне право охорони навколишнього середовища, міжнародне інформаційне право та сфера культури) галузей міжнародного права в контексті практичного використання його норм для зміцнення міжнародного статусу КНР, що проголошено одним із пріоритетів сучасної зовнішньої політики держави.

В дослідженні окремо проаналізовані питання взаємозв'язку доктринальних міжнародно-правових ініціатив КНР у розвитку окремих галузей міжнародного права з конкретними пропозиціями КНР. Це знайшло практичне втілення в реалізації наступних глобальних проєктів, зокрема «Один пояс, один шлях» (一帶一路), «Морський шовковий шлях» (海上丝绸之路), «Полярний шовковий шлях» (极地丝绸之路), «Інформаційний космічний коридор для країн Ініціативи», «Шовковий шлях здоров'я» (健康丝绸之路), «Зелений шовковий шлях» (绿色丝绸之路), «Цифровий шовковий шлях» (数字丝绸之路).

Автор доходить висновку про важливість і необхідність подальшого дослідження міжнародно-правової доктрини КНР як передумови ефективної співпраці з цим суб'єктом міжнародного права.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі досліджено теоретичні та практичні засади становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР, її особливості та внесок у світову науку міжнародного права. Основні результати наукового дослідження полягають у наступному:

1. Розкрито сутність та основні теоретичні підходи до поняття «доктрина» у міжнародному праві.

В науці і практиці міжнародного права, коли розглядається питання про категорію «доктрина» як джерело міжнародного права, завжди зазначається, що маються на увазі авторські «доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй в якості допоміжного засобу для визначення правових норм». При цьому наукові теоретичні розробки свідчать про те, що цей феномен слід розглядати не тільки в розумінні статті 38 Статуту МС ООН, але й у якості «зовнішньополітичної позиції держави, що може мати міжнародно-правові наслідки». Такий підхід притаманний для міжнародно-правової науки і практики КНР.

Разом з тим, в дослідженні з'ясовано, що на відміну від західної науки, підходи до доктрини у науці міжнародного права КНР відрізняються. Ця відмінність полягає у тому, що тільки уповноважені державою установи, що здійснюють міжнародно-правові дослідження, можуть розробляти офіційну доктрину міжнародного права КНР, а також визначати доктринальні міжнародно-правові підходи до актуальних державних питань. В той же час, окремі фахівці – юристи-міжнародники, групи експертів та наукові товариства, безпосередньо не уповноважені державою на таку діяльність, можуть займатись тільки розвитком науки міжнародного права КНР.

Суттєвою особливістю в міжнародно-правовій практиці КНР є те, що доктринальні положення з актуальних питань зовнішньополітичної позиції держави, що можуть мати міжнародно-правові наслідки для КНР, публікуються

державними органами влади та уповноваженими державними науковими установами у якості так званих «кольорових книг» (皮书).

2. Визначено і охарактеризовано періоди розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.

Одним із важливих аспектів аналізу міжнародно-правової доктрини КНР є питання її поступового формування та періодизації, оскільки за останні понад 70 років розвитку (1949-2023 рр.) доктрина мала різне наповнення і перед її представниками стояли різні завдання.

Китайськими науковцями запропоновано кілька періодизацій розвитку сучасної доктрини міжнародного права КНР. Результати дисертаційного дослідження свідчать про те, вони ґрунтуються на єдиному підході: періоди розвитку китайської доктрини розмежовуються на основі найбільш важливих для історії КНР подій.

У свою чергу, запропонована дисертанткою авторська періодизація розвитку сучасної доктрини міжнародного права КНР враховує надзвичайно важливу китайську традицію, пов'язану з напрацюванням і впровадженням кожним поколінням керівників КНР внутрішньо- і зовнішньополітичних концепцій та глобальних стратегій за принципом наступності. Її послідовне дотримання відіграє важливу роль, оскільки в кожен із визначених періодів це впливало на напрямки розвитку міжнародно-правової доктрини КНР, як і в цілому на розвиток науки і практики міжнародного права КНР.

Дослідження розвитку міжнародно-правової доктрини КНР було здійснено за запропонованими п'ятьма періодами: 1949-1976 рр., 1976 / 1978-1993 рр., 1993-2003 рр., 2003-2013 рр., 2013 р. - дотепер. Аналіз кожного з періодів було здійснено послідовно, характеризуючи наступні аспекти: 1. актуальні питання для доктрини у визначений період; 2. чинники, що вплинули на її становлення; 3. організація наукових досліджень з міжнародного права; 4. концепції,

запропоновані представниками китайської доктрини до теорії та практики загального міжнародного права; 5. досягнуті практичні результати.

Було проаналізовано вплив на міжнародно-правову доктрину КНР концептуальних поглядів і стратегій, запропонованих лідерами КНР: Мао Цзедуна (теорія «трьох світів» 三个世界的理论), Ден Сяопіна («соціалізм з китайською специфікою» 中国特色社会主义), Ху Цзіньтао («науковий розвиток» 科学发展观, «гармонійне суспільство» 和谐社会, «мирне піднесення Китаю» 中国和平崛起, «гармонійний світ» 和谐世界) та Сі Цзіньпіна («китайська мрія» 中国梦, «спільнота єдиної долі людства» 人类命运共同体, «соціалізм з китайською специфікою в нову епоху» 新时代中国特色社会主义思想) проголошені основою для здійснення партією і народом «великого відродження китайської нації» (中国民族伟大复兴). Кожна з цих концепцій або стратегій містить принципові положення для спрямування розвитку міжнародно-правової доктрини КНР.

3. Висвітлено підходи до підсистем міжнародного права в міжнародно-правовій науці КНР.

Згідно з традиційним підходом, в науці і практиці склався розподіл права на міжнародне публічне право і міжнародне приватне право. За результатами проведеного дослідження визначено, що однією з особливостей «доктрини міжнародного права з китайською специфікою» є трьохелементна система у складі міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та міжнародного економічного права. Це розмежування має практичне спрямування і простежується в усіх аспектах, що стосуються наукових досліджень, викладання та практики.

Формування такого підходу пов'язано з початком періоду «реформ і відкритості», розпочатих у 1980-х роках, коли міжнародне публічне право, міжнародне приватне право та міжнародне економічне право були визнані на державному рівні в КНР як самостійні юридичні дисципліни та окремі напрямки

наукових досліджень, що було підкріплено відповідною інституційною структурою для їх розвитку.

На думку провідних китайських фахівців у сфері міжнародного права, така система сприяє кращій міждисциплінарній та практичній підготовці висококваліфікованих кадрів, які отримують глибокі всебічні знання з права та економіки, зусилля яких повинні бути спрямовані у першу чергу на захист зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів КНР.

Створення національних наукових товариств та публікація ними наукових періодичних видань із зазначених напрямків спрямовано на популяризацію міжнародно-правових знань у КНР.

4. Узагальнено історичні передумови становлення і розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.

Враховуючи китайську офіційну історіографію, автор доходить висновку про те, що дослідження історії формування міжнародно-правової думки Китаю варто проводити за наступними періодами: доімперський (стародавній) Китай, імперський Китай, період Республіки та сучасний етап КНР.

Аналіз показує, що переважна більшість дослідників історії Стародавнього Китаю погоджуються з тим, що у доімперському та імперському Китаї здійснювались прогресивні кроки у напрямку розвитку міжнародного права. Відносини між державними утвореннями мали не тільки зовнішньополітичне спрямування і характер, але й мали засади міжнародно-правового регулювання, що дає підстави говорити про формування тогочасного традиційного китайського міжнародного права.

Крім того, імперський Китай створив особливу систему міжнародних відносин у Східній Азії («синоцентричний світовий порядок»), яка гармонійно відповідала конфуціанським постулатам про управління та підтримувала безпеку периферії «Серединної держави». Важливо, що ієрархічна структура управління традиційного китайського «світового порядку під небом» (концепція «Тянься» 天

下) мала більше культурні та етичні виміри, ніж економічні чи політичні. Вважається, що засади, сформовані в періоди доімперського та імперського Китаю, досі впливають на сучасну міжнародно-правову позицію КНР та доктринальне обґрунтування нею своїх сучасних глобальних проєктів та ініціатив.

На основі англомовних та китайськомовних джерел проведено порівняльний аналіз наукових оцінок «зустрічі» (знайомства) Китаю з міжнародним правом Європи у XIX столітті та її наслідків для Китаю. Продемонстровано важливість та неоднозначність оцінки цієї події, що до сьогодні впливає на китайське світосприйняття та ставлення до сучасного міжнародного права.

Підсумовуючи, варто зазначити, що сучасні дослідники обов'язково мають враховувати тисячолітній китайський досвід задля об'єктивної оцінки регіонального і міжрегіонального розвитку міжнародного права та його історії, що сприятиме розумінню сучасних китайських підходів до міжнародного права.

5. Розглянуто і охарактеризовано фактори, що впливають на формування сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.

Наукові підходи в КНР до науки і практики міжнародного права визначаються багатьма факторами неправового характеру, серед яких найбільш важливими виступають історичний, культурно-філософський, економічний, політико-ідеологічний та лінгвістичний. З метою дослідження впливу на міжнародно-правову доктрину КНР в роботі використовувався міждисциплінарний метод, що дозволив комплексно проаналізувати фактори, які вплинули на її становлення та розвиток.

Фактично зазначені фактори здійснюють прихований або опосередкований (але від того не менш вагомий) вплив на формування міжнародно-правової позиції КНР та допомагають глибше зрозуміти причини її поведінки в тій чи іншій ситуації. На нашу думку, розгляд і характеристика цих факторів дозволить прогнозувати процес розвитку сучасної міжнародно-правової доктрини КНР,

власне як і науки міжнародного права, а також те, як будуть вибудовуватися сучасні відносини між КНР та рештою держав світу.

Підсумовуючи варто зазначити, що подальші наукові розробки сучасної міжнародно-правової доктрини КНР, враховуючи складність об'єкту дослідження, мають бути комплексними і набагато більшою мірою, ніж це стосується західної теорії, повинні включати вивчення філософії, історії, політики, ідеології, економіки та інших аспектів.

6. Узагальнено положення щодо сучасної міжнародно-правової доктрини КНР як об'єкту дослідження в наукових працях провідних китайських юристів-міжнародників.

В роботі *(враховуючи той факт, що з метою юридичного обґрунтування своєї зовнішньої політики в КНР була поставлена задача розробки власної міжнародно-правової доктрини та науки міжнародного права)* систематизовано думки китайських науковців щодо необхідності, умов та особливостей побудови «теорії міжнародного права з китайською специфікою».

За результатами аналізу академічних джерел доходимо висновку про те, що її формування та вдосконалення не тільки сприятиме розвитку китайської науки міжнародного права, а й зробить вагомий внесок у теоретичний розвиток універсального міжнародного права і прогрес міжнародно-правової культури.

Разом з тим, варто відмітити і ту оцінку, яку надають китайські юристи-міжнародники сучасному стану розвитку доктрини міжнародного права КНР. Вони наголошують на тому, що їх нові ідеї, концепції та погляди ще не отримали широкої внутрішньої та міжнародної уваги в академічних колах, а провідні дослідження міжнародного права в сучасному Китаї поки що не повною мірою демонструють позицію КНР, китайський дух і китайську культуру. До цього ж в роботі на основі аналізу китайськомовних джерел узагальнено і недоліки у дослідженні, викладанні та поширенні міжнародного права в КНР. Як визнають китайські науковці, реальний статус теорії міжнародного права Китаю у світі ще

не відповідає рівню, співмірному з його зростаючою національною потужністю у міжнародних відносинах.

7. Розглянуто основні категорії міжнародного права з позицій сучасної міжнародно-правової доктрини КНР.

Задля визначення особливостей «теорії міжнародного права з китайською специфікою» досліджено підходи китайських науковців до визначення поняття міжнародного права, його системи, функцій, принципів, джерел, а також співвідношення міжнародного та національного права. В дослідженні показано зміни у підходах до зазначених питань в різні періоди розвитку КНР.

З'ясовано, і це підтверджується науковими публікаціями, що китайські дослідники мають власну позицію щодо усіх зазначених питань, проте загалом не схильні заглиблюватися у теорію міжнародного права, оскільки їх зусилля спрямовані на його реальне використання. При цьому принциповими питаннями виступають наступні: чим саме міжнародне право може бути корисним для КНР і як захистити свої (в першу чергу державні) інтереси за допомогою цього інструменту.

Підсумовуючи, можна сказати, що з 1950-х років і до сьогодні позиція КНР до питання джерел міжнародного права теж зазнала певних змін під впливом еволюції внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу КНР. Сучасний підхід до цього питання можна охарактеризувати таким чином. Міжнародний договір і міжнародний звичай є двома основними джерелами міжнародного права, з поміж яких китайські автори надають більшого значення договорам. Резолюції міжнародних організацій, під якими маються на увазі резолюції та декларації Генеральної Асамблеї ООН, що відповідають певним критеріям, можуть вважатися джерелами міжнародного права. Всі інші рішення міжнародних організацій, загальні принципи права, судові рішення та наукові доктрини вважаються «допоміжними засобами для визначення правових норм».

Окремо розглядаються і аргументуються питання щодо розуміння китайськими науковцями основних принципів міжнародного права.

8. Надано оцінку «п'яти принципам мирного співіснування» як фундаментального внеску КНР у розвиток міжнародного права.

В дослідженні продемонстровано взаємозв'язок та співвідношення запропонованих у свій час «п'яти принципів мирного співіснування» (和平共处五项原则) з основними принципами міжнародного права, закріпленими в Статуті ООН.

В роботі з'ясовано, що важлива особливість сучасного китайського підходу до міжнародного права полягає не лише в тому, що КНР має унікальне і своєрідне сприйняття кожного з принципів міжнародного права, які безумовно визнає і враховує у своїй діяльності, але й те, що в науковому і практичному плані пропонує світовому співтовариству певне доповнення у вигляді розроблених нею «п'яти принципів мирного співіснування».

Концептуально визначені у середині 1930-х років, і вперше закріплені в міжнародній угоді у 1954 році, «п'ять принципів мирного співіснування» вважаються прогресивним внеском Китаю у розвиток міжнародного права, виступаючи і до сьогодні важливим елементом сучасної дипломатичної та зовнішньополітичної доктрини КНР – так званої Дипломатичної думки (习近平外交思想) та Думки про верховенство права (习近平法制思想) Сі Цзіньпіна – та пропонуються у якості розвитку принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН.

З огляду на важливість розуміння доктрини і науки міжнародного права КНР, в роботі досліджено міжнародно-правовий зміст, особливості і значення цих принципів, зокрема, принципу взаємної поваги до суверенітету та територіальної цілісності, принципу взаємного ненападу, принципу взаємного невтручання, принципу рівності і взаємної вигоди, принципу мирного співіснування. Крім того,

розглянуто доктринальні китайські підходи до співвідношення цих принципів з основними принципами міжнародного права, закріпленими в Статуті ООН.

Варто констатувати, що на сьогодні «п'ять принципів мирного співіснування» виступають ще й у якості загального підходу КНР до вирішення багатьох практичних питань.

9. Охарактеризовано доктринальні погляди на сучасний стан і перспективи розвитку окремих галузей у міжнародно-правовій науці КНР.

Враховуючи другий теоретичний підхід до визначення категорії «доктрина», перспективи розвитку окремих галузей (за китайською термінологією це «правові режими» 法律制度) у міжнародно-правовій науці КНР розглянуто з точки зору «зовнішньополітичних позицій держави, що можуть мати міжнародно-правові наслідки».

Автором охарактеризовано внесок КНР у розвиток традиційних і формування нових галузей міжнародного права в контексті практичного використання його норм для зміцнення міжнародного статусу КНР, що проголошено одним із пріоритетів сучасної зовнішньої політики держави.

В дослідженні окремо проаналізовані питання взаємозв'язку доктринальних міжнародно-правових ініціатив КНР у розвитку окремих галузей міжнародного права з конкретними пропозиціями КНР. Це знайшло практичне втілення в реалізації наступних глобальних проєктів, зокрема «Один пояс, один шлях» (一帶一路), «Морський шовковий шлях» (海上丝绸之路), «Полярний шовковий шлях» (极地丝绸之路), «Інформаційний космічний коридор для країн Ініціативи», «Шовковий шлях здоров'я» (健康丝绸之路), «Зелений шовковий шлях» (绿色丝绸之路), «Цифровий шовковий шлях» (数字丝绸之路).

Автор доходить висновку про важливість і необхідність подальшого дослідження міжнародно-правової доктрини КНР як передумови ефективної співпраці з цим суб'єктом міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lee L. T. *China and International Agreements. A Study of Compliance.* Leyden, 1969.
2. Міжнародне публічне право: підручник у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.]; за ред. В. В. Мицика. Т. 1: Основи теорії. Харків: Право, 2019. 416 с.
3. Губанов О. О. Правова доктрина як джерело права в межах романо-германської, англосаксонської та релігійно-традиційної правової сім'ї: порівняльна характеристика. *Право і суспільство.* 2015. № 6. С. 9-14.
4. Lee T. V. *Foreigners in Chinese Law.* New York & London: Garland Publishing, 1997. 484 p.
5. Chiu H. "Chinese views on the sources of international law. *Harvard International Law Journal.* 1987. Vol. 28, № 2. P. 1-34.
6. 中国大百科全书. URL: <https://shorturl.at/xyKOV>.
7. 中华人民共和国法律大百科全书, 国际法卷. URL: <https://shorturl.at/oCOP3>.
8. 北京大学法学百科全书 (国际公法国际私法学). URL: <https://shorturl.at/DMPS0>.
9. 国际法的渊源. URL: <https://h.bkzx.cn/item/102670?q=sources>.
10. Koroma A. G. The Sources of International Law in Article 38 of the Statute of the Court and Their Application by the Court. *Collected Courses of the Xiamen Academy of International Law.* 2011. Vol. 4. P. 56-156.
11. 国际法的渊源. URL: <https://www.renrendoc.com/paper/148681195.html>.
12. Brownlie I. *Principles of Public International Law.* New York: Oxford University Press, 2008. 784 p.
13. Thirlway H. *The Sources of International Law.* New York: Oxford University Press, 2019. 273 p.
14. Енциклопедія міжнародного права: 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. Т. 1. А – Д. Київ: Академперіодика, 2014. 920 с.

15. Міжнародне право. Основи теорії: [підручник] / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь. 2002. 608 с.
16. Sivakumaran S. The influence of teachings of publicists on the development of international law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2017. Vol. 66. P. 1-37.
17. 学; 说. URL: <https://bkrs.info/slovo.php?ch=%E5%AD%A6>.
18. 学说近义词. URL: <https://shorturl.at/rBMXZ>.
19. 国内最好的国际法专业在哪个学校. URL: <https://shorturl.at/gkqDM>.
20. Potter P. China's legal system. Cambridge: Polity Press, 2013. 208 p.
21. Li C. The power of ideas: The rising influence of thinkers and think tanks in China. World Scientific, 2017. 355 p.
22. 中国智库: 站在春天 遥望政策. URL: <https://shorturl.at/iILS9>.
23. 中国社会科学院国际法研究所, 科研成果. URL: <https://shorturl.at/xCDO8>.
24. 中国社会科学院国际法研究所, 主要成就. URL: <https://shorturl.at/nvOS3>.
25. 中国国际法学会. URL: <https://shorturl.at/fIMS5>.
26. Moynihan H. Exploring Public International Law Issues with Chinese Scholars. International Law Programme Roundtable Meeting Summary, Part 4. 2018. P. 1-17.
27. 中国国际法年刊. URL: <https://shorturl.at/gwzCU>.
28. 武大国际法评论. URL: <https://shorturl.at/grJS2>.
29. 武大国际法讲演集 . URL: <https://shorturl.at/bgDPR>.
30. 国际法研究. URL: <https://shorturl.at/dqtw9>.
31. 当代国际法论丛. URL: <https://shorturl.at/aLQ06>.
32. 国际贸易法论丛. URL: <https://shorturl.at/vxFKL>.
33. 国际法与比较法论丛. URL: <https://shorturl.at/adAQU>.
34. Chinese Journal of International Law. URL: <https://shorturl.at/ryNU5>.
35. Wang T., Sienho Y. Foreword. Chinese Journal of International Law. 2002. № 1. P. III-IV.

36. Kong Q. International Law Teaching in China: Engaging in a Pedagogical Reform or Embracing Professionalism and Internationalization? *Cambridge Journal of China Studies*. 2017. № 12(1). P. 11-25.
37. Encyclopedia of Public International Law. Instalment 9: International Relations and Legal Cooperation in General: Diplomacy and Consular Relations. Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland, 1986. P. 425.
38. Sullivan L. R. Historical Dictionary of Chinese Foreign Affairs. The USA: Rowman & Littlefield. 2018. 584 p.
39. 中华人民共和国国务院新闻办公室，白皮书. URL: <https://shorturl.at/hjxDL>.
40. 全球政治与安全报告，国际形势黄皮书. URL: <https://shorturl.at/kmwP5>.
41. 上海合作组织黄皮书：上海合作组织发展报告. URL: <https://shorturl.at/irBIT>.
42. 拉美黄皮书：拉丁美洲和加勒比发展报告. URL: <https://shorturl.at/blS04>.
43. 俄罗斯黄皮书. URL: <https://shorturl.at/djpwP>.
44. 中亚黄皮书：中亚国家发展报告. URL: <https://shorturl.at/mzB78>.
45. 皮书的特征. URL: <https://shorturl.at/fhsTV>.
46. 皮书的功能. URL: <https://shorturl.at/knBVW>.
47. 法治蓝皮书. URL: <http://iolaw.cssn.cn/zt/lps/>.
48. 杨泽伟，改革开放四十年来的中国国际公法学：特点、问题与趋势. URL: <https://www.pkulaw.com/qikan/bf1ff43e6ebc055d1b7dc6170aab28f3bdfb.html>.
49. 蒋小红，开放的中国与国际法。北京：社会科学文献出版社，2019。429页。
50. 参见李鸣，《中国国际法学会理事会工作报告（2013-2018）》，2018。
51. Таран М. А. «Китайська мрія» в «гармонійному світі». *Україна – Китай*. 2014. № 1(6). С. 16-18.
52. He Z., Sun L. A Chinese Theory of International Law. Springer, 2020. 245 p.

53. Zuo A. China's Approaches to the Western-dominated International Law: A Historical Perspective from the Opium War to the South China Sea Arbitration Case. *University of Baltimore Journal of International Law*. 2018. № 6. P. 1-35.
54. Кошовий С. А. Діяльність Китайської Народної Республіки в Організації Об'єднаних Націй. *Україна – Китай*. 2019. № 3(17). С. 62-71.
55. Сомов А. Ю. Еволюція китайської політики нерозповсюдження ядерної зброї. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник: Міжнародні відносини*. 2002. № 24. С. 243-247.
56. Кіктенко В. О. Ідеологія Комуністичної партії Китаю: від революції до реформ. *Україна – Китай*. 2017. №4(10). С. 14-21.
57. Junwu P. Chinese Philosophy and International Law. P. 1-6. URL: http://asiansil-jp.org/wp/wp-content/uploads/2012/07/junwu_pan.pdf.
58. Chiu H. Chinese Attitudes toward International Law in the Post-Mao Era, 1978-1987. *International Lawyer*. 1987. № 21. P. 1127-1166.
59. Zhou E. Selected Works on Foreign Affairs. Beijing, 1990.
60. Chan P. C. China's Approaches to International Law since the Opium War. *Leiden Journal of International Law*. 2014. № 27.4. P. 859-892.
61. Hsieh P. L. China's Development of International Economic Law and WTO Legal Capacity Building. *Journal of International Economic Law*. 2010. № 13 (4). P. 997-1036.
62. Deng X. A New International Order Should Be Established With the "Five Principles of Peaceful Coexistence" As Norms. URL: <https://shorturl.at/fhk78>.
63. Junwu P. Chinese Philosophy and International Law. *Asian Journal of International Law*. 2011. № 1. P. 233-248.
64. 国际法词典. URL: <https://shorturl.at/cuCDM>.
65. 国际法辞典. URL: <https://www.zsbeike.com/cd/41743150.html>.

66. Головченко В. І. Мінливе обличчя сучасної китайської дипломатії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2005. Вип. 31-32. С. 67-71.
67. ASEAN Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea, 2002. URL: <https://shorturl.at/krRT0>.
68. 国际法知识辞典. URL: <https://shorturl.at/mAJNX>.
69. 国际法词典. URL: <https://shorturl.at/aFPZ7>.
70. 国际法律大辞典. URL: <https://shorturl.at/gkI67>.
71. 中文法学工具书概览. URL: <https://shorturl.at/loHKX>.
72. 中国海洋事业的发展. URL: <https://shorturl.at/gGMXZ>.
73. Li Z. International law in China: legal aspect of the Chinese perspective of world order. Canada: University of Toronto. 1997.
74. Agreement between the Government of the Republic of India and the Government of the People's Republic of China on the Political Parameters and Guiding Principles for the Settlement of the India-China Boundary Question. URL: <https://shorturl.at/ntvP7>.
75. Xue H. China and International Law: 60 Years in Review. *International Law Summary*. 2013. P. 1-7.
76. 厦门国际法高等研究院. URL: <https://shorturl.at/bghOY>.
77. Keyuan Z. Building a "Harmonious World": A Mission Impossible? *The Copenhagen Journal of Asian Studies*. 2012. № 30(2). P. 74-99.
78. Dai B. Asia, China and international law. *Chinese Journal of International Law*. 2012. № 11.1. P. 1-3.
79. Liu Z. Interdisciplinary research on international relations theory and international law in China over the past 10 years. *Frontiers of Law in China*. 2011. № 6(3). P. 496-523.
80. Exploring Public International Law Issues with Chinese Scholars. International Law Programme Roundtable Meeting Summary. 2014. P. 1-12.

81. Hu W. Xi Jinping's "Big Power Diplomacy" and China's Central National Security Commission (CNSC). *Journal of Contemporary China*. 2016. № 25.98 . P. 163-177.
82. 外交部长王毅：中国特色大国外交风生水起. URL: <https://shorturl.at/tuwTX>.
83. Chinese Foreign Policy with Xi Jinping Characteristics.
URL: <https://shorturl.at/wMSW2>.
84. Кулицький С. П. Глобальна експансія Китаю та проблеми розвитку української економіки. *Україна: події, факти, коментарі*. 2021. № 2. С. 37-50.
85. 中国翻译研究院. URL: <https://shorturl.at/fhiK2>.
86. Zhang N. Institutionalization of a Human Community with a Shared Future and Principles of International Law. *Frontiers of Law in China*. 2020. № 15. P. 84-106.
87. 已同中国签订共建“一带一路”合作文件的国家一览.
URL: <https://shorturl.at/jlCD9>.
88. 新时代课题：一带一路背景下国际航运法治发展的新趋向. URL: <https://shorturl.at/JPQ16>.
89. Wye R. China Paves Its Way in New Areas of International Law. Chatman House, 2017.
90. Інтерв'ю в. о. директора Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України доктора філософських наук Віктора Кіктенка програмі «Про науку. Компетентно». URL: <https://shorturl.at/cwzO4>.
91. Ексклюзивне інтерв'ю Ван Ї Інформаційному агентству Сінхуа щодо китайсько-американських відносин. URL: <https://shorturl.at/wPXY9>.
92. Jiang S. Charting Socio-Legal Approaches to International Law in China: Taking the Interdisciplinary Study of International Law and History as an Example. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020. № 9 (1). P. 1-15.
93. 李雪平，余敏友，中国与国际法的教学和传播。中国促进国际法治报告，2015年。286-297页。
94. Encyclopaedia of China – Law, Encyclopaedia of China Publishing House, 1984.

95. 国际海洋法. URL: <https://shorturl.at/hjyTX>.
96. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право. Київ, 2010. 608 с.
97. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Харків, 2008. 704 с.
98. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право. Київ, 2012. 631 с.
99. Immanuel H. The rise of modern China. New York, Oxford: Oxford University Press, 1999. 1136 p.
100. 庐山国际经济法讲习班. URL: <https://shorturl.at/bdJQT>.
101. 陈安, 国际经济法学家、厦门大学教授. URL: <https://shorturl.at/bipuD>.
102. A Dialogue with Judicial Wisdom, Prof. An Chen: A Flag-Holder Chinese Scholar Advocating Reform of International Economic Law (By Prof. Eric Yong Joong Lee). *The Journal of East Asia and International Law*. 2011. Vol. 4, № 2. P. 477-514.
103. Zeng L. Contemporary International Law and China's Peaceful development. Springer, 2021. 664 p.
104. An C. The Voice from China: An Chen on International Economic Law. Springer, 2014. 789 p.
105. Міжнародне публічне право: підручник у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін.]; за ред.. В. В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків: Право, 2019. 624 с.
106. Chen T. P. Private International Law of the People's Republic of China: an Overview. *The American Journal of Comparative Law*. 1987. Vol. 35, № 3. P. 445-486.
107. 韩德培《国际私法》。高等教育出版社, 2000.
108. 黄进《国际私法》。法律出版社, 2005.
109. Tang, Z. S., Xiao, Y., Huo, Z. Conflict of Laws in the People's Republic of China. Edward Elgar Publishing. 2016. 512 p.
110. 信春鹰《中国的法律制度及其改革》。北京: 法律出版社, 1999.
111. Constitution of the People's Republic of China. URL: <https://shorturl.at/jrPQ1>.
112. 韩德培. URL: <https://shorturl.at/apK56>.

113. 国际私法的立法前景：借《民法典》来指引. URL: <https://shorturl.at/syGW6>.
114. 中国国际私法研究会. URL: <https://shorturl.at/bfszH>.
115. Данильченко О. С. Історичні аспекти формування та розвитку міжнародно-правової думки Китаю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №5. С. 198-202.
116. Гавриленко О. А., Сироїд Т. Л. Формування основ давньокитайського міжнародного права в добу Чжоу (1046–256 рр. до н.е.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2022. № 71. С. 18-25.
117. Буткевич О. В. Теорія і практика докласичного міжнародного права. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2009. 436 с.
118. Буткевич О. В. Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права: монографія. Київ: Україна. 2003. 800 с.
119. Iriye, K. The principles of international law in the light of Confucian doctrine. *Academie de droit international. Recueil des cours*. Leyde: A. W. Sijthoff, 1967. Tome 120. P. 1-60.
120. Carrai M. A. Historiographies of International Law from a Chinese Perspective. *Clio@Themis. Revue électronique d'histoire du droit*. 2020. № 18. P. 1-23.
121. Liu D. International Law and International Humanitarian Law in Ancient China. *Historical Origins of International Criminal Law*. 2014. № 20. P. 87-113.
122. Tingyang Z. A Political World Philosophy in Terms of All-under-heaven (Tian-xia). *Diogenes*. 2009. № 56. P. 5-18.
123. Cohen J. A., Chiu H. People's China and International Law. Volume 1: A Documentary Study. Princeton University Press, 1974.
124. Буткевич О. В. Міжнародне право середніх віків: монографія. Київ: Видавництво гуманітарної літератури. 2008. 672 с.
125. Fairbank J. K. The Chinese World Order. Traditional China's Foreign Relations. *VRÜ Verfassung und Recht in Übersee*. 1973. № 7. P. 86-91.

126. Wang T. International law in China: historical and contemporary perspectives. Martinus Nijhoff. 1990. 171 p.
127. Kissinger H. On China. Penguin Books Limited. 2011. 624 p.
128. 桓宽 《盐铁论》 . URL: <https://shorturl.at/ekwX2>.
129. Китай очима Азії. Колективна монографія. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; Українська асоціація китаєзнавців. Київ, 2017. 316 с.
130. Зінченко А. Л. Історія дипломатії: від давнини до нового часу. Вінниця: Нова книга, 2002. 433 с.
131. Tomášek M. Roots of Chinese doctrine of international law. *The Lawyer Quarterly*. 2022. № 4. P. 305-317.
132. Українсько-китайські відносини: маловідомі сторінки історії та сучасність / за ред. І. Б. Матяша. Київ: Горобець, 2016. 183 с.
133. Буткевич О. В. Теорія і практика докласичного міжнародного права: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Київ. 2009. 40 с.
134. Дікарев О. І. Антикризові стратегії китайської дипломатії: монографія. Київ: Кафедра. 2012. 376 с.
135. Xue H. Chinese Perspectives Part 1: Introduction. *Denver Journal of International Law and Policy*. 2011. URL: <https://shorturl.at/xASX2>.
136. Dong W. The Dissemination of International Law and the Study of the Unequal Treaties in China. 2006. P. 169-193.
137. Kayaoğlu T. Legal imperialism: Sovereignty and extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China. Cambridge University Press, 2010.
138. Dong W. China's Unequal Treaties: Narrating National History. Lexington Books, 2005.
139. Chiu H. Comparison of the Nationalist and Communist Chinese Views of Unequal Treaties. *China's Practice of International Law: Some Case Studies*. 1972. P. 239-267.
140. d'Aspremont J., Zhang B. China and international law: Two tales of an encounter. *Leiden Journal of International Law*. 2021. № 34. P. 899-914.

141. Conde Pérez E., Yaneva Z. V. Unequal Treaties in International Law. URL: <https://shorturl.at/jpCR7>.
142. Hsieh P. L. The Discipline of International Law in Republican China and Contemporary Taiwan. *Washington University Global Studies Law Review*. 2015. № 14. P. 87-129.
143. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
144. Zhen-Feng C. The Research of China's Takeover of German and Austro-Hungarian Embassy Guards and Weapons (1917-1922). The Interpretation and Application of International Law in China. 2012. P. 97-101.
145. Hudson Manley O. The Rendition of the International Mixed Court at Shanghai. *American Journal of International Law*. 1927. № 21. P. 451-471.
146. Chi M. China Diplomacy, 1914-1918. Harvard University Asia Center, 1970.
147. Tang Chi-Hua. China-Europe. Oxford Handbook of the History of International Law. 2012.
148. Lin-chun W. Appealing to Legal Procedure: China's Endeavour to Abolish the Twenty-One Demands in 1923. *New History*. 2008.
149. Putney Albert H. The Termination of Unequal Treaties. *Proceedings of the American Society of International Law at its annual meeting (1921-1969)*. 1927. P. 87-90.
150. Dong W. The Discourse of Unequal Treaties in Modern China. *Pacific Affairs*. 2003. № 76 (3). P. 399-425.
151. Tiqiang C. The People's Republic of China and Public International Law. *Dalhousie Law Journal*. 1984. № 8.
152. Kawashima S. "China", in A. Peters and B. Fassbender (eds.). *The Oxford Handbook of the History of International Law*. 2012. P. 451-474.
153. Lorca A. B. Universal International Law: Nineteenth-Century Histories of Imposition and Appropriation. *Harvard Journal of International Law*. 2010. № 51

154. 何力，人类命运共同体视角下的国际法史与文明互融。厦门大学学报(哲学社会科学版)，2019.
155. 杨云鹏，孟于群。中国废除不平等条约的理论与实践。云南大学学报法学版，2013。120-126页.
156. 王铁崖，中国与 国际法——历史与当代。中国国际法年刊，1991.
157. 何志鹏，孙璐。中国的国际法观念：基于国际关系史的分析。国际关系与国际法学刊，2015.
158. 杨泽伟，宏观国际法史。武汉大学出版社，2001.
159. 林学忠，从万国公法到公法外交 ——晚清国际法的传入诠释与应用。上海古籍出版社，2009.
160. 邹磊，先秦国际法‘研究与中国’世界图景’的重建——从丁韪良到陈顾远。国际观察，2009.
161. Kong Q. International Law Teaching in China: Engaging in a Pedagogical Reform or Embracing Professionalism and Internationalization? *Cambridge Journal of China Studies*. 2017. № 12 (1). P. 11-25.
162. Yin Z. Heavenly Principles? The Translation of International Law in 19th-century China and the Constitution of Universality. *European Journal of International Law*. 2016. № 27 (4). P. 1005-1023.
163. Teng S. Y. Hsu, China’s Entrance into the Family of Nations (Book Review). *Journal of Asian Studies*. 1960. № 20.
164. He Q. H. The Birth and Growth of International Law in Modern China. *Jurist*. 2004. № 4. P. 49-60.
165. Pye L. W. Social science theories in search of Chinese realities. *The China Quarterly*. 1992. № 132. P. 1161-1170.
166. Von Senger, H. Stratagems as a Means of Achieving Justice and Spreading Truth. *Laws*. 2023. № 12(3).

167. Комуністична партія Китаю – 100 років при владі: основні здобутки та виклики. Аналітична записка. URL: <https://shorturl.at/aGW18>.
168. Стратегічне мислення китайських лідерів та погляд на Україну з Піднебесної: інтерв'ю з професором міжнародних відносин Цзілінського Університету паном Ван Лі. URL: <https://shorturl.at/QTW19>.
169. Coble P. M. China's "new remembering" of the Anti-Japanese War of Resistance, 1937–1945. *The China Quarterly*. 2007. № 190. P. 394-410.
170. Богінська І. В. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*. 2021. С. 103-109.
171. David R., Geoffre-Spinozi K. The main legal systems of our time: trans. from French. *International Relations*. 1996.
172. Turner K. Rule of Law Ideals in Early China. *Journal of Chinese Law*. 1992. № 6.
173. Orts Eric W. The Rule of Law in China. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2001. № 34. P. 43-115.
174. Li W. Philosophical Influences on Contemporary Chinese Law. *Indiana International & Comparative Law Review*. 1996. № 6. P. 327-336.
175. Lee L. T., Lai W. W. The Chinese Conceptions of Law: Confucian, Legalist, and Buddhist. *Hastings Law Journal*. 1977. № 29. P. 1307-1329.
176. Li Z. Traditional Chinese World Order. *Chinese Journal of International Law*. 2002. № 1. P. 20.
177. Li Z. Teaching, Research, and the Dissemination of International Law in China: The Contribution of Wang Tieya. *Canadian Yearbook of International Law*. 1994. № 31. P. 189-218.
178. Кіктенко В. О. Філософія американського прагматизму, конфуціанство та китайська модернізація. *Китаєзнавчі дослідження*. 2016. № 1. С. 18-29.
179. Данильченко О. С. Лінгвістичний фактор у розумінні сучасної міжнародно-правової доктрини КНР. *Матеріали Міжнародної науково-практичної*

- відеоконференції «*Ad orbem per linguas. До світу через мови*». 19-20 травня 2023 року, м. Київ. С. 104-106.
180. 什么是人类命运共同体? 2018. URL: <https://shorturl.at/dezRT>.
181. De la Rasilla I., Yayezi H. The Community of Shared Future for Mankind and China's Legalist Turn in International Relations. *Chinese Journal of International Law*. 2021. № 20. P. 341-379.
182. Staiano, M. F. Chinese Law and Its International Projection: Building a Community with a Shared Future for Mankind. Springer Nature. 2023. 74 p.
183. 中方发布关于政治解决乌克兰危机的中国立场. URL: <https://shorturl.at/koFZ3>.
184. Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Панченко В. Г. Міжнародне співробітництво в сфері економічної дипломатії: досвід КНР крізь призму реалізації політики санкцій. С. 62-86.
185. Fairbank J. K., Goldman M. China: A New History. Harvard University Press, 2006.
186. Angus M. Development Centre Studies The World Economy A Millennial Perspective: A Millennial Perspective. OECD Publishing, 2001.
187. Chen J. Y., Cheng P. K., Lestz M. E., Spence, J. D. The search for modern China: A documentary collection. 1999.
188. Єфремов Д. На сторожі правил міжнародної торгівлі: аналіз позиції КНР щодо реформ СОТ. *Україна – Китай*. 2020. № 1(19). С. 38-43.
189. Кіктенко В. О. Гео економічне зростання Китаю у сучасному світі (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 лютого 2017 року). *Вісник НАН України*. 2017. № 4. С. 42-60.
190. Mancall M. China at the Center: 300 Years of Foreign Policy. New York, 1984.
191. Кіктенко В. О. Ідеологія Комуністичної партії Китаю в період політики реформ і відкритості: проблема визначення та методологія досліджень. *Китаєзнавчі дослідження*. 2020. № 1. С. 27-36.
192. 王义桅, 从“和平崛起”到“和谐世界”。北京, 2006.

193. Данильченко О. С. Значення політико-ідеологічного фактору для розуміння міжнародно-правової доктрини КНР. *Український часопис міжнародного права*. 2023. №2. С. 37-43.
194. Кіктенко В. О. «Концепція наукового розвитку» Ху Цзіньтао: ідеологія третьої соціальної трансформації Китаю. *Східний світ*. 2021. № 3. С. 123-134.
195. Zeng L. Building International Law under Socialism with Chinese Characteristics. *Guangming Daily*. 2016.
196. Дем'яненко Б. Л., Дем'яненко В. М. Політико-ідеологічний і дипломатичний контекст стрімкого піднесення Китаю. Парадигмальні виклики сучасного розвитку: колективна монографія / за ред. Дуки А. П. Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 5-30.
197. Liu I. Y. The Chinese Dream, Neoliberalism, and International Legal Ideology. *The Chinese Journal of Global Governance*. 2018. № 4. P. 81-121.
198. Liu H. On the essentials of international law in Xi Jinping Thought on the Rule of Law. *Relaciones internacionales*. 2021. № 30 (60). P. 233-263.
199. Надзвичайний та Повноважний Посол КНР в Україні Фань Сяньжун: Ідеї Сі Цзіньпіна про дипломатію сприяють побудові мирної, стабільної та процвітаючої планети. URL: <https://shorturl.at/bEIS1>.
200. Гончарук А. З., Гобова Є. В., Кіктенко В. О., Коваль О. А., Кошовий С. А. Аудит зовнішньої політики. Як зняти з паузи відносини з Китаєм. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/10/17/7055776/>.
201. 莫纪宏，论中国特色社会主义人权发展道路的历史逻辑、理论基础及基本特征。山西师大学报，3：社会科学版，2022.
202. 崔军民，萌芽期的现代法律新词研究。中国社会科学出版社，2011.
203. 何勤华，《万国公法》与清末国际法.法学研究，2001，5，137-148页.
204. 夏云，卢卫中，英汉法律语言接触对中文法律语言变化的影响研究。北京第二外国语学院学报，2016，6，71-80页.

205. Кіктенко В. О. Семантика і прагматика концепту ініціатива «Один пояс, один шлях». *Китаєзнавчі дослідження*. 2018. № 1. С. 58-68.
206. 共建“一带一路”：理念、实践与中国的贡献. URL: <https://shorturl.at/eowPV>.
207. Данильченко О. С. За Великою Китайською стіною: до питання становлення науки міжнародного права у Китайській Народній Республіці. *Український часопис міжнародного права*. 2018. №3. С. 55-62.
208. 宦乡, 中国国际法年刊。北京: 中国对外翻译出版公司, 1982.
209. Li Z. Legacy of Modern Chinese History: Its Relevance to the Chinese Perspective of the Contemporary International Legal Order. *Singapore Journal of International and Comparative Law*. 2001. № 5. P. 314-326.
210. Цибух О. В. Філософсько-правові засади комунікативної раціональності у міжнародно-правовому дискурсі: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12. Львів, 2011. 219 с.
211. Hsieh P. L. The Discipline of International Law in Republican China and Contemporary Taiwan. *Washington University Global Studies Law Review*. 2015. № 14. P. 87-129.
212. Karl Rebecca E. Lydia H. Liu. *The Clash of Empires: The Invention of China in Modern World Making*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
213. Duus P. Science and salvation in China: the life and work of W. A. P. Martin (1827-1916). *American Missionaries in China*. Harvard University Asia Center. 1970. P. 9-41.
214. Sang-Hee H. The Circulation of International Legal Terms in East Asia. 2010. P. 3-25.
215. Zarrow P. *After Empire: the Conceptual Transformation of the Chinese State, 1885-1924*. Stanford University Press. 2012.
216. Chiu H. The Development of Chinese International Law Terms and the Problem of Their Translation into English. *The Journal of Asian Studies*. 1968. № 27. P. 485-501.
217. 北洋时期的中国外交。复旦大学出版社, 2006。610 页。

218. Minyou Y, Heng L. The Development Trend of International Law in China. *Journal of Wuhan University*. 2010. № 5. P. 705-706.
219. A Historical Outline of Sino-Soviet Relations 1917-1991, edited by Shen Zhihua: Beijing, Xinhua Publishing House, 2007, 489 p.
220. Roberts A. Is international Law International? Oxford University Press, 2017. 127 p.
221. Wang T. Teaching and Research of International Law in Present Day China. *Columbia Journal of Transnational Law*. 1983. № 22. P. 77.
222. O'Brien R. Legal Education in China: English Language Materials. *International Journal of Legal Information*. Vol. 38. Issue 1. 2010. P. 93-103.
223. Leung F. F. L. Selected Articles from the Chinese Yearbook of International Law, Edited by the Chinese Society of International Law. *Maryland Journal of International Law*. № 9(2). P. 217.
224. International Law Association, Hong Kong. URL: <https://shorturl.at/fnFQ0>.
225. International Law Association, Chinese (Taiwan). URL: <https://shorturl.at/hvwR1>.
226. 魏磊杰, 我国国际法研究的主体性缺失问题: 反思与祛魅. 学术月刊, 2020, 第 52 卷. 142-156 页.
227. 周鲠生 “中国国际法之父” : 领海在我国大炮射程之内, 12 海里. URL: <https://shorturl.at/inuGS>.
228. Essays in Honor of Wang Tieya. Martinus Nijhoff Publishers. 1994. 965 p.
229. Xu C. Out-of-system State Mentality and Poverty in China's International Law Theory. *The Forum on Politics and Law*. 2006. № 5.
230. 孙世彦, 中国国际法学:问题与思考. 开放的中国与国际法. 北京: 社会科学文献出版社, 2019. 22-41 页.
231. 吕岩峰、何志鹏, 《世纪之交国际法研究的五年回顾与展望》、《法制与社会发展》2001 年第 1 期, 第 43 页.
232. 用全球安全倡议替换冷战思维 . URL: <https://shorturl.at/drxL8>.
233. 中国常驻联合国代表: 世界不需要 “新冷战” . URL: <https://shorturl.at/lwGHX>.

234. 贺雪峰, 本土化与主体性: 中国社会科学研究的方 向, 《探索与争鸣》2020 年, 第 1 期.
235. 马忠法, 《挑战与应对: 世界新格局下的中国国际法 学研究》, 《安徽师范大学学报(人文社科版)》2016 年, 第 5 期.
236. 参见张文彬, 《国际法: 西方传统与中国特色-重读周 鲠生〈国际法〉随想》, 《比较法研究》1993 年, 第 2 期.
237. 苏长和, 《和平共处五项原则与中国国际法理论体系 的思索》, 《世界经济与政治》2014 年, 第 6 期.
238. 王铁崖, 《国际法引论》, 北京: 北京大学出版社, 1998 年, “序言”, 第 1-2 页.
239. Li Z. International law in China: legal aspect of the Chinese perspective of world order. ProQuest Dissertations and Theses, 1996. 504 p.
240. Xue H. Chinese contemporary perspectives on international law: history, culture and international law. Ail-Pocket, 2012. 282 p.
241. Minyou Y., Heng L. From Peaceful Coexistence to Harmonious World. Sixty Years of International Law in China. Ibid Press. 214 p.
242. Chiu H. Communist China's Attitude Toward International Law. *American Journal of International Law*. 1966. № 60. P. 245-248.
243. 朱力如, 驳陈体强关于国际法的谬论。人民日报, 1957.
244. 刘丰名, 现代国际法纲要, 北京: 群众出版社, 1982.
245. 李金荣, 加强国际法研究为实现四个现代化服务. URL: <https://shorturl.at/cjILZ>.
246. 人民日报, 1979 年 3 月 30 日.
247. 王铁崖, 魏敏《国际法》, 法律出版社, 1981.
248. Baocun P. On the Scientific Nature of International Law. *Studies In Law*. 1985. №5. P. 84-86.
249. 周鲠生, 《国际法大纲》。北京: 商务印书馆, 1976.

250. Qiwu Z. A Brief Discussion on the Definition of International Law. *Studies In Law*. 1981. №3. P. 53-56.
251. 法律词典。上海：上海词典出版社，1985。519 p.
252. Лукашук І. І. Міжнародне право. Загальна частина. 2005. 432 с.
253. Deng Z. Selected Essays of Wang Tieya. Beijing, Press of China University of Political Science and Law. 1993.
254. 卢莹辉，国际法入门。北京：法律出版社，1984。
255. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
256. 上海国际法学者集会讨论“国际法的体系问题”，“法学”。上海，1958，3。
257. 《国际法》（第三版）邵津主编。北京大学出版社，2008。
258. 魏敏，《国际法概论》。光明日报出版社，1986。
259. 《法学概论》刘升平等编著。甘肃人民出版社，1984。
260. 论国际法与国内法的关系. URL: <https://shorturl.at/wBP67>.
261. Kozhevnikov F. I. International law: A textbook for use in law schools. Foreign Languages Publishing House, 1961.
262. Medellín v. Texas, 554 U.S. 759 (2008). URL: <https://shorturl.at/bGSV4>.
263. Kaufmann C., Chan J. The Relationship between international and national law in China, Hong Kong and Switzerland. *Seminar Comparative Constitutional Law*. 2008. P. 1-16.
264. Heuser R. Einführung in die chinesische Rechtskultur. Hamburg, 2002.
265. Von Senger Harro, Einführung in das chinesische Recht, München, 1994.
266. Chow D. C. The legal system of the People's Republic of China in a nutshell. St. Paul, 2003.
267. Данильченко О. С. Підходи китайської міжнародно-правової доктрини та законодавства КНР до проблеми співвідношення норм міжнародного і національного права. *Альманах міжнародного права*. 2017. №18. С. 23-29.

268. Introduction to the Common Program of the People's Republic of China. URL: <http://www.commonprogram.science/>.
269. General Provisions of the Civil Law of the People's Republic of China. URL: <https://shorturl.at/mnswL>.
270. Income Tax Law of the People's Republic of China Concerning Joint Ventures Using Chinese and Foreign Investment. URL: <https://shorturl.at/yzM79>.
271. Law of the People's Republic of China on Foreign-Capital Enterprises. URL: <https://shorturl.at/dfDNZ>.
272. Law of the People's Republic of China on Foreign-Related Economic Contracts. URL: <https://shorturl.at/bhAP1>.
273. Civil Procedure Law of the People's Republic of China. URL: <https://shorturl.at/rN357>.
274. Administrative Procedure Law of the People's Republic of China. URL: <https://shorturl.at/gswBO>.
275. Li Z. The Role of Domestic Courts in the Adjudication of International Human Rights: A Survey of the Practice and Problems in China. *Enforcing International Human Rights in Domestic Courts*. Brill Nijhoff, 1997. P. 329-352.
276. Xue H., Jin Q. International Treaties in the Chinese Domestic Legal System. *Chinese Journal of International Law*. 2009. №8 (2). P. 299-322.
277. O'Brien J. International Law. London: Cavendish Publishing Limited, 2000. 67 p.
278. 王铁崖, 国际法的渊源。中国大百科全书: 法学, 1984.
279. Ying T'ao Recognize the True Face of Bourgeois International Law from a Few Basic Concepts. *International Studies*. 1960.
280. McWhinney E. Peaceful Coexistence and Soviet-Western International Law. *American Journal of International Law*. 1962. №56. P. 951-955.
281. Kim S. S. The Development of International Law in Post-Mao China: Change and Continuity. *Journal of Chinese Law*. 1987. №1. P. 117-155.

282. Schlütter B. Developments in customary international law: theory and the practice of the International Court of Justice. 2010. 363 p.
283. Security Council official records, 5th year. 527th meeting. New York, 1950. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/632952?ln=en>.
284. Wang T. International Law in China: Historical and Contemporary Perspectives. *Chinese Yearbook of International Law*. 1991.
285. Haifeng Z. Evolution of the Relationship between China and International Judicial Organization. *Law Review*, 2008. P. 3-33.
286. Report of the International Court of Justice. General Assembly Official Records Supplement. 1973.
287. Wang T. The Third World and International Law. *Selected Articles from Chinese Yearbook of International Law*. 1983.
288. Jiahua H., Lin S., Xiaolin Z. The International Court of Justice: its retrospect and prospect. *Chinese yearbook of International Law*. 1986. P. 23-40.
289. Шон Ф. С. Роль комуністичних та робочих партій у формуванні та розвитку правових засад міжнародних відносин нового типу: автореф. дис. к.ю.н: 12.00.10. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 1986. 34 с.
290. Richardson S. China, Cambodia, and the five principles of peaceful coexistence. Columbia University Press. 2009.
291. Florea N. S. C. Sovereignty and International Engagement in Contemporary China: Could China Intervene? *Global Policy and Governance*. 2019. №5. P. 1-14.
292. Іванов О. В. Зовнішня політика і дипломатія Мао Цзедуна: історичний аспект (1945-1976 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н.: 2017. 206 с.
293. The United Nations Treaty Series. 1958. Vol. 299. 448 p.
294. Chesterman S. Asia's ambivalence about international law and institutions: past, present and futures. *European Journal of International Law*. 2016. № 27(4). P. 945-978.

295. Ikenberry G. J., Etzioni A. Point of Order: Is China More Westphalian Than the West? *Foreign Affairs*. 2011. P. 172-176.
296. Coleman A., Maogoto J. N. "Westphalian" Meets "Eastphalian" Sovereignty: China in a Globalized World. *Asian Journal of International Law*. 2013. №3 (2). P. 237-269.
297. Collection of Documents, 1955-1956. URL: <https://shorturl.at/mDFSV>.
298. Chen T. The People's Republic of China and Public International Law. *Dalhousie Law Journal*. 1984. №8. P. 3-22.
299. Charter of Economic Rights and Duties of States. URL: <https://shorturl.at/akzQZ>.
300. Joint Communique between the United States and China. 1972. URL: <https://shorturl.at/azDS8>.
301. Joint Communique of the Government of Japan and the Government of the People's Republic of China. 1972. URL: <https://shorturl.at/bnsAF>.
302. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
303. Keyuan Z. State Report Overview - China. *Encyclopedia of Public International Law in Asia Online*. URL: http://dx.doi.org/10.1163/2772-8161_EPIL_COM_1006.
304. Wang J. History and Theoretical Approaches - China. *Encyclopedia of Public International Law in Asia Online*. 2022. URL: http://dx.doi.org/10.1163/2772-8161_EPIL_COM_1007.
305. Черкас Б. О. Відносини КНР і Судану в контексті врегулювання конфлікту в Дарфурі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 111. С. 158-163.
306. Константинов В. Військовий захист для інвестицій: що означає відкриття китайської бази в Африці. URL: <https://shorturl.at/iAIQ2>.
307. Carlson A. Helping to keep the peace (albeit reluctantly): China's recent stance on sovereignty and multilateral intervention. *Pacific Affairs*. 2004. №77 (1). P. 9-27.
308. Posner E., Yoo, J. International law and the rise of China. *Chicago Journal of International Law*. 2006. №7. P. 1-15.
309. 中华人民共和国和俄罗斯联邦关于促进国际法的声明. URL: <https://shorturl.at/yJPQV>.

310. Bing L. Territory & Jurisdiction - *China. Encyclopedia of Public International Law in Asia Online*. URL: http://dx.doi.org/10.1163/2772-8161_EPIL_COM_1008.
311. Zhongying P. Through Chinese eyes (part 1). *The Interpreter*, 2011.
312. Cui H. It is time to update the security concept based on non-interference. *Huanqiu Shibao*, July 28, 2012.
313. 钱其琛, 和平共处五项原则与新世纪的国际关系在“和平共处五项原则国际研讨会”上的主旨发言. URL: <https://shorturl.at/fuySV>.
314. Collection of Documents, 1954-1955. URL: <https://shorturl.at/xEOTW>.
315. Hsiung J. C. *Law and Policy in China's Foreign Relations: a Study of Attitudes and Practice*. New York and London: Columbia University Press, 1972. 435 p.
316. 民族自决原则的概念是什么, 国际法八项规则内容. URL: <https://shorturl.at/jyKNW>.
317. Boutros B-G. Five Principles and the United Nations. On the Five Principles of Peaceful Coexistence. *World Affairs Press*. 2004. P. 342-349.
318. Zhang N. Institutionalization of a Human Community with a Shared Future and Principles of International Law. *Frontiers of Law in China*. 2020. №15. P. 84-10.
319. 习近平主席在博鳌亚洲论坛 2015 年年会上的主旨演讲 (全文). URL: <https://news.12371.cn/2015/03/28/ARTI1427541853458417.shtml>.
320. Xi J. On Building a Human Community with a Shared Future. Central Compilation & Translation Press, 2019. 544 p.
321. Caserta S. Western Centrism, Contemporary International Law, and International Courts. *Leiden Journal of International Law*. 2021. №34 (2). P. 321-342.
322. Brant P. One Belt, One Road? China's Community of Common Destiny. *The Interpreter*. 2015. № 2. P. 3-31.
323. Чжан Сіюнь «Один Пояс – Один Шлях». URL: <https://shorturl.at/josV9>.
324. 中国的和平发展白皮书. URL: <https://shorturl.at/BFIY9>.
325. 国际法基本原则. URL: <https://shorturl.at/tAIQ6>.

326. Wang T. *International Law in China: Historical and Contemporary Perspectives*. The Hague Academy of International law, 1990. 263 p.
327. 金灿荣：中美关系是“老游戏，新时代”。URL: <https://shorturl.at/ioqJ8>.
328. 中国正在北极地区寻求立足之地. URL: <https://shorturl.at/fghT4>.
329. Moynihan H. Exploring Public International Law Issues with Chinese Scholars. *International Law Programme Roundtable Meeting Summary*. 2018. №4. P. 1-17.
330. Данильченко О. С. До 70-річчя проголошення Китайської Народної Республіки: підходи китайської доктрини до проблематики сучасного розвитку галузей міжнародного права. *Альманах міжнародного права*. 2018. №22. С. 35-47.
331. “一带一路”建设海上合作设想. URL: https://www.gov.cn/xinwen/2017-06/20/content_5203985.htm.
332. 李希光：打通“一带一路”雪山廊道. URL: <https://shorturl.at/CTVY9>.
333. Кошовий С. А. Арктичний курс Китаю: науковий та практичний аспект. *Україна–Китай*. 2018. № 12. С. 48-73.
334. “中国的北极政策”白皮书. URL: <https://shorturl.at/nEJV5>.
335. Structure of IMO. URL: <https://www.imo.org/en/About/Pages/Structure.aspx>.
336. China submits its own shipping GHG plans to the IMO. URL: <https://shorturl.at/muK25>.
337. China just invited the world to its space station. URL: <https://shorturl.at/hixMU>.
338. Yeshchuk O., Vasina A. Chinese Space Law: Problems and Areas of Reforming. *Advanced Space Law*. 2019. №3 (1). P. 140-150.
339. Peng Z. The Space Law Review: China. *The Law Reviews*. 2023.
340. China’s Space Program: A 2021 Perspective. URL: <https://shorturl.at/aqwLT>.
341. Document of the People’s Republic of China Pursuant to UNGA Resolution 76/230. URL: <https://shorturl.at/ISYZ1>.
342. 普京呼吁太空大国缔结禁止外层空间武器化协议中方回应. URL: <https://shorturl.at/fgkmO>.

343. Xi Jinping Meets with WHO Director-General Margaret Chan. URL: <https://shorturl.at/pryz2>.
344. China sign pact establishing “Health Silk Road”. URL: <https://shorturl.at/nqvFU>.
345. Cao X., Li P., Li S., Zhang H., Qin M. The Belt and Road Initiative, Public Health Expenditure and Economic Growth: Evidence from Quasi-Natural Experiments. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. №19.
346. Traditional Chinese Medicine in China. URL: <https://shorturl.at/quBIW>.
347. Zhang H. Health Silk Road: The Chinese Way to Global Health Governance. *Governance and Politics*. 2023. №1. P. 69-83.
348. Parry M., Jochheim U. China's compliance with selected fields of international law. *European Parliamentary Research Service*. 2021. P. 1-12.
349. Air pollution, research from CUHK shows. URL: <https://shorturl.at/vyEO3>.
350. Why China won't give up on its carbon goals, despite the difficulties. URL: <https://shorturl.at/csGSZ>.
351. China's Achievements, New Goals and New Measures for Nationally Determined Contributions. 2021. 62 p. URL: <https://shorturl.at/cyHIU>.
352. 习近平在第七十五届联合国大会一般性辩论上的讲话. URL: http://www.xinhuanet.com/politics/leaders/2020-09/22/c_1126527652.htm.
353. China's quest for global climate leadership. URL: <https://shorturl.at/nzCZ1>.
354. Смотрицька М. О. Нова «зелена політика» Китаю в галузі стійкої мобільності та розвитку (Декарбонізація в Китаї та в рамках ініціативи «Один пояс—один шлях»). *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. №4. С. 39-55.
355. China at UN COPs. URL: <https://shorturl.at/hpsuP>.
356. McBeath J., Bo W. China's Environmental Diplomacy. *American Journal of Chinese Studies*. 2008. №15 (1). P. 1-16.
357. 《新时代的中国绿色发展》白皮书. URL: <https://shorturl.at/hpqB2>.
358. China. Aftermath. 2018. URL: <https://www.aftermathmag.org/chinafacts1.html>.

359. China Says It Will Stop Financing Coal Power Abroad. URL: <https://shorturl.at/DNT06>.
360. Evolution of China's Belt and Road Initiative: Green Silk Road. URL: <https://shorturl.at/dfEJ7>.
361. Belt and Road Initiative International Green Development Coalition (BRIGC) / Green Belt and Road Initiative Center. 2020. URL: <https://green-bri.org/belt-and-road-initiative-green-coalition-brigc>.
362. China's Submissions to the Open-Ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security. URL: <https://shorturl.at/kIA38>.
363. Macak K., Huang Z. Towards the International Rule of Law in Cyberspace: Contrasting Chinese and Western Approaches. *Chinese Journal of International Law*. 2017. №16 (2). P. 271-310.
364. Williams R. International Law with Chinese Characteristics: Beijing and the “rules-based” Global Order. *Global China*. 2020. №2. P. 1-24.
365. 中国数字经济白皮书（2022年）. URL: <https://shorturl.at/qwzBU>.
366. “数字丝路”造福全球（专家解读）. URL: <https://m.gmw.cn/baijia/2023-02/13/36363802.html>.
367. 第一观察 | 习近平总书记为网络强国建设提出新的使命任务. URL: <https://shorturl.at/IJY7>.
368. The Belt and Road Initiative Progress, Contributions and Prospects. URL: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/86739.html>.
369. How Many Chinese Cultural Treasures “Lost” Overseas? URL: <https://shorturl.at/xOY02>.
370. 弘扬丝路精神 实现互利共赢. URL: <https://shorturl.at/blowU>.

371. Данильченко О. С. Розвиток міжнародно-правової доктрини Китайської Народної Республіки у 1949-1976 роках. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №5. С. 394-396.
372. Данильченко О. С., Забара І. М. Політико-правові аспекти формування цифрової економіки та електронної торгівлі КНР. *Інформація і право*. 2022. №3. С. 40-48.
373. Данильченко О. С., Забара І. М. Цифрова економіка й електронна торгівля: право, політика і досвід КНР. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль і місце інформаційного права і права інтелектуальної власності в сучасних умовах. Креативні індустрії»*. 11 листопада 2021 року, м. Київ. С. 102-108.
374. Кіктенко В. О. Історія українського китаєзнавства (XVIII – початок XXI століття). Київ, 2018. 388 с.
375. Лекція Кіктенка В. О. «Історія українського китаєзнавства». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lMLe0KPbGG8&t=2743s>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Danylchenko O. The Category of “Doctrine” in the Chinese Theory of International Law: Content Analysis. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2023. №1. С. 47-58.
2. Данильченко О. С. Значення політико-ідеологічного фактору для розуміння міжнародно-правової доктрини КНР. *Український часопис міжнародного права*. 2023. №2. С. 37-43.
3. Данильченко О. С. Розвиток міжнародно-правової доктрини Китайської Народної Республіки у 1949-1976 роках. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №5. С. 394-396.
4. Данильченко О. С. Роль історичного та філософського факторів у формуванні міжнародно-правової доктрини КНР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. №62. С. 116-120.
5. Данильченко О. С., Забара І. М. Політико-правові аспекти формування цифрової економіки та електронної торгівлі КНР. *Інформація і право*. 2022. №3. С. 40-48.
6. Данильченко О. С. The Approaches of Chinese Doctrine to the Problems of Modern Development of Areas of Public International Law. *Український часопис міжнародного права*. 2019. №3. С. 29-34.
7. Данильченко О. С. До 70-річчя проголошення Китайської Народної Республіки: підходи китайської доктрини до проблематики сучасного розвитку галузей міжнародного права. *Альманах міжнародного права*. 2018. №22. С. 35-47.

8. Данильченко О. С. Правове регулювання визнання іноземних документів про освіту в Китайській Народній Республіці: національний і міжнародно-правовий виміри. *Альманах міжнародного права*. 2018. №19. С. 3-12.
9. Данильченко О. С. За Великою Китайською стіною: до питання становлення науки міжнародного права у Китайській Народній Республіці. *Український часопис міжнародного права*. 2018. №3. С. 56-62.
10. Данильченко О. С. Підходи китайської міжнародно-правової доктрини та законодавства КНР до проблеми співвідношення норм міжнародного і національного права. *Альманах міжнародного права*. 2017. №18. С. 23-29.
11. Данильченко О. С. Концепція міжнародного права в сучасній доктрині Китайської Народної Республіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №6. С. 364-367.
12. Данильченко О. С. Історичні аспекти формування та розвитку міжнародно-правової думки Китаю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №5. С. 198-202.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Данильченко О. С. Лінгвістичний фактор у розумінні сучасної міжнародно-правової доктрини КНР. *Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови»*. 19-20 травня 2023 року, м. Київ. С. 104-106.
2. Данильченко О. С., Забара І. М. Цифрова економіка й електронна торгівля: право, політика і досвід КНР. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль і місце інформаційного права і права інтелектуальної власності в сучасних умовах. Креативні індустрії»*. 11 листопада 2021 року, м. Київ. С. 102-108.
3. Данильченко О. С. Вплив конфуціанських традицій на формування сучасної зовнішньої політики КНР (на прикладі концепцій гармонії 和谐 та миру 和平). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови»*. 13-14 травня 2021 року, м. Київ. С. 644-646.
4. Данильченко О. С. Лінгвістичний фактор як показник глобального лідерства Китаю. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови»*. 17-18 червня 2020 року, м. Київ. С. 26-28.
5. Данильченко О. С. Формування системи соціального кредиту у Китайській Народній Республіці у контексті відображення прав людини з китайською специфікою. *Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: національний та міжнародний виміри»*. 20 квітня 2018 року, м. Харків. С. 363-367.
6. Данильченко О. С. Інтеграція до Морського Шовкового Шляху в якості пріоритету морської політики України. *Матеріали Міжнародної науково-*

- практичної конференції «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення»*. 4-5 травня 2018 року, м. Харків. С. 110-112.
7. Данильченко О. С. Погляди китайських юристів-міжнародників на міжнародне право як на науку та навчальну дисципліну. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука в XXI ст.: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень»*. 11-12 травня 2018 року, м. Запоріжжя. С. 97-101.
 8. Данильченко О. С. Стратегія інформаційної безпеки Китайської Народної Республіки. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми публічного та приватного права»*. 25 травня 2018 року, м. Запоріжжя. С. 22-25.
 9. Данильченко О. С., Забара І. М. Міжнародно-правова доктрина Китаю (теоретичні аспекти). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє»*. 19 травня 2017 року, м. Одеса. С. 366-369.
 10. Данильченко О. С. Загальна характеристика офіційної позиції КНР щодо основних понять міжнародного морського права. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Одеські юридичні читання»*. 10-11 листопада 2017 року, м. Одеса. С. 208-211.